

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Lakatos Bálint Péter

Hivatali írásbeliség és ügyintézés a késő középkori magyarországi mezővárosokban, okleveleik tükrében

Történelemtudományok Doktori Iskola
vezető: Dr. Székely Gábor DSc, egyetemi tanár
Középkori magyar történelem doktori program
programvezető: Dr. Draskóczy István DSc, egyetemi tanár

A bizottság tagjai:

Dr. Sz. Jónás Ilona DSc, nyugalmazott egyetemi tanár (elnök), Dr.
Draskóczy István DSc, egyetemi tanár és Dr. Nógrády Árpád PhD (bírá-
lók), Dr. Szende Katalin PhD (titkár), Dr. Solymosi László, az MTA leve-
lező tagja, egyetemi tanár (tag), Dr. Dreska Gábor PhD és Dr. Neumann
Tibor PhD (póttagok)

Témavezetők:

†Dr. Kubinyi András, az MTA rendes tagja
Dr. Tringli István PhD

Budapest, 2013

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	4
1. BEVEZETÉS	6
2. HISTORIOGRÁFIA	9
2.1. A MEZŐVÁROS MINT A MAGYAR TÖRTÉNETI KUTATÁSOK TÁRGYA	9
2.1.1. Fogalmak – városfogalom	9
2.1.2. Város-e a mezőváros?	10
2.2. KUBINYI ANDRÁS CENTRALITÁSI PONTRENDSZERE	18
2.2.1. A kritériumnyaláb és alkalmazása	18
2.2.2. Kubinyi pontrendszerének recepciója, kritikája és a figyelembe nem vett szempontok	21
3. A FORRÁSANYAG TAGOLÓDÁSA ÉS VIZSGÁLATA	26
3.1. A (MEZŐ)VÁROSI FORRÁSTÍPUSOK	26
3.2. A FORRÁSANYAG GYŰJTÉSÉNEK SZEMPONTJAI	27
3.3. A VIZSGÁLT OKLEVELES ANYAG MEGOSZLÁSA ÉS JELLEMZŐI	29
3.3.1. Fennmaradt kiadványokkal bíró települések	29
3.3.2. Hol maradtak fenn az oklevelek?	31
3.3.3. A fennmaradt oklevelek időbeli megoszlása	32
3.3.4. Nyelvek, nyelvi tagolódás	35
3.3.5. Oklevélformák és ügýtípusok	39
4. A MEZŐVÁROSI SZERVEZET	42
4.1. KÖZÖSSÉG ÉS ELŐLJÁRÓSÁG	43
4.1.1. A polgárjog	44
4.1.2. Az előljáróság szerkezete. Városi titulatúra	48
4.2. TISZTSÉGVISELŐK 1. SAJÁT TISZTSÉGVISELŐK	51
4.2.1. Bíró	51
4.2.2. Polgármester	58
4.2.3. Tanács (esküdtek)	59
4.2.4. Külső tanács (Gemeinde, választott község)	65
4.3. TISZTSÉGVISELŐK 2. „SOKFÉLE BÍRÁK”	67
4.4. TISZTSÉGVISELŐK 3. ISPÁN, TISZTTARTÓ, VÁRNAGY	69
4.5. ÖNMEGNEVEZÉS	71
5. MŰKÖDÉS, ÜGYINTÉZÉS, VISZONYRENDSZER	74
5.1. ÜGYINTÉZÉS ÉS ÍRÁSBELISÉG	74
5.2. ÜLÉSNAPOK (TÖRVÉNYLÁTO NAPOK) ÉS KELTEZÉS	75
5.2.1. Az ülésnapok száma és a pecsételő nap	78
5.2.2. Az ülések helyszíne	84
5.3. ÍRNOK, ÍRÁSKÉP	86
5.3.1. A jegyző, az írnok	86
5.3.2. Íráskép és oklevélkiállítás	89
5.4. VISZONYRENDSZER	93
5.4.1. Mezőváros és földesúr	93
5.4.2. Mezőváros és város	96
6. ÜGYTÍPUSOK	101
6.1. INGATLANFORGALMI ÜGYEK	101
6.1.1. Az ingatlanforgalmi ügyletek menete	102
6.1.2. Az ingatlanforgalmi (adásvételi) oklevelek szerkezete	104
6.1.3. A szavatosság	108
6.1.4. Elővásárlási jog, a szomszédság szabályai	111
6.1.5. Az ingatlan-átruházás fajtái, lehetőségei	112
6.1.6. Az ingatlanügyekkel kapcsolatos területi hatáskör	119
6.2. ADÓSSÁGÜGYEK, TANÚSÍTVÁNYOK, ÁTÍRÁSOK	121
6.2.1. Adósságügyek	121
6.2.2. Egyéb tanúsítványok, átírások	124

6.3. PERES ÜGYEK	128
<i>6.3.1. A peres eljárás rendje. Elsőfokú tárgyalás</i>	<i>129</i>
<i>6.3.2. Fellebbezés, peregyezés</i>	<i>130</i>
<i>6.3.3. Mezőváros által hozott perbeli (perközbeni) ítéletek</i>	<i>133</i>
6.4. MEZŐVÁROS MINT FOGOTT BÍRÓ. DÖNTŐBÍRÓSÁG.....	135
7. ÖSSZEGZÉS ÉS KITEKINTÉS	138

ELŐSZÓ

Jelen értekezés egy forrástípust, pontosabban kiadványtípust: a késő középkori mezővárosok és falvak által kiadott okleveleket veszi számba, vizsgálja és mutatja be országos léptékben megoszlásukat, arányaikat, jellegzetességeiket. Érdeklődésemet a téma iránt Kubinyi András tanár úr keltette fel 2005 őszén a középkori mezővárosok témájában tartott régészet szakos főkéllégiumán. Egyik alkalommal néhány érdekesebb peres ügyet tartalmazó mezővárosi oklevelet ismertetett, és az óra végén a maga utánozhatatlan mosolyával könnyedén megjegyezte, hogy a magyarországi mezővárosi okleveleket még senki sem szedte össze és nézte át a teljesség igényével, pedig ez fontos feladat volna. Így amikor az egyetemi diploma megszerzése után témavezetésével doktori képzésre jelentkeztem, szinte magától adódott a téma választása. Kubinyi Andrást 2007 novemberében bekövetkezett halála sajnos megakadályozta abban, hogy munkámat a forrásfeltárás és adatgyűjtés kezdeti lépéseinél tovább kísérje figyelemmel. Ezért nélküle és bizonyos mértékig helyette kellett válaszokat találnom egy olyan kérdéskörben, amely a vártnál – és az általa képzeltnél is – nagyobbak, szerteágazóbbnak, és nehezebben megfoghatónak bizonyult.

Dolgozatom hét fejezetből áll. A bevezetésben megmagyarázom a témaválasztást és indoklom a vizsgálat szempontrendszerét, értelmezési keretét, módszereit. A második, historiográfiai fejezetben a középkori magyarországi városfejlődés problematikáján belül tekintem át a mezőváros megítélésének változásait, a Kubinyi-féle centralitási pontrendszerrel és alkalmazásának részleteivel együtt. A harmadik fejezetben a vizsgált forrásanyag térbeli, időbeli, nyelvi és egyéb jellegzetességei szerinti megoszlását ismertetem. Ezután két fejezetben szólok az okleveleket és leveleket kiállító mezővárosi testületek szervezetéről, működéséről, belső és külső kapcsolatrendszeréről, írásbeli produktumaik megformáltságának és kiállításának feltárható részleteiről. A hatodik fejezetben a vizsgált forrásanyag optikáján keresztül mutatom be a mezővárosi ügytípusokat, majd a hetedik, záró fejezetben összegzem vizsgálódásom tanulságait. A dolgozat voltaképpen alapját az a középkori Magyar Királyság területét felölelő adattár képezi, amely a dolgozat után illetve katalógusszerűen tartalmazza a vizsgált teljes forrásanyagot települések szerint, azok betűrendjében, megadva Kubinyi-féle centralitási pontszámaikat is.

Az előszó végén kedves kötelességemnek eleget téve szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik munkámat segítették. Hálásan köszönöm Tringli Istvánnak, hogy Kubinyi András halála után vállalta dolgozatom vezetését, és hogy hasznos tanácsaival és kritikájával elősegítette annak elkészültét. Hasonlóan sokat köszönhetek C. Tóth Norbertnek, aki munkámat figyelemmel kísérte, véleményezte és ötleteivel segítette. Külön meg kell említenem Péterfi Bence nevét, aki több oklevélre felhívta a figyelmet, saját adatait rendelkezésemre bocsátotta, készségesen ellenőrzött számomra bécsi jelzeteket, és mindemellett nem lankadó érdeklődéssel követte nyomon az értekezés és az adattár alakulását. Könyvekkel, cikkekkel, szakirodalmi útmutatással, hasznos ötletekkel és javaslatokkal voltak továbbá segítségemre Dávid Géza, Gulyás László Szabolcs, Mikó Gábor, Schmidtmayer Richárd, Szende Katalin, Szovák Kornél, Thaler Tamás, Varga Szabolcs és Végh Ferenc. Dózsa Gábor (Váci Egyházmegyei Levéltár) és Sipos Gábor (Erdélyi Református Gyűjtőlevéltár, Kolozsvár) a dési oklevelek ügyében tájékoztattott, Stjepan Razum (Nadbiskupski Arhiv Zagreb) oklevéldátumokat ellenőrzött számomra, a Temes Megyei Állami Levéltár munkatársai pedig egy, a Diplomatikai Fényképgyűjteményből hiányzó kismartoni oklevél digitális felvételét készítették el. Köszönöm a térképeket megrajzoló Nagy Béla alapos és tetszetős munkáját. Hálával

tartozom családomnak, hogy a dolgozat megírásához nem szűnő türelemmel „hátszágot” biztosítottak. Disszertációmat mesterem, Kubinyi András emlékének ajánlom.
Budapest, 2013. május 7.

Lakatos Bálint

1. BEVEZETÉS

A középkori magyarországi várostörténet kutatásában a településhálózat funkcionális szempontú elemzésével, a funkcionális városfogalom alkalmazásával sikerült meghaladni azt a korábbi, a túlzottan jogi megközelítésből fakadó ellentmondást, hogy mivel jogi értelemben vett városaink száma nagyon kevés volt, a településhálózat derékhadát alkotó kisebb városias települések, a mezővárosok nem voltak városok. Kubinyi András településföldrajzi minták nyomán kidolgozott és sikerrel alkalmazott egy olyan centralitási kritériumrendszert, amelynek segítségével tisztázni tudta, hogy a mezővárosok széles mezőnyéből melyik számít ténylegesen központi helynek. Mindezt a következő fejezetben részletesen ismertetem. Kubinyi eljárásának külön előnye, hogy a helyenként rendkívül hiányos forrásadottságok ellenére módszere országos léptékben, egységesen alkalmazható. Olyan elemeket (uradalmi, bíraskodási, egyházi központ, illetve egyházi intézmények, egyetemre járók, céhek, vásárok száma) vett fel ugyanis a kritériumok közé, amelyek megléte bárhol vizsgálható és „erősségük” számszerűsíthető. Ugyanakkor több olyan, részint ő maga, részint mások által felvetett vizsgálati szempont (település alaprajza, népességszáma, társadalmi viszonyai, fürdők, vallásos társulatok jelenléte, pecséthasználat) is felmerült, amelyek – bár kétségtelenül a városiasodottság fokmérői lehetnek – nem illeszthetők be a kritériumrendszerbe vagy a számszerűsíthetőség és így az összehasonlíthatóság hiánya, vagy az egyenetlen forrásviszonyok miatt.

Ilyen további, eddig egyáltalán nem elemzett szempont lehet az egyes települések által kiadott hivatalos jogi iratok, oklevelek vizsgálata. A nagymérvű forráspusztulás miatt ezek megléte és jellemzőik nem tanulmányozhatók egyöntetűen és nem is mérhetők. Fordítva azonban lehetséges: Kubinyi centralitási kritériumrendszerét, pontosabban az ennek révén megállapítható hierarchikus szinteket segítségül hívhatjuk a mezővárosi hivatali írásbeliség jellemzésére.¹ Képletesebben szólva mindez abban segít, hogy össze tudjuk hasonlítani egymással az almát, a körtét, a banánt és a narancsot.

Amikor a témát választottam, nem akartam oklevéltani vagy irattani értekezést írni. Nem a fennmaradt dokumentumok formai és tartalmi osztályozása érdekelt elsősorban, hanem hogy ezek az írásbeliség, az íráshasználat milyen módját és működését tükrözik, hogy a saját hivatali írásbeliség mennyire fejezi ki az egyes mezővárosok belső és külső hatalmi rendszerét és társadalmi viszonyait.

Először meg kell határoznom, mit értek *hivatali írásbeliség* alatt. A kérdés nem is olyan egyszerű. Talán éppen azért, mert a jogi írásbeliség produktumai, az oklevelek maradtak fenn legnagyobb számban, a magyar középkorkutatásban megfigyelhető, hogy az *írásbéliség* fogalmát az oklevéladás, *oklevéladó működés* helyett szokás használni Hajnal Istvánnak az íráshasználat társadalmi hatását vizsgáló munkássága hatására.² Sokszor anélkül azonban, hogy egy intézmény vagy testület oklevéladó működésének tényleges társadalmi vetületét górcső alá vennénk. Sőt – Szentpétery Imre megállapításának igazat adva – a valóban eléggé zárt magyarországi *okleveles gyakorlat*³ és a politikatörténet vizsgálatának büvkörében hajlamosak lehetünk a magyarországi írásbeliséget egyszerűen hatalmi eszköznek tekinteni. Ez a rejtett ellentmondásosság azonban feloldható: az írásbeliség társadalmi jelenség és hatalmi eszköz egyszerre.⁴

¹ A centralitási pontok mint kontroll alkalmazását lásd pl. CSUKOVITS 2011, 25–27.

² HAJNAL 1921.

³ Vö. SZENTPÉTERY 1930, 260–261.

⁴ Hasonlóan Hajnal nyomán társadalmi jelenségnek tekinti PÉTER 2011. A kérdéshez lásd még pl. JAKÓ – MANOLESCU 1987, 12–13.

Hasonló megközelítést képvisel a Hajnal úttörő munkásságára rímelő *gyakorlati írásbeliség* (praktische Schriftlichkeit, pragmatic literacy) modellje is. Ez egy angolszász területeken kialakult, német területen adaptált, majd a kilencvenes években elterjedő és napjainkban az utrechti egyetemen virágzó írástörténeti-diplomatikai eredetű megközelítés.⁵ Az írásbeliség egészét társadalmi jelenségnek tekinti, és ezen belül vizsgálja az elterjedésében szerepet játszó különböző tényezőket és célokat, például az adminisztratív, üzleti és magánügyek írásbeliségét. Mindez nem zárja ki, hogy az írásbeliség hatalmi eszköz, sőt, az írásbeliség „stratégiáiról”, társadalomszervező erejéről is beszél, ez azonban csupán az írásbeliség egyik megjelenési formája, vetülete.⁶ A koncepció számomra fontos megkülönböztető jegyének tűnik, hogy „visszafelől”, a fennmaradt dokumentumok felől szemléli az ezeket létrehozó személyeket, intézményeket, csoportokat, és az írásbeli produktumok létrejöttének hátterét, társadalmi és kulturális okait kívánja feltárni.⁷ Ez olyan „klasszikus” írástörténeti kérdéseket is felvet, mint például hogy milyen az íráskép és mennyire strukturált belülről a szöveg, hogy társadalmilag milyen kör jelenik meg a szövegekben, milyen az írásbeliség területi és társadalmi rétegek közötti megoszlása (a társadalmi igény), vagy hogy milyen az írásbeliség – szóbeliség viszonyrendszere. A modellt Havasalföld és Moldva esetében Mariana Goina már alkalmazta.⁸

Ami ebben a modellben nem tűnik annyira hangsúlyosnak, az az írásbeliség intézménytörténeti vetülete. Igaz, a modellt inkább a középkor korábbi időszakaira használták, legalábbis angolszász területeken.⁹ Másrészt a gyakorlati írásbeliség az írásbeliség egészét igyekszik megragadni. Ezzel szemben én csak a települések, pontosabban a magyar településhálózat bizonyos elemei, a mezővárosok és a falvak írásbeliségét vizsgálom, ráadásul nem is az ott élő társadalom egésze, nem a magánírásképesség, nem is a településről keletkezett összeírások, hanem kizárólag a *hivatalos* szint, a városvezetés, a városi testület szempontjából. A városi testület írásbelisége azonban nem kizárólag *jogi* írásbeliség, abban az értelemben, hogy nem csupán jogbiztosító iratokról és nem csak jogi ügyekről van szó. Egy másik városhoz címzett bármilyen eseményközlő levél jó példa lehet erre. Ezért beszélek *hivatali* írásbeliségről, annak ellenére, hogy a középkorban a „hivatal” fogalma nem volt használatos.¹⁰

Mindez persze nem feledtetheti velünk a vizsgált forrásanyag óriási aránytalanságait. A mezővárosi oklevelek magáról a mezővárosról nem adnak, nem is adhatnak teljes képet. Ehhez csak az írott források közül számos más forrástípus (hiteleshelyi és megyei kiadványok, számadások, urbáriumok, adójegyzékek stb.) bevonása volna szükséges, amire nem vállalkozhattam. Ezért munkám nem mezővárosi önkormányzat-történet, nem is jogtörténeti vagy társadalomtörténeti elemzés.

Ha a mezővárost csak a saját oklevelein keresztül nézzük, akkor ezeken keresztül olyan részleges képet kapunk, amely éppen a hiányai és aránytalanságai miatt lehet

⁵ Michael T. CLANCHY: *From Memory to Written Record: England 1066–1307*. Cambridge 1979, 2nd ed. 1993, 3rd ed. 2013.; *Pragmatische Schriftlichkeit im Mittelalter. Erscheinungsformen und Entwicklungsstufen*. Hrsg. Hagen KELLER – Klaus GRUBMÜLLER – Nikolaus STAUBACH. München, 1992 (Münstersche Mittelalter-Schriften 65.); *New Approaches to Medieval Communication*. Ed. Marco MOSTERT. Turnhout, 1999.; Inger LARSSON: *Pragmatic Literacy and the Medieval Use of the Vernacular. The Swedish Example*. Turnhout, 2009 (Utrecht Studies in Medieval Literacy 16.).

⁶ BRITNELL 1997.

⁷ Uo.

⁸ GOINA 2009.

⁹ GODA – MAJROSSY 2008, Ivan HLAVÁČEK: *Dreisprachigkeit im Bereich der Böhmisches Krone. Zum Phänomen der Sprachbenutzung im böhmischen diplomatischen Material bis zur hussitischen Revolution*. In: *The Development of Literature Mentalities in East Central Europe*. Ed. Anna ADAMSKA – Marco MOSTERT. Turnhout, 2004. (Utrecht Studies in Medieval Literacy 9.), 289–310.

¹⁰ TRINGLI 2011a.

tanulságos. A nézőpont ilyenén megválasztása segíthet abban, hogy az egyes darabokat egymás mellé téve jobban felismerhessük keletkezésük esetleges belső összefüggéseit (keltezés és pecsételés, önmegnevezés, íráskép) és ezeket más városokkal, más régiókkal, sőt, országos viszonylatban is összehasonlíthassuk. Ezáltal lehetővé válhat az is, hogy a mezővárosi irattermelést be lehet illeszteni a többi korabeli íráskultúra (kancelláriai, hiteleshelyi, megyei) közé is.

A kérdést, hogy mi jellemző a magyarországi mezővárosok írásbeliségére, úgy érdemes megközelítenünk, hogy azt is meg kell figyelünk, ami *még nem* és azt is, ami *már nem* jellemző rá. Ennek kedvéért a vizsgálatból az ország településhálózatának csak kicsi, vitán felül álló jelentős városok alkotta részét zártam ki, és ezeken kívül minden olyan települést felvettem gyűjtésembe, amelynek 1526 előtti saját kiadványa (oklevele) maradt fenn. A településeknek meghatároztam (vagy ha már rendelkezésre állt, ellenőriztem) a Kubinyi-féle centralitási kritériumrendszerben adható pontszámát, és ennek a mérőszámnak a segítségével kíséreltem meg a településhierarchiában betöltött szerepét, illetve a helyi hivatali írásbeliség és ügyintézés esetleges összefüggéseit vagy legalábbis párhuzamos jelenségeit megfigyelni – hogy a településhálózat egyes szintjeire milyen városszervezet és hivatali írásbeliség jellemző. Azonos keretrendszer segítségével, analógikus módon a közös jegyeket próbáltam megragadni, és innen nézve vettem számba az esetleges különbségeket.

A Kubinyi-féle pontrendszer efféle alkalmazása egy szempontból lehetne csalóka: mivel megalkotója a XV. század végi állapot megrajzolására fejlesztette ki, a XIV. századi településhálózat osztályozására csak fenntartásokkal alkalmazható. Szerencsémre azonban ez nagyjából összevág az általam vizsgált forrásanyag természetével, ugyanis a Mátyás- és Jagelló-korból származik a vizsgált anyag fele, a XV. század első feléből pedig további bő negyede. (Ezt a harmadik fejezetben elemzem részletesebben.) Így a pontszámítás elvein nem kellett változtatnom.

Munkám során már felhasználhattam Gulyás László Szabolcsnak a Hegyaljára vonatkozó kutatásait is.¹¹ Doktori értekezésében a mezővárosi önkormányzat funkcióit és társadalmi háttérét vette górcső alá egy jó körülhatárolt, és a szőlőművelés miatt kiváló forrásadottságú területen. Eredményei meggyőzőek számomra, de kezdettől fogva az volt a benyomásom, hogy a Hegyalja sajátos terület, kivételes jelenségekkel. Gulyás munkája – eltérő szempontrendszerünk ellenére – jó párhuzamokat kínált és igen jó kontrollanyagot jelentett.

A magyarországi városfejlődés a vizsgált időszak végével nem zárult le, éppen ellenkezőleg: az általam itt megfigyelt folyamatok és jelenségek csupán a későbbi fejlődés szerény kezdeteit vagy előzményeit jelentik. A várostörténet igazán gazdag vadászterülete magyarországi viszonylatban a kora újkor, nem a késő középkor. Nekem mégis a középkor végi állapot, más szóval: a kezdetek megrajzolása volt elsősorban a célom. Habár helyenként későbbi forrásokat is segítségül hívtam – és ebben még volnának további lehetőségek –, vizsgálatomat a célszerű és közismert okokból az 1526-ig terjedő időszakra korlátoztam.

¹¹ GULYÁS 2008b, a témában írt tanulmányai: GULYÁS 2007b, 2008c, 2011, 2013 és forrásközlései: GULYÁS 2007a, 2008a.

2. HISTORIOGRÁFIA

2.1. A MEZŐVÁROS MINT A MAGYAR TÖRTÉNETI KUTATÁSOK TÁRGYA¹²

2.1.1. Fogalmak – városfogalom

A XV. századi Magyarországon a településeknek három kategóriájával találkozunk: város, mezőváros és falu – *civitas*, *oppidum*, *villa/possessio*. Ezek a latin megnevezések időben is változtak, sőt, egyidejűleg többféle értelemben is használták őket. A *civitas* jogi értelemben a teljes körű autonómiát, polgári szabadságjogokat élvező, kiváltságokkal felruházott és fallal övezett település.¹³ A fallal övezettségnek ugyanis fontos jogi következménye is volt: az 1351:6 tc. éppen a fallal övezett városokat (*civitates muratae*) mentette fel a kilencedfizetés alól.¹⁴ Werbőczy Hármaskönyvében is ezt a jogi meghatározást olvashatjuk: *Tudni való, hogy a civitas mintegy a polgárok egységét jelenti, amiatt, hogy ott a népek sokasága van összegyűjtve. A civitas pedig a háznak és utcáknak a szükséges falakkal és védművekkel körülövezett és a jó és tisztas megélhetésre kiváltságolt sokasága.*¹⁵ Viszont a kor embere számára a fallal kerítettség egy küllembeli, kinézeti megkülönböztető jegy is volt. Ez bújálhat a magyar vár-os szóban is – a *civitas* a XII–XIII. század fordulójáig nem várost, hanem várat jelentett.¹⁶ Ugyanis olyan településeket is következetesen *civitas*nak neveznek a magyarországi latinságban, amelyek szigorúan jogi értelemben nem voltak azok, például több nem kiváltságolt királyi vagy földesúri kézen lévő települést (például Kismartont), illetve kánonjogi hatásra a püspöki székhelyeket is, noha lakóik jogilag jobbágyoknak számítottak.¹⁷ (A királyi magánföldesúri Karánsebes a XVI. század elejéig *oppidum*, majd városfala megépülte után, 1515-től már *civitas*nak nevezik. Ellenkező példa Szeged, mert szabad királyi város volta miatt városfal hiányában is *civitas*, sőt, Szeged mintájára a budai káptalan tulajdonában lévő Zenta *oppidum* is városfal-építési kötelezettség nélkül kap *civitas* címet 1506-ban.)¹⁸

Az *oppidum* megnevezés a késő középkor terméke. Ladányi Erzsébet kutatásai szerint a *libera villa* (szabad falu) kifejezést a XIV. század második felében váltja fel és a XV. század közepére válik elterjedté.¹⁹ Tehát éppen akkor, amikor a magyarországi településhálózat sűrűsége eléri azt a szintet, hogy a különböző települések hierarchikus megkülönböztetéséhez egy új kategóriára, új elemre van szükség város és falu között. A

¹² A fejezetcím ötletét Gulyás Lászlótól kölcsönöztem: GULYÁS 2008b, 3. Ennek tanulmányá átdolgozott változata: GULYÁS 2009. A fejezet megírásához mindenekelőtt a következő historiográfiai összefoglalókat, ismertetéseket használtam: FÜGEDI 1972 (1981)a, SZAKÁLY 1995, 9–32., KUBINYI 2000, BÁCSKAI 2002, BLAZOVICH 2002, 5–14., C. TÓTH 2004, 588–589, SZENDE 2008.

¹³ A középkori európai városnak (nagyon leegyszerűsítve) három ismérve van: IVÁNYI 1936, 5–6., első sorban német területeken, XIII–XIV. században létező formájában érte: 1. kiváltságokkal (elsősorban vásártartási joggal) felruházott, 2. magisztrátussal (szervezett *iurisdictio*val) rendelkező, 3. fallal kerített település.

¹⁴ DRH I. 132. Utal rá KUBINYI 1996a, 130.

¹⁵ Trip., P. III., Tit. 8. ... sciendum, quod civitas dicitur quasi civium unitas, eo, quod ibi populorum pluralitas sit convocata. §1. Est autem civitas domorum et vicorum pluralitas maeniis et praesidiis circumcincta necessariis ad bene honesteque vivendum privilegiata. (Minden esetben nem a kiadásra, hanem a szöveghelyre hivatkozom.) Werbőczy meghatározásának értelmezéséről l. GÖNCZI 2006, 67–68. KUBINYI 2006, 52–55. is.

¹⁶ Elenchus III/2., viii., FÜGEDI 1968 (1981), 317–318., DILCHER 2006, 38–39.

¹⁷ KUBINYI 2000, 8., LADÁNYI 1980, 461. A kánonjog szerint kizárólag a püspöki székváros *civitas*, ezért a többi város csak *oppidum*; pl. közjegyzői oklevelekben: „Datum in oppido Budensi”-formával találkozhatunk.

¹⁸ KUBINYI 2000, 8., 83., 85–86. (Karánsebes, Szeged), ÉRSZEGI 2007 (Zenta). Kolozsvár városfalépítési privilégiuma. KUBINYI 2006, 54. is.

¹⁹ LADÁNYI 1980, 461–462, 470.

magyar mezőváros szó is rávilágít erre: a mezőváros „város” ugyan, de nem erődtített, szemben a valódi, „kulcsos” vagy „kerített” várossal.²⁰ (A kora újkorban a mező- előtag a magyar nyelvterület több városnévében is megjelenik, például Mezőtúr, Mezőtokaj, Mezőkövesd, Mezőcsát, Mezőkomárom – ezek egy része a mai hivatalos névben is megmaradt.)²¹ Érdekes módon a történelmi Magyarország más népei a mezővárosra nem annyira jogi, hanem inkább gazdasági (vásáros hely) vagy tipológiai (kisváros) szempontú elnevezést használtak, használnak. (Az előbbire példa a német Markt, Marktflecken: ’piac’, ’mezőváros’ vagy a román târg: ’piactér/vásárhely’; az utóbbira a szlovák mestočko: ’kisváros’, míg a szerb és horvát megnevezések szerteágazóbbak: trgovište, palanka, varošica/gradic: ’vásárhely’, ’palánkkal erődtített hely’ [újkori], ’kisváros/városka’). Ezek az idegennyelű megnevezések jól érzékeltetik azt, hogy a mezőváros egyrészt kisváros, másrészt az különbözteti meg a falutól, hogy olyan központi hely, ahol vásárt tartanak.

A teljesség kedvéért a falu fogalmáról is szólnunk kell. A villa²² a magyarországi városfejlődés kezdetén még általában a legjelentősebb települések megnevezésére szolgált (a civitas, mint említettem, várat jelentett). Nem véletlen, hogy a legkorábbi városprivilegiumokban libera villák szerepelnek.²³ A XV. század elejére kialakult hármas elnevezésbeli tagolódásban a villa lett használatos a legkisebb települések megnevezésére, de az okleveles írásbeliségben sokkal gyakrabban találkozunk a jogi vetületű possessio (birtok) megnevezéssel. Ez ugyan nem falut jelent, viszont minden települést (lakott helyet és területét) így neveztek, amelyik nem volt oppidum.

A jogi városfogalom a középkori Magyarországon nagyon szűk. Werbőczy Hármaskönyve csak a fallal megerősített szabad királyi városokat, azaz a tárnoki és személynöki városokat, előbbiből mind a nyolcat (Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Sopron, Bátfá, Eperjes), utóbbiból hármat (Székesfehérvár, Esztergom, Lőcse) említ városként.²⁴ Ezek szerint csak ennek lakói polgárok, ők bírnak országrendiséggel. (Igaz, Werbőczy következetlen, mert más helyen részben más városokat említ.)²⁵ A civitasszal ellentétben az oppidum fogalmának korabeli jogi meghatározásával sem nála, sem más magyarországi forrásban nem találkozunk, „s így valójában nem tudjuk pontosan, hol húzódik a határ civitas és oppidum között.”²⁶ A Hármaskönyv által sugallt kép szerint a városi polgárokon kívül mindenki vagy nemes vagy jobbágyság – így az oppidumok jogi értelemben kimaradnak a városok közül.

2.1.2. Város-e a mezőváros?

A magyarországi városfejlődés középkori időszakának egyik alapkérdése, hogy a városhálózat kialakulásának folyamatában miként értékeljük a mezővárosok szerepét. A kérdés a város fogalmára is irányul. A középkori magyar városfejlődés összességében mintegy másfél évszázados „késésben” van a tőlünk nyugatabbi területekhez képest. A magyar várostörténet dilemmája az volt, hogy a hagyományos jogi megközelítés alapján, a mezővárosok kizárásával a „valódi városnak” tekinthető települések száma cse-

²⁰ SZAKÁLY 1995, 13., KUBINYI 1996a, 130. 8. j., KUBINYI 2000, 187. Téves az a korábbi néprajzi eredetű megközelítés (pl. Erdei Ferencé), amely szerint a „mező” előtag a mezőgazdaságra utalna. Erre legelőször Csizmadia Andor világított rá: CSIZMADIA 1962, 5–6.

²¹ Vö. KUBINYI 2004a, 7., KUBINYI 2005, 14. Ritkábban és benyomásom szerint csak a Dunántúlon fordul elő a város- előtag mezőváros értelemben: Városhídvég, Városhodász, Városszalónak.

²² Utolni a francia ville szóra!

²³ Elenchus III/2. viii. Vö. FÜGEDI 1959 (1981).

²⁴ Trip. P. III. Tit. 8.

²⁵ Pl. uo. Tit. 19. Zágrábot is említi.

²⁶ SZAKÁLY 1995, 13.

kély és ezek egyenetlen földrajzi eloszlásban, főleg az ország nyugati és északi peremterületein helyezkednek el.

Ezt még a XIX. század végén felismerhette Csánki Dezső is, aki történeti földrajzi munkájában a városok közé nem csupán az akár egyszer is oppidumnak nevezett településeket vette fel, hanem minden olyan települést is „városnak” tekintett, amelynek volt országos vására.²⁷ Valószínűleg úgy gondolta, hogy a sokadalomtartás vagy a vámkiváltság városi jog, de ahogyan később Fügedi Erik is megállapította, sajnos semmilyen formában nem indokolta meg eljárását.²⁸ Igaz, Csánki munkája végül nem terjedt ki az ország egész területére. Ha az általa fel nem dolgozott országrészeket is mind hozzávesszük, a XV. század végén Magyarországon körülbelül 800 várossal számolhatnánk, ami nyilvánvalóan túl magas szám.²⁹

Teljesen jogosan kifogásolta ezt a nézőpontot a két világháború közötti időszakban Mályusz Elemér,³⁰ aki viszont talán túlságosan is ragaszkodott a jogi városfogalomhoz. Mályusz 1927-ben jelentette meg *Geschichte des Bürgertums in Ungarn* című, német nyelvű összefoglaló tanulmányát, amelyben a polgárságnak mint társadalmi rétegnek a középkori fejlődését elemezte, de ő is kizárólag a szabad királyi városokat tekintette városnak.³¹ Ebből viszont következett az a nézete, hogy a középkori Magyarországon kevés volt a város, gyenge és idegen eredetű a polgárság. Álláspontja évtizedekre meghatározta a késő középkori városfejlődésről alkotott képet,³² annak ellenére, hogy közben maga is finomított álláspontján: 1944-ben megjelent tanulmányában például elismerte a magyar polgárság meglétét és szerepét is.³³ A magyarországi városi polgárság viszonyrendszerét legutóbb Szende Katalin gondolta újra, aki a polgári réteg kapcsolattrendszerének szintjeit áttekintve nyugat-európaiktól eltérő sajátosságait az időbeli „lemaradás” mellett elsősorban szintén korlátozott gazdasági erejének és viszonylag kis számának tulajdonítja, joggal.³⁴

A második világháborút követő időszakban először a gazdaság- és társadalomtörténeti szempontok kerültek előtérbe. A „fordulat évét”, 1948-at követően az addig nem különösebben érdekes mezővárosok a kutatás szempontjából is felértékelődtek. Ugyanis köztes helyzetük miatt alkalmasak voltak a feudális osztályharc modelljében való elhelyezésre és ennek az illusztrálására, akár a parasztság kizsákmányolás elleni harcának, akár a városi kézművesség és a városi elit ellentéteinek a bemutatására. Az ekkoriban született munkák – több-kevesebb kötelező ideológiai egyoldalúságuk ellenére – azért fontosak, mert a mezővárosokat társadalomtörténeti szempontok szerint vizsgálva először tettek fel kérdéseket a városi és mezővárosi kézműipar jellegzetességeire, differenciáltságára, piackörzetére, népességszámára, társadalmi viszonyaira vonatkozóan. (Igaz, ahogy Szakály is megjegyzi, „a marxista történetírásnak a kézművesség iránti már-már kényszeres érdeklődése miatt” a kézművesség kérdése „erősen túldimenzionáltan jelentkezett.”)³⁵ Ezt a nagyjából a hatvanas évek közepéig terjedő időszakot a mezőváros fogalmának a jogi-gazdasági meghatározására tett kísérletek időszakának is tekinthetjük. Ha nem lett volna a jogi városfogalom értelmezési kerete olyan erős, és ha a

²⁷ CSÁNKI I, IX–X. Ezért városnak vette fel pl. a Bihar megyei Örvénd, a Temes megyei Begenye, a Bács megyei Paraszti falvakat is: uo. 593, II. 15, 138. További példákat eljárására l. FÜGEDI 1972 (1981)a, 78.

²⁸ FÜGEDI 1972 (1981)a, 77–78. Csánkiról: KUBINYI 1996b, 418. SZAKÁLY 1995, 13. Csánki eljárását pozitívabb összefüggésben a falvaktól való „különválogatásként” említi.

²⁹ SZAKÁLY 1995, 13., 25. j. felsorolja a különböző szerzők véleményét, 750–950 darab között.

³⁰ Először 1926-ban, még Csánkit név szerint nem említve: KUBINYI 2000, 8. 9. j.

³¹ MÁLYUSZ 1927.

³² Mályusz tétele a külföldi szakirodalomban még az 1980-as évekig hatott l. BLAZOVICH 2002, 9.

³³ MÁLYUSZ 1944.

³⁴ SZENDE 1999, 455–456.

³⁵ SZAKÁLY 1995, 15. 33. j.

városfejlődés társadalmi és gazdasági folyamatait nem a város és mezőváros éles megkülönböztetése mentén, az elválasztó jegyek és eltérő vonások hangsúlyozásával mutatták volna be, lehetséges, hogy jobban átlátták volna az egész kérdéskört. Így viszont az egyes szerzők jószerivel csak addig jutottak, hogy a mezővárosok ilyen vagy olyan szempontból városias jegyeket is mutatnak.

1953-ban jelent meg a Székely György által szerkesztett, a parasztság XIV. századi történetét taglaló, áttételesen pedig a polgári történészek ideológiai fejlődőképességét demonstráló tanulmánykötetben Mályusz Elemér könyvfejezete a mezővárosi fejlődésről. Mályusz itt már nem a város és mezőváros elhatárolásával és szembeállításával foglalkozott, hanem a várossá fejlődés lehetőségeit vette számba a XIV. századi időszakra vonatkozóan. Kiemelte a királyi földesuraság előnyeit. Így már nem falusias települések homogén tömegét, hanem különböző fejlődési és jogállási fokon lévő településcsoportokat mutathatott be, amelyek közül a legjelentősebbek már a városiasodás útjára léptek és XV. századbeli fejlődésüknek éppen a korábbi időszak a fontos előkészítője. Történeti szerepük az volt, hogy „a mezővárosok százai a falvak ezreiből a parasztság nagy tömegeit emelték ki és vitték a városi élet felé.”³⁶

Két évvel később, 1955-ben jelent meg az időszak egyik legfontosabb, legnagyobb hatású műve, Szűcs Jenő *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon* című kismonográfiája.³⁷ Szűcs a városi kézműipar, céhfejlődés és árutermelés gazdasági és társadalmi összefüggéseit vizsgálta, de kizárólag a tárnoki városok, ezek közül is leginkább a jó forrásadottságú Sopron és Pozsony példáján.³⁸ A mezővárosokat nem tekintette városias településeknek, csupán „átmeneti alakzatoknak”, illetve „kis góccoknak” minősítette.³⁹ Szerepüket negatívan értékelte: a XV. század második felében bekövetkező megerősödésükkel a városok piaci lehetőségeit szűkítik, mert a piackörzetekben megnövekedett, állandóan bővülő árutermelés többletét kisajátítják. Ezért a piackörzet kitágulását igénylő városfejlődés a XV. század második felében megreked.⁴⁰ Ez a két nyugat-magyarországi város stagnálására alapozott megállapítása később nem bizonyult helytállónak, bár sokáig fontos tézis volt a magyarországi külkereskedelmi passzívummal összefüggésben a gazdaságtörténetben.⁴¹ De az, hogy ez a korszak a mezővárosiasodás időszaka, kétségtelen és fontos megállapítás. Szűcs munkája a vizsgált kérdések mindegyikében (városok és piackörzetük kapcsolatrendszere és munkamegosztása, a kézművesipar rétegzettsége, a városi elit és a kézművesek társadalmi konfliktusai) jelentősen előrevitte a kutatást. Szempontunkból külön érdeme, hogy felismerte és bemutatva a városi piackörzeteket, piaci gyűrűket, amelyekből hármat különböztetett meg: egy helyit (10–15 km), egy középsőt (50–60 km) és egy tág regionális körzetet (150–170 km).⁴²

Szűcs munkájáról Kubinyi András írt velős ismertetést, rámutatva annak erőnyere és korlátaira egyaránt. Kritikája négy elemből állt. Egyrészt a könyv címe félrevezető, mert Szűcs nem vizsgálja az összes várost, például az iparosodott erdélyi szász városokat. Másrészt szinte kizárólag a legjobban hozzáférhető soproni anyagra építette könyvét, ezért helyesebb lett volna talán egy soproni gazdaságtörténetet írni. Harmadrészt hiányzik a XV–XVI. századi európai áttekintés. Végül negyedrészt Kubinyi óvatosságra intett a királyi adójegyzékek lakosságszámhoz, illetve a foglalkozásnevek ipar-

³⁶ MÁLYUSZ 1953, 186.

³⁷ SZÜCS 1955.

³⁸ SZÜCS 1955, 5–17.

³⁹ Szűcs 1955, 18–36, 98.

⁴⁰ SZÜCS 1955, 92–111. és 176–189.

⁴¹ L. először KUBINYI 1956; GULYÁS 2009, 75.

⁴² BÁCSKAI 2002, 34.

ágakhoz való felhasználhatóságával kapcsolatban.⁴³ Ezzel szemben recenziójában fontos megállapításnak nevezte a piackörzetek elemző bemutatását, és ezt későbbi írásaiban is Szűcs érdemének tulajdonította.

Egy résztémában tett fontos és máig érvényes megállapításokat 1957-ben Makkai László. A mezővárosi telekhasználat középkori kezdeteivel foglalkozva a szőlőművelés és marhatenyésztés fontosságát hangsúlyozva mutatott rá arra, hogy ezek a művelési ágak a polgári földbirtokviszony csíráját hordozták magukban, mert a földesúri telekrendszeren kívül eső, szabadabb birtoklást és birtokforgalmat tettek lehetővé.⁴⁴

Megállapításaival Szabó István 1960-as értekezése több ponton is összecsengett. Szabó a mezővárosokat a jobbágyság sorsára gyakorolt hatásuk szempontjából, demográfiai nézőpontból vizsgálta. Bár a jogi városfogalomban gondolkodott, hiszen a mezővárosi lakosságot a parasztsághoz sorolta, a mezővárosok szerepét – a faluk felől nézve – kedvezően értékelte: a paraszti tömegek „kitörési pontjának, korlátozott autonómiája színterének” (legalábbis a „végzetes” 1514-es parasztháború előtt). Fontos megállapítása volt, hogy a XV. század végén a paraszti népesség ötöde mezővárosokban élt.⁴⁵ (Ezt saját 1938-as, a hanyatló jobbágyságról szóló tanulmányából vette át.)⁴⁶

Más irányból, a városi jogi kiváltságok jellegzetességeit, természetét és „hatás-mechanizmusát” mutatta be *Középkori magyar városprivilegiumok* címmel 1961-ben megjelent, klasszikussá vált tanulmányában Fügedi Erik.⁴⁷ A kiváltságokat gazdasági (vásártartási, vámmentességi, adófizetési-úrbéri, határhasználati, ingatlanforgalmi és öröklési), jogi (bíróválasztási, bíraskodási, fellebbezési) és egyházi (plébánosválasztási, tizedszedési) csoportra osztotta, és az egyes jogosítványok egyenkénti ismertetése kapcsán rámutatott azok országos szinten közös vonásaira és helyi sajátosságaira is, az egész a városfejlődés keretei között értelmezve. Tanulmányából némileg önkényesen két fontos megállapítást szeretnék kiemelni. Egyrészt, hogy „A középkori város jogait és kötelességeit általában nem egy oklevél szabályozta, hanem a város fejlődési szakaszainak megfelelően több egymást követő és kiegészítő kiváltságlevél.”⁴⁸ Másrészt, hogy a kiváltságok jelentős része általánosságban mozgó szabályozásnak tekinthető, a részletek és az érvényesíthetőség nagyban függött a fejlődéstől, a települések tényleges gazdasági erejétől.⁴⁹

Társadalmi és gazdasági szempontokat mutatott be Székely György 1961-ben megjelent közleménye, a *Vidéki termelőágak és az árukereskedelem Magyarországon a XV–XVI. században*. Székely célkitűzése az volt, hogy az 1514. évi parasztháború előtti időszak gazdaságtörténeti folyamatait a parasztháború központi területének számító Alföldön görcső alá vegye.⁵⁰ Előbb a földművelés és az állattenyésztés, majd a céhes ipar jelenségeit tárgyalta. (Egyébként Szegedet is a mezővárosokhoz sorolta, az 1522-es szegedi tizedlajstrom névanyagát használta fel az iparosok és iparágak megoszlásának bemutatására.)⁵¹ Lényeges megállapítása volt egyrészt, hogy a mezővárosokban a kézműipar és a mezőgazdasági árutermelés (elsősorban az állattenyésztés) összefonódik, másrészt, hogy társadalmi szempontból jellemző a mezővárosokban lakó zsellérek nagy száma.⁵²

⁴³ KUBINYI 1956.

⁴⁴ MAKKAI 1957.

⁴⁵ SZABÓ 1960.

⁴⁶ SZABÓ 1938 (1960), 186.

⁴⁷ FÜGEDI 1961 (1981)

⁴⁸ FÜGEDI 1961 (1981), 238.

⁴⁹ FÜGEDI 1961 (1981), 249., 263., 277–278., 283., 309–310.

⁵⁰ SZÉKELY 1961, 309.

⁵¹ SZÉKELY 1961, 324.

⁵² SZÉKELY 1961, 322., 326., 340.

Koncepcióját Bácskai Vera használta fel 1963-as kandidátusi értekezésében, majd 1964-ben külön tanulmányt is megjelentetett ugyanebben a témában.⁵³ Ezek mintegy előtanulmányai voltak a Szűcs munkája után egy évtizeddel, 1965-ben megjelent *Magyar mezővárosok a XV. században* című híres értekezésének.⁵⁴ Bácskai célkitűzése szerint a késő középkori oppidumok városiasságát kívánta meghatározni, de ennek kritériumaként nem kizárólagosan a kézműipar fejlettségét tekintette, hanem több résztémát fűzött egybe: a mezővárosok kialakulásának problematikája, népességük száma és kézműiparuk megoszlása, mezőgazdasági termelésük és árucseréjük jellemzői, jogi helyzetük sokszínűsége, önkormányzatiságuk és társadalmi rétegződésük. A rossz forrásadottságok ellenére nagy anyaggyűjtésre támaszkodva összehasonlító vizsgálati módszerek alkalmazásával, statisztikai elemzéssel, típusok elkülönítésével ért el eredményeket. A mezővárosokra érdeklődéssel, ellenérzések nélkül tekintett. Rámutatott, hogy a magyar városfejlődés nem annyira torz, mint inkább a sajátos viszonyokhoz való alkalmazkodás következménye. Következtetései szerint a késő középkori mezővárosok nem egyedül és elsősorban a kézművesipari tevékenységben különböztek a falvaktól, nem ez volt kiemelkedésük egyedüli magyarázata – bár a mezővárosi kézművesség a falvakénál differenciáltabb, fejlettebb –, hanem az, hogy mindezt erőteljesen specializált mezőgazdasági árutermelő tevékenységgel, illetve a mezőgazdasági cikkek kereskedelmével egészítették ki.⁵⁵ Ennek, a kézműipari és mezőgazdasági árutermelés együttes jelenlétének és a helyi árucserének településfejlesztő, városképző hatása volt.⁵⁶ Utólag olvasva feltűnő, hogy Bácskai munkájában rejtetten már felbukkannak azok a szempontok, amelyek a később meggyökeresedő funkcionális városszemlélet kritériumaiként szolgálnak majd. Munkájából az is világossá vált, hogy a mezővárosok egyébként is differenciált tömegéből bizonyos oppidumok városnak tekinthetők. Talán nem túlzást azt állítani, hogy Bácskainak sikerült tehát azt meghaladni, hogy a mezővárosokat egyetlen jogi kategóriaként kezeljük, hiszen a több szempontú vizsgálattal kiderült, hogy a települések széles skálájáról van szó a teljesen városiastól a zömében falusiasig.⁵⁷ De azt a kérdést, hogy ezeket hogyan lehet meghatározni és a településhálózathoz bizonyos szempontok alapján kiválasztani, Bácskai már nem tette fel vagy nem akarta kifejezni az évtizedek óta kanonizált nézetek ellenében. Vagy ahogyan utólag ő maga értékelte: a két fő tényező ebben a rossz forrásadottságok és a funkcionális városszemlélet ismeretének hiánya volt.⁵⁸

Mindez jól jellemzi a kutatás hagyományosan kialakult kereteit. Szakály Ferenc jogos kritikája szerint mezőváros-kutatásunk sajátos alakulásában fontos szerepe volt annak, hogy a „figyelem, immár tartósan, azon időszakra (a XIV. század második fele – a XVI. század első harmada) irányul, amelyből általános következtetések levonására alkalmas, koherens összeírás-anyag csak elvétve akad; azon időszak (a XVI. század első negyede – a XVI. század vége) iránt viszont, amelyből tömegesen maradtak ránk nagyobb területi egységeket felölelő magyar és török adóösszeírások, a legutóbbi időkig globálisan szinte egyáltalán nem érdeklődött.”⁵⁹ Tegyük hozzá: mivel Magyarországon a várostörténet sem akkor, sem később nem vált önálló tudományterületté, a középkori magyarországi városfejlődés kutatása a középkori társadalomtörténeti vizsgálódások problémája maradt, és ezt mind a mai napig erősen meghatározza az 1526. esztendő

⁵³ Az 1963-as kandidátusi disszertáció címe: A mezővárosi fejlődés kérdései a XV. században. (MTAK D 2100.). (Szűkített szövege: BÁCSKAI 1965.) – BÁCSKAI 1964.

⁵⁴ BÁCSKAI 1965.

⁵⁵ BÁCSKAI 1965, 84–85.

⁵⁶ Ezt ő maga utólag is így látja: BÁCSKAI 2002, 35.

⁵⁷ Vö. SZAKÁLY 1995, 14–15.

⁵⁸ BÁCSKAI 2002, 37.

⁵⁹ SZAKÁLY 1995, 14.

záródátumként való kezelése, amikor lemegy a függöny és véget ér az előadás. Emiatt a „bezárkózás” miatt nemcsak a későbbi hazai fejlődést és későbbi korszakokra vonatkozó eredményeket nem volt nagyon szokás figyelembe venni, hanem a rokontudományok, leginkább a településföldrajz újabb módszereit és szempontjait sem.

Ez azonban nem jelentette azt, hogy ne születtek volna olyan eredmények, amelyek összességében a mezővárosokról alkotott képünket ne alakították volna. A magyar történettudomány követő jellegéből fakadt, hogy az 1960-as években felfutó és divattá váló nyugat-európai várostörténeti kutatások késéssel ugyan, de Magyarországon is éreztették hatásukat. Nyugat-Európában a történeti város definíciója és a városhálózat vizsgálata került előtérbe⁶⁰ ennek hatására a magyar kutatásban legalábbis az árutermelet és céhes kézműipar mint kritériumok, azaz a közgazdasági városfogalom vizsgálati keretét fokozatosan új vizsgálati szempontok vették át. Ezek viszont magukkal hozták azt a lassan érlelődő felismerést is, hogy a kutatás hagyományosan kialakult keretei egyre inkább alkalmatlanok a mezőváros-kérdés kezelésére és megválaszolására.⁶¹ A Szűcs Jenő és Rúzsás Lajos által összeállított 1966-os akadémiai vitaanyag a várostörténeti kutatás feladatairól még nem tükröz számottevő elmozdulást, de maga a tény, hogy a várostörténettel mint tudományterülettel foglalkozni kezdtek, előrelépésként értékelhető. A vitaanyag a középkori városfejlődés kutatását, talán a városprivilegiumok későbbi szövegkiadásán kívül közvetlenül nem inspirálta.⁶²

A későbbi korszakok vizsgálatánál eközben már megjelent a funkcionális városfogalom alkalmazása. A Történeti Statisztikai Évkönyv 1963–1964-es évfolyamában közölte Dávid Zoltán *A városi népesség nagysága Magyarországon* című tanulmányát. A jogi városok mellett a kétezer főnél népesebb, feltételezése szerint központi szerepkört betöltő mezővárosokat is figyelembe vette, így 150 várost határozott meg.⁶³ Gyimesi Sándor a XVIII–XIX. század fordulójának időszakát vizsgálta 1975-ben megjelent, *A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában* című könyvében. A funkcionális szemléletet Dávidnál következetesebben alkalmazta. Koronként változó népességszámküszöbökkel számolt; az iparosok számaránya valamint az igazgatási és kulturális intézmények mint szempontok alapján városnak a XVIII. század végén 77, a XIX. század elején 100 települést tekintett.⁶⁴ Eközben a középkori időszak vizsgálata nem jutott számottevően előrébb. Nagyon tanulságos ebből a szempontból Bácskai Vera esete. 1971-ben még a Brandenburg-i levéltár miatt kivételes forrásadottságú Gyula mezővárosi önkormányzatának 1510–1530 közötti időszakát, az örgróf bizalmi embereinek, Oláh János és Asztalnok Péter bírónak a tevékenységét dolgozta fel esettanulmányában,⁶⁵ de figyelme egyre inkább a sokkal jobb forrásadottságú XVIII–XIX. századi magyar városfejlődés kérdésköre felé fordult. 1984-ben már Nagy Lajossal az újkori városfejlődés piacközpontjait vették számba *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban* című kötetükben. Ebben a piacközponti funkciót betöltő települések számát 138-ban állapították meg, ebből városnak 57 volt tekinthető.⁶⁶

A középkori városfejlődés és a mezővárosok kérdésében a hetvenes évek elejéről Fügedi Erik két fontos tanulmányát kell megemlítenünk. Az egyik a *Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon*, amelyet eredetileg 1970-ben franciául, majd kibővít-

⁶⁰ BÁCSKAI 2002, 12–13., BÁCSKAI 2003, 246.

⁶¹ SZAKÁLY 1995, 15.

⁶² RÚZSÁS – SZÜCS 1966a és b.

⁶³ DÁVID 1963–1964.

⁶⁴ GYIMESI 1975.

⁶⁵ BÁCSKAI 1971. Bácskai később még visszatért a késő középkori Gyula társadalmának és gazdaságának bemutatására: BÁCSKAI 1991.

⁶⁶ BÁCSKAI–NAGY 1984.

ve 1972-ben a Századokban magyarul jelentetett meg. Fügedi Jacques Le Goff nyomán vizsgálta a koldulórendi rendházak és a városiasodottság kapcsolatát a XIII–XV. századi Magyarországon.⁶⁷ Áttekintve a koldulórendek hazai elterjedésének történetét és összehasonlítva a monasztikus rendekével arra jutott, hogy a saját maga által a magyarországi városfejlődés második szakaszának nevezett, a XIV. század első harmadáig tartó időszak fejlődése teljesen egybevág a monasztikus rendek elterjedésével. A domonkosok 1260-ban megakadó terjeszkedése főleg a XIII. század közepi kereskedővárosok körét jelöli ki.⁶⁸ A városfejlődés harmadik, mezővárosokról szóló időszaka (a XV. század végéig) azonban nem adott ki számára ilyen egyértelmű képet. Fügedi – frappánsan összefoglalva a mezőváros-kérdés akkori állását – Galgóc példáján illusztrálva mutatta be, hogy az obszerváns ferencesek fellépése és terjeszkedése döntően a mezővárosokat érintette. Az ágostonosokkal együtt 83 mezővárosban és további 18 faluban számolt össze ferences rendházat. Fügedi szerint ez a 101 mezőváros nem mind város, „s így aligha állíthatjuk, hogy azok a telepek léptek rá igazán a városi fejlődés útjára a mezővárosok közül, amelyekben koldulórendi kolostort találunk”.⁶⁹ Egyrészt azért, mert a monasztikus rendeknek is volt szerepük a mezővárosi fejlődésben (uradalmi központ vagy hiteleshely voltuknál fogva, például Kapornak esetében), másrészt hasonlóképpen az ispotályoknak is.⁷⁰ Következtetése az, hogy a koldulórendi rendházak segítségével nem lehet pontosan meghatározni, hogy a mezővárosok közül mi számít városnak. Másrészt tanulságos az is, hogy nincsenek koldulórendi kolostorok a püspöki székhelyek egy részén és a bányavárosokban sem. (Utóbbinál csak a tényt magát regisztrálta; a magyarázat abban kereshető, hogy a bányatelepülés nem feltétlenül város, hiszen a bányászat alapvetően „vidéki ipar” volt.)⁷¹ A koldulórendi kolostor megléte mindenestre egy, a későbbiekben a városfunkciók között figyelembe vehető szempontot jelentett.

Ugyanebben az évben jelent meg magyarul a Történelmi Szemlében Fügedi másik, gyakorlatilag már a funkcionális megközelítés jegyében fogant összegző közleménye, a *Mezővárosaink kialakulása a XIV. században*.⁷² Fügedi ebben azoknak az általános tényezőknél a meghatározását kísérelte meg nyomon követni – a címmel ellentétben a XV. század közepéig –, amelyek a mezővárosokat létrehozták. Kizárva a XIV. század végére lehanyatló, korábban jelentős városokat, mintavétellel az ország négy részéből (Erdély és Szlavónia nélkül) két-két, összesen nyolc mezővárost választott ki (Debrecen, Nyírbátor, Galgóc, Bán, Pécsvárad, Siklós, Gyula és Békés). Ezeket vizsgálta gazdasági fejlődésük, jogállásuk, alaprajzuk szempontjából. Emellett megvizsgálta a XIV. századi mezővárosi privilégiumokat is. Utóbbiakkal kapcsolatban azt állapította meg, hogy számuk meglepően csekély, és ez nem írható a forráspusztulás számlájára, hanem annak következménye lehet, hogy a mezővárosok jelentős részének nem is volt kiváltságlevele.⁷³ Mégpedig az esetek többségében azért nem, mert lépcsőzetesen, több kiváltság külön engedélyezése révén váltak mezővárossá.⁷⁴ A mezővárosok nagyobb része uradalmi központ, és alapvetően a földesúr (illetve egyes esetekben a király) városfejlesztő, gazdasági és magánjogi kiváltságokat biztosító birtokpolitikájának a gyümölcse. Fügedi kiemelte, hogy földesuraik nem adtak teljes ítélkezési kiváltságot mezővárosaiknak, hanem fenntartották igazságszolgáltatási jogaik egy jó részét.⁷⁵ Benyomá-

⁶⁷ FÜGEDI 1972 (1981)a

⁶⁸ FÜGEDI 1972 (1981)a, 74–75.

⁶⁹ FÜGEDI 1972 (1981)a, 85.

⁷⁰ FÜGEDI 1972 (1981)a, 85–86.

⁷¹ Köszönöm Tringli István e tárgyú megjegyzését.

⁷² FÜGEDI 1972 (1981)b

⁷³ FÜGEDI 1972 (1981)b, 345.

⁷⁴ FÜGEDI 1972 (1981)b, 345–348.

⁷⁵ FÜGEDI 1972 (1981)b, 352.

sait ekképpen összegezte: „A mezőváros – lett légyen az egy uradalom központja vagy egy bortermelésen gazdaságilag jelentőssé vált falu – gazdasági szempontból város kell legyen, városi funkciókat kell kisebb körön belül ellátnia, de úgy, hogy ezáltal a földesurat sem hatalmában, sem birtokjogában ne korlátozza. A piac jövedelme ugyanúgy a földesurat illeti, mint ahogy övé marad a mezőváros földje is. A formák azonban városiak. A paraszti birtoklás formái városjogokból vétetnek át, a járadékot egy összegben kell leróni. Az egy összeg legtöbbször pénz, s ez is a földesúr számára előnyös, mert nem kell terményt behajtania, tárolnia és értékesítésével vesződnie. A mezőváros legyen prosperáló gazdasági központja uradalmának, ilyen értelemben legyen város, de maradjon hatalma alatt.”⁷⁶

Fügedi e két művével majdnem egyidőben jelent meg Kubinyi Andrásnak *A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez* című, nem túl szembeötlő helyen, a Településtudományi Közlemények 1971. decemberi számában közölt tanulmánya. Kubinyi Major Jenő révén ismerkedett meg a Walter Christaller német földrajztudós által még az 1930-as években kidolgozott konstruktivista központi hely-elméletével, amelyet Major Jenő 1964-ben megjelent tanulmányában használt fel.⁷⁷ E szerint a modell szerint a központi helyek szabályos többszintű, hierarchikus térbeli rendet képeznek. (Christaller 1933-ban a hamburgi telefonkönyv alapján dolgozva mutatta ezt ki a távbeszélő-állomásokkal kapcsolatban, Major 1964-ben a korabeli magyar városhálózatot vizsgálta különböző szempontok alapján. Megjegyzendő, hogy mindez jó példája annak, hogy magyar kutatás időnként mennyire későn adaptál külföldi elméleteket.) A Major által rajzolt kép hasonlított a Szűcs és Bácskai által bemutatott piackörzetekre, ez válthatta ki Kubinyi érdeklődését. Mivel a középkori országterületen nem tudott Majoréhoz hasonló módszerekkel vizsgálni – Fügedihez hasonlóan – egy mérőszámként alkalmazható szempontot keresett és ezt a Magyarországról a bécsi és a krakkói egyetemre 1440–1514 között beiratkozott diákok számában találta meg.⁷⁸ Felismeréseit a következő évben egy problémaközpontú tanulmányban, *A magyarországi városhálózat XIV–XV. századi fejlődésének néhány kérdésében* is közzétette.⁷⁹ Bemutatta a piachelyek, a háromvásáros kikiáltások térbeli rendjét, az egyetemjárók számának alakulásából levonható következtetéseket, felhívta a figyelmet a városok kategorizálásának szükségességére és magának a településhálózatnak a változékonyságára.

Fügedi és Kubinyi különböző szempontjai jól illusztrálták, hogy a településhálózatot alapul véve egy-egy szempont alkalmazásával olyan összefüggésekre lehet rámutatni, amelyekben a települések funkcionális szerepükben és homogén massa helyett hierarchikus rendben, rangsorolva viselkednek. Az eredményeket az 1970-es, 1980-as években megjelenő helytörténeti munkák és várostörténetek középkori fejezeteiben már kamatoztatni lehetett. Ennek jó példája Érszegi Gézának Sárospatak középkori történetéről 1978-ban írt könyvfejezete. Szkeptikus véleményt fogalmazott meg a sárospataki középkorvégi foglalkozásnevek elemzése után a mezővárosok pontos helyzetének megismerhetőségéről. Mérlegre téve Fügedinek a koldulórendi kolostorokra és Kubinyinak az egyetemjárók számára vonatkozó ötleteit és érzékelve a fogalomhiányt, felvetette, hogy az elnevezés a jogi tartalomtól némileg elvonatkoztatva kategóriaként is felhasználható, ezért a civitasként és oppidumként is említett mezővárosokra a „civitas-oppidum”, a csak időnként oppidumnak nevezett mezővárosokra az „oppidum-possessio” megneve-

⁷⁶ FÜGEDI 1972 (1981)b, 350.

⁷⁷ CHRISTALLER 1933, MAJOR 1964, közleményéhez térképet is szerkesztett.

⁷⁸ KUBINYI 1971, 60.

⁷⁹ KUBINYI 1972.

zést ajánlotta.⁸⁰ Ezt a megoldást Blazovich László alkalmazta is *A Körös–Tisza–Maros-köz középkori településtörténete* című kötetében.⁸¹

Az 1970-es 1980-as évek fordulójára estek Ladányi Erzsébet terminológiai kutatásai is. 1977-ben németül, majd 1980-ban magyarul közölte *Libera villa, civitas, oppidum* című tanulmányát. Az oppidum szó a XIV. század második felében váltja fel a libera villát és a XV. század közepére válik – azt kiszorítva – elterjedté.⁸² Eredményeinek újabban szlovák recepciója is van.⁸³ Ez a periodizáció nagyon jól illeszkedik ahhoz a képhez, amit a magyarországi városfejlődés dinamikájáról a kutatásnak sikerült megrajzolnia.

Mindezekkel megteremtődtek a feltételei annak, hogy a kérdést a kutatás újrafo-galmazhassa és a mezővárosok vizsgálatát szélesebb, regionális összefüggésbe helyezhesse. Mivel ebben a váltásban Kubinyi Andrásnak és az általa kidolgozott kritériumrendszernek meghatározó szerepe volt, ennek mentén, eköré szervezve szeretném bemutatni a kutatás későbbi eredményeit.

2.2. KUBINYI ANDRÁS CENTRALITÁSI PONTRENDSZERE

2.2.1. A kritériumnyaláb és alkalmazása

Az eddigiekből is látható, hogy leginkább Kubinyi András volt az, aki a hatvanas évek közepétől érdeklődött a mezővárosok kérdése iránt, és ő volt az is, aki fokozatosan eljutott a modellváltás szükségességének felismerésén túl az új funkcionális városmodell és vizsgálati módszer megalkotásáig. Ebben széles érdeklődése és más tudományterületek felé való nyitottsága mellett bizonyára az is szerepet játszott, hogy város-történettel különböző témák és kutatási irányok (egyes települések története, a polgárság családi és kereskedelmi kapcsolatai, városi egyházi intézmények, a városok térszerkezete és a városhálózat) mentén foglalkozott, így az egyes problémákat több nézőpontból vagy esettanulmány mentén vizsgálta.⁸⁴ Így sikerült meghaladnia a „város-e a mezőváros”-kérdést, és ma már valójában az a kérdés, hogy hogyan néz ki a középkor végi településhálózat.

Kritériumrendszerének kialakításában két dolgot érzek eredetinek és figyelemre méltónak. Az egyik, hogy Kubinyi a hierarchikus térbeli rend felől közelített a településhálózat (pontosabban a mezővárosok funkcionális szerepe) vizsgálatához. Ezért a kritériumrendszer nála nem pusztán a központi helyek központi voltának a mérőszámként kifejezhető értékének megállapításához, az egyes települések rangsorolásához kellett, hanem a városhálózat térbeli rendjét és ennek jellegzetességeit is fel akarta tártani. Ez a vonás a mai hálózatalmélettel is rokonítja módszerét. Az sem véletlen, hogy több szempontja térbeli alrendszernek is tekinthető, és ezeket (például az egyetemjárók számát vagy a nagybirtok-rezidencia kérdését) részben önállóan is feldolgozta.⁸⁵ A másik, hogy eleve a teljes középkori országterület településhálózatának vizsgálatát szeretne volna elvégezni. Ez ugyan számunkra magától értetődő, de a várostörténeti kutatások egyik jellegzetessége éppen a regionalitásuk és a helytörténethez való bizonyos mértékű kötöttségük. Ha viszont a magyarországi városiasodottság egészét akarjuk vizsgálni, mint ahogyan Kubinyi is tette, akkor az elemek összehasonlíthatósága érdekében egysé-

⁸⁰ ÉRSZEGI 1978 (2000), 105–109. (Az eredeti kiadásban 195–200.)

⁸¹ Kritikája: KUBINYI 2000, 39–40.

⁸² LADÁNYI 1977, 42–43. (táblázat), LADÁNYI 1980, 461–462, 470.

⁸³ FUKASOVÁ 2011

⁸⁴ Mindezt tömören összefoglalja: SZENDE 2008, 16–27.

⁸⁵ KUBINYI 1991.

gesnek kell lennie a kritériumrendszernek is: olyan szempontok kellenek, amelyek az egész középkori országterületen jellemzőek és adatoltak.

A településföldrajzból átvett funkcionális városmodell alapján az egyes települések bizonyos funkciók megléte, illetve erőssége alapján rangsorolhatók; fontosságuk, azaz városiasságuk, városi szerepkörük kifejezhető és egymással is összehasonlítható. Bizonyos számú feltétel megléte, illetőleg ezek nagyságrendje alapján a szóban forgó település városnak tekintendő. A főleg az újkori, sőt a jelenkori állapot meghatározásához használható, leginkább statisztikai jellegű adatsorok és források a középkor esetében nem állnak rendelkezésre, ezért a módszernek a XV. századi viszonyokra való adaptációja nem problémamentes. Kubinyi 10 szempontból alakította ki a késő középkor településhálózatának vizsgálatára szolgáló *kritériumnyalábot*. Ezek a következők:

- I. uradalmi központ, főúri rezidencia
- II. bíraskodási központ, megyei sedria, hiteleshely
- III. pénzügyigazgatási központ (kamarák, harmincadhivatalok)
- IV. egyházigazgatási központ
- V. egyházi intézmények (kolostorok, társaskáptalanok, ispotályok)
- VI. egyetemjárók száma (Bécs és Krakkó, 1440–1514 között)
- VII. céhek (kézműves vagy kereskedőcéhek) száma
- VIII. úthálózati csomópont (hány központi hely érhető el közvetlenül a településről?)
- IX. vásártartás (hetivásárok és országos vásárok, azaz sokadalmak)⁸⁶
- X. a település jogi helyzete (hányszor és mikor említik mezővárosként?).

A kategóriákon belül szerepkörök és intézmények meglétére kérdez rá. Ezekre megfelelő kulcs alapján *centralitási pontok* adhatók, minél jelentősebb az adott szerepkör vagy minél több az adott szempontból fontos intézmény, számuk annál nagyobb.⁸⁷ Mind-egyik kategóriában legfeljebb 6 centralitási pont, összesen maximum 60 pont adható. A pontozás alapján Kubinyi egy XVI. századi lengyel osztályozás mintájára a következő hierarchikus szinteket határozta meg:⁸⁸

1–5 pont	jelentéktelen mezővárosok és központi funkciót ellátó falvak (7.)
6–10 pont	átlagos mezővárosok és mezőváros jellegű falvak (6.)
11–15 pont	részleges városfunkciójú mezővárosok (5.)
16–20 pont	közepes városfunkciójú mezővárosok (4.)
21–30 pont	kisebb városok és jelentős városfunkciójú mezővárosok (3.)
31–40 pont	másodrendű városok (2.)
41–60 pont	elsőrendű városok (1.).

A maximális pontszámot egyetlen magyarországi település sem éri el, a királyi székhely Buda pontszáma 54 pont.⁸⁹ A városiasodottság alsó határát Kubinyi 15–16 pontnál húzta meg, tehát a 4. szinttől tekinthetők a települések funkcionális értelemben is városnak. Így országosan mintegy 150 olyan mezőváros lehetett, amely gazdasági, kulturális, igazgatási szerepénél fogva ténylegesen városnak tekinthető, összesen pedig 180–200 várossal számolhatunk.⁹⁰

⁸⁶ A Kubinyi és ENGEL 2002 által is használt hetipiac és országos vásár helyett a TRINGLI 2010 által ajánlott, újabban már alkalmazott (WEISZ 2012), a korabeli szóhasználathoz igazodó hetivásár és sokadalom megnevezéseket használok.

⁸⁷ A kategóriánkénti pontszámítás részleteit KUBINYI 2000, 13–14. alapján I. az Adattár elején!

⁸⁸ KUBINYI 2000, 15., 2001, 43–44.

⁸⁹ KUBINYI 2000, 13., KUBINYI 1996a, 134.: Buda azért nem maximális pontszámú, mert Magyarországon a királyi és a prímási székhely nem egy városban feküdt. KUBINYI 2004a, 12. és KUBINYI 2005, 19. Budának 55 pontot ad.

⁹⁰ BÁCSKAI 2002, 39. Maga Kubinyi nem becsülte meg a városias mezővárosok számát.

Kubinyi több közleményben publikálta eredményeit az ország egyes területeire vonatkozóan.⁹¹ Összeállításait – jobb híján – a középkor végi megyehatárok szerint állította össze, mert (ahogy egyszer szóban ki is fejtette nekem), az egyes földrajzi tájegységek, régiók elhatárolása jóval problematikusabb, mint amennyi haszonnal jár.⁹² A városias települések számottevő része ugyanis a hegyvidék és a síkság találkozási övezetében, az ún. vásárvonalon feküdt, földrajzi tájegységhez kötésük, elhatárolásuk nehéz. Nagyobb régiók feldolgozásánál ezért az adott területre eső megyék eltérő domborzati adottságú részeit is vizsgálta (például az Alföld esetében Heves és Máramaros megyét is). Módszerét először a Délnyugat-Dunántúl nagy népsűrűségű, de „városmentes táján”, Vas, Zala, Somogy és Veszprém megyéken próbálta ki, majd néhány évvel később egy Csepreg középkori helyzetéről írott tanulmányában Sopron, Moson és Győr megyével folytatta, ehhez jött Miskolc középkori története ürügyén Borsod megye, majd a borsodi anyag újbóli számbavételével Heves, Borsod, Abaúj és Torna megyék és a Jászság.⁹³ Legelső centralitási tanulmányában még nagyon hangsúlyos mind a jogi és centralitási helyzet közötti összefüggések, mind a vásártartási jellegzetességek (a hetivásárok időpontjainak heti szóródása, a piackörzetek és távolságok) bemutatása.⁹⁴ A későbbi írásaiban már inkább a regionális jellegzetességek elemzése kerül előtérbe, akár úgy, hogy egy települést, Csepreget, Miskolcot választott „esettanulmánynak”, és onnan tekintett ki tágabb vidékére, akár úgy, hogy a már meglévő települések adatait egymással hasonlította össze egyes szempontok vagy megyék és régiók szerint. Cikkeinek közös vonása, hogy a települések centralitási pontjainak összes forrásadatát terjedelmi okokból nem adta meg, hanem a mellékletben közölt adattárban és térképnél csupán a végeredményt, az összpontszámot tüntette fel.⁹⁵

Szerencsére lehetősége nyílt gyűjtését egy nagy területre, a szintén „városmentes” Alföldre is elvégezni, és terjedelmi korlátok nélkül részletesen kifejteni mind a mezőváros-kérdés historiográfiáját, mind az egyes szempontok alapján lesűrízhető következtetéseket, nagy körültekintéssel elemezve az egyes centralitási kategóriák részproblémáit. (A feldolgozott terület 20 megyét és 4 további közigazgatási egységet foglal magában: Arad, Bács, Békés, Bereg, Bihar, Bodrog, Csanád megyék, Csepel-sziget, Csongrád, Heves megyék, Jászkun területek, Keve, Krassó, Külső-Szolnok, Máramaros, Pest megyék, Solti szék, Szabolcs, Szatmár megyék, Szörényi bánság, Temes, Torontál, Ugocsa és Zaránd megyék.) Végső soron az Alföld semmivel sem bizonyult „várostalannabbnak”: a központi helyek struktúrája megegyezik a Kubinyi által addig feldolgozott más területekével. A városhálózat viszont valamivel ritkább és a városiasodás súlypont-

⁹¹ Ezek részbeni felsorolását l. KUBINYI 2004, 277, 5. j.

⁹² A dolgozathoz csatlakozó adattár készítése során magam is tapasztaltam, hogy a tájszerkezethez egyébként nem illeszkedő megyehatárok (vö. KRISTÓ 2003a, 90–92.) ill. más közigazgatási egységek mentén való gondolkodás két okból kézenfekvő. Egyrészt helységnévtáraink, adattáraink is megyei bontásban vagy megyenév megadásával tagolják, azonosítják adataikat. Másrészt a korabeli forrásanyag is ezt teszi. Az okleveles anyagban is a megyenévvel szokták a birtokok azonosítására feltüntetni, a királyi adójegyzékek is megyénként tagolódnak, stb. Mindez nem csak a késő középkorban volt így, hanem a kora újkorban is jellemző maradt.

⁹³ KUBINYI 1989, 1996a, 1996b, 1999b.

⁹⁴ KUBINYI 1989, 320–322. A jogi helyzet és a centralitási szintek közötti összefüggést szemléltető táblázat: uo. 320. A zalai hetivásárokról és sokadalmakra vonatkozó kiegészített anyaggyűjtését később újból megjelentette:

⁹⁵ KUBINYI 1989, 328–329., KUBINYI 1996a, 140–144., KUBINYI 1996b (nem ad adattárat sem), KUBINYI 1999b, 516–518.

ja időben későbbre tolódott.⁹⁶ Kubinyi az áttekintéshez települések betűrendjében adat-tárat is mellékel, és újraközölte a térségre vonatkozó néhány tanulmányát is.⁹⁷

Korábbi kiadatlan adatgyűjtéséből ezután még két dunántúli megyét publikált egy-egy esettanulmány formájában. Baranyát Pécs, Fejért Székesfehérvár szempontjából mutatta be, az előbbi a másodrendű, utóbbit az elsőrendű városok mezőnyében helyezte el. Rámutatott arra is, hogy ezek a jelentős városok mintegy „uralkodtak” a megyéjükön, így jelentősebb központi hely nem fejlődött ki a környékükön.⁹⁸

Adatgyűjtésének köztes mérlegét vonta meg 2004-ben megjelent összefoglalásában, amely 2005-ben könyvfejezetként magyar és szlovák nyelven is megjelent.⁹⁹ Ebben taglalja a város fogalmával kapcsolatos legfontosabb értelmezéseket, ismerteti saját centralitási pontrendszerét és ezek kategóriáit, valamint a kihagyott szempontokat, és ismerteti a hierarchikus szintek szerinti bontásban az általa már meghatározott pontszámú településeket. Mindezt a városi népesség és a magyarországi városhálózat térbeli kiterjedésének vázlata koronázza meg.¹⁰⁰

Pontszámítási rendszerén időközben egy apróbb javítást tett: a II., bíraskodási központ kategóriában figyelembe vette az országgyűlés helyszínét és a XV. században, a település mellett tartott nádori (vagy országbírói) közgyűlést (*congregatio generalis*) is, és az V., az egyházi intézmények kategóriában az ispotályoknak is két pontot adott, nem csupán a koldulórendi kolostoroknak. Az Alföld esetében pedig már leszállította az egyetemjárók minimumlétszámát 8-ról 5 főre. Ez azonban a pontszámokat érdemben nem befolyásolta.¹⁰¹ Bár minden egyes tanulmányában hangsúlyozta, hogy az egész országterület központi helyeinek feltérképezése a célja, végül csak az ország területének nagyjából felét sikerült lefednie. Halála előtti nyáron még a Nyugat-Felvidék adatgyűjtéséhez kezdett hozzá, ezzel azonban már nem sikerült érdemben előrejutnia.¹⁰² Kéziratban maradt a maradék kelet-dunántúli megyékre (Komárom, Esztergom, Pilis, Tolna, Baranya) és néhány északi megyére (Sáros, Zemplén, Ung) vonatkozó teljes adatgyűjtése is.¹⁰³

2.2.2. Kubinyi pontrendszerének recepciója, kritikája és a figyelembe nem vett szempontok

Kubinyi módszerét többen is követték és alkalmazták. Elsőként Rüszt-Fogarasi Enikő vizsgálta az erdélyi hét vármegye központi helyeit, eredményeit azonban csak nagy óvatossággal használhatjuk fel. Disszertációjának tézisei szerint ugyanis más, alacsonyabb ponthatárokat alkalmazott, 1526 utáni adatokat is figyelembe vett, és nem

⁹⁶ KUBINYI 2000, 41., 48–49.

⁹⁷ KUBINYI 2000, 59–94. (a központi helyek jegyzéke), 95–101. (megyék és centralitási kategóriák szerinti mutató, utána egy térképmelléklettel). Heves megye és a Jászság adatait újraközölte, Hatvan és Kompolc pontszámát eggyel növelve. (KUBINYI 2000, 70. és 74., vö. KUBINYI 1999, 517.) A szintén Heves megyei Abád adatait utólag vette fel: KUBINYI 2004a, 11. 46. j.

⁹⁸ KUBINYI 2001a, KUBINYI 2004b. Sajnos Baranya központi helyeiből csak jelzésszerű végeredményeket közölt: 2001, 48.

⁹⁹ KUBINYI 2004a., KUBINYI 2005.

¹⁰⁰ KUBINYI 2004a, 25–30., KUBINYI 2005, 31–36.

¹⁰¹ KUBINYI 1999, 502. A korábbi pontszámokat azért nehéz ellenőrizni, mert az egyes települések forrásadatait nem sorolta fel tételesen. KUBINYI 2000, 14., 22.

¹⁰² 2007 júliusában még az első katonai felmérésből lenagyított színes felvidéki városlaprajzokat mutatta nekem, amelyekkel többek között Václav Mencl 1938-as munkáját akarta ellenőrizni és a régió érdekes forrásviszonyairól mesélt. De novemberig egyéb elfoglaltságai, majd kórházi lábadozása miatt már nem jutott ideje a rendszerezett adatgyűjtésre.

¹⁰³ Előbbi eml. KUBINYI 2004, 9–10. Kézirati hagyatéka halála után a Budapest Történeti Múzeum Középkori osztályára került, azonban az anyag ezidőtájt még teljesen rendezetlen, így a kiadatlan anyaggyűjtésre vonatkozó Kubinyi-jegyzetek sem hozzáférhetőek. Köszönöm Éder Katalin szíves segítségét és felvilágosítását.

vizsgálta meg mind a tíz kategóriát.¹⁰⁴ Magyar nyelvű összefoglaló tanulmányában is csak a vásártartási és egyházi intézményekre vonatkozó adatokat mutatta be.¹⁰⁵ Dést feldolgozó cikkében sem indokolt minden részpontszámot.¹⁰⁶ Így munkája sajnos nem kompatibilis az általam is használt Kubinyi-pontszámokkal.

Gömör és Kishont megyék központi helyeit Kubinyi tanítványa, Kollmann Örs László dolgozta fel doktori értekezésében. A kritériumrendszer adta kereteket megtartva nem pusztán a késő középkori állapotot vette számításba, hanem az egyes városias települések történetét esettanulmányokként a XIII. század végétől adatolható fejlődés bemutatásával dolgozta fel. Külön érdeme, hogy az egyes települések fejlődésére ható tényezőket ötletesen mindig a megyei, sőt, regionális összefüggésükben mutatta be, így statikus kép helyett dinamikájában tudta ábrázolni a megyén belüli gazdasági, kereskedelmi és kézműipari rendszert és kapcsolati hálózatokat.¹⁰⁷ Eredményeit részben az értekezés megvédése előtt, részben utólag tanulmányok formájában is közzétette.¹⁰⁸

Egy másik megye, a szlavóniai Varasd központi helyeit vizsgálta meg a kritériumrendszer felhasználásával, de pontszámítás nélkül, a XVI. század végére is kitekintve a horvát Neven Budak.¹⁰⁹

Az egyes városok feldolgozására is vannak példák: Szende Katalin Pozsony és Eperjes pontszámát határozta meg,¹¹⁰ C. Tóth Norbert a Bács megyei Szond mezővárost vizsgálta, némileg eltérő eredményre jutva Kubinyihoz képest.¹¹¹ Tóth Péter még Kubinyi legelső, délnyugat-dunántúli tanulmányára támaszkodva számolta ki Sajószentpéter pontszámát.¹¹² Varga Szabolcs dolgozta fel kitűnő tanulmányában Zág-ráb központi szerepkörét, a pontszámot a püspöki székvárosra és a királyi városra külön-külön és együttesen is kiszámolva.¹¹³ Legutóbb Fedeles Tamás mutatta be a nyugat-felvidéki területről Galgóc központi szerepkörét az Újlakiak városfejlesztő törekvéseivel összefüggésben, illetve Font Márta Pécsvárad pontszámát adta meg újból.¹¹⁴ Összességében tehát nagyjából az ország területének háromnegyedéről állnak rendelkezésre többé-kevésbé centralitási pontszámok; teljesen szűz területnek számít a Nyugat-Felvidék, Erdély székely és szász székei, valamint a déli határszélen Pozsega, Valkó és Szerém megyék.

Kubinyinak a városhálózat és városiasodás kérdéskörében elért eredményei másokra is inspirálólag hatottak. Kritériumrendszerét az újabb városmonográfiákban is felhasználták már; erre jó példa Szombathely történetének legújabb összefoglalása.¹¹⁵

¹⁰⁴ RÜSZ-FOGARASI 1999. A vásárok esetében pl. a település nevére is adott 1 pontot, ha más adata nem is volt rá. A II., V–VII. és IX. kategóriára hoz adatokat. A következő hierarchikus szinteket és ponthatárokat állapította meg, uo. 21.: oppidum-libera villa (3–4 p.), oppidum (5–9 p.), civitas-oppidum (10–15 p.), civitas (16–25 p.), civitas regia (25 p. felett).

¹⁰⁵ RÜSZ-FOGARASI 2001. Itt is pontszámítási anomáliákkal.

¹⁰⁶ RÜSZ-FOGARASI 2002. Lásd dolgozatom Adattárában Dész adatlapját!

¹⁰⁷ KOLLMANN 2003.

¹⁰⁸ KOLLMANN Örs: Rimaszombat céhes élete és jelentősége a középkor végén. OTDK/szakdolgozat, kivonata: XXIII. OTDK Humántudományi szekció előadásainak tartalmi összefoglalói. Miskolc, 1997, 435.; Uő: Rimaszécs helye a középkori Gömör megye és Magyarország városhálózatában. Gömörország 2(2001), 4. sz., 2–9.; Uő: Rimaszombat középkori története. In: Tanulmányok a középkorról. *Analecta Mediaevalia* I. Szerk. NEUMANN Tibor. Budapest–Piliscsaba, 2001, 113–153., Értekezésének egy része megjelent: KOLLMANN 2005.

¹⁰⁹ BUDAK 1994.

¹¹⁰ SZENDE 2005, 45–47.

¹¹¹ C. TÓTH 2004. Tanulmánya még sajtó alatt volt KUBINYI 2000 megjelenésekor, ott Tóth N. 2000 szigla alatt. (KUBINYI 2000, 88.)

¹¹² TÓTH 1994, 117. (20 p.) Vö. KUBINYI 1999, 517. (csak 19 p.)

¹¹³ VARGA 2008.

¹¹⁴ FEDELES 2011, FONT 2012.

¹¹⁵ KISS – TÓTH – ZÁGORHIDI 1998

Szakály Ferenc a mára klasszikussá vált *Mezőváros és reformáció* címmel megjelent tanulmánykötetében a módszertani prológus-fejezetben (ahol mellesleg a magyarországi mezőváros-kutatás vakvágányainak frappáns historiográfiai áttekintését is adja) Kubinyinak még az 1971-es, egyetemjárók számát felhasználó tanulmányát gondolta tovább. Az általa névmutató-elemzésnek nevezett módszerrel a középkor végi illetve kora újkori egyházi értelmiségek nevében szereplő származási helyek gyakorisága alapján állított fel egy rangsort és ezt vetette össze Kubinyi kategóriáival, így mutatva rá arra, hogy ezek többsége mezővárosi polgári eredetű volt.¹¹⁶

Engel Pál topográfiai rekonstrukcióinál használta fel Kubinyi szempontjait. Ez leginkább 2002-ben megjelent digitális térképére igaz, amelynek sajnos a jelkulcsát nem közölte. Annyi a térképről első ránézésre megállapítható, hogy Engel a településhálózat hierarchikus szintjeit kívánta érzékeltetni. Az egyes elemekre (vagy az „adat” ablakban az adott településre) kattintva szöveges formában is láthatjuk a településkódot és a településtípust. Az első hét településkódot öt településtípusnak és hat jelnek feleltette meg Engel, ami követi a Kubinyi által meghatározott hierarchikus szinteket. Térképe Horvátországot és a déli bánóságokat leszámítva az egész középkor végi országterületet ábrázolja, ezért a településtípus-szám a hiányzó Kubinyi-féle centralitási pontokat is bizonyos fokig pótolhatja, igaz, nem számszerű megállapításokon alapulhat, hanem inkább Engelnek a benyomásain.¹¹⁷

A centralitási pontrendszert többen is kritizálták. Az első Kristó Gyula volt, aki Kubinyit torzítással vádolta. Kristó Kalocsát hozta fel példának arra, hogy Kubinyi az igazgatási központ kritériumait túlértékelte a pontrendszerben. Ugyanis az I., II., és IV. kritériumokat (azaz a rezidencia, bíraskodás és egyházigazgatás szempontjait) elhagyva Kalocsa 21 pont helyett csak 11-et kap, ami jobban közelít tényleges jelentőségéhez.¹¹⁸ Kubinyi komolyan vette az észrevételt, de a Kristó által ajánlott „csökkentett” pontszámítás eredménye számára leginkább Buda túl alacsony pontszáma miatt tűnt elfogadhatatlannak, ezért továbbra is fenntartotta véleményét az igazgatási központ városfejlesztő erejéről, és így centralitási kategóriaként való figyelembevételét sem módosította. Bár kontrollként hasznosnak tartotta Kristó ötletét, kiemelte, hogy pontrendszere valójában nem a városok, hanem a települések mint központi helyek feltárására készült.¹¹⁹

Mások a modell adaptációját ajánlották. Kubinyi centralitási pontrendszerét a középkor végi állapotra dolgozta ki, az a XV. század végi, illetve XVI. század eleji, Mohácsot megelőző időszakra érvényes, korábbra nem feltétlenül. Erre a magyar szakirodalomban Mészáros Orsolya mutatott rá, aki Visegrád középkori történetét és hely-

¹¹⁶ SZAKÁLY 1995, 23–31. Kubinyi részint egyetérő, részint óvatosságra intő véleménye: KUBINYI András: Polgárság a mezővárosban a középkor és az újkor hajnalán. BUKSZ 9(1997), 2. sz., 186–190., KUBINYI 1996b, 428., KUBINYI 2004a, 20., KUBINYI 2005, 27.

¹¹⁷ ENGEL 2002. A településtípusok használatára a térképhez mellékelt Adatbázis mezők leírása dokumentumból értesülhetünk, itt a példaként bemutatott Békés településkódja 3-as, amit Engel meg is magyaráz: „nagy mezőváros”. Ennek alapján a településkódok a következők (szögletes zárójelben a feltételezhető jelentésük példával, majd gömbölyű zárójelekben a szövegesen megadott településtípus, illetve a térképen látható jel): 1 – [jelentős város] pl.: Pécs (város) (piros négyzet); 2 – [kisebb város] pl. Lőcse, Eperjes (város) (piros négyzet); 3 – nagy mezőváros pl. Békés, Verőce (mezőváros) (fekete négyzet); 4 – [kis mezőváros] pl. Tarcál, Szébelléb (mezőváros) (fekete négyzet); 5 – [nagy falu] pl. Récse, Tiszalök (falu) (fekete kis rombusz); 6 – [közepes falu] Hegyfalva, Mada, Középpulya (falu) (fekete kis négyzet); 7 – [kis falu] pl. Golonya, Torbágy (puszta) (üres köröcske). A többi kód már a nem településjellegű objektumoké: 8 – [vár] Diósgyőr (vár) (fekete nagy rombusz); 9 – [bizonytalan vár] pl. Talmács, Nagyszombatól D-re (vár) (üres nagy rombusz); 10 – [kolostor] Borsmonostor, Menedékkő (kolostor) (fekete háromszög); 11 – [szállás, karam, vagy bizonytalan] pl. Erdélyben a hegyekben (? jellel jelölt névtelen) (üres kis rombusz).

¹¹⁸ KRISTÓ 2003b, 91–93.

¹¹⁹ KUBINYI 2004a, 21–25., KUBINYI 2005, 28.

rajzát vizsgálta. Az Anjou-kori királyi rezidenciaváros Visegrád jelentősége nyilvánvalóan magasabb volt a XIV. század elején mint a XV. század végén és nem lehet a hagyományos városkategóriák közé beilleszteni. Ezért Mészáros a pontrendszert nem, csak a pontozást változtatva külön számítást készített a XIV., és külön a XV. századra.¹²⁰

Hasonlóan a XIV. századi helyzethez a felvidéki térség városainak viszonyaihoz jobban illeszkedő módosítást javasolt Richard Marsina is. Kristóhoz hasonlóan kiemelte az igazgatási központ túl hangsúlyos voltát és kifogásolta részint a polgárok jogi helyzetének, részint az egyetemjárásnak a korlátozottságát. (Előbbinél a városnak adományozott kiváltságokra és a polgárjogra, utóbbinál a prágai egyetem és a helyi oktatási intézmény látogatására is adna pontot.)¹²¹ Felvetése alapján mindenképpen érdemes és tanulságos volna a hiányzó Nyugat-Felvidék központi helyeit is kiszámítani, sejtésem szerint azonban az általa ajánlott kategóriák egy része (például a 2. „a városnak adományozott kiváltságok minősége, kiterjedése a bíraskodásra és az önkormányzatra, az elnyert privilégiumok későbbi megújítása, megerősítése, illetve további szélesítése” vagy az 5. „a kézművesiparágak és a -műhelyek száma, a kereskedők száma és ezek egyesületei” vagy a 10. „iskola jelenléte, minősége, az egyetemi hallgatók mennyisége”)¹²² jelen formájában nehezen számszerűsíthető, illetve nincs rájuk forrás az ország más területeiről, csak ebből a szerencsés forrásadottságú régióból.

A kritikák harmadik típusa a figyelembe nem vett szempontokra vonatkozik. A leginkább kézenfekvő a vámok és a vámmentesség kérdése. (Ezzel annak idején Fügedi is foglalkozott.)¹²³ Rűsz-Fogarasi Enikő szerint a pecsétjogot is lehetne vizsgálni.¹²⁴ Maga Kubinyi is aláhúzta, hogy „A kritériumnyalábot elsősorban úgy válogattam össze, hogy viszonylag jelentősebb forrásbázis álljon rendelkezésre.”¹²⁵ Azok a kritériumok, amelyeket nem vont be a szempontok közé, véleménye szerint vagy nem számszerűsíthetők vagy nem vizsgálhatók teljes körűen az egész országterületen. Ezeket egyébként összegző tanulmányában tételesen számba is vette: népességszám, alaprajz, a plébánia-templomok alapterülete, városfal, a városi jogcsaládok, a helyi mértékek, a városba beköltözők és a vásárokat látogatók származáshelye, vámok, vallásos társulatok, zsidók jelenléte, vörös viasszal való pecsételési joga, városi fürdő.¹²⁶ A vámok kérdésében érdemes véleményét külön idéznem: „A vámokat talán be lehetett volna illeszteni a pénzügyigazgatási intézményekkel foglalkozó III. kritériumba, hiszen a harmincadvámhivatalok ott foglalnak helyet, vagy a VIII., az úthálózati csomópontokat figyelembe vevő ismérv alá. Sajnos, eredetileg nem gondoltam rájuk, nem gyűjtöttem az ezekre vonatkozó adatokat, így kimaradtak. Utólag mégis az a véleményem, hogy ez így volt jó. Nem minden vámhelyből vált centrális hely, ahol pedig mégis, ez az úthálózat alapján úgyis kiugrik. Így végül nem tartom indokoltnak esetleges utólagos felvételüket.” A vörös viasszal való pecsételési sem illeszthető a pontrendszerbe, mert a városi levéltárak pusztulása miatt „nem gyűjthető össze valamennyi erre vonatkozó kiváltság.”¹²⁷ Rámutat viszont arra, hogy a kihagyott szempontokat, ahol megtalálhatók, „kontrollként fel lehet használni a feldolgozásnál.”¹²⁸

¹²⁰ MÉSZÁROS 2009, 94–96.

¹²¹ MARSINA 2005, 42–45.

¹²² MARSINA 2005, 45.

¹²³ KOLLMANN 2003, 2005. (vámok), TÓTH 1994, 118. (vámmentesség).

¹²⁴ RÜSZ-FOGARASI 2001, 22., 2002, 180., 185.

¹²⁵ KUBINYI 1999b, 502.

¹²⁶ KUBINYI 2004a, 16–21., KUBINYI 2005, 23–28.

¹²⁷ KUBINYI 2004a, 20. és 21., KUBINYI 2005, 26. és 27.

¹²⁸ KUBINYI 2004a, 12., KUBINYI 2005, 19.

Ennek fényében lássuk, hogy az írásbeliség mint szempont milyen forrásbázisra támaszkodhat.

3. A FORRÁSANYAG TAGOLÓDÁSA ÉS VIZSGÁLATA

3.1. A (MEZŐ)VÁROSI FORRÁSTÍPUSOK

A vizsgálat tárgyának és szempontjainak megfelelően az írásos források két nagy csoportra oszthatók: a „külső” és a „belső” forrásokra. Az előbbi csoportba tartoznak azok a források, amelyek ugyan az adott településre vonatkoznak, de nem a helyi közösség, hanem valamilyen külső személy, testület, felsőbb hatalom vagy külső szemlélő akaratát vagy véleményét tükrözik. Ezek lehetnek a városprivilegiumok, a városokhoz intézett írásbeli megkeresések, királyi parancslevelek és az elbeszélő források. Az egyes esetekben nagy jelentőséggel bírnak a város jogállására, szervezetére, helyzetére, viszonyaira nézve. Ha tudjuk, hogy Karánsebes Buda jogát kapta, hogy Miskolc 1511-től kezdve zöld viasszal pecsételhet, hogy Segesdet Zsigmond király értesítette arról, hogy Zámbo Miklósnak adományozta vagy hogy az egyes utazónak vagy krónikaíróknak mi tűnt jellegzetesnek egy városban, ez fontos támpontokat jelenthet a helyi jelenségek, sajátosságok értelmezéséhez.¹²⁹

A hivatali írásbeliség szempontjából azonban sokkal inkább a „belső” források számítanak. A Magyarországtól nyugatra fekvő területek viszonyaihoz képest a magyarországi városfejlődés sajátosságainak megfelelően a vizsgált időszak legvégét, azaz a XV–XVI. század fordulóját leszámítva hiányoznak még azok a forrástípusok, amelyek nyugatabbra már másfél-két évszázaddal korábban megtalálhatók. A XV. században csak a városhálózat legfontosabb elemeinél, egyes szabad királyi (királyi szabad) városoknál figyelhetjük meg a városi belső ügyvitelben használt írásbeli dokumentumtípusokat: a városkönyveket, városi statútumokat, városi számadásokat és összeírásokat.¹³⁰

A Magyar Királyság északi területein a lübecki és magdeburgi jog is hatott, a nyugati határszélen pedig a szomszédos osztrák minták voltak erősek. Ezért ezeken a területeken a legnagyobb városokban (Selmecbánya, Besztercebánya, Eperjes, Sopron, Pozsony, stb.) a XIV. század második felétől városkönyveket (*liber civitatis*, *Stadtbuch*) vezettek. Ezek a városi tanács által elintézett vagy előtte bevallott ügyek hiteles írásba foglalását szolgálták. A XV. század folyamán általában az ügytípusok szerint már külön végrendeleti, számadási, bírósági, stb. könyveket vezettek. Városkönyvet ebben a régióban több kisebb városban, főleg bányavárosban (Zsolna, Igló, Rozsnyó, Gölnicbánya, Szomolnok) is találunk, amelyek ügyek sokaságát őrizték meg, így az országos forrásmegoszlás még aránytalanabb. A Magyar Királyság más területein a városkönyvek teljesen hiányoznak vagy csak jóval későbbiek.

Hasonló a helyzet a városi hatóság által hozott szabályok és rendeletek, azaz városi statútumok esetében is. Ezek a XVI. század közepe előtt csak a legjelentősebb városokból maradtak fenn. A korántsem teljes történeti statútum-gyűjteményben szereplő, a középkorban kisvárosnak számító településeknek csak XVI–XVIII. századi szabályrendeleteik vannak, amelyek egy-két kivételtől eltekintve a késő középkori városi szervezet rekonstrukciójára csak korlátozottan használhatók.¹³¹ A városi számadások (dézsmajegyzékek, adójegyzékek) illetve belső nyilvántartások (telekkönyvek) szintén kizárólag a szabad királyi városokból (Sopron, Pozsony) vagy kiváltságolt, önkormányzattal bíró területekről (Erdélyben a szász székek és nagyobb szász városok, például Beszterce, Nagyszében, Brassó) maradtak fenn, leginkább a XV. századból.

¹²⁹ CSUKOVITS 2011, MAJOROSSY – SZENDE 2012, GODA – MAJOROSSY 2008, GODA 2011.

¹³⁰ Sopron példája: HÁZI 1956, ill. GODA 2011, SZENDE 2013.

¹³¹ Kivétel Trencsén (1476) és Máramarosziget (1548) szabályrendeletei. Corp. stat. III. 551–7. és IV/2. 34–8. A Hegyaljáról megemlítendő Tarcál, Tokaj és Bodrogheresztúr XVII. sz. eleji statútumai: NÉMETH G. 1990.

Az írásbeliség legáltalánosabb és mindenütt előforduló, egységesen vizsgálható produktumai az egyes települések által különböző ügyekben kiadott oklevelek és levelek. A kisebb települések, mezővárosok jogi írásbelisége a legjelentősebb városokéhoz képest jóval kevésbé differenciálódott, és csak a XIV. század elején indult meg. Általában az említett jelentős városok írásbelisége volt a mintájuk. Hivatalos iratok egészen jelentéktelen településekről is ismertek, és sokszor egy-egy oklevél az egyetlen hírmondó a mezőváros vagy falu szervezetéről és társadalmi viszonyairól. Az okleveleknek azonban csak a töredéke maradt fenn. A Magyar Királyság déli, alföldi területeinek településeinek a későbbi oszmán hódítás miatt nagyon sok oklevél, teljes városi levéltárakkal együtt elpusztult, ellenben a nyugat-dunántúli határszélen vagy északon egyes települések számos középkori oklevele, levele ismert és gazdag levéltári anyaggal is számolhatunk. Az aránytalanságok ellenére összességében értékelhető mennyiségű anyagról van szó.

3. 2. A FORRÁSANYAG GYŰJTÉSÉNEK SZEMPONTJAI

A célkitűzésnek megfelelően a gyűjtést a középkori Magyar Királyság teljes területére végeztem el, Erdélyt és Szlavóniát is beleértve, az 1300–1526 közötti időkorre. A teljesség kedvéért felvettem a két 1299-ből fennmaradt oklevelet Németiből¹³² és néhány olyan, az 1526 utáni három évtizedben keletkezett és nyomtatásban már kiadott oklevelet illetve levelet is, amelyek a Mohács előtti darabok sorát egészítik ki. Munkámat értelemszerűen elsősorban a Magyar Országos Levéltár¹³³ két gyűjteményére: a Diplomatikai Levéltárra (DL) és Diplomatikai Fényképgyűjteményre (DF) alapoztam. Ezeknek előbb DVD-ROM-on hozzáférhető adatbázisát használtam,¹³⁴ majd a feldolgozást az időközben, 2010–2011 folyamán már az interneten is elérhetővé váló oklevél-fényképek segítségével végeztem el.¹³⁵ Emellett kiegészítő gyűjtést is folytattam a csupán forráskiadványokban hozzáférhető, lappangó vagy elpusztult oklevelekre, valamint a DF-ből hiányzó, külföldi gyűjteményekben őrzött darabokra. A DF anyagából hiányzó 1437–1507 között Bécsnek címzett összesen öt pécsi levelet a Monasterium.net honlapján,¹³⁶ Kismarton 1502-es kiadványát pedig a Temes Megyei Állami Levéltártól kapott fényképen tanulmányozhattam.¹³⁷ A kézirat lezárásáig sajnos már nem volt alkalmam a dési református egyházközség levéltárában újkori egyszerű másolatban őrzött dési okleveleket tanulmányozni.)¹³⁸ A kiegészítő gyűjtéssel feltárt, tehát a DL-DF adatbázisban nem szereplő oklevelek száma 29.

A teljességre törekvés jegyében a DL és DF anyagából kiindulásul a lehető legnagyobb mennyiséget igyekeztem méríteni, hogy ebből több lépcsőben ki tudjam majd rekeszteni a vizsgálat szempontjából érdektelen darabokat. Az adatbázis segítségével a következő címszavakra kerestem: város, oppidum, mezőváros, község, villa, falu, bíró, esküdt, polgár, polgárok. Az adatbázis kiadói mezőjében előforduló „város” kulcsszót azért volt szükséges ellenőrizni, mivel mind a DVD-ROM-on mind az interneten hozzáférhető adatbázis alapjául szolgáló leírókartonokon (az ún. kékcédulákon) sokszor pontatlanul csak ezt tüntették fel meghatározásként „mezőváros” helyett. A „falu” és „község” szavak segítségével viszont az egyes kisebb jelentőségű, de még éppen az

¹³² Németi 1. (1297–1299k.); HO VII. 313., 2. (1299); HO VII. 277.

¹³³ Hivatalos elnevezése 2012. október 1-jétől: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.

¹³⁴ DL-DF 4.3.

¹³⁵ <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a100513htm?v=pdf&a=start> (A letöltés ideje 2013. május 20.)

¹³⁶ <http://www.monasterium.net/> (A letöltés ideje 2013. május 20.)

¹³⁷ Kismarton 19. (1502) – Köszönöm Péterfi Bence segítségét.

¹³⁸ Köszönöm Sipos Gábornak, az Erdélyi Református Gyűjtőlevéltár vezetőjének szíves tájékoztatását. Ezek az oklevelek csak újkori egyszerű másolatokban maradtak fenn, kiadásukat Dózsa Gábor tervezi.

oklevéladás, az írásbeliség ténye miatt figyelemreméltó települések körét reméltem beemelni a gyűjtésbe. A kapott nagyjából 11000 találat legnagyobb része a „város” szóra esett, és ez túlnyomórészt a magyarországi városhálózat legfontosabb elemeinek, a tárnoki városoknak a kiadványait takarta. Ezeket zártam ki elsőként. Így összesen 2163 rekordot kaptam. Ebben az adathalmazban azonban jócskán szerepeltek még külföldi települések is. Bártfa, Eperjes és Kassa levéltárai révén lengyelországi, Pozsony révén morvaországi, osztrák és bajor, Sopron levéltári anyaga folytán pedig ugyancsak osztrák városok tekintélyes mennyiségű kiadványát lehetett kirekeszteni. (Ugyanezekben a városi levéltárakban csekélyebb mennyiségben bukkant fel több cseh, sziléziai, svájci és német városi oklevél is. Egyes erdélyi városok levéltári anyaga révén néhány moldvai, a horvát gyűjtemények révén pedig több dalmáciai és észak-itáliai darab is szerepelt a merítésben.) A „polgár” és „polgárok” szóra rákeresve került elő mintegy 100 magánoklevél. Nagy részük az ország nyugati és északi határszélének városaiban (Pozsony, Sopron, Selmec-, Körmöcbánya, Kassa, Eperjes, Bártfa) lakó polgárok levele. Zömük német nyelvű, egyes szám első személyben íródott; a német területek írásbeliségét tükrözi. Általában nyugták vagy adósságügyben írt levelek. Egy részük városhoz, másik részük külföldi (osztrák) polgárhoz. Csak akkor tekintettem ezeket városi kiadványoknak, ha a város pecsétjével voltak megerősítve, a többségüket viszont kirekesztettem.

Harmadik lépcsőben a mintegy 1500 rekordra apadt halmazban szereplő településeket a középkori megyehatárok alapján kialakított régiók szerint csoportosítottam és lokalizáltam, ennek segítségével sikerült a még bizonytalan vagy nehezebben azonosítható darabokat is besorolni vagy kirekeszteni. Az adatbázisban ugyanis sokszor a város kiadványként szerepel az adott településre vonatkozó uradalmi urbárium, határjárás, számadás, továbbá más, a településhez csak áttételesen kapcsolható közjegyzői kiadvány, fogott bírói ítéletlevél, polgári magánoklevél, nyugta, néhány esetben pedig nyilvánvaló tévedésből a földesúr onnan keltezett levele is. Utolsó lépcsőben egyrészt a néhány városi statútumot (pl. Kőszeg), valamint a nyugati- és közép-felvidéki városkönyvek (Zsolna, Trencsén, Rajec, Korpona, Rozsnyó, Szomolnok, Gölnic és Igló) anyagát választottam külön. Ezek eltérő formájuk, illetve szeriális jellegük miatt nem voltak közvetlenül összevethetőek az okleveles anyaggal és eleve más megközelítést, más típusú feldolgozást kívántak.

A vizsgálendő települések és okleveles anyag körét végül úgy igyekeztem lehatárolni, hogy megfigyelhető legyen az is, ami *még nem*, és az is, ami *már nem* jellemző a magyarországi mezővárosok írásbeliségére. Ezért egyrészt meghagytam minden mezővárosi szint alatt lévő, központi hely szerepet betöltő falut, másrészt pedig csupán a formális jogi szempontból is vitán felül királyi szabad városnak tekinthető településeket rekesztettem ki. (A szintén Kubinyi András által bevezetett fogalom a szabad királyi városokon, azaz a tárnoki és személynöki városokon kívül a bányavárosokat és a szász városok körét jelöli.)¹³⁹ Ennek alapján tételesen az alábbi városokkal nem foglalkozom:

1. Buda, Pest, Sopron, Pozsony, Nagyszombat, Kassa, Bártfa, Eperjes (tárnoki városok),
2. Székesfehérvár, Esztergom, Lőcse, továbbá Szokolca, Kisszeben, Szeged, Kolozsvár, Zágráb, Temesvár (személynöki és más királyi szabad városok),
3. Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecbánya, Bélabánya, Libetbánya, Bakabánya, Újbánya (Garam-menti vagy a kora újkorban alsó-magyarországinak nevezett bányavárosok),
4. Nagybánya és Felsőbánya (királyi bányavárosok),
5. Nagyszében, Brassó, Beszterce, Segesvár (szász városok).

¹³⁹ Kubinyi definíciója: KUBINYI 2006. Lásd BAK 1997, 79–84.

Ezzel szemben a *már nem*-szempont kedvéért felvettem bizonyos, a Kubinyi-féle rendszer szerint, illetve jogi értelemben is többé-kevésbé városnak tekinthető településeket:

1. Óbuda, Korpona, Lippa, Újlak (a személynöki városok közül),
2. Szászváros, Medgyes, Nagysink, Kőhalom (a szász városok közül),
3. Gölnic, Szomolnok, Rozsnyó, Jászó, Telkibánya, Rudabánya, Igló (a felső-magyarországi, földesúri birtokba került bányavárosok),
4. Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező, Sziget (az öt máramarosi koronaváros),
5. Esztergom és Zágráb kivételével az összes püspöki székhelyet: Eger, Győr, Gyulafehérvár, Nyitra, Pécs, Vác (nem maradt fenn középkori városi kiadványa Bácsnak, Csanádnak, Kalocsának és Veszprémnek).

Így mindösszesen 1115 oklevelet vizsgáltam, továbbá mellékesen mintegy 340 városkönyvi bejegyzést néztem át. Az egyes oklevelek alapadatait (keltezés, kelet hely, ügýtípus, intítuláció, fennmaradási forma, őrzési hely, jelzet) városonként adattárba rendeztem, amelyben a tételek a települések betűrendjében, azon belül időrendben szerepelnek.

3.3. A VIZSGÁLT OKLEVELES ANYAG MEGOSZLÁSA ÉS JELLEMZŐI

3.3.1. Fennmaradt kiadványokkal bíró települések

A középkori Magyar Királyság területéről (természetesen a fentebb felsorolt jelentős városokat leszámítva) ugyan 281 település: mezőváros és falu rendelkezik 1526 előtti kiadvánnyal, de a kiadási helyekről készített térképen szembeötlő, hogy eloszlásuk nagyon egyenetlen. Ráadásul jelentős mezővárosok hiányoznak, míg jelentéktelen falvak is szerepelnek. (Az eloszlást a *Saját kiadvánnyal rendelkező mezővárosok és falvak (1299–1526)* című térképen mutatom be, amely az Adattárban megállapított centralitási pontszámaiknak megfelelő kategóriák szerint jelzi a településeket. Ez egyúttal a feldolgozott anyag „térbeli tartalomjegyzéke.”)

Településeink sűrűn találhatók az ország nyugati, északnyugati és északi területein: Sopron, Pozsony és Nagyszombat környékén, a Hegyalján és a Szepességben, ritkásabban, de még viszonylag egyenletesen Szlavóniában, a Délnyugat-Dunántúlon, a Felső-Tisza vidékén a Tisza és a Szamos mentén, valamint Erdélyben a Maros középső szakasza körül. Viszont a Kárpát-medence alföldi és déli területei, a Székelyföld és a Dunántúl keleti szegélye szinte üresnek tünnek, ezeken csak mutatóba találunk egy-két települést. A jelenségnek az egyik magyarázata nyilván az a kora újkori forráspusztulás, amely a török hódoltság idején az országterület középső és déli részét közvetlenül is érintette. Vannak azonban olyan területek is, amelyek nyilvánvalóan nem emiatt alul-reprezentáltak. Ezért érdemes a településeket regionális csoportosításban, a fennmaradt kiadványok számának tükrében is szemügyre venni. A régiókat – amint fentebb már említettem – Kubinyi András nyomán nem a természetföldrajzi adottságok, hanem „közigazgatási” beosztás, a késő középkori, XV. század végi megyehatárok alapján állapítottam meg.¹⁴⁰ Hét régiót különítettem el. Az Alföld, Dunántúl, Nyugat-Felvidék, Közép-Felvidék, Kelet-Felvidék azaz Felső-Tisza-vidék, valamint a különkormányzattal rendelkező Erdély és Szlavónia¹⁴¹ mellett a Közép-Felvidéket célszerűnek tűnt a könyv-

¹⁴⁰ KUBINYI 2000, ill. Székesfehérvár központi szerepköréről írt cikke: KUBINYI 2004.

¹⁴¹ Alföld: Arad, Bács, Békés, Bihar, Bodrog, Csongrád, Heves, Keve, Krassó, Külső-Szolnok, Pest, Pozsega, Szabolcs, Szerém, Szörénység, Temes, Torontál, Valkó, Zaránd megyék, a Kunság és a Jászság. Dunántúl: Baranya, Esztergom, Fejér, Győr, Komárom, Moson, Pilis, Somogy, Sopron, Tolna, Vas, Veszprém, Zala megyék (Győr, Komárom, Esztergom és Fejér Duna balparti részeit is ideszámítva). Nyugati-Felvidék: Árva, Bars, Hont, Kishont, Liptó, Nógrád, Nyitra, Pozsony, Trencsén, Turóc, Zólyom megyék. Középső-Felvidék: 1. Gömör, Szepes, Sáros; 2. Borsod, Abaúj, Zemplén megyék. Felső-Tisza-

nyebb kezelhetőség miatt két részre: egy Gömör, Szepes és Sáros megyéket felölelő nyugati és egy Borsod, Abaúj és Zemplén megyékből álló keleti részre bontani.¹⁴² Az alábbi táblázatban erre a nyolc térségre bontva láthatjuk a kiadvánnyal rendelkező települések számát, a régióra eső kiadványok darabszámát, ezeknek az egészhez valamint egymáshoz viszonyított százalékos arányaival együtt. (A táblázat alapján két térképmeléklet is készült.)¹⁴³

régió	település (db)	település %	oklevél (db)	oklevél %	okl./tel.
Alföld	42	14,9	117	10,5	2,8
Dunántúl	52	18,5	229	20,5	4,4
Nyugati-Felvidék	57	20,3	176	15,8	3,1
Gömör-Szepes-Sáros	31	11,0	109	9,8	3,5
Borsod-Abaúj-Zemplén	31	11,0	252	22,6	8,1
Felső-Tisza-vidék	15	5,3	52	4,7	3,5
Erdély	27	9,6	79	7,1	2,9
Szlavónia	26	9,3	101	9,1	3,9
összesen	281	100,0	1115	100,0	4,0

1. táblázat. A vizsgált forrásanyag regionális megoszlása a települések és a fennmaradt példányok arányában

Annak ellenére, hogy a vizsgálat alapját jelentő regionális tagolás a települések sűrűségének, valamint a források fennmaradási hely szerinti megoszlásának ismeretében készült, először mégis a mezővárosok és az oklevelek regionális megoszlásáról kell szólnunk.

A településszám sorrendjében a Nyugat-Felvidék az első az össz mennyiség ötödével, második a valamivel nagyobb területű, de közel azonos számú településsel szereplő Dunántúl, majd némileg lemaradva a Közép-Felvidék szepes–gömöri, illetve borsod–abaúj–zempléni vagy kissé leegyszerűsítve: hegyaljai térsége – ezek együtt viszont a Nyugat-Felvidéknél is valamivel nagyobb településszámú régiót adnak ki. (Valószínűleg ez a három régió kerülne élre akkor is, ha a teljes városhálózatot vizsgálnánk, mivel területükre esik a királyi szabad városok nagyobb része is.) Településszám tekintetében azonosan szerepel Erdély és Szlavónia, és bár a kisebb területű Szlavónia „sűrűbb” városhálózatúnak tűnik, innen csak Zágráb városa hiányzik, míg Erdélyből több fontos várost rekesztettünk ki. Az utolsó helyen az alacsonyabb népsűrűségű, a települések összlétszámának csak alig több mint 5 százalékát adó Felső-Tisza-vidék áll.

Ez a régiósorrend jelentősen módosul a fennmaradt kiadványok számának tükrében. A Dunántúl és a Nyugat-Felvidék ugyan ebben a bontásban is jól szerepel, 20%-os illetve 15%-os részesedéssel, de az első helyen meglepő módon a hegyaljai térség áll, amely egymaga az összes oklevél majdnem negyedét adja, a szepes–gömör–sárosi térséggel együtt pedig majdnem az egyharmadát. (A Nyugat-Felvidék persze jelentősebbnek mutatkozna, ha a zsolnai városkönyv 119 és a trencségi 51 Mohács előtti bejegyzését is figyelembe vennénk, viszont a közép-felvidéki régió esetében is megtehetnénk ugyanezt például a gölnici, szomolnoki és rozsnyói városkönyv összesen mintegy 170 bejegyzésével). Az Alföld településeinek számához képest valamivel jobban áll. A mezőny végén Szlavónia, Erdély és a Felső-Tisza-vidék található.

vidék: Bereg, Közép-Szolnok, Kraszna, Máramaros, Szatmár, Ugocsa, Ung megyék. Erdély: Belső-Szolnok, Doboka, Fehér, Hunyad, Kolozs, Küüllő, Torda megyék, Szászöld és Székelyöld, Szlavónia: Kőrös, Varasd, Verőce, Zágráb és az alsó-szlavóniai Dubica, Orbász és Szana megyék.

¹⁴² Gömör 6, Sáros 10, Szepes 16 település.

¹⁴³ Saját kiadvánnyal rendelkező mezővárosok régiónkénti megoszlása (1299–1526) és Mezővárosi kiadványok régiónkénti megoszlása (1299–1526).

A teljes forrásmennyiséget figyelembe véve egy településre országos átlagban négy oklevél esik. Ez az arányszám azonban csalóka, mert a 279 település körülbelül egyötöde-egyhatoda csak egy-két oklevéllel képviselteti magát és nyolcból öt régió átlaga nem éri el ezt az arányszámot. Viszont a hegyaljai térség 8,1-es értékkel az országos átlag több mint kétszeresét adja. Az itteni térség mezővárosai ugyanis a jobb forrás-fennmaradási esélyhez képest is valószínűleg aktívabbak voltak az írásbeliség terén. Ebben nagy szerepe van a szőlők szabadabb birtokforgalmának, amire Makkai László és újabban Gulyás László is rámutatott.¹⁴⁴ Az itteni mezővárosok nagyrészt a szőlőművelésből éltek, okleveleik pedig szinte kizárólag szőlők adásvételét foglalják írásba.

Az aránytalanságok és regionális különbségek akkor is szembetűnőek, ha minden régióban a három legtöbb kiadvánnyal képviselt várost soroljuk fel.¹⁴⁵ Amíg az Alföldön Várad és Debrecen központi szerepkörüket tekintve egyértelműen a térség legnagyobb városainak számítanak, de csak 14-14 darabbal képviseltetik magukat, a harmadik helyezett Karánsebes pedig néhány 1526 utáni kiadványával együtt érte el ezt a számot, addig a Dunántúl, a Nyugat-Felvidék és Szlavónia első és második helyezettjei, bár az országos városhálózat „másodvonalbeli” elemeinek számítanak, minden esetben több fennmaradt oklevelet jegyezhetnek. Fennmaradt kiadványaik mennyiségét tekintve a Nyugat-Felvidék és Szlavónia hármasa mérhető jobban össze, viszont Szlavónia esetében Körös, Varasd és Csázma mezőnye kiegyenlítettebb. (A Dunántúl és Szlavónia haladja meg egyébként az országos átlagot.) Szerényebb keretek között mozog a Felső-Tisza-vidék és Erdély triója, bár utóbbi esetében Dés nagyon jelentős előnnyel szerepel az első helyen. Ehhez képest a hegyaljai Sátorlajújhely és Sárospatak, illetve az észak-empléni Varannó mint központi helyek kevésbé jelentősek, de kiadványaik számát tekintve más, jóval tekintélyesebb nagyságrendben mozognak az egész anyaghoz képest.

3.3.2. Hol maradtak fenn az oklevelek?

Érdekes kérdés az is, hogy ezek az oklevelek hol maradtak fenn, ugyanis nagyon sok mezővárosi levéltár megsemmisült. A feltárt anyagot provenienciája, régi őrzési helye szerint csoportosítottam. Az oppidumok kiadványainak a fennmaradási esélye a nagy főúri gyűjteményekben és a régiókn belül található nagyobb városi levéltárakban volt a legnagyobb. Ha nem teszünk különbséget abban, hogy az oklevél keletéhez képest a nagyobb város a régiókn belül vagy kívül található, akkor a városi őrzőhelyekre az egész vizsgált anyag 40%-a esik. Ezek mai fogalmaink szerint települések közötti levelezést jelentenek, főleg adósságrendezési és hitelügyletekben, míg a főúri levéltárakban inkább ingatlanügyek és perek a jellemzőek. Őrzőhelyként fontosak a nemesi családi levéltárak (22%) és az egyházi intézmények (19%) levéltárai is.¹⁴⁶

Az őrzőhelytípusoknak az egyes régiók forrásanyagának fennmaradásában betöltött szerepe különböző. Az Alföld területéről csak a török hódítás elől elmenekített darabok maradtak meg, és ez leginkább a nemességnek: a főúri és a nemesi levéltáraknak köszönhető. A városok megőrző szerepe itt minimális; régiókn belüli nagyobb városi

¹⁴⁴ MAKKAI 1957; GULYÁS 2008d.

¹⁴⁵ Régióknként (zárójelben a darabszám): Alföld: Várad (14), Debrecen (13), Mezőtúr (10); Dunántúl: Óbuda (34), Kőszeg (26), Kismarton (22); Nyugati-Felvidék: Zsolna (26), Korpona (16), Galgóc / Tencsén / Zólyom (egyaránt 9); Gömör-Szepes-Sáros: Késmárk (26), Gölnic (14), Kurima / Rozsnyó / Szepesváralja (egyaránt 6); Borsod-Abaúj-Zemplén: Újhely (54), Patak (31), Varannó (29); Felső Tisza-vidék: Szatmár (15), Beregszász (14), Nagymuzsaly / Máramarossziget (egyaránt 4); Erdély: Dés (29), Szászváros (8), Alvinc / Kőhalom (egyaránt 5); Szlavónia: Körös (19), Varasd (17), Csázma (13).

¹⁴⁶ Külön nem vizsgáltam a fennmaradási formákat (eredetiben, középkori átírásban, kora újkori átírásban, újkori másolatban fennmaradt példányok), mivel ez számottevően nem változtatná meg az arányokat. Nem eredeti összesen 82 darab van, ez nagyjából fele-fele arányban átírás és másolat.

levéltár nem is maradt fenn, Debrecenét leszámítva. A Dunántúl esetében Sopronnak és kisebb részben Pozsonynak köszönhetően a városi levéltári fennmaradás a legjelentősebb. Emellett Győr és Óbuda miatt az országos átlagnál nagyobb arányban részesedik az egyházi földesúri levéltár típusa is (győri püspök és káptalan, óbudai klarissza apácák). A Dunántúlról kerültek be országos összehasonlításban a legnagyobb számban állami gyűjteményekbe az oklevelek. Egyrészt a kora újkorban a kihalt családok és a feloszlott egyházi intézmények az Alföldhöz képest eleve gazdagabb levéltári anyagának volt ideje bekerülni például a Magyar Kamara Archívumába, másrészt a XVIII–XIX. században a forráskutatók révén a későbbi Nemzeti Múzeumi Törzsanyagba. (Mindkét anyagot ma a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzik.) A felső-magyarországi régiók közül mindháromban kiemelkedő a nagyobb városi levéltárak részesedése. Az északnyugati régióban Pozsony, Nagyszombat és Selmecbánya, Gömör-Szepes-Sáros vidékén Bártfa, Eperjes, Késmárk révén. A várhatónál kisebb az egyházi intézmények és helybeli megőrzés szerepe, ez utóbbi a városkönyvek vezetésével is összefügghet, hiszen elég volt helyben a városkönyvet őrizni. A Hegyalja szőlőterületek adásvételével kapcsolatos oklevelei egyrészt az északabbra fekvő sárosi és szepesi városok levéltáraiban maradtak meg, de jelentős a földesúri-főúri és különösen a helybeli egyházi intézmények, pálos kolostorok levéltári anyagában való megőrződés; utóbbi eléri a 30%-ot. A Felső-Tisza-vidéken az Alföldhöz hasonlóan nincs régióon belüli nagyobb város, a helybeli megőrzés és az egyházi földesúri levéltár mint típus sem jelentős. Arányait tekintve a földesúri-főúri levéltárak szerepe itt a legnagyobb: a régió mezővárosi okleveleinek 40%-át a Kállay-, Károlyi- és Zichy-levéltárakban őrizték meg. Erdély és Szlavónia közös vonása, hogy a helyben keletkezett anyag egy jó része helyben is maradt. Míg azonban ezt a szerepet Erdélyben a helybeli őrzőhelyek (Dés), az egyházi intézmények és hiteleshelyek (erdélyi káptalan) valamint a régióon belüli városok (Nagyszeben, Brassó, Beszterce) töltik be, addig Szlavóniában a zágrábi városi levéltár kora újkori pusztulása és a török előrenyomulás miatt az egyházi földesurak (zágrábi káptalan), egyházi intézmények, hiteleshelyek (császári káptalan, pálos kolostorok) és a regionális gyűjtemények (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatski državni arhiv). Szlavóniában a főúri és nemesi levéltárak részesedése is számottevő, azonban az előbbieket, például Brandenburgi György anyaga, a Batthyány- vagy Erdődy-család levéltárainak darabjai nem maradtak helyben.¹⁴⁷

3.3.3. A fennmaradt oklevelek időbeli megoszlása

Bácskai Vera a XV. századi magyar mezővárosokról írott értekezése első fejezetében a vizsgált mintegy száz mezővárosnak a forrásokban előforduló említései alapján rajzolja meg számuk növekedését.¹⁴⁸ Ez a folyamat öt szakaszra osztható. Az első nagyjából 1390-ig terjed, amikor az ország településhálózata ritkás, a városként említett új települések száma minimális és ez a szám csak lassan növekszik. Ezt követi egy 1410-ig terjedő, meredeken felívelő időszak, a mezővárosok számának robbanásszerű növekedésével, vagyis a településhálózat számos új elemmel bővül. 1410 és 1450 között egy két évtizedes visszaesés után újból egy lassú emelkedés kezdődik, amely végére az újonnan említett mezővárosok száma már eléri az XV. század eleji szintet. 1450–1470 között újból egy felfelé ívelés következik be: sok település ekkor éri el az oppidumszintet. (Tegyük hozzá, nagyjából ekkora véglegesen kialakul, telítődik az ország településhálózata.) Az ezt követő ötödik időszak, a csökkenés vagy inkább lecsengés már

¹⁴⁷ A Brandenburgi levéltár és benne a Hunyadi-család anyagának sorsára l. BORSA 1964.

¹⁴⁸ BÁCSKAI 1965, 15–16. Ugyanezt írja: BÁCSKAI 2002, 31. A oppidum-elnevezés elterjedéséről legutóbb: GULYÁS 2013, 336–339.

ennek a telítődésnek következménye lehet, bár 1500–1510 között Bácskai grafikonja még egy rövid bővülési időszakot mutat.

A Bácskai által megrajzolt folyamat önként kínálja magát az összehasonlításra az általam vizsgált okleveles anyag időbeli megoszlásával. Segíthet az abból levonható következtetések értékelésében is, jóllehet Bácskai vizsgálati szempontja, az oppidumként való említés, körülhatároltabb az itt vizsgált anyagnál, viszont Erdélyt és Szlavóniát eleve kirekesztette vizsgálódásából. Az alábbi táblázat az oklevelek időbeli megoszlást mutatja be 1301–1526 között évtizedes bontásban az egyes régiók szerint. Az 1301 előtti időszakot nem bontottam és az egy évtizednél is szélesebb idősziakra keltezhető okleveleket mindig a keltezési időszak végére osztottam be, hogy az esetleges torzítás kisebb legyen.¹⁴⁹ (A rovatfejek rövidítései: A: Alföld, D: Dunántúl, F1: Nyugat-Felvidék, GS: Gömör-Szepes-Sáros megyék, BAZ: Borsod-Abaúj-Zemplén megyék, T: Felső-Tisza-vidék, E: Erdély, SZL: Szlavónia.)

évtized	A	D	F1	GS	BAZ	T	E	SZL	össz.
–1299						2			2
1300–1309				1	2			1	4
1310–1319			1		1				2
1320–1329			1		1	2			4
1330–1339					7	3			10
1340–1349	1	3	3	1	7	1	1	1	18
1350–1359		4	2		10	1			17
1360–1369	2	5	1		7	1		1	17
1370–1379	5	8	4		2	1		1	21
1380v1389	2	9	3		6	2		4	26
1390–1399	2	7	1	2	3	2		2	19
1400–1409	1	7	1		7	2	1	2	21
1410–1419	11	21	4	3	10	1		5	55
1420–1429	3	27	9	2	7	5	2	7	62
1430–1439	6	21	15	8	4	5	1	3	63
1440–1449	3	17	7	4	10	3	3	7	54
1450–1459	8	39	7	6	11	4	2	10	87
1460–1469	8	16	9	6	11	3	8	10	71
1470–1479	13	7	18	5	24	2	5	5	79
1480–1489	13	3	7	12	28	3	10	3	79
1490–1499	10	8	9	13	16	3	15	10	84
1500–1509	7	12	33	8	21	2	15	9	107
1510–1519	13	7	20	17	25	2	10	13	107
1520–1526	9	8	21	21	32	2	6	7	106
összesen	117	229	176	109	252	52	79	101	1115

2. táblázat. A vizsgált forrásanyag időbeli megoszlása évtizedes bontásban

Országos szinten a Bácskai Vera által bemutatottakhoz képest a fennmaradt oklevelek számának alakulásában más dinamikát, egy sokkal egyértelműbb, a kisebb visszaeséseket, megtorpanásokat leszámítva egyöntetűen növekvő folyamatot láthatunk.

A kezdetek nagyjából egybeesnek a Szentpétery Imre által a tömeges jellegű okleveles gyakorlat korának (IV. korszak, 1308–1526) nevezett időszak kezdetével¹⁵⁰ – a

¹⁴⁹ Az évtizedeket nem az időszámítás szerint 1-től 10-ig, hanem 0-tól 9-ig tagoltam, így az 1450-es évekről szólva az 1450 és 1459 közötti idősziakra gondolok.

¹⁵⁰ SZENTPÉTERY 1930, 152. és skk.

legelső, a németi hospesek által a királynak írt levél 1297–1299 közötti.¹⁵¹ A királyi kancellária és a hiteleshelyek működése letisztult, a megyék és a jelentősebb városok is adtak már ki okleveleket. Tehát a kezdőpontban az oklevélkiadás társadalmi elfogadottsága és használata magas „intézményesültségi fokon” áll. Ezzel egybevág, hogy ugyancsak a XIV. század kezdetére, pontosabban 1-2 évtizeddel korábbra esik a civitas és oppidum fogalmak szembeállító használatának megjelenése.¹⁵² Mindez közvetve a településhálózat differenciálódását is jelzi.

A vizsgált anyag a XIV. század első három évtizedében nagyon szerény: 2 és 4 darab között mozog úgy, hogy csak a felvidéki régiókból és Szlavóniából ismerünk oklevelet. Az 1330-as években következik be az első ugrás, hirtelen tízes nagyságrendűre növekszik a kiadványok száma, amit az évtizedből fennmaradt 9 hegyaljai kiadvány megjelenése idéz elő. 1340-től viszont az eddig nem szereplő Alföld, Dunántúl és Erdély is belép az oklevéladó régiók közé, így a következő hetven évből lassú emelkedést tapasztalunk. Nem korszakhatár 1390, sőt, az 1380-as évek korszakon belüli maximuma, 23 darab után, enyhe csökkenés (19-re) következik be a folytatólagos húsz évben. 1410-zel viszont a kiadványszám megint megugrik 19-ről 56 darabra, és 1450-ig tartósan ebben az ötvenes nagyságrendben marad a fennmaradt oklevelek száma. Tehát éppen akkor, amikor Bácskai az oppidumok említésében átmeneti visszaeséssel, megtorpanással számol, a mezővárosi kiadványok darabszámában áttörés következik be. Ez azonban csak egy nyitánya a 1450-től, illetve valójában 1470-től bekövetkező újabb, évtizedenként átlagosan 80 körüli harmadik lépcsőfoknak, igaz, az 1460-as évtizedből csak ennél kevesebb, 73 darab oklevél maradt fenn – a csökkenés tehát megint éppen a Bácskai Vera által ugrásszerű növekedési szakasszal egyidejűleg mutatkozik. A fennmaradt kiadványok száma a XVI. század első évtizedével lépi át tartósan a százas nagyságrendet, ez talán együttáll a Bácskainál látható, de külön nem értelmezett 1500–1510 közötti kismértékű bővüléssel. Az 1520-as csonka évtizedből már 110 fölé emelkedik a darabszám, ami egy újabb emelkedési lépcsőt sejtet.

Az 1470–1530 közötti hatvanéves időszakból – ez az oppidum- említések Bácskainál kimutatott „lecsengési” időszaka – maradt fenn a teljes vizsgált mennyiség fele (49,95%-a). Országos szinten tehát a kisvárosi oklevéladás volumenét tekintve egy 1330-ig terjedő kezdeti, egy 1330–1410 közötti hosszabb gyarapodási, egy 1410–1450 közötti rövidebb átmeneti egy 1450–1500-ig terjedő kiteljesedő és egy 1500-tól kezdődő újabb növekedési időszakot figyelhetünk meg, amelynek kora újkori folytatását már nem kísérjük figyelemmel. A bemutatott folyamat hasonlít a Horváth Iván által a magyar írásbeliség és irodalom XV–XVI. századi kezdeti időszakának arányait mutató információértörténeti hiszterézisgörbéhez is.¹⁵³

Milyen eseményekkel vagy folyamatokkal állíthatók összefüggésbe ezek a növekedési szakaszok? Az nyilvánvaló, hogy az írásbeliség nagyságrendje nagyobb kiszámítható környezetben, békés időszakban, elég csak az ingatlanforgalmi vagy a hitelügyletekre gondolnunk. A korszakhatárok nyilván nem közvetlenül a politikatörténeti fordulópontokkal vannak összefüggésben, hanem a belpolitikai stabilitás illetve instabilitás társadalomtörténeti lenyomatai. Ráadásul az országos trend regionális szinten nem mindenütt tükröződik, a növekedés nem jelenik meg mindenütt egyszerre. Láthatólag nem mutatható ki összefüggés a városiasodottabb vagy nagyobb népsűrűségű régiók (északnyugati és északi régiók, Dunántúl) és az oklevélszám-bővülés kezdete között. Az északnyugati régió például mindkét lépcsőnél (1410, 1450) két évtizedes „késést” mutat.

¹⁵¹ Németi I. (1299): HO VII. 313. (269. sz.), DL 56571.

¹⁵² LADÁNYI 1980, 461–462.

¹⁵³ HORVÁTH 2010.

Az 1330-as évek bővülése nyilván az I. Károly által a megelőző két évtizedben végbevitt rendteremtés és konszolidáció következménye. Ez előbb a Hegyalján és Felső-Tisza-vidéken, majd a következő évtizedben az egész országterületen tükröződik, bár 1340-től is akadnak még évtizedes hiátusok. Az 1410-es évtized emelkedése érdekes, mert az országos trend csak az Alföldön és a Dunántúlon képeződik le, noha a Felső-Tisza-vidéket és Erdélyt leszámítva mindenütt emelkedést látunk. A jelenségre itt sem politikatörténeti magyarázat kínálja magát, bár számolhatunk Zsigmond király 1405-ös várostörvényeinek¹⁵⁴ kedvező hatásaival és a különböző vásártartási privilégiumok gazdaságélénkítő hatásával is. Azt lehet inkább mondani, hogy a településhálózatra mint rendszerre egyszerűen saját korábbi állapota volt hatással: a hirtelen bővülés a megelőző időszak erőgyűjtését követően következett be.¹⁵⁵ Ekkorra épül ki, „telik meg” a középkori Magyarország, ettől az időszaktól kezdve működik minden tekintetben nyugati minták szerint, és igazából ennek egyik kísérőjelensége a városi írásbeliség megnövekedése is. (A városok közötti levelezés hektikus viszonyok között persze nagyobb tömegű lehetett, de ezek a dokumentumok éppen tartalmuk miatt kevésbé őrződtek meg mint a (birtok)jogi tényt rögzítő darabok.)

Az 1450-es évtized országos kiugró eredménye (94 darab) és a következő három évtized átmeneti visszaesése jól magyarázható a régiók figyelembevételével. Az 1450-es évek ugyan polgárháborús korszakba (1440–1462) esnek, de 1454–1457 között az V. László király pártján álló zsoldosok által ellenőrzött felső-magyarországi területek és a török által járt déli végek kivételével béke volt. A Dunántúlon és Szlavóniában ekkorra már lezárultak a harcok – az oklevélszám növekedése éppen ezen a két területen és az Alföldön szembetűnő. Az 1460-as évek átmeneti visszaesését és az 1470-es évek utána következő emelkedését azonban csak az Alföld követi szorosan. Az északi régiók oklevélszáma csak a hetvenes években, a gömör-szepes-sárosi térségben pedig csupán a nyolcvanas években kezd el emelkedni. Az északnyugati régióban részint a néhai V. László pártján álló zsoldosok, majd a cseh háborúk, a szepes-sárosi területen pedig az 1470-es lengyel betörés, majd az 1471-es lázadás és vele járó újabb lengyel betörés okozhatott nyugtalanságot. 1460–1490 között több évtizedes csökkenés jelentkezik a Dunántúl és Szlavónia esetében is. Ezt Mátyás király osztrák háborúival, illetve a török fenyegetéssel is összefüggésbe hozhatjuk. Erdély viszont éppen a hatvanas években korszakos csúcsot ér el, bár a hetvenes években ott is van egy évtizednyi visszaesés – talán az 1467-es erdélyi lázadás következményeként –, utána viszont folyamatosan nő az oklevélszám. Mindez mégis azt tükrözi, hogy a városi írásbeliségre elsősorban saját korábbi állapota, fejlődése hatott, a köztörténeti eseményekkel nem állt közvetlen összefüggésben az egyes települések belső íráshasználatának intenzitása. A zűrzavaros belpolitikai helyzet sokkal kevésbé érintette érzékenyen a lokális hivatalos írásbeliséget mint a központi kormányzati szerveket, bíróságokat vagy a megyéket. Erre példaként a Dózsa-féle parasztháború éveit is idézhetjük, amivel kapcsolatban kimutatható, hogy annak évében, 1514-ben vagy utána sem csökken egyik régióban sem az oklevélszám, pedig tudjuk, hogy a parasztháború egyik legfontosabb társadalmi bázisát éppen a mezővárosok jelentették.

3.3.4. Nyelvek, nyelvi tagolódás

A középkori Magyar Királyságban a kormányzat és az országos jogszolgáltatás írásbeliségében csaknem kizárólagosan a latin volt használatos, de éppen a helybeli viszonyokhoz igazodó városi írásbeliségben, a belső ügyvitelben vagy regionális írásbeli

¹⁵⁴ DRH I. 189–213.

¹⁵⁵ HORVÁTH I. 2010, 86.: „Egyes rendszerek késleltetve válaszolnak az őket ért hatásokra; viselkedésükre a külső erő és saját korábbi állapotuk egyaránt hat.”

kommunikációban más nyelvekkel is találkozunk: némettel, szláv („cseh” és horvát) nyelvekkel és a kora újkortól a magyarral. Mindegyik nyelvben közös, hogy egyrészt a latinhoz képest kevésbé „intézményesült”: később jelenik meg és térben is részleges, másrészt, hogy a magyart leszámítva mindegyik használatára a szomszédos területek anyanyelvi írásbelisége hat mintaként.¹⁵⁶ Az alábbiakban az írásbeli nyelvhasználat térbeli-időbeli kereteit vázolom, ennek illusztrálására készült a *Német és szláv nyelvű mezővárosi kiadványok 1526-ig* című mellékelt térkép is.

Az általam vizsgált forrásanyag túlnyomó többsége, 80%-a latin nyelvű. A latin szerepe kizárólagos az Alföldön, a Felső-Tisza vidéken és Erdélyben is, itt annak ellenére, hogy az erdélyi szászok német írásbelisége a XV. század első felében már jelentkezik, nem bukkantam német nyelvű városi oklevélre.¹⁵⁷

Német. A magyarországi német nyelvű írásbeliség megjelenése az Alsó-Ausztriával közvetlenül szomszédos nyugat-magyarországi térségben kezdődött és térnyerésében az itteni két legjelentősebb város, Sopron és Pozsony játszott szerepet. Előbbinek 1352-ből, utóbbinak 1360-ból ismert az első oklevele.¹⁵⁸ A belső ügyvitelben használatos városkönyveket a két városban a XIV. század végétől, illetve a XV. század elejétől már németül vezették, Selmezbányán is 1400 körülől német a városkönyvi bejegyzések többsége.¹⁵⁹ A vizsgált forrásanyag német nyelvű darabjainak megoszlása ehhez illeszkedik. A német nyelvű kisvárosi oklevelek legelőször a Dunántúlon jelennek meg az 1380-as évtizedben. (Levél/Kaltenstein falu 1381, Kőszeg 1382). A következő évtizedből csak latin átírásban ismerjük Csepreg német oklevelét. 1408–1409 tájáról maradt fenn az első városnak írt levél, amelyet Locsmánd magisztrátusa írt Sopronnak. Az 1410-es évtizedben az oklevélszám 10-re, majd az 1420-as években 19-re ugrik, köszönhetően a nyugati határszél városai, elsősorban Kőszeg és Kismarton Sopronnal folytatott megélénkülő levelezésének. Ekkor indul meg az északnyugati régió német nyelvű kiadványainak sora (Zsolna 1421, Dévény 1427). Felső-Magyarországon a gömör-szepes-sárosi térség első kiadványa, a podolini csizmadia céh alapítólevele 1415-ből valójában kivételes: a helybeli csizmadiák nevében kelt oklevelet Podolin városa csak záradékkal és pecséttel látja el.¹⁶⁰ A német oklevelek folyamatos sora egy évtizednyi szünet után csak Gölnicbánya Pozsonyhoz (1436), majd Kassához (1438) intézett leveleivel veszi kezdetét. A borsod-abaúj-zempléni terület a német nyelvű térség széle. Az első darab csak 1442-ből való (az észak-zempléni Sztropkó levele Bártfához), és itt gyakorlatilag Sztropkó az egyetlen település, amely a latin mellett németül is levelez. A Hegyalja szőlőművelő vidéke egyöntetűen a latin írásbeliségen áll, a sárosi városokkal is latinul leveleznek. (Abaújból ismerjük ugyan Gönc illetve a nem is a Hegyaljához tartozó Szepsi egy-egy Kassához írt német levelét, de csupán a korszak legvégéről, a XVI. század második és harmadik évtizedéből.) A német használata később és nyilván stájerországi hatásra jelentkezik Szlavóniában. 1504-ből Krapinának három

¹⁵⁶ SOLYMOSI 2011, SZENDE 2009, magyarul: SZENDE 2011.

¹⁵⁷ SOLYMOSI 2011, 489. de SZENDE 2000, 51 már 1419-re teszi az első német nyelvű nagyszebeni kiadványt. Vö. BERGER I 1986, XX, 1. tábla: a besztercei levéltárban őrzött iratok mennyiségi és nyelvi megoszlása (1203–1570). 1203–1300: 12 tétel, 100% latin, 1301–1400: 48, 98% latin, 4% magyar (hamis vagy utólagos), 1401–1500: 371, 98% latin, 2% német, 1501–1520: 319, 98% latin, 2% német, 1521–1530: 545, 91% latin, 9% német, 1531–1540: 245, 92% latin, 8% német, 1541–1550: 542, 90% latin, 8% német, 2% magyar, 1551–1560: 615, 82% latin, 9% német, 9% magyar, 1561–1570: 980, 69% latin, 22% német, 9% magyar.

¹⁵⁸ SOLYMOSI 2011, 486. Szende 2000, 50. szerint az első városi oklevél 1319-ben kelt Pozsonyban, ez egy olyan magánoklevél, amelyet a város pecsétjével erősített meg, de szövegileg nem a város kiadványa. SOLYMOSI 2011, 487.

¹⁵⁹ SOLYMOSI 2011, 488.

¹⁶⁰ Podolin I. (1415): ZsO V. 6.

német nyelvű ingatlan-adásvételi oklevele ismert, a többi mind Varasd város kiadványa 1510–1524 közöttől, Brandenburgi György földesuraságának időszakából. (Ezek az örgróf levéltárában maradtak fenn; a nyugatabbi stájer területek városai jelenthették a mintát.)

Mennyiségét tekintve a német nyelvű anyag 205 darabot számlál; ez az összes oklevél 18%-a. Időbeli arányait tekintve számuk főleg a Sopronnak küldött leveleknek köszönhetően az 1450-es évtizedben ér el egy országos köztes csúcsot (27 darab), majd harminc-negyven éven át kisebb a fennmaradt kiadványok száma. 1470 és 1500 között például nem ismerünk dunántúli német kiadványt (viszont ekkoriban válik rendszeressé és folyamatossá például a Felvidéken Gölnic városkönyvének vezetése 1480-tól és az időszak végén Szomolnoké is az 1421–1450 utáni hiátust követően 1498-tól). A korszak vége újabb fellendülést mutat; az 1520–26 közötti fél évtizedből megint 25 darabot ismerünk. A teljes német anyag majdnem egésze nagyobb városhoz intézett, főleg adóságyügyre vonatkozó levél; más típusú ügy csak elvétve akad. A levelezésben viszont – ahogy Szende Katalin több alkalommal is rámutatott – fontos a kommunikációs partner: a címzett nyelvismeretéhez és elvárásaihoz való alkalmazkodás.¹⁶¹ Ez azt jelenti, hogy a valóságban a német nyelv helybeli használata részlegesebb lehetett, például, hogy a belső ügyekben nem ezt a nyelvet használták, hanem a latint. Ebből a szempontból az ország területén a szlavóniai Krapinától Sopronon, Pozsonyon, Zsolnán és Bártfán át Varannóig terjedő német „kifli” helyett a belső területek szórványanyaga a különösen érdekes. Ezek olyan települések, ahol – bár kétségtelenül létezett német nyelvű lakosság is –, a németet csak a nagyobb városokkal folytatott levelezésre „tartották fenn”: Magyaróvár, Komárom, Nagymaros és Vác. Ezek legtöbbször a Pozsony–Buda közötti vízi és szárazföldi útvonal mellett feküdt, és Pozsonyhoz, illetve Selmezbányához intézett német nyelvű leveleket ismerünk tőlük – vagy csak kizárólagosan, vagy latin nyelvű kiadványaikkal együtt.¹⁶² (Visegrád a XV. század végén Bártfával már latinul levelez.)

Valószínűleg a Buda városához írt levelek egy része is német lehetett, de ezek közül semmi sem maradt ránk. Selmezbányának egyébként – ugyanúgy mint Sopronnak – a vele folytatott levelezésben németet használó település-holdudvara volt. Külön „sziget” a Délnyugat-Dunántúlon Pécs, ahonnan Bécshez szóló német nyelvű leveleket ismerünk egy Pécsre elszármazott polgár végrendeletének végrehajtásáról. Ezeket Kubinyi András és Petrovics István is elemezte.¹⁶³ Fontos vonás, hogy a középkor végén német nyelvet használó kisvárosok legnagyobb része a középkori Magyar Királyság azon régióiban van, amelyek 1526 után a Habsburg-monarchia részei lettek. Így a XVI–XVII. századi német nyelvű forrásbővülésnek ezek szerint megvoltak a maguk késő középkori alapjai.

Cseh. Jóval kisebb területen, a Nyugat-Felvidéknek a Morvaországgal szomszédos vidékein figyelhető meg szórványosan a magyar kutatásban Kniezsa István nyomán egyszerűen cseh nyelvűnek, a szlovák kutatók által inkább szlovákizált cseh, ó-cseh nyelvűnek nevezett írásbeliség.¹⁶⁴ Ennek központja az 1310 körül alapított Trencsén megyei Zsolna volt. Innen való a legrégebb cseh nyelvű oklevél, amelyet a zsolnai örökös bíró (advocatus) adott ki (1381).¹⁶⁵ A többnyelvűségnek és nyelvváltásoknak tükrre a zsolnai városkönyv (Kniha Žilinska). Ebbe a magdeburgi jogkönyv szövegét jegyez-

¹⁶¹ SZENDE 2001, 52–53. SZENDE 2009, 2011 is!

¹⁶² Magyaróvár: DF 243175 (1438–1444 k.), Komárom: DF 239740 (1439), Nagymaros (Maraw): DF 241719 (1437), Vác: DF 235575 (1516) és DF 234960 (1520). Csak az utóbbi kettő Selmezbányához, a többi Pozsonyhoz.

¹⁶³ Kubinyi Pécs, Petrovics cikke ugyanebben a kötetben.

¹⁶⁴ FÜGEDI – BOTTLO 1952, 161–163. (A vonatkozó összefoglaló Kniezsa István munkája.) SOLYMOSSI 2011, 494.

¹⁶⁵ SOLYMOSSI 2011, 495. Chaloupecký nyomán; ezt nem tekintettem városi oklevélnek.

ték be elsőként, 1378-ban, németül. Az 1386-tól kezdődő bejegyzések kezdetben csak latin nyelvűek, 1403-tól vegyesen latin és német nyelvűek. Az első cseh bejegyzés 1417-es, majd hosszú szünet után, miközben a kb. 1430 és 1450 közötti időszakban ismét csak latin bejegyzések vannak, 1453-tól folyamatosra, majd 1462-től kizárólagossá válik a cseh nyelv használata. 1473-ban a jogkönyv cseh fordítását is elkészítik. Mindez jól leképezi a város német és szláv vezetőrétegének kiegyenlítődéséről, majd a szláv elem megerősödéséről való ismereteinket.¹⁶⁶ Ezzel szemben, ahogyan Solymosi László is rámutat: a város oklevelei és levelei ugyanebben az időben zömmel latin nyelvűek, csupán két német és 1472-ből egy cseh kiadványát ismerjük.¹⁶⁷ A cseh belső használatának magyarázata, hogy Sopronhoz hasonlóan, ahová egy kivétellel ausztriai területekről érkeztek a városi jegyzők,¹⁶⁸ a két ismert zsolnai jegyző mindegyike morvaországi,¹⁶⁹ az írásbeliség nyelve is átvétel, mégpedig Kniezsa szerint a Husz-féle nyelvi reform előtti, kettősjeleket használó és mellékjeleket nem ismerő cseh nyelvállapoté.¹⁷⁰ Cseh nyelvű kiadvány Zsolnán kívül az 1460-as évtizedtől 1526-ig összesen 9 darab van. Ebből 6 darab levél – három Nagyszombathoz (Beckó 1508, Kiszucaújhely 1518, Trencsén 1526), egy Pozsonyhoz (Trencsén 1461), egy Zsolnához (Kiszucaújhely 1479), egy pedig a földesúrhoz címezve (Varin 1485) –, továbbá egy ingatlan-adásvételi oklevél (Zsolna 1472), egy tanúsítvány (Varin 1479) és egy ítéletlevél (Nagybiccse 1484).¹⁷¹ Mindegyik település Trencsén megye területén fekszik, noha a címzettek nagyjából délebbiek; Trencsént és Zsolnát leszámítva a többi négy településtől kizárólag ezeket a cseh nyelvű kiadványokat ismerjük, ráadásul Beckót kivéve Zsolna helyi, 10-15 km-es piackörzetén belül találhatóak. Egyedül Trencsén lóg ki az összképből. Itt az írásbeliségből a német elem teljesen hiányzik, a szláv viszont inkább csak szórványosan mutatkozik. A trencsényi városkönyvben ugyanis az 1476–1524 között bejegyzett 50 szöveg a legutolsó, cseh nyelvű kivételével kizárólagosan latin. A cseh nyelvűség tehát szűk körű, az országos gyakorlat szempontjából erősen partikuláris.

Horvát. Jelenlegi tudásunk szerint a horvát nyelv városi írásbeliségben a magyarhoz hasonlóan a 16. században jelent meg.¹⁷² Az általam vizsgált forrásanyagban a Zágráb megye Száván túli részén fekvő Bović és Sztenicsnó esetében felbukkant négy, 1500–1513 közötti mezővárosi oklevél, amelyet a horvát tengeremelléken használt nem latin betűs, hanem a cirill ábécé rendszeréből származó glagolita írással jegyzetek le. Közülük kettő adásvételi oklevél, egy egyezséglevél, egy pedig csonka. Létüket a horvátországi és tengeremelléki okleveles gyakorlat beszűrődésének tekinthetjük, bár a bennük alkalmazott terminológia részint német (*burgar* [Burger], *rigtar* [Richter]), részint magyar eredetű (*aldomaš* [áldomás]).¹⁷³ Mindez a magyar gyakorlat szempontjából egotikusnak minősíthető, bár nem nélkülöz bizonyos tanulságokat, mert éppen az oklevél szerkezete, a formulahasználat tekintetében szinte teljesen azonos, azt leszámítva, hogy német mintára a glagolita oklevelek is egyes szám első személyben kezdődnek többes szám első személy helyett.

A nyelvi áttekintés végén ki kell térnünk a *magyar* nyelvre, pontosabban középkori előfordulásának hiányára is. Solymosi és Szende nyomán két okcsoportra mutatha-

¹⁶⁶ KŽ, SOLYMOŠI 2011, 495.

¹⁶⁷ SOLYMOŠI 2011, 495.

¹⁶⁸ HÁZI 1956

¹⁶⁹ SOLYMOŠI, 2011, uo., . BADA 2005, 188.

¹⁷⁰ FÜGEDI – BOTTLÓ 1952, 163–164.

¹⁷¹ DL 17302, 45991, 46852 és 73150. = FÜGEDI – BOTTLÓ 1952, 24–5, 28–30, 51–4, 81–2, továbbá DF 243641, 274732, 279906 és 279943.

¹⁷² SZENDE 2011, 23.

¹⁷³ *aldomaš*, *burgar*: Sztenicsnó 1–2. (1504, 1513); *rigtar*, *tret zlati dobrig pinez*: Acta Croatica 236. (jasztrebarszakai uradalom 1534.)

tunk rá. 1. A latin nyelv írásbeli használatának magas intézményesültsége. Ez a nyelv a jogi tartalmakat egységesen fejezi ki, használata magától értetődő a központi hatalom, a kormányzati szervek és bíróságok számára, hiszen anyanyelvi különbségek nélkül mindenkihez egyformán eljut. Mivel a hazai jogfelfogás nem ismerte el autentikusnak a magánoklevelet és a közhitelű írásbeliség letéteményesei egyházi intézmények: a hiteleshelyek nem tértek át vulgáris nyelv használatára. 2. A külföldi minta hiánya és presztízssokok (alárendelt szerep). A magyar nyelv használhatósága a jogi magánírásbelsőség hiányában és a más nyelvű népesség által lakott területek miatt korlátozott, letéteményesei a helybeli közeg, a városok lennének. Ezeknek az írásbelisége időben az utolsó az államhatalmi intézményrendszer kiépülését követően, ezért a latin túlsúlyához igazodtak. Ráadásul a magyarországi városhálózat legfontosabb elemei főleg német elittel bírnak, tehát ha egy kisebb város nagyobb várossal levelez, akkor presztízssokokból németül ír, amennyiben tud. Amennyiben nem, akkor pedig latinul, más lehetőség, Zsolna cseh példáját leszámítva, nincs. Ez nem jelenti azt, hogy a magyar ne lett volna alkalmas a jogi írásbeliségre, egyszerűen csak a középkor végén nem volt *írásbéli* „bevett”. (Az egy másik, és egyszer még külön vizsgálatot is megérő kérdés, hogy a középkorvégi latin nyelvű hivatalos írásbeliség egészében, így a mezővárosi kiadványokban is a települések magukat általában magyar nevükön nevezik meg, sokszor annak ellenére, hogy magyar ajkú lakosságuk nem jelentős.)¹⁷⁴ A magyar nyelvű levelezés robbanásszerű elterjedését (divatossá válását) követően nem sokkal, a XVI. század derekától a hivatalos írásbeliségben is megjelenik a magyar nyelv. Jó példa erre az 1548-tól induló debreceni városhely.¹⁷⁵ Az okleveles formulák tekintetében – minthogy a jog szempontjából változás nem következett be – a magyar teljesen a latint tükrözi vissza, éppen ezért analógiaként is jól használható. Talán éppen ezért keltezhetette felfedezője a 1572-es ungvári oklevelet eredetileg 1512-re, de Zalaegerszeg XVII. század eleji városi kiadványainál is az az érzésünk támadhat, mintha száz évvel korábbi latin oklevél magyar fordítását olvasnánk.¹⁷⁶

3.3.5. Oklevélformák és ügytípusok

A vizsgált anyag három nagy kiadványcsoportra tagolódik: egy ingatlanforgalommal kapcsolatos okleveles, egy nagyobb városokhoz írt leveles (misszilis) és a tételiesen nem vizsgált városhelyi anyagra. A magyar kutatásban ugyan minden 1526 előtti fennmaradt forrást oklevélnek nevezünk, a két utóbbi azonban a szó szoros értelmében nem tekinthető annak. A külalak, a kiállítás módja és a tartalom általában összefügg, bár ügytípus szerint nagy az átfedés az egyes kategóriák szerint:

külalak	pecsételés	szöveg kezdőeleme	ügytípus (tárgy) szerint
városhely	nincs	<i>invocatio / intitultio</i>	ingatlanforgalmi, tiltakozó-eltöltő, nyugta, egyezés (fessionalis)

¹⁷⁴ Ilyen pl. Szlavóniában: Izdenc (Alsozdencz), Rakonok, Szalatnok, Ugra, Verőce, Zelna (Chetertekhel de Zelna), a Dél-Alföldön: Pozsegavár, Szalánkemén, Erdélyben: Földvár, Prázmár, Vízakna ill. a magyar lakossággal rendelkező Szászváros. (A Szászföldön másutt a latin kiadványokban is a német nevet használják.) Kiszucaújhely cseh nyelvű 1516-os oklevelében (Foyt a radda Miasta Noweho etc.) a kelet-helyet magyarosan adja meg (Datum Wyhelii): DF 279906. A magyar név néhányszor részben latinosított: Enyed Maior (Nagyenyed), sub castro Kywar (Kővárálja). Érdekes a párhuzamos német írásbeliséggel rendelkező települések esete, itt a német kiadványokban a német nevet használják: Kőzeg: Kwzegg/Güns, Kurima: Curima/Kurn, Magyaróvár: Owar/Altenburg, Varasd: Warosd, Warasd/Warasin – a nevek a nyelvnek megfelelően változnak.

¹⁷⁵ Debreceni jkv. 1.

¹⁷⁶ Ungvár: KIRÁLY 1973, 229. (1. tétel). Kritikája: Középkori lev. 623. (F15. tétel). Zalaegerszeg: pl. 1624. máj. 25., VÉGH 2010, 80–81.

			ügyek); tanúsítvány, statútumok
oklevél	hátral / alul (<i>patens</i>) / függő (<i>privilegialis</i>)	<i>intitulatio</i> / <i>invocatio</i>	ingatlanforgalmi, tiltakozó-eltöltő, nyugta, egyezés (<i>fassionalis</i> ügyek); átírás, tanúsítvány, statútumok, céh- szabályzat, ítélet, tanúvallomások
levél	záró (<i>clausae</i>)	címzés, megszólí- tás	tiltakozó-eltöltő (<i>arrestatio</i>), vizsgá- latkérő, tanúvallomások, kérvény, ítélet, ítélet felterjesztése, jelentés, hírközlő, kísérelőlevél, tanúsítványok

Forma alapján legjobban a levéltípus különül el. A városcopyvi bejegyzést és az oklevelet a fennmaradási forma alapvető különbözőségén kívül a pecsételési módja, illetve hiánya különbözteti meg. A szövegek kezdőeleme mindkét esetben lehet *intitulatio* (a városi magisztrátus felsorolása) vagy *invocatio* (In nomine Domini, Amen). Utóbbi a magyar okleveles gyakorlatban a XIII. század végére visszaszorult, a közjegyzői okleveleken kívül éppen azokban a városokban találkozunk alkalmazásával, amelyek nem a délnémet jogcsaládhoz, vagyis magyar viszonylatban a budai joghoz, hanem a magdeburgi joghoz tartoztak. Ezek városcopyvi bejegyzéseiben és okleveleiben egyaránt találkozunk invocatióval.¹⁷⁷

Az oklevél- és levélforma arányát elsősorban a megpecsételési módjának megoszlása tükrözi. Országos szinten a legnagyobb arányú a zárópecséttel való megerősítés: átlagosan minden harmadik kiadvány ilyen. Regionálisan a zárópecsétes kiadványok aránya az északi térségekben a legmagasabb, Gömör-Szepes-Sáros térségében csaknem 50%-os, míg Szlavóniában igen alacsony. Ez megfelel a régiókból ismert misszilisnek nagy illetve kis számának.

Az oklevélformájú kiadványokat megpecsételheték a hátlapon, a szöveg alatt (*sigillum subimpressum*) vagy hitelesíthették függőpecséttel (*sigillum pendens*). Az utóbbi kettő használata párhuzamos, például egy teljesen ugyanolyan típusú adásvételi ügyet kiadhattak hártán, privilegiális formában, függőpecséttel (ez volt a drágább) és papíron, pátens formában, szöveg alá nyomott pecséttel (ez volt az olcsóbb). Arra számíthatnánk, hogy az olcsóbb kiállítás sokkal gyakoribb, ehhez képest a különbség csak 5% a pátens forma javára (23%, a privilegiális 18 %-kal szemben). Ebben a megőrzési körülményei is számíthattak, hiszen a függőpecsétes oklevél általában értékesebb, de a pecséthasználattal kapcsolatos érdekes regionális sajátosságokat is megfigyelhetünk. A szöveg alá nyomott pecsét átlag felett fordul elő az Alföldön és a Felső-Tisza-vidéken, míg a függőpecsét használatának aránya Szlavóniában rendkívül magas, 56%-os. Ugyancsak regionális sajátosság lehet a hátlapra nyomott pecsét használata a hegyaljai mezővárosokban, itt ugyanis ez a megerősítési mód (24%) az országos arány (11%) kétszerese. Ügytípus szerint ez a pecsételési országosan a XV. század közepéig szinte kizárólag az ingatlanátruházásokon szerepel és csak a korszak végére kezd a szöveg alá nyomott pecsételési gyakoribbá válni – egyes városokban (Dés, Szombathely, Váradi) pedig a hátlapi megerősítés el is tűnik. A hegyaljai, leginkább Sátorajjáújhely kiadványain tanulmányozható gyakorlat keletebbre, Beregszász hátlapi pecsételési oklevelein is megfigyelhető; elképzelhető, hogy valamilyen egyházi intézmény, például a leleszi konvent vagy valamelyik nagyobb város gyakorlata volt a minta. Szembeötlő az is,

¹⁷⁷ SZENTPÉTER 1930, 101, 134, 186, 240. Ellenben: Prázsmár 2. (1498): egyezséglevél a mezővárosi polgárra közt, közjegyzői szerkezetű oklevél.

hogy a hátlapi pecsételés mint megerősítési forma a gömör-szepes-sárosi térségben egyáltalán nem fordul elő.

Bár, ahogy még látni fogjuk, a városi és mezővárosi oklevelek mind tárgyi, mind alaki tekintetben sokban hasonlítanak a hiteleshelyi kiadványokhoz, *chirographumokat* a vizsgált forrásanyagban nem találtam. A legjelentősebb városok ebbéli gyakorlatának átvételéről tehát nem tudunk.¹⁷⁸

Az ügýtípusok, azaz a tárgy szerint nagy az átfedés az egyes formai kategóriák szerint. A tárgyat a városi magisztrátus feladatkörei szabják meg, a formát az oklevél-nyerő vagy a címzett igényei és az adott ügy logikája. Ezért például az adósságüggyel kapcsolatos intézkedés vagy a tanúvallomás több formai típusban is szerepelhet. Ahhoz viszont, hogy megértsük a mezővárosi közösségeknek és írásbeliségüknek a működését, illetve azt, hogy erre az írásbeliségre mi jellemző, ahhoz lényegében a városszervezetük felépítését és működését kell összehasonlítani az ügýtípusok megoszlásával és mennyiségével. Ehhez először a mezővárosi szervezetet, a mezővárosi önkormányzatot kell megismerni.

¹⁷⁸ SZENTPÉTERY 1930, 235. 15. j.: Zichy III. 289. (Pest város)

4. A MEZŐVÁROSI SZERVEZET

A közösségi szervezet, az önjelölési intézmények nem minden településen fejlődtek ki azonos módon és egy időben. Ugyanakkor a sokszor látványos eltérések és az egyes esetekben jelentkező sajátosságok ellenére a városok, mezővárosok és falvak szervezete többnyire azonos elemekből állt. A települések fejlődését nagyrészt azonos gazdasági és társadalmi folyamatok határozták meg, ezért a funkcionalitásukban hasonló településeknek az intézményrendszere is hasonlított egymásra.¹⁷⁹ Az azonos problémák megoldására, a hasonló feladatok ellátására térben és időben egymástól távolabb eső társadalmi csoportok azonos megoldásokat találhattak és alkalmazhattak.¹⁸⁰

Ahogy később is, a szervezeti és működési kereteket az országos jogi szokások, az országos jogrendszer (törvények), a helyi vagy regionális jogi gyakorlat (szabad királyi városok, kiváltságos területek, megyék jogélete), a jogi népszokások és a helyben alkotott, helyben kiforrott szabályozás (statútumok) együtt, egymás mellett vagy egymással átfedésben alkották.¹⁸¹ A hely jogának a magyarországi társadalmakban is a XIX. század közepéig döntő szerepe volt: amíg az állami, az országos szabályozás szerepe és hatékonysága csekély, a hely összes szabálya többé-kevésbé minden ott lakóra vonatkozott és mindig érvényesült.¹⁸²

A középkori mezővárosokra és falvakra sokszor szokás úgy tekinteni, mint birtokosuktól, a földesúrtól különböző jogosítványokat és kiváltságokat kiharcoló közösségekre. Egy adott település közösségének érdekérvényesítő képességét és áttételesen gazdasági erejét is mutathatja, hogy milyen jogi kiváltságokkal rendelkezik, milyen jogosítványokat szerez, mai szóval: mekkora az „igazgatási hatásköre” vagy „mozgáster”. Valójában ez a beállítás kissé egyoldalú. Földesúr és alattvalói, továbbá az alattvalók egymáshoz való viszonyában sohasem feledkezhetünk meg arról, hogy a mindennapokat a csak ritkán feltárható személyes kapcsolatok szabták meg, és a két fél viszonyrendszere nem volt statikus. A földesúr eleve rá is volt szorulva a helyi közösségek segítségére, közreműködésére és a közösségi szervezet a földesúri birtokigazgatással szimbiózisban állt, annak voltaképpen helyi eleme. Másrészt a közösség tagjai is rá voltak szorulva a földesúr védelmére, érdekérvényesítő képességére, szabályozó tekintélyére. Mindez minden esetleges tételes kiváltságlevél ellenére – amelyeknek a meglétét a vizsgált települések egy jó részében egyébként nem is tudjuk igazolni¹⁸³ – egy adott helyzetben a pillanatnyi erőviszonyoktól és érdekektől is jócskán függhetett, hogy a birtokos vagy képviselője mennyire szolt bele a közösség dolgába vagy az ügyet mennyire akarta eleve saját kezében tartani.

A „hatáskör” fogalmával is óvatosan kell bánnunk, mivel a korszakban sehol sem tételes, leírt „szervezeti és működési szabályzat” alapult, hanem a szokásjogi normákon. A helyi normák, helyi szokások az összes érintett számára közzismertek voltak, így az esetek túlnyomó részében le sem írták őket. A vizsgált forrásanyagban lépten-nyomon megfigyelhető, hogy az egyes mezővárosok és falvak az írásban rögzített ügyek egyes mozzanatainál vagy saját döntésük, eljárásuk indoklására saját bevett jogaikra és szokásaikra hivatkoznak.¹⁸⁴ Ez azonban – ahogy az más települések hasonló tár-

¹⁷⁹ Vö. EMBER 1946, 550.

¹⁸⁰ TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 36.

¹⁸¹ TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 34., 41–42.

¹⁸² TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (220), 37–40. és 1. ábra, 52.

¹⁸³ Szond esetében: C. TÓTH 2004, 591.

¹⁸⁴ Néhány példa: Ugra (1360): az eladott ingatlanban az eladó iuxta nostre civitatis beneplacita semmi jogot nem tart meg magának. DL 35220. Óbuda 5. (1395): secundum usum et consuetudinem nostre civitatis ab antiquo approbatum. BARTFAI SZABÓ 1935, 104. sz., DL 8109. Vép (1437): Házi I/3. 145. az alperes idézett szavai szerint iuxta legem vestram et civitatis vestre bizonyítja be a tulajdonjogát. Bázna

gyú kiadványaival való összevetésből teljesen világos – egy jottányit sem tér el az országos szokásjogtól, pusztán így nagyobb volt a tekintélye. A helyi szabályokat általában már meglévő, működő intézményektől, közösségektől vették át. Ezeket csak nagy ritkán nevezik meg. A Pilis megyei Torbágy a szőlőadásvétel kapcsán Buda jogára hivatkozik.¹⁸⁵ Máramarossziget 1548-as statútumainak végén pedig mintegy odavetőleg jegyzik meg, hogy „Ez felül megmondattott cikkelyekkel és rendtartásokkal mind az négy Máramarosban lévő városok élnek és meg is tartják.”¹⁸⁶ – azaz a többi királyi koronaváros is ugyanezeket a szabályokat alkalmazza. A mezővárosok, a falvak is felfelé igazodtak. A mintát mindig a jelentősebb városok jelenthették, az átvétel mindig felülről lefelé történhetett. A jogi filiáció meglehetősen szövevényes eseteit és kérdéskörét most nem vizsgálva általánosságban csak annyit szögezzünk le, hogy az északi országrész keskeny sávját leszámítva, ahol a magdeburgi jogból származó korponai, selmeci, szepesi stb. jogok és változataik voltak többé-kevésbé használatban,¹⁸⁷ az ország területén, Erdélyt és Szlavóniát is beleértve a délnémet jogból származó, a hazai viszonyokba teljesen eredeti módon illeszkedő budai jog élt. Ez aztán érthető módon – mint például a fentebbi máramarosi statútumban is – nem mindig Buda jogaként kerül elő. A budai jogkönyvnek mintaadóként nagy szerepe volt a tárnoki jog (tehát a hét tárnoki város: Buda, Pest, Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Kassa, Bártfa jogának) egységesülésében. A tárnoki jogot mint jogforrást használhatjuk a mezővárosok igazgatási szervezetének megismeréséhez is. Ez az országos jog integráns része, minden városban gyakorlatilag ezt használták, és mivel a kora újkorban a nem szabad királyi városok és mezővárosok jó részéből ismerünk a maguk számára készített másolatokat, okkal feltételezhetjük, hogy ez a késő középkorban, legalábbis a XV. században sem volt másként. Jó példa erre Újlak város 1525-ös jogkönyve, amelynek első könyve még az Újlaki család által, egyébként budai mintára adott jogokat tartalmazza, a II–V. könyv viszont – ahogy preambulumban szó szerint ki is mondja – egészében a tárnoki városok jogát írja át.¹⁸⁸

4.1. KÖZÖSSÉG ÉS ELŐLJÁRÓSÁG

A falvak és mezővárosok sokszor egymástól nagyon eltérő, széles mezőnyében sokféle szervezeti formával találkozhatunk. Ezek a szervezetek a településhálózat alsóbb szintjén elhelyezkedő falukban értelemszerűen kevésbé tagolt, létszámukat tekintve kisebb alakulatok mint egy regionális jelentőségű mezővárosban. Hiszen ahol 200 ember lakott, oda nem kellett egy olyan struktúra, amely 2000 emberre volt szabva. Ami mégis mindenütt egyforma volt, és a nem vizsgált királyi szabad városok szerveztével is megegyezett, az a közösségi és testületi elv, tehát, hogy a közösséget választott előljárók: bíró és esküdtek mint testület képviselik. Rajtuk kívül az egyes mezővárosok-

(1454): a patribus nostris hanc consuetudinem vel legem observasse. DF 246172. Varasd 6. (1499): a városbeli kőház és telek eladása lege et consuetudine huius civitatis zajlott le. DL 33564. Enyed 2. (1505): iuxta iura et approbatas opidi nostri consuetudines. DL 21490. Beckó (1508): nasse miesto cztnie za prawo ma... DL 46852. ford. WENZEL 1879, 622.: mert városunknak azon tisztelt joga van... Atya (1518): oklevelük vere et secundum legem nostre civitatis emanate lett kibocsátva. DF 285330. Csepreg 20. (1528): az ingatlan eladásakor et ut iurisdiction nostra tenet oppidana, kifogással 15 napon belül lehet élni, Házi I/7. 301–302. (241. sz.)

¹⁸⁵ Torbágy (1467): az eladónak a vevőt secundum et consuetudinem civitatis Budensis et possessionis Thorbagh ab antiquo approbatum kell megvédelmeznie. TÓTH 2001, 164–165 (262. sz.) hibákkal, DF 281917.

¹⁸⁶ SZÉKELY 1870, Corp. stat. III. 551–557.

¹⁸⁷ MAGOCSI 2002, 40.

¹⁸⁸ Újlak város jogkönyve –Vö. HARSÁNYI István: Buda, Pest, Kassa Bártfa, Nagyszombat, Pozsony, Eperjes és Sopron szabad városok polgári jogai és régi szokásai *Történelmi Tár*, Új folyam 10(1909) 52–87., 481–509.; WENZEL Gusztáv: *A XV. századi tárnoki jog*. Bp. 1878. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből V/1.)

nak (és falvaknak) voltak még egyéb tisztségviselői is. Ezek a közösség spirituális vezetője: a helybéli plébános, a hatalom képviselői: az ispán, tiszttartó, várnagy, továbbá egyes alárendelt intézmények, feladatkörök irányítói (hegybíró, malombíró, stb.). Ezeknek az alárendelt intézményeknek, illetve feladatköröknek az irányítóit kinevezhette a földesúr, elláthatta a tiszttartó személyzete, és megbízhatta a közösség is, akár úgy, hogy az elöljáróság választotta a saját sorai közül, akár úgy, hogy egy helybéli lakost vagy mást bízta meg a feladat ellátásával. Minderre a későbbi korszakokból már több példát ismerünk.¹⁸⁹

4.1.1. A polgárjog

A (mező)városi jogoknak és kiváltságoknak, illetve az ezekkel járó kötelezettségeknek nem mindenki volt a városban egyformán részese, hanem csak a polgárjoggal bírók. A polgárjognak vagyoni (helyi ingatlantulajdon, taksa fizetése) és személyi feltételei (törvényes származás, törvényes házassági állapot) voltak.¹⁹⁰ Mind a városi ingatlan, mind a házasság olyan gazdasági háttérrel igényelt, amivel nem mindenki rendelkezett, így ez eleve szűkítette a közügyekben való részvételt. A városi polgárjog Magyarországon is a hospesjogból nőtt ki, a hospes a XV. században ebben az összefüggésben már egyszerűen csak városi polgárt jelentett.¹⁹¹ Ez egyes oklevelek megfogalmazásából világosan látszik, amikor a két fogalmat szinonimaként kezelik: *et universi cives seu hospites*.¹⁹² A polgárt az oklevelekben a középkor végén a városok mintájára még a falvakban is *civis* szóval jelölik, a polgártárs megnevezése: *concivis*. A XV. század vége felé esetenként más szót is használtak, például *providus Petrus Horvat noster consodalis*,¹⁹³ továbbá *cohabitator*¹⁹⁴ vagy *cohospes*.¹⁹⁵ Német oklevelekben a *concivis*: *mitburger*,¹⁹⁶ esetleg *mitwohner*.¹⁹⁷ A szláv oklevelekben a *concivis*: *spolusused*.¹⁹⁸ Ennek visszalatinosítása lehetett például a Trencsén megyei Bellus oklevelében a *vicinus*, mert az oklevélben a szövegösszefüggésből kihámozhatóan polgárra gondoltak.¹⁹⁹ A horvát glagolita oklevelekben a *civis*, *concivis*: *brat* (testvér), illetve német mintára *burgar* megjelöléssel fordul elő. A polgártárs ritkán előforduló női változata a polgártársnő: *concivissa*²⁰⁰, illetve *consocia*.²⁰¹

A közösség tagja úgy lehetett valaki, hogy kérte felvételét a mezővárosi elöljáróságtól. Erre vonatkozóan néhány közvetett forráson, a korábbi lakóhely által kiállított származási tanúsítványokon és különböző analógiákon kívül semmilyen támpontunk sincs. A közösség maga is megajándékozhatott valakit polgárjoggal. Ótata város például 1495-ban Corvin János volt tatai várnagyának, az Ung megyei nemes Csicseri Orosz Mihálynak polgárjogot adott. Csicseri a tatai zsidóktól lefoglalt házakat kapta Corvintól jutalmul, ingatlannal tehát rendelkezett.²⁰²

4.1.2. Az elöljáróság megválasztása. A tisztújítás napja

¹⁸⁹ LUKÁCS 2004 XVIII–XIX. századi példákat sorol fel.

¹⁹⁰ TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 60. BÁCSKAI 2002, 42–44., H. NÉMETH 2006, 7.

¹⁹¹ MKLSz IV. „hospes”, a 286. oldalon az A3b jelentéskör végén.

¹⁹² Szicsan 1. (1456): DF 282428.

¹⁹³ Debrecen 7. (1482): DL 56122.

¹⁹⁴ Debrecen 9. (1486): DF 278869.

¹⁹⁵ Gyulafehérvár 2. (1489): DL 29326.

¹⁹⁶ Lubló 5. (1521): DF 229646.

¹⁹⁷ Palocsa 2. (1526): DF 218478.

¹⁹⁸ Vö. Beckó (1508) FÜGEDI–BOTTLO 1952, 49. sz.

¹⁹⁹ Bellus (1420–1450k.): DF 249962.

²⁰⁰ Blina 2. (1425–1435k.): Zichy VIII. 439–441. (304. sz.)

²⁰¹ Szicsan 1. (1456): DF 282428.

²⁰² Tata 5. (1495): DL 19678. Csicseri várnagyságára l. NEUMANN 2010, 67.

Elvben a közösség egésze, a falugyűlés vagy a polgárok gyűlése, közgyűlése (*universitas civium*, németül *gemein*) volt az illetékes minden nagyobb ügyben, és ez választotta meg saját kebeléből a tisztségviselőket. A nagyobb lélekszámú településeken azonban szükségszerűen bekövetkezett a szűkülés. Sok embert nyilván nehezebb összehívni, még nehezebb tárgyalni velük. A gyakorlatban így egy külső tanács volt az, amelyik a kebeléből a település irányítóit megválasztotta, ez gyakorolta az előljárási megválasztásának jogát. A szabad királyi városokon kívül külső tanács a jelentősebb mezővárosoknál is megfigyelhető.

A magisztrátus (a bíró és az esküdtek) választásának menetét még a legjelentősebb szabad királyi városok mindegyikében sem ismerjük mindig pontosan, mivel általában nem tartották fontosnak rögzíteni.²⁰³ A XVI. század előtti időszakból a szabad királyi városokat leszámítva gyakorlatilag hiányoznak a statútumok. Csak a budai jogkönyvre és az újlaki jogkönyvre támaszkodhatunk.²⁰⁴ A kiváltságlevelek (ahol egyáltalán volt tételes kiváltságlevél) legtöbb esetben csupán a bíróválasztás jogának tényét tartalmazzák, a módjára alig van írott szabály, és nem rögzítik sem a hivatalviselési időtartamot, sem a tisztújítás napját, az esküdtek számának és megválasztásának módozatait. „Ez a törekvés teljesen összhangban állott azzal az elvvel, hogy a bíróválasztás a város belügye, azt akkor és úgy hajtották végre, ahogyan azt a polgárság szokásjoga, illetve a városon belüli erőviszonyok megengedték. Így aztán nem csodálkozhatunk azon, hogy városainkban valóban különböző közvetlen és közvetett választási módok alakultak ki, amelyek századokon át változatlanok maradtak.”²⁰⁵ Tegyük hozzá: ahogy maguk a települések is széles skálán helyezkedtek el, úgy a bíróválasztás is az egyszerű földesúri kinevezéstől a földesúri jelölés és a lakossági választás ötvözetén át a tényleges választásig sokféle lehetett.²⁰⁶ A választás joga ugyanakkor egyáltalán nem lehetett akadály annak, hogy adott helyzetben az úr ne ajánljon valakit szép szóval vagy kényszerítéssel.²⁰⁷ Sokféle, részben átfedésben lévő, és időnként módosuló rendszert képzelhetünk el. Különböző gyakorlatok éltek egymás mellett, adott esetben egyazon településen is változhatott a gyakorlat. (Gulyás László Sátoraljaújhely esetében az oklevelekben szereplő tanácsi titulatúra szerkezetének változásából arra következtet, hogy a birtokosváltozás miatt a maga a választási szisztéma is változott, bár mint alább még kitérek rá, ennek más oka is lehet.)²⁰⁸ Viszonylag kis létszámú közösségekben, ahol az emberek ismerik egymást, nyilván könnyebb az erőviszonyokat felmérni és konszenzusra jutni. A földesúrnak sem volt érdeke olyan személyt választatnia, akinek nincs tekintélye, annál is inkább, mivel a bíró különben is kapocs és közvetítő a földesúr és a falu, illetve mezőváros között (ő irányítja például az adószedést, de ő tolmácsolja a közösségi sérelmeket is).²⁰⁹ Jelentősebb településeknél is találkozunk ennek bizonyítékaival: például a tiszavarsányi bíró viszi fel Szabolcsba Kállai Jánosnak a varsányiak által küldött

²⁰³ H. NÉMETH 2006, 8.

²⁰⁴ Előbbiben részletesen leírják a bíróválasztást, de az esküdtekét kevésbé részletezik: Buda 32.§. (320–321.). Utóbbiban szerepel, hogy 100 elektor választja Szent György napján a saját kebeléből a magisztrátust: Újlak I. 1.§. (102)

²⁰⁵ FÜGEDI 1961 (1981), 283.

²⁰⁶ A kisebb településeken inkább kinevezést, nagyobb településeken inkább választást képzelhetünk el. Vö. TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 240., „Sorra jár mint a falusi bíróság”. Vö. pl. Kőszeg privilégiuma: A plébánost és a bírót de communi voluntate választják, a várnagy vagy más a választásba ne avatkozzon bele. ZsO II. 5592.

²⁰⁷ MÁLYUSZ 1971 (2007), 118. alapján, ahol a plébánosválasztásról beszél.

²⁰⁸ GULYÁS 2008b, 82–84.

²⁰⁹ Vö. TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 800.

egy hordó bort.²¹⁰ Azaz logikus lehet: a város testületét a közösség választja, de a földesúr maga nevezi ki közülük a bírót, vagy legalábbis ő avagy tisztartója erősíti meg.²¹¹

A testület, azaz a bíró és az esküdtek tisztségüket egy évig viselték, tisztújításra tehát évente került sor.

„3. Ugyanezen Sz. György napján közönséges akaratbul mindnyájan választunk előtünk járó és gondviselő bírót, valakit akaronk.

4. És ez bíró mellé négy esküdt bíró választatik; kettő közönséges néptől és az kettei az 24 tanácstul és az bírótul választatik.

5. És ez főbíró, és a négy esküdtet, melyek immár megvannak választatva, az plébános megesküti őket, hogy mind Istennek, mind királynak és szegénynek Isten szerint ítélnék, igaz törvényt szolgáltatnak.”²¹²

A máramarosszigeti 1548-as, középkori eredetű statútumból világosan kiderül, hogy az éves tisztújítási nap ebben a mezővárosban Szent György napja (április 24.) volt. Nyilván a középkorban is ez lehetett a tisztújítás ideje, annál is inkább, mivel az országterület nagy részén – ott, ahol a budai (tárnoki) jogot alkalmazták²¹³ – gyaníthatóan sok helyen általában ekkor tarthatták a magisztrátus választását.²¹⁴ De ezt még a vizsgált települések nagy részében sem tudjuk megnyugtatóan igazolni. Sokszor a XVI. századi adatokból lehet vagy lehetne visszakövetkeztetni, ám még azt sem tudhatjuk bizonyosan, hogy a tanácsválasztás időpontja időközben nem változott-e. A szabad királyi városok esetében általában tudjuk, hogy a tisztújítás időpontjai jókora eltéréseket mutatnak karácsonytól húsvétig. Például Kassán a XVI. század közepétől vízkereszt napja (január 6.), de korábban január második felében tartották: Ágnes-napkor (január 21.), Pál fordulása (január 25.), valamint Fábián és Sebestyén ünnepén (január 20.).²¹⁵ Nagyszombatban húsvéthétfőn²¹⁶ – ez ráadásul mozgó ünnep, így nem azonos hosszúságúak a hivatali ciklusok –, Kolozsvárott pedig karácsony napján (december 25.) történt a tisztújítás. Más városokban az újkorban karácsony, újév, Szent János napja (december 26.) is előfordult,²¹⁷ de lehetett akár a helység védőszentjének ünnepén, például a Békés megyei Endrődön a XVIII. században Szent Imre napján (november 5.).²¹⁸

Annyit mindenesetre biztosra vehetünk, hogy a tisztújítás napja még a legnagyobb magyarországi városok esetében is a földműveléshez, a mezei munkákhoz kapcsolódott, azaz húsvéttól az aratás befejezéséig, illetve a szüret végéig általában nem tartottak tisztújítást, ennek a hagyományos időszaka a téli-tavaszi félév volt.²¹⁹ Néhány példán szeretném bemutatni, hogy milyen módon lehet vagy nem lehet a tisztújítás napjára következtetni.

Legegyszerűbb dolgunk akkor van, ha esetleges kiváltság- vagy szabadalomlevélben kivételesen szerepel az időpont (Sárvár azaz Sársziget 1328, Csázma 1418, Újlak 1525)²²⁰ vagy közelkorú kora újkori forrás áll rendelkezésre (Debrecenben ilyenek az 1547-tel induló városkönyvek, Máramarosszigeten az idézett statútum).²²¹ A négy tele-

²¹⁰ Varsány 3. (1476): DL 56002.

²¹¹ Buda bíróját is megerősítendő: Buda 24.§. (316), FEJÉR CD IX. 2. 493. Kapronca bíróját bemutatandó a királynak: FEJÉR CD IV. 318., a bemutatott bíró visszautasítása.

²¹² SZÉKELY 1870, 259., Corp. stat. III. 551.

²¹³ Buda 32.§. (320–321.)

²¹⁴ HAJNIK 1899, 85–86.

²¹⁵ H. NÉMETH 2006, 8.

²¹⁶ H. NÉMETH 2006, 8.

²¹⁷ Csizmadia 1944, 60.

²¹⁸ TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 240.

²¹⁹ Vö. GULYÁS 2008b, 88. a tavaszi szőlőművelési munkákhoz kapcsolódóan.

²²⁰ Sárvár 1328: Fejér CD VIII/4. 652. Csázma 1418: ZsO VI. 2229. Újlak 1525: a jogkönyv I. részében, amely korábbi. I.1. és I. 50.

²²¹ Debreceni jkv., SZÉKELY 1870, Corp. stat. III. 551–557.

pülés mindegyikén Szent György-napot adnak meg forrásaink. Ezeket egyszerűen össze kell vetni az ismert kiadványaikkal. Például Csázmán az oklevelek egy tekintélyes, ingatlanforgalmi ügyben kelt része 1407-ben, 1418-ban és 1455–1498 között mindig Húsvét és Szent György napja közötti időszakban keltek, de mindig György-nap elé vannak keltezve, így az időpont egyezik.²²² Debrecen esetében az oklevélkelteztések önmagukban nem bizonyítanak ezt (1489 novembere/decembere folyamán történt egy bíróváltás: a jelek szerint több éve „regnáló” Szabó Bertalan bírót Deák Mihály váltotta fel),²²³ de azt is tudjuk 1484-ből, hogy a fellebbezési fóruma Buda, tehát minden valószínűség szerint a budai joggal élt.²²⁴ Így a tisztújítási időpontot itt is kellően bizonyítottnak vehetjük. A hegyaljai települések közül ismertek Tarcál, Bodrogkeresztúr és Tokaj XVII. század eleji statútumai, amelyek a választási szokásokat is tartalmazzák, és alkalmasak lehetnek a középkor végi viszonyok megismerésére is. Ezek szerint Tarcalon (1606) kiskarácsony azaz újév 15. napján (január 15.), Bodrogkeresztúron (1607) Szent Miklós napján (december 6.), míg Tokajban (1610) egy mozgó ünnepen, pünkösd előestéjén (szombaton) történt a választás.²²⁵ Tokaj esetében középkori mezővárosi kiadvánnyal nem rendelkezünk, Tarcál 1434. szeptemberi, illetőleg Bodrogkeresztúr 1466. augusztusi egy-egy oklevele pedig az időpontokat nem zárják ki, de nem is erősítik meg.²²⁶

Másik lehetőség, hogy magukból az oklevelekből tudunk sikerrel következtetni. Karánsebesen 1537-ből rendelkezünk egy márciusi és egy júliusi oklevéllel, ahol más a magisztrátus névsora,²²⁷ és ugyanezt támasztja alá a város két legkorábbi, 1456. novemberi és 1457. januári oklevele is, ahol a bíró és esküdtek névsora megegyezik.²²⁸ Szent György napja kézenfekvő lenne azért is, mivel azt is tudjuk, hogy 1498-ban a király meghagyásából Buda városa átírja Karánsebes részére saját jogát.²²⁹ A Szent György-napi választás azt is segít megmagyarázni, hogy bár 1525. április 23-án még Sztojka István a bíró, addig júniusban Bakosncai János – mellesleg Karánsebesen szolgáló udvari huszár – miért sebesi bíróként bukkan föl Budán.²³⁰ Sátoraljaújhely esetében Gulyás Lászlónak sikerült a mezőváros két-két 1383-as és 1420-as kiadványa alapján a tisztújítást január 26. és február 10. közöttre behatárolni. Ez következtetése szerint egy Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepére (február 2.) eső tisztújítást tesz igen valószínűvé.²³¹

Van, amikor éppen kizárólag „külső” adatok segítenek a bizonyításhoz. Körömend esetében a mezővárosra vonatkozó 1358-as és 1362-es nem városi okleveles adatokból azonosítható, hogy a bíró személyének változása miatt György-napkor lehetett a tisztújítás.²³²

De nem mindig lehetünk ilyen szerencsések, mert sokszor csak hozzátétőlegesen tudjuk megállapítani a tisztújítás napját. Óbudán az 1413. január 9-i és május 18-i

²²² Csázma 2. (1418): DF 286106., ill. Csázma 7–12.

²²³ Debrecen 10. és 11.

²²⁴ DF 278850.

²²⁵ NÉMETH G. 1990, 47. (Tarcál), 76. (Bodrogkeresztúr), 97. (Tokaj); GULYÁS 2008b, 87. Január 15. Remete Szent Pál ünnepe, de Tarcál plébániája Szent András tiszteletére szentelt. Ugyanígy Bodrogkeresztúron is más a templom titulusa (Szt. Kereszt), így ez az időpont középkori eredetének alátámasztására nem használható.

²²⁶ Tarcál (1434): DL 99498., Keresztúr (1466): DL 16394.

²²⁷ Karánsebes 11. és 12. (1537): PESTY: Szörény III, 202–203 (164. sz.) és 204–205 (167. sz.).

²²⁸ Karánsebes 1. (1456): LAKATOS 2008, 89–90., DL 44811. és 2. (1457): PESTY: Szörény III, 71–72 (74. sz.), DF 254935.

²²⁹ PESTY: Szörény III. 117. sz., FENEŞAN 1979, 159. (DF 254980.)

²³⁰ LAKATOS 2008, 81.

²³¹ GULYÁS 2008b, 88. (lásd DL 6980. és 8826. valamint DL 8826. és 10880.)

²³² BÁNDI 1987, 50., 53.

oklevél névsora eltérő és más a bíró, de a volt bíró esküdtként szerepel. (Buda közelsége miatt itt is a György-napi időpontra gyanakodhatunk.)²³³ Gyulafehérvárott az 1489 májusából és az 1490 januárjából való két oklevél névsorában ugyanazok a személyek szerepelnek. A tisztújítást január 4. és május 17. közé tehetjük; ennek a György-nap is megfelel. A Valkó megyei Garán 1417 júniusában és 1418 márciusában egyaránt Tamás a bíró. (Ugyanez a személy tölti be a tisztséget 1414 augusztusában is.) 1418 júniusában viszont Miklós villicusról van adatunk, de nem egyértelmű, hogy Gara bírójáról van-e szó, mivel a garai oklevelekben a bíró egyöntetűen iudex néven szerepel.²³⁴ Csepregen a tisztújítás 1458-ban valószínűleg nem augusztus 29. és október 5. között történt, mert ekkor ugyanaz a személy a polgármester.²³⁵ Gulyás László ugyanígy az oklevélkelezések áttekintése alapján Sárospatakon január 20. és május 1. közöttre, Liszván január 1. és április 22. közöttre határolta be a tanácsválasztás időpontját.²³⁶

A választás után a régi bíró átadta tisztsége jelvényeit: a pálcát, a pecsétet, valamint kulcsokat és az iratos ládát. A választást eskütétel zárta a templomban.²³⁷

A tanács választásában egyes helyeken a nemzetiségi megoszlás is szerepet játszott (Buda: 1439, Kolozsvár: 1458, Nagyszombat: 1551).²³⁸ A mezővárosok közül 1510-ben a Maros-parti Alvincon vagyunk tanúi hasonló, nemzetiségi alapon történő választást elérni kívánó mozgalomnak. 1510 januárjában az alvinci bíró tudatta Nagyszebennek, hogy azt kérték tőle az alvinci magyar lakosok, hogy a bíró váltakozva az egyik évben szász vagy szláv, a másikban magyar legyen. Továbbá, hogy Alvincon három, a vele közös önkormányzattal bíró túlpárti Borberekén két magyart válasszanak meg esküdtnek (in consules), ugyancsak Alvincon két szlávot is, és templomgondnokság is váljon kétfelé: egyikük magyar vagy szláv, a másikuk német legyen. Malombíró (molendinae dominus) is két személy legyen a továbbiakban.²³⁹ Egy másik forrásból tudjuk, hogy novemberre sem csillapodtak az ellentétek a mezőváros három nemzetisége között, és Nagyszebenből várták a kérdés megoldásához a segítséget.²⁴⁰ Az ugyancsak erdélyi Szászvárosban 1491-ben állapodnak meg abban, hogy a tanács fele-fele német és magyar, a bíró is felváltva német és magyar legyen.²⁴¹

4.1.2. Az eljáróság szerkezete. Városi titulátúra

A (mező)város saját kiadványai alkotják a magisztrátusok szervezetére a legfontosabb, országos méretekben összehasonlítható forráscsoportot. Ezekben a magisztrátus megnevezi magát – vagy az oklevél élén (intitulatio) vagy a levélformájú szöveg végén, aláírásként (subscriptio). A titulátúra legteljesebb formájában négyelemű az alábbi képlet szerint:

bíró+esküdtek+többi polgárok (külső tanács)+többiek (közösség)

A megnevezés történhet név szerint (*Nos Dominicus filius Iacobi iudex, item Nicolaus filius Barnabe Magni et Iohannes filius Thome filii Rad duo iurati ac seniores necnon universitas hospitum de Pothok*²⁴² vagy *Nos Mathias Zabo iudex ac Fabianus Kalamar,*

²³³ Óbuda 9. és 10. BARTFAI SZABÓ 1935, 118. és 120. sz. (utóbbi máj. 24-i kelettel.), I. ZsO IV. 31. és 607.

²³⁴ Gara 3–5. és ZsO VI. 2125.

²³⁵ Csepreg 10. és 11. (1458): Házi I/4. 310. és 316. (382. és 390. sz.)

²³⁶ GULYÁS 2008b, 88. (Az oklevelek felsorolásától e helyütt eltekintek.)

²³⁷ vö. TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 240.; HAJNIK 1899, 86. A budai jogkönyv az eskümintákat is közli: 41–46.§. (327–331.)

²³⁸ H. NÉMETH 2006, 8–9., GODA 2011, 94.

²³⁹ Alvinc 3. (1510): GÜNDISCH 1957, 323–324.

²⁴⁰ Alvinc 4. (1510): GÜNDISCH 1957, 324–325.

²⁴¹ AMLACHER 1879, 24.

²⁴² Patak 15. (1346): DL 51371., Kállay 830. sz.

*Nicolaus Laada, Benedictus Faber ac Blasius Kopaa iurati ceterique cives et universi hospites de Zaaz*²⁴³), név nélkül, csupán a tisztség feltüntetésével, de a bírót megnevezve (*Iohannes Zendi dictus iudex de Torda ac duodecim iurati cives et universi hospites de eadem*)²⁴⁴ vagy még azt sem (*Nos iudex, iurati ac universi hospites et inhabitatores oppidi Hwzywmezew in comitatu Maramorasiensi*)²⁴⁵). A szöveg élén, intituláció formájában mindegyik eset előfordulhat (az esküdtek mindegyike név szerint megnevezve vagy csak a bíró), aláíráskor nem, legfeljebb csak a bíró nevét írják ki. Az aláírásnál a kisebb részletesség azért is szokványos, mivel ezekben az esetekben nem fontos, nem érdekes, hogy kik a település vezetői: a külvilág felé egységesen képviselik azt. Sokszor maga a bíró sincs megnevezve (*Iudex, iurati ac universi inhabitatores oppidi Donaththornya*,²⁴⁶ *Villicus ac iurati seniores opidi Dentthagaten*,²⁴⁷ *Richter und gesworne der stad Schmölnicz*,²⁴⁸ *Rychtarz a rodka miesta Beczkowa*)²⁴⁹). Az esetek jó részében a titulátúra négy eleméből a harmadik és negyedik összevonódik (vagy egybeesik, ha nincs külön külső tanács a településen), sőt, a levelek aláírásánál, különösen a német nyelvűek esetében egyszerűen csak a bíró és az esküdtek (*richter und rat*) vannak név nélkül feltüntetve.

A településhálózat jelentéktelenebb elemeinél megfigyelhető a nehézkes betűformálású íráskép mellett az oklevélformulák nem következetes vagy nem helyes alkalmazása: a levélforma esetén aláírásként intitulációs formát használnak²⁵⁰ vagy az okleveleknél nem alkalmaznak intitulációt.²⁵¹ Esetleg a német nyelvűeknél *Ich* áll a magánoklevelek mintájára az oklevél elején a *Wir* helyett (Alsódiós, 1506). Vannak olyan okleveleink (jellemzően jelentések) is, ahol a címzés van előbb és utána következik az egyszerűsített titulátúra (Máramarossziget 1457, Tata 1520).²⁵²

A privilegiális okleveleknél szokás felsorolni az összes tanácstagot, a pátensnél nem. Ez a megkülönböztetés jól érzékelhető például Visegrád vagy Vasvár kiadványai esetében. A XVI. század elején már „rendhagyóbb” intitulációs formákkal is találkozhatunk (*Nos universitas civium de Atthya*,²⁵³ *Pet[rus iudex, iur]atique cives ac tota communitas civica(!) Warasdiensis*)²⁵⁴).

Az egyszerűbbektől a bonyolultabbakig nézve az intitulációkat, a kiadványok megnevezhetik 1. a polgárok közösségét (a XIV. században és a XV. század elején többször mint „gazdagok és szegények” – *universitas divitum et pauperum* – azaz vezetők és nem vezetők összességét);²⁵⁵ 2. a bírót és az esküdteket mint tanácsot (*iudex et iurati cives; richter und bürger / rat; foyt a wsseczka rada*), ezzel legtöbbször levelek aláírásaként találkozunk;²⁵⁶ 3. a bírót, az esküdteket és a többi polgárok közösségét

²⁴³ Szász (1458–1488k.): DF 278587.

²⁴⁴ Torda 2. (1424): ZsO XI. 1518., DL 62808.

²⁴⁵ Hosszúmező (1499): DF 247927.

²⁴⁶ Donáttornya (1464): DL 16153.

²⁴⁷ Szentágota (1504): DF 245939.

²⁴⁸ Szomolnok 2. (1492): DF 271466.

²⁴⁹ Beckó (1508): FÜGEDI–BOTTLO 1952, 49. sz. (DL 46852.)

²⁵⁰ Pl. Ajak 1. (1454): *Nos iudices et iurat<i> ac universi hospites de Ayak vestri in omnibus*. DL 44729.

²⁵¹ Pl. Golonya (1380k.): *Hec villa Guluna*. DL 104549.

²⁵² Sziget 2. (1457): DF 247904., Tata 6. (1520): DL 105902.

²⁵³ Atya 1. (1518): DF 285330.

²⁵⁴ Varasd 8. (1508): DL 101403.

²⁵⁵ Néhány példa időrendben: 1379–1386 k. (Gara 2.): *cives tam divites quam pauperes de Gara, universi vestri fideles*, DL 94015.; 1403 (Erdőd): *ac universitas divitum et pauperum de eadem Erdewd*, DL 8931.; 1417 (Varsány 1.): *Universi cives et hospites de Tissawassan*, ZsO VI. 1143.; 1425–1435 (Blina 1.): *Universi cives yobagiones vestri de Bllina*, Zichy VIII. 441. (305. sz.), DL 82800.

²⁵⁶ Néhány példa időrendben: 1346 (Jasztrebarszka): *Stephanus Matkov iudex et tota communitas opidi Jasterbarzka*, DF 230401., Isprave 531. sz.; 1360 (Ugra): *vilicus de Ugra ac universi cives de eadem*, DL

(*iudex iuratique ac tota communitas / universitas hospitem; richter, geschworne bürger / rattmänner / ratleute und die ganze gemein*);²⁵⁷ 4. a bírót, az esküdteket, a többi polgárt és a közösség többi tagját (*iudex, iurati ceterique cives et universi hospites*)²⁵⁸ – itt néha a lakosok (*inhabitatores*) szó is használatos a felsorolás végén.²⁵⁹

Néhány különlegesebb esettel is találkozhatunk, akár úgy, hogy nem a bíró áll a felsorolás élén (*Gregorius Seres ac Matheus officiales loci eiusdem ceterique populi inhabitatores opidi Lizka*²⁶⁰ vagy *Sigismundus plebanus, Iohannes iudex oppidi, villicus, iuratique seniores oppidi Wyzakna* – ez utóbbi esetben a bíró a kedvezményezett, azért szerepel a plébános is) vagy valamilyen sajátosabb szervezetet látunk.²⁶¹

Ami jól érzékelhető, hogy a jogi kompatibilitásnak megfelelően a rendszer nyelvfüggetlen, és a bonyolultabb titulátúra az alacsonyabb hierarchikus szinteken, a jelentéktelenebb településeken is megfigyelhető. A megnevezés módja inkább az ügy- és oklevéltípustól függ mint a település jelentőségétől, bár a jelentősebb városnak a szervezete is nagyobb, összetettebb, és ez a titulátúrában is megjelenhet. Főleg úgy,

35220.; 1406 (Berethalom): *iudex et cives iurati de BIRTHALM*, UB Sieb. III. 1566.; 1420–1450k. (Bellus): *iudex et iurati cives in Belluss*, DF 249962.; 1446 (Bajmóc 1.): *iudex et iurati cives tunc tempore in Baymocz constituti*, DF 227548.; 1454 (Mikeszásza): *iudex de Fwgendorff atque universi iurati cives de eadem*, DF 244798.; 1461 (Szered): *iudex et iurati cives opidi Zered*, DF 242715.; 1440–1470k. (Wagendrüssel): *richter und geschworne pürger von dem Wogindrossil*; DF 271430.; Meszt (1476): 1476 (Meszt): *Nos autem iudices videlicet Andreas Varga ac iurati hospites in Mezth commorantes*, Justh 283. sz. (nem a szöveg élén); 1476 (Varsány 3.): *Iudex ac tota communitas oppidi Wassan*, DL 56002.; 1480 (Dés 6.): (levélben) *iudex et iurati cives de Dees fideles*, DL 56109.; 1493 (Alvinc 1.): *Iudices iuratique cives ex utraque parte oppidi Alwyntcz*, DF 245398.; 1504 (Sztenicsnó 1.): *Ja Mikula pridevkom Antonović, ki isam va to vreme sudac mesta Steničkoga i vsa općina togaj mesta*, Acta Croatica 185. (CLXXI. sz.), DL 34347.; 1508 (Beckó): *Rychtarz a rodka miasta Beczkowa*, FÜGEDÍ–BOTTLO 1952, 49. sz. (DL 46852.); 1526 (Hunyad 1.): *Ladislaus Cheztho iudex ceterique iurati cives oppidi Hunyad*, DL 47659.

²⁵⁷ Néhány példa időrendben: 1349 (Dés 1.): *Comes Marinus et Lorandus iudices [necnon] iurati ac universitas hospitem de [Deeswar]*, Károlyi I. 178–179. (CXIX. sz.), DL 98559.; 1358 (Bars 2.): *iudex, iurati et tota communitas civium seu hospitem de Bors*, DF 237074.; 1380–1396k. (Vári): *iudex de Vari ac duodecim iurati necnon universi iobagiones de eadem Vary*, DF 284788.; 1424 (Torda 2.): *Iohannes Zendi dictus iudex de Torda ac duodecim iurati cives et universi hospites de eadem*, ZsO XI. 1518.; 1437 (Vép): *iudex et iurati ac alii hospites in Wep commorantes*, Házi I/3. 146. (181. sz.); 1454 (Ajak 2.): *Iudex, iurati et universitas commorantium in possessione Ayak*, Zichy X. 206.; 1456 (Sziscsan 1.): *Georgius Chwetko villicus iuratique et universi cives seu hospites libere ville Zyschan*, DF 282428.; 1457 (Bát 5.): *Iudex, iurati cives ac tota communitas in opido Baach vocata commorantes*, DL 21726.; 1477 (Pápa 1.): *Matheus Mezarus iudex de Papa, iurati ceterique cives eiusdem*, Memoriae 2010, 44–46. (7. sz.), DL 61817.; 1480 (Gyula 1.): *Gregorius Zeles iudex ac duodecim iurati ceterique cives de Gywla*, Zichy XI. 270.; 1495 (Újlak, Zemplén m.): *Iudex iurati ceterique concives et inhabitatores de Vylaak commorantes*, DF 271503.; 1508 (Peresztég): *Iudex, iurati ac alii populi de possessione Perestegh*, Házi II/6. 286.; 1508 (Csütörtökhely): *Richter und rotmann und dy ganz gemein*, DF 270900.; 1517 (Bekecs): *iudex, iurati ceterique cives de Bekech*, DF 271641.; 1525 (Varannó 29.): *Nos Thomas Hussar iudex opidi Warano nec non iurati Georgius Faber, Thomas Stassko, Blasius Dagad, Georgius Struhar, Nicolaus Lanig, Iohannes Mercator iurati oppidi prescripti ac totus consulatus*, DL 47363.

²⁵⁸ Néhány példa időrendben: 1383 (Máramarosziget 1.): *Nicolaus dictus Bogaz iudex, iurati ceterique cives et hospites de Zygeth*, MIHÁLYI 1900, 80.; 1440 (Debrecen 1.): *Laurencius filius Damiani iudex necnon iurati ceterique cives et hospites de Debrechen*, DF 278867.; 1457 (Békés 1.): *iudex de Bekes ac duodecim iurati ceterique et universi ospites de [eadem]*, DL 74646.; 1487 (Dés 10.): *Ladislaus Nagh iudex et iurati cives ac consules et universi inhabitatores de Dees*, UB Sieb. VIII. 4755. = DF 253358.,

²⁵⁹ 1499 (Hosszúmező): *Nos iudex, iurati ac universi hospites et inhabitatores oppidi Hwzywmezew in comitatu Maramorasiensi*, DF 247927.; 1520 (Tata 6.): *Iudex, iurati ceterique cives et inhabitatores maiestatis veste de Thata*, DL 105902.

²⁶⁰ Liszka 3. (1475): DF 265246.

²⁶¹ Szentersébet (1380): *Sernus villicus de libera villa Beate Elizabet ceterique iobagiones de provincia eiusdem, videlicet Dionisius filius Vlkine, Sebastianus, Thomas Ioani, Thmikus f. Thome, Guerdanus f. Prwsse et Maro c. voyavoda*, DL 6674.

hogyan az összes esküdttet felsorolják. Hogy az egyes települések titulátúrájában van-e fejlődés, arra inkább nem kell felelnünk. Épp a formai változatlanúság a hitelesség egyik eszköze, ezért változásnak csak akkor vagyunk tanúi, ha a szervezet maga is változik, amint azt a későbbiekben láthatjuk majd.

4.2. TISZTSÉGVISELŐK 1. SAJÁT TISZTSÉGVISELŐK

„Ennél a résznél megjegyzendő, hogy egyes városokban kizárólag egy bíró és négy vagy hat esküdtt van vagy éppen még kevesebb; másokban viszont két bírót tizennégy esküdtt és törvénylátó vént számlálnak elő a népen felül. Ezért a jegyzőnek írásban a többet többes számban, a kevesebbet egyes számban kell egyeztetnie, ugyanígy az üdvözlőformulánál is.”²⁶² – Így ír a XIV. századi formuláskönyv, az *Ars notarialis* szerzője a városi oklevelek iratmintáit ismertető rész elején. Kik is hát ezek a tisztségviselők, mik a feladataik és – hányan is vannak?

4.2.1. Bíró

A település vezetője, első embere, aki egyrészt a mezőváros életét irányítja és felügyeli, másrészt a belső tanács élén leginkább meghatározza a város politikai, „közigazgatási” és peres ügyeit. Nevének megfelelően (bíró, iudex, richter, sudac) ugyanis az elsőfokú bíraskodást is ő végzi. Állása kétarcú: egyszerre a közösség első embere, és a földesúr képe, az átruházott földesúri hatalom letéteményese.²⁶³ Néhány esetben tudjuk, hogy kifejezetten földesúri familiáris. Így például Varjas Osvát tiszavarsányi bíró 1500-ban a földesura, Kállai János ügyvédje, 1501-ben pedig emellett a mezőváros másik fele birtokosának, Derencsényi Imrének is a meghatalmazottja egy hatalmaskodási perben.²⁶⁴ Gyulán Brandenburi György földesurasága idején két familiárisa, Asztalnok Péter és Oláh János – mindketten városbírók, Asztalnok bírói ciklusai között földesúri udvarbíró is.²⁶⁵ Óbuda bírója, Futamoth Gergely egy időben a budai káptalan notarius, korábban pedig Bradács Lőrinc szlavón vicebán jegyzője volt.²⁶⁶ A bíró a város képviselője „kifelé”, a mezőváros ügyei miatt nem tartózkodik mindig otthon. A bírók ezért „foghatók meg” a hiteleshelyi vagy országos bíróságok okleveles anyagában, kerülnek elő birtokbeiktatáskor, határjáráskor, hatalmaskodási ügyek vizsgálatánál. Másrészt a bíró a külső (földesúri) érdekek közvetítője „befelé”.

A bíró is, az esküdtek is a mezővárosok elitjéből kerülnek ki. A vizsgált forrásanyagban, ahol a titulátúrában név szerint felsorolják az esküdteket, általánosnak mondható, hogy a bíró az esetek jó részében korábban esküdtként fordul elő, azaz a bírók általában az esküdtek közül kerülnek ki.²⁶⁷ (A budai jogkönyvben például tételesen szerepel, hogy a bírónak megválasztása előtt legalább 6 éve már a tanács tagjának kellett lennie.)²⁶⁸ Hivatali idejük lejártá után, hacsak nem választották őket újra, a volt bíró

²⁶² „Juxta quam partem est notandum, quod in aliquibus Civitatibus solummodo unus est Iudex et quatuor vel sex Jurati, vel forte pauciores, in aliquibus vero duo Iudices et quatuordecim Jurati et Seniores Justitiiarii super plebem praeficiuntur, propter quod Notarius sensum suum in scribendo ad plures in plurali, ad pauciores in singulari debeat applicari, et hoc in Salutatione.” KOVACHICH 1799, 22.

²⁶³ Pl. Jászó kiváltságlevele 1243. FEJÉR CD IV. 1. 442. 456., VÖ. LUKÁCS 2004, 395. VÖ. TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 801. „A tapasztalat azt mutatja, hogy a falusi közösségekben a belső öngazgatási feladatok megoldása érdekében való tevékenység mindig jelentősebb értékű volt, mint az a szándék, hogy a külső érdekeket a közösség nyakára kényszerítsék.”

²⁶⁴ 1500. okt. 19. DL 56315., 1501. júl. 19. DL 56323. BENEDEK 2007, 94–95. (40. sz.) vö. még DL 56342. és 56330. (1501, 1502, BENEDEK–ZÁDORNÉ 1998, 275–6.)

²⁶⁵ BÁCSKAI 1971, 23–34., Gyula 4. (1518): iobagiones principales.

²⁶⁶ KUBINYI András – FÜGEDI Erik: A budai káptalan jegyzőkönyve. *Történeti Statisztikai Évkönyv* 1967–1968, 9–60. (Kubinyi András által írt 1. fejezet), ebből: 21., 30. 78. j.

²⁶⁷ Ugyanerre jut GULYÁS 2008b, 89–92. Vágbeszterce példája: BÁCSKAI 1971, 19.

²⁶⁸ Buda 32.§. (320).

általában újból esküdt lett, hogy majd néhány év kihagyással újból bíró legyen. (Ez a legjelentősebb városok: Buda és Pest vagy akár Kassa bírónévsorain is jól megfigyelhető.)²⁶⁹ A vizsgált települések közül azonban csak néhány kivételes esetben tudunk több egymást követő évből bírót megnevezni, így az elit mozgása jórészt feltárhatatlan marad.²⁷⁰ Ugyanakkor a városvezetés személyi állománya csak lassan cserélődik ki, ezért általában több éven keresztül ugyanaz a néhány ember marad hatalomban. A kétmagú Kőrös (Alsóváros és Felsőváros) esetében a bírók feltűnően hosszú ideig, több évig vannak hatalomban. (János fia Balázs alsóköri bíró 1382 és 1383 után 1398-ban; Imre fia Demeter felsőköri bíró pedig 1514 után kilenc évvel, 1523-ban is elnyerte ezt a tisztséget.²⁷¹ A jelenséget nem tudjuk ugyanakkor a településhálózat alacsonyabb hierarchikus szintjén álló mezővárosok, pláne falvak esetében megfigyelni. Néhol az árulkodó, hogy az esküdtek között szerepel „bíró” nevű személy, például 1388-ban Szávaszentdemeteren, 1495-ben a Zemplén megyei Újlakon, 1506-ban Nagymihályban – és a példákat még sorolhatnánk.²⁷²

A bíró tulajdonságait (a polgárjoghoz szükségeseken felül) a legtöbb városkönyv bőszégesen ismerteti az általánosságok szintjén: legyen tisztességes, igazságos, nem részrehajló, ne keresse a saját hasznát, hanem mindig a közösség érdekét és a szegények védelmét tartsa szem előtt.²⁷³ Hivatala idejére adómentes és tizedmentes,²⁷⁴ ami teljesen érthető, ha a tisztséggel járó sok kiadásra, utazásra, fáradságra gondolunk, mivel ezért – ugyanúgy, ahogyan az újkorig minden más tisztség betöltésénél is – a bírónak semmiféle külön fizetsége vagy járandósága nincs, és tevékenysége óhatatlanul a saját gazdasága rovására ment. Azt nem tudjuk, ráfizetéses volt-e bírónak lenni. Nyilván a megtiszteltetésre nem nagyon lehetett nemet mondani és számított a közösségbeli tekintély.²⁷⁵ A bíró nyilván igyekezett is a lehetőségeit a saját javára is kamatoztatni. 1476-ban Szászváros saját királybírójával, Kromer Istvánnal állt perben jogtalanságai miatt, és mást választottak helyette.²⁷⁶ A Somogy megyei Galambok lakosai pedig 1480-ban arra kérték földesurukat, a budai prépostot, hogy mivel a beszédett dika egy részét a tisztartó és a bíró összejátszva elsikkasztotta, ezért hadd válasszanak két esküdtet az ügy kivizsgálására.²⁷⁷

A XIV. században még a közepes mezővárosok egy részében is *villicus* (falunagy, falusi bíró) néven nevezik meg a bírót. Később, általában a XV. század elejére lesz a *iudex* elnevezés általános az oklevelekben. Ez a „rangemelés” jól megfigyelhető Kapronca, Trencsén, Sárospatak és Szombathely kiadványaiban. Kaproncán 1308-

²⁶⁹ Pl. KUBINYI 1971 (2009), 509–512. (budai bírók), H. NÉMETH 2006.

²⁷⁰ Egy rendhagyó példa lehet Karánsebes esete, ahol foghíjasan ugyan, de egy-két esetben egymást követő évekből ismerünk bírókat. LAKATOS 2008, 81–89.

²⁷¹ Kőrös 1–3., 17–18.

²⁷² Szávaszentdemeter (1388): DL 7430. A volt bíró a hivatalban lévő bíró után közvetlenül következik, de nem egyértelmű, hogy esküdt-e vagy sem. Újlak (1495): Egy kassai polgár kérésére tanúkihallgatást tartanak egy fél hordó bor elszállítása ügyében. Az esetről meghallgatnak három esküdtet, akik közül az egyik a korábbi bíró. Item providus vir Iohannes Waaralyay iuratus de Wylak noster concivis eo tempore iudex extitisset noster, DF 271503. Nagymihály 1. (1506): ac Matheus Biro. DL 86048. Dész: 1508–1516 között Mészáros Tamás bíró, aki 1520-ban esküdt, 1526-ban Thomas Byro néven is esküdt. Utóda Serényi Miklós 1513-ban esküdt, 1516-ban nem tanácsstag, 1520-ban és 1522-ben bíró, majd Mohács után 1528-ban és 1532-ben is bíró. Lippa 4–6. Lippa: 1514-ban Vad Tamás, 1520-ban Kovács Tamás a bíró, 1525-ben mindketten esküdtek. Előbbi közben 1520-ban nem is volt tagja a tanácsnak. L. még Szond 1–3. C. Tóth 2004, 592–593.

²⁷³ Buda 21.§. (314), 32.§. (320), Újlak I. 2. (102–103.), KIRÁLY 1894, 70.

²⁷⁴ KIRÁLY 1894, 70., pl. II. Lajos Nagyszebennek; Budai jogk. 49§. A XVII. századi hegyaljai mezővárosokban is ez a helyzet: NÉMETH G. 1990, 47–48. (Tarcál), 79–80. (Bodrogkeresztúr), 103–104. (Tokaj).

²⁷⁵ Nagyon érzékletesen mutatja be ezt SZAKÁLY 1997, 119–120.

²⁷⁶ Szászváros 3. (1476): UB Sieb. VII. 4142., DF 245013. [Cromer nem eperjesi polgár?]

²⁷⁷ Galambok (1480): DL 68436.

ban, Trencsénben 1324-ben, Patakon 1342-ben, Szombathelyen pedig 1354-ben nevezik utoljára a bírót villicusnak.²⁷⁸ A folyamat a legkisebb településeken is lejátszódik, talán valamivel később. A vizsgált forrásanyagban a villicus megnevezés az Alföldön nem is fordul elő. Ahol a használata megmarad, az a Szászföld, itt a királybírótól való megkülönböztetésül alkalmazzák (Kőhalom, Szentágota, Szászváros, illetve az idevonható Vízakna és Bázna). Külön regionális sajátosságnak tekinthető ellenben, hogy Szlavóniában a települések egy jó részében ez a megnevezés tovább marad használatban – és itt a cives mellett mindvégig kiírják a hospes szót is. Ez párhuzamos Ladányi Erzsébet megfigyelésével, hogy Szlavóniában az oppidum helyett az intulációban konzervatíván a libera villa fogalmát használják.²⁷⁹ A települések egy részéről (Ugra 1360, Szentersébet 1380, Dubica 1388), csak korai kiadvánnyal bírunk, így a váltás időpontja nem határozható meg, bár szembeötlő, hogy ezek a települések is évtizedes „késésben” vannak. Kőrös városa (Ó- vagy Alsókőrös) utoljára 1398-as oklevelében nevezi magát villának, bíróját villicusnak.²⁸⁰ Felsőkőrös 1412-ben már civitas és élén iudex áll; Alsókőrösön pedig a következő, 1417-ből fennmaradt oklevélben ugyanezt találjuk.²⁸¹ A települések másik részénél viszont kifejezetten kései villicus-előfordulásokat észlelhetünk. Brezovicán 1392-ben és 1413-ban, Zelnán 1433-ban, Sziscsanon 1456-ban és 1458-ban is ez a helyzet.²⁸² A „csúcstartó” azonban a zágrábi püspöki mezőváros, egyben hiteleshelynek otthont adó Csázma. Ezen a közepes városfunkciójú mezővárosnak számító településen 1432-ig villicus a bíró, majd 1440-ben és 1473-ban iudex (a közbeeső tartalmi átírásokat nem tudjuk figyelembe venni). 1476-ban és 1498-ban(!) azonban ismét villicus szerepel.²⁸³ Talán nem tévedünk nagyot, ha ezt a birtokigazgatással hozzuk összefüggésbe. Csázma ugyanis egy nagy kiterjedésű, prédiális nemeseket is magában foglaló uradalom központja volt, ennek élén a zágrábi püspök ispánja állt.²⁸⁴

Örökös bíró, azaz soltész (latinul *advocatus*, németül *Vogt*, a szláv-cseh oklevelekben ennek mintájára *foyt*) állt néhány nyugat-felvidéki, elsősorban trencsényi mezőváros élén. Ez a telepítés jogából eredően egy családirag örökíthető, de el is idegeníthető bírói tisztség a középkor végére fokozatosan elkülönül a földbirtoktól illetve a területtől, maga a mezőváros is megszerezheti, például Zsolna.²⁸⁵ Foyt néven jelenik meg Nagybicse, Kiszucaújhely, Varin, Zsolna (és Szakolca) cseh nyelvű okleveleiben, míg advocatusként Rajec, Bán és a Nyitra megyében lévő, a Privigyei-medencében található Majzel falu kiadványaiban, továbbá a zsolnai városkönyvben.²⁸⁶ A Nyitra megyei Handlova faluban is soltészt találunk: 1523-ban maguk választják meg *in heredem et*

²⁷⁸ Kapronca 1308, Trencsén 1324, Patak 1342 (kétszer), Szombathely 1354. A teljesség igényével a többi villicus-adat (az Alföldön és Erdélyen kívül; a jelzeteket l. az Adattárban): Dunántúl: Körmend (1358), Doroszló (1437); Nyugat-Felvidék: Fülek (1356); Felső-Tisza-vidék: Németi (1299).

²⁷⁹ LADÁNYI 1979 és 1980., de csak érintőlegesen vizsgálja a szlavóniai viszonyokat.

²⁸⁰ Kőrös 3. (1398): DF 276991.

²⁸¹ Kőrös 4. (1412): ZsO III. 3057. és 5. (1417): ZsO VI. 978.

²⁸² Brezovica 1. (1398): DF 230713. 2. (1413): ZsO IV. 86. Zelna (1433): DF 218715. Sziscsan 1. (1456): DF 282428. 2. (1458): DF 282429.

²⁸³ Csázma 1–12.

²⁸⁴ Bár ennek elvben nincs joghatósága a polgárok felett: ZsO VI. 2229. A hiteleshely mint egyházi intézmény is közrejátszhatott a jelenségben.

²⁸⁵ BÓNIS 2003, 271–275., Zsolnára: 274.

²⁸⁶ Nagybicse 1. (1484): BOTTLÓ – FÜGEDI 1952, 28. sz. Újhely 1–2. (1479, 1516): DF 274732. és DF 279906. Varin 2. (1479): BOTTLÓ – FÜGEDI 1952, 15. sz. Szakolca 1517-es szláv nyelvű levele: DF 277164. Rajec 1. (1414): Podmaniczky I. 12. (6. sz.). Bán (1510): DF 247869. Majzel (1420–1433 k.): DL 49054.

iudicem, azaz örökbírónak a valószínűleg körmöcbányai eredetű Koltperger Jánost.²⁸⁷ Mutatóba találunk *scultetust* is a Sáros megyei Detrevágása falu élén 1525-ban.²⁸⁸

4.2.1.1. Több bíró

A bírók száma a települések túlnyomó többségében egy. Az eltérés kivételes és magyarázatot igényel. Találkozhatunk olyan esetekkel, amikor az intitulatúrában nem neveznek meg bírót. Ez az esetek egy részében az ügýtípussal függ össze. Ingatlanforgalmi ügyben a bíró lehet érintett.²⁸⁹ Más esetben területi igazgatási sajátosságról van szó (Fogaras városa Fogarásfölddel közös igazgatási szervezettel bír, ennek élén a fogarasi várnagy áll, az esküdteket a terület 12 bojárja adja).²⁹⁰ Általában azonban a bíró hiánya átmeneti. Szatmáron bíró helyett Németivel közös, a birtokos rác despota által kinevezett bírósági ügyhallgatót találunk Szilágyi László személyében, de mindez csupán egy legfeljebb néhány évig tartó időszak lehetett, mert mind előtte, mind utána a megszokott szervezeti felállást látjuk.²⁹¹ Varinban és Zsolnán egy-egy alkalommal nem említenek bírót, ennek személyi okai lehettek (nem volt jelen vagy meghalt).²⁹² Bizonyos ügyekben pusztán csak arról van szó, hogy nem a bíró és az esküdtek, hanem a földesúr (király) helyi képviselője ad ki a mezővárosi tanáccsal együtt olyan ügyben oklevelet, ami földesúri megerősítést kíván (ezért szerepel a földesúr képviselője). Désen a sókamara ispán a tanáccsal együtt a vargák főtéri árusítási rendjéről intézkedik.²⁹³ Tapolcsányban egy ítéletlevelet a tapolcsányi várnagyok adnak ki a mezővárosi esküdtekkal együtt.²⁹⁴ Mindezekben az esetekben az a közös, hogy alkalmiak, hiszen más forrásokból egyértelműen igazolható a bíró tisztsége.

Ott, ahol az oklevelek több bírót említenek, ott minden egyes esetben meg kell „fejtenünk”, mi állhat a háttérben. A legegyszerűsebb oka a több (két, kivételesen három) bíró jelenlétének az, hogy a település több földesúr között oszlik meg, akik saját bírót állítanak. Efféle adataink főleg a XV. század második felétől vannak. Mezőtúron és Tiszavarsányban mindkét településnek csak a fele része volt a Kállaiak birtokában, a másik felét előbb Parlagi György diósgyőri várnagy, majd a Derencsényi család birtokolta. Ezért a településen két bíró van. Bár az innen származó forrásaink kivétel nélkül olyan levelek, amelyeket a Kállaiak által uralt két fél-mezőváros írt, ezért általában egy bírót említenek.²⁹⁵ (Túrról 1495-ben arról a tumultusról írnak, amikor bírókat latroknak nevezték a kocsmában.²⁹⁶ 1502-ben pedig úgy tudják, hogy a másik földesúr Derencsényi György *simulcum suo iudice* Budán van egy bizonyos adósságügyben.²⁹⁷)

Hasonló kettős bíróságot találunk a XVI. század elején Verőcén is, amikor a két Bánffy-testvér kezén van a mezőváros. (Azonban nem tudjuk, melyik bíró melyikü-

²⁸⁷ Handlova (1523): DF 254630. és DL 39097.

²⁸⁸ Detrevágása (1525): DF 218353. Noha elvileg nem volt soltész-település, örökös bíró van egy ideig Szegeden: a főbíró (principalis iudex) először 1450-ben fordul elő, egy későbbi bíró „supremus ac perpetuus iudex”-ként szerepel. A mindenkor városbíró a XV. század közepén egységesülő városban tehát élete végéig hivatalában maradt. 1486-ban Mátyás király megparancsolta, hogy a szegediek térjenek vissza az évenkénti tisztújításhoz és hogy az új bíró egy hónapon belül jelenjen meg színe előtt. SZÜCS 1955, 334.

²⁸⁹ Beregszász 1437: a bíró az eladó. Vö. Vízakna (1466): DL 30880. Itt a királybíró a kedvezményezett, a plébános is szerepel. Vasvár 1. (1364): DL 91578. A malmot a volt bíró veszi meg.

²⁹⁰ Fogaras (1509)

²⁹¹ Szatmár 7. (1426): DL 11861. (A környező adatok 1423-ból és 1433-ból.)

²⁹² Zsolna 4. (1421), Varin 3. (1485).

²⁹³ Dész 3. (1465): UB Sieb. VI. 225. (3443. sz.)

²⁹⁴ Tapolcsány 1. (1443): DF 248775.

²⁹⁵ Túr 4. (1485): Gyárfás III. 696–697. (hibás kelettel); 10. (1502): DL 56336., Varsány 4. (1477): Iudex unus et alius vestri. DL 56035.

²⁹⁶ Túr 5. (1495): DL 56280.

²⁹⁷ Túr 10. (1502): DL 56336.

ké.)²⁹⁸ Talán Ajak és Egyedújfalu is ide sorolható, hiszen előbbiben a Várdai család mellett a váradi püspök is birtokolt,²⁹⁹ utóbbiban pedig az óbudai apácák mellett az oklevél keltekor, 1379-ban valószínűleg a Bátmonostori Töttösök.³⁰⁰ Több esetben a földesurat név szerint megnevezik. Ilyen 1448-ban a Csaholyiak által birtokolt Csenger,³⁰¹ 1515-ben a Szentgyörgyiek által bírt Bazin,³⁰² illetve a mellette fekvő Szentgyörgy, ahol 1494-ben a három Szentgyörgyinek megfelelően három bíró van.³⁰³ A zálogbirtokos is állíthatott bírót. Erre utal, hogy a Hont megyei Báton 1467-ben, amikor a birtokos Lévai Cseh családon kívül a Gúti Ország család is zálogjogon részbirtokos, két bíró van: *Paulus Pyssel et Nicolaus Sutto iudices*,³⁰⁴ 1469-ben ugyanakkor ismét egy bíró szerepel, mégpedig a már 1464-ben is ezt a tisztséget betöltő Gábor.³⁰⁵

Ezekben az esetekben (talán Mezőtúrt és Tiszavarsányt leszámítva) külön bírót, de közös tanácsot feltételezhetünk. De a birtoktagolódással a teljes tanács, a teljes szervezet is különválhatott. Ilyen eset Óbuda vagy Győr, ahol csak a királynéi, illetve a királyi városrészeknek az oklevéladását ismerjük, a káptalaniét nem. Hasonló figyelhető meg Garán, illetőleg a Tolna megyei Kesztlőcön, amikor egyértelműen megmondják, hogy a testület melyik birtokrész tanácsa.³⁰⁶

A település szervezete úgy is tagolódhatott, hogy bár a birtokos személye többé-kevésbé közös, maga a település viszont többmagú, részein külön bírók (utcabírók, kisbírók) vannak, ezért közös oklevélben több bíró szerepel. Legjobb példánk erre Várad: két városrésze, Olaszi és Vadkert külön is ad ki okleveleket, egy bíróval, míg a Várad egésze nevében kelt oklevelekben két bíró szerepel. (Amikor csak Várad szerepel egy bíróval, akkor feltehetően Vadkertről van szó. Az esküdteket egyszer sem nevezik meg. A közös bírók és az ismert vadkerti illetve olaszi bírók neve között nincs átfedés, de ez véletlen is lehet.³⁰⁷ Eger és Pécs ugyanígy tagolt településnek mutatkozik, mégsem jellemző egyiknél sem a különkormányzat.³⁰⁸) Korai példa Barsé és az ebbe később beolvadó Csütörtökhelyé – 1376-ban egy barsi oklevélben megnevezik a csütörtökhelyi tanács tagjait is.³⁰⁹

A külön városrészeknek eleve külön testületeik és külön kiadványaik is lehettek. Ilyen Felső- és Alsókőrös vagy Ótata és Újtata – kifelé alkalmanként közösen írnak³¹⁰ –

²⁹⁸ Verőce 3. (1513): DF 266575. és 4. (1514): DL 33460., A szintén Bánffyak által uralt Bánffyhunyad (1502): DF 245919. két bírót említ, de mivel nincsenek nevesítve, főbíró és kisbíró is lehet, nem tudjuk a kérdést eldönteni.

²⁹⁹ Ajak 1. (1454): DL 44729.

³⁰⁰ Újfalu (1379): DL 87516. Nos magister Georgius nec non Michael iudex magistri Iohannis et Desew iurati(!) et universi hospites de Vyfalu – Újfalu 1382-től az óbudai apácák szondi uradalmának tartozéka; a „magistri Iohannis” itt az egyik Bátmonostori Töttös Jánosra utalhat.

³⁰¹ Csenger (1448): Zichy IX. 179–180. (136. sz.). A bírók címzése (iudices et parochiales) arra utalhat, hogy valamiféle birtokigazgatási szerepkörük is lehetett egyúttal – még nyilvánvalóbb, hogy a földesurak emberei.

³⁰² Bazin (1515): DF 243388. Ich Paul Habl die zeit richter zw Pösing auff graff Wollffgang tail und Thomas Schuster die zeit richter auff graff Franczen tail. Az oklevelet két pecséttel pecsételik meg.

³⁰³ Szentgyörgy 2. (1494): DF 250289.

³⁰⁴ BAKÁCS 1971, 52. DL 16461.

³⁰⁵ BAKÁCS 1971, uo., 1464: DL 15964. vagy 16084., 1469: DL 16934. vagy 16785. vagy 25226., 88476.

³⁰⁶ Gara 3. (1414): ZsO IV. 2383. Thomas iudex ceterique cives et universi hospites in porcione viri magnifici domini Ladislai filii Pauly filii condam Pauli bani de Gara. Rádásul Tamás 1417 júniusában és 1418 márciusában is bíró. (Gara 4–5.). Kesztlőc (1502): Valentinus Zakay iudex de Kezthewlcz ac iurati et universi cives de eadem in porcione dominorum conventus monasterii de Zeck, DF 209433.

³⁰⁷ L. a váradi adatsort az Adattárban.

³⁰⁸ Pécsnél ugyan megjegyzik, hogy de vico Owar (1379, 2. sz.), de vico Sancti Thome (1443, 5. sz.).

³⁰⁹ Bars 3. (1376): DF 208532.

³¹⁰ Kőrös 9. (1509): DL 104207.

vagy Galgóc esete, amikor Ógalgóc, Újgalgóc és Szentpéter 1479-ben közösen adnak ki egy oklevelet.³¹¹

Végül még egy okát találhatjuk a két bíró említésének, mégpedig azt, amikor az ügyből kifolyólag a korábbi bíró is érintett lehet. Nagyszőlősen a korábbi adásvételek utólagos írásba foglalása miatt,³¹² Cegléden egy hatalmaskodási ügyben.³¹³

Ha sem birtoklási, sem szerkezeti, sem településmorfológiai, sem ügyrendi magyarázat nem kínálkozik, akkor csakis szervezeti okok állhatnak a háttérben, és a bírók száma az esküdtek számával is összefügg: az esküdtek kisbírót adnak vagy más bírónak nevezett funkciót is ellátnak (malombíró, hegybíró, bányamester, stb.), így áll elő a több bíró. Ebben az esküdtek száma vagy említésük hiánya lehet árulkodó. Esküdtek nélkül jár el két bíró Hatvanban 1452-ben, illetve arrestatio ügyében a nehezen azonosítható Varjas faluban.³¹⁴ Pankotán pedig két esküdt társaságában említenek két bírót, miközben bő egy évvel korábban egy bírót és 12 esküdtet említ másik saját oklevelük. A két bírót említő darab egy kifizetésről szóló nyugta, míg a másik sokkal jelentősebb, ingatlan adásvételi ügy.³¹⁵ Árulkodó lehet ilyenkor a „iurati iudices” azaz esküdtbírók terminus használata. A kérdést az érthetőség kedvéért az esküdtekről szóló szakaszban még érintem, itt csak annyit jegyzek meg, hogy a főbíró (*supremus iudex, iudex capitalis, iudex principalis*) megnevezés a biztos jele annak, hogy a mezővárosban más bírói tisztségek (vásárbíró, hegybíró, utcabírók, stb.) is vannak: Máramarossziget 1548-i statútumának fentebb, a tisztújításnál idézett szakaszában főbíró és mellette az esküdtek esküdt bírók néven szerepelnek. A főbíró-említések a XVI. század elején indulnak meg és a kora újkori fejlődést előlegezik meg. 1504-ben Sátoraljaújhelyen Farkas Mihály *iudex primarius*,³¹⁶ Karánsebesen 1505-ben tanúként szerepel *nobilis Ladislaus Floka alias iudex de prefata Karansebes capitalis*. Mohács után már főbíró is van: 1542-ben Bakóci Ferenc, 1544-ben Rakovica László *iudex supremus* címet visel.³¹⁷ Szalánkemén városában 1513-ban, Gyulán 1518-ban, Marosvásárhelyen 1519 szeptemberében említenek forrásaink főbíróit. A székely város 1513-as két saját kiadványban még csupán bíró szerepelt, tehát a változás ezekben az években következhetett be.³¹⁸

4.2.1.2. Területi és városi testületek

³¹¹ Galgóc 5. (1479): DF 267889. ; Talán közös önkormányzata van 1425-ben Abrudbányának és Zalatnának: Zalatnabanya alias Abrudbanya. ICZKOVITS 1939, 30., ZsO XII. 800.

³¹² Szőlős (1515): DL 84623.

³¹³ Cegléd (1521): Valentinus Fwldes ac Barnabas Pechy iudices ceterique cives de Chegleed. DL 23567. A tavalyi bíró az alperes, az előző évi bíró is érintett, de ennek ellenére ő szerepel az oklevéladók között. Ceglédnek egyébként egy bírója van.

³¹⁴ Hatvan (1452): Stephanus Wracz ac Matheus Chepe dicti iudices et universi cives opidi Naghatwan vocati. DF 210711. A település a Hatvaniak, illetve egy része a helyi premontrei prépostság birtoka, a dézsmaszedési megállapodás viszont mindenkit érint, ezért lehet, hogy ez az eset a több birtokos-kategóriába kerülhet. Varjas (1521): Iohannes Zolna és Stephanus Fodor iudices de Varyas. DF 229600.

³¹⁵ Pankota 3. (1396): Andreas Syke, Petrus Gebel iudices, Demetrius Iohazo, Michael Nemes iurati ceterique cives de Pankota, Bánffy I. 467.; 2. (1395): Petrus Gebel iudex duodecim iurati et ceterique cives et hospites de Pankota, DF 262349.

³¹⁶ Újhely 47. (1504): DL 67367.

³¹⁷ Karánsebes 6. (1505): PESTY: Szörény III. 152–153. (131. sz.), DF 254964., 13. (1542): uo. 226–227. (177. sz.), és 14. (1544): uo. 233–234. (183. sz.).

³¹⁸ Szalánkemén (1513): Petrus Bako iudex capitalis de Zalankemen, DL 97643.; Gyula 3. (1518): DL 38026.: de qua domo ipse Oswaldus Zabo habet literas civitatis per Petrum Aztalnok, qui eo tempore fuit principalis iudex, extradas. 1527-ből tudjuk, hogy az esküdtek közül kilencen egyben utcabírók. (Gyulai oklt. 137. sz. utcák szerint felsorolva a bírók: utcabírók); Székelyvásárhely 1–2. (1513), 1519: SzO III. 205–207. A fejlődés elhúzódhat: Désen a *iudex primarius* cím csak a XVI. század hetvenes éveitől kezdve szerepel a dési forrásokban. Szolnok Doboka III. 206.

Az ország egyes különállással rendelkező területein a mezővárosi szervezet más, területi igazgatási rendszerekkel fonódott össze. Legismertebb kétségtelenül a szász székek és városok kapcsolata. A szászföldi mezővárosok közül azok, amelyek egyben székek is voltak központjai, Zsigmond király uralkodásának időszakától területi joghatóságot is gyakoroltak. A szász székek élén egy választott székbíró és egy, király által kinevezett, illetve gerébek által kézben tartott, öröklődő királybíró állt.³¹⁹ Ezeknek a székek székhelyeiként működő mezővárosoknak a városi testületei egyben az adott székbírárságát is jelentették. A székbíró és a királybíró egyaránt *iudex*, a mezővárosi bíró *villicus* néven fordul általában elő, de a megjelölés nem következetes.³²⁰ Királybírókat találunk Vízaknán is, noha elvileg az nem a Szászföld része. A titulátúrában szabályosan szerepel külön *villicus* is.³²¹ A Brassó vidékéhez tartozó Prázsmáron a mezővárosnak van *iudex*, *villicus* és további hét (sőt ennél feltehetően több) megnevezett esküdtje is.³²²

A hét szász székbírója együttesen alkotta Mátyás király reformja óta a szász városok fellebbviteli fórumát, a szász universitást, amelynek az élén a széki szisztémához hasonlóan a legjelentősebb város, Nagyszeben királybírója állt.³²³ A szász székek fokozatosan megszerezték a királybíró választásának jogát is, Szászváros például először 1464-ben választotta maga a királybíró.³²⁴ 1508-ban Senk (Nagysink) mezőváros és széke (*iurati villici consulesque totaque communitas sedis et opidi Schenck*) a székbíró és az esküdtjének megválasztása miatt szabadkozik Nagyszebennek, ugyanis a székbíró és az esküdt véneket a királybíró távollétében választották meg.³²⁵

Jó példát jelent Alvinc és Borberek esete. A Maros bal partján fekvő Alvinc és a jobbparti Borberek 1393-tól a Szászföld része lett. 1493-ban és 1499-ben „Alvinc mindkét fele” néven közös önkormányzati szervezetet találunk, két bíróval (1493: *Iudices iuratique cives ex utraque parte oppidi Alwyntcz*, 1499: *Iudices iuratique consules utraque parte Alwincz*). Egy évtizeddel később a nagyobb Alvinc bírója egyben Borbereké is, és a közös városi tanács nemzetiségi alapon történő átalakítása volt napirenden, hogy ti. Alvincen három, Borberekén két magyart válasszanak meg esküdtnek (*in consules*) a közös városi tanácsba, ami ezek szerint Alvincszék székbírárságát jelenti. 1510-ben és 1515-ben ismét két bíróval, de közös tanáccsal találkozunk. Persze lehetséges, hogy ez nem jelent tényleges szervezeti egységet, hanem a két település közösen írt Nagyszebennek. Mindenesetre a szász szisztéma nem tudott megszilárdulni, mivel a két mezőváros 1526 után véglegesen földesúri kézre került.³²⁶

Erdély délnyugati előterében találkozhatunk az oláh kenézi kerületekkel. Ezek a sajátos képződmények a Temes és Krassó megyék hegyvidéki részén élők, a szörényi bán vagy a temesi ispán alatt katonáskodó román kenézek szervezetei voltak, a Temes felső vidékén nyolc kerületet (Lugos, Sebes, Miháld, Halmos, Illyéd, Krassófő, Borzafő, Komját) számláltak. Ezek közül a legkedvezőbb, legvédettebb fekvésű *districtus* éppen a Temes forrásvidékét és mellékvízének, a Bisztrának a völgyét magában foglaló sebesi,

³¹⁹ MÜLLER 1941, 143, 147.

³²⁰ DF 247510. (1508. jún. 21.): Berger 1986 I. 139, 487. sz.: Ego Mathias Musnay villicus civitatis Megiensis recognosco per presentes... Az ellenpélda: UB Sieb. VI. 3792. (1470. márc. 16.): cum nostra in generali congregatione convenissemus ac in domo prudentis et circumspecti Johannis Rewel, iudicis opidi Megyes consedissemus...

³²¹ Iohannes iudex oppidi, villicus iuratique seniores oppidi Wyzakna... egregio Nicolao iuniore iudice nostro regio Vízakna (1466): DL 30880.

³²² Prázsmár 2. (1498): DF 247083., 286733.

³²³ HAJNIK 1899, 126–129.

³²⁴ Szászváros 1. (1464): UB Sieb. VI. 3386.

³²⁵ Senk (1508): DF 245975.

³²⁶ GÜNDISCH 1957, 318–319.

közepén Karánsebessel, amely egyúttal – mint az egész ritkán lakott környék legjelentősebb települése – a szörényi bán bírói székhelye volt. A városba nagyszámú román kenéz nemes költözött be, a közeg „elnemesedése” a magisztrátusban is jól megfigyelhető: a XV. század utolsó harmadától az esküdtek átlagosan fele nemes volt, a bíró pedig kizárólag a nemesek közül került ki. Katonai és bírói hatalom összefonódását jelentette, hogy a karánsebesi bíró időnként a kerület vajdája vagy sebesi várnagy is volt egyben.³²⁷ Karánsebeshez hasonló rendszer lehetett a Temes megyei Vizesmonostoron is, amely szerényebb keretek között, de szintén egy oláh kerület központja, a hunyadi uradalom tartozéka. 1516-ban a kerületi kenézek és a mezővárosi polgárok közös panaszlevelet intéztek a földesúrhoz, Brandenburgi György örgrófhhoz.³²⁸ Az összefonódás itt is jól megfigyelhető: a kerület román kenézei legalábbis részben nyilván bent laktak a mezővárosban, és felettesük a monostori várnagy volt. További források híján azonban egyelőre nem tudjuk igazolni, hogy a mezővárosi testületet részben vagy egészben a kenézek alkották volna.

Az ország másik végében, Szlavóniában több prédiális nemesi széket, provinciát (váruradalmat) találhatunk.³²⁹ Többnek a központja egyben mezőváros is, ahol szintén sajátos összefonódásokat tapasztalhatunk. 1380-ban a Kőrös megye Dráva menti részén fekvő Szentersébet oklevele például a következő titulátúrát tartalmazza: *Sernus villicus de libera villa Beate Elizabet ceterique iobagiones de provincia eiusdem, videlicet Dionisius filius Vlkine, Sebastianus, Thomas Ioani, Thmikus filius Thome, Guerdanus filius Prwsse et Maro condam voyavoda*.³³⁰ Azaz a mezőváros élén bíró áll, de a tanácsot nem városi esküdtek, hanem a tartomány „jobbágjai” alkotják, akik közül az egyik ráadásul vajda. Vajdával találkozunk a Szávától délre fekvő Zágráb megyei Blina esetében is. A település élén bíró áll, aki egyben az uradalom falvai és telepei között a legtekintélyesebb, és aki velük és a vajdával együtt ad ki oklevelet: *Iudex de Blina et omnes vilichii de uterque Saua simulcum woyevoda*.³³¹ Esküdtekről itt sem tudunk; a településnek nincs saját pecsétje. A nagykehléki váruradalom központja Berkusevina vagy Nagykehlék volt. A villicus a várnaggyal együtt ad ki oklevelet. (1392-ben Jakab fia Péter, 1413-ban Péter fia György a villicus – lehetséges, hogy örökös bírói tisztségről van szó.) A topuszkói apátság birtokának számító Berkusevinán tudjuk, hogy a bíró egyben a prédiális szék élén is áll (1471, 1481). Nem hagyhatjuk ki a rojcsai prédiálisok megemlítését sem. Rojcsán ugyan a mezőváros és a prédiálisok szervezete elkülönült, de Rojcsa magisztrátusa pénzt kölcsönzött nekik.³³²

4.2.2. Polgármester

Mezővárosokban kizárólag Nyugat-Magyarországon, Sopron és Pozsony vonzáskörzetében fordul elő a polgármester (*magister civium, bürgermeister*) tisztsége. Ez kettős városvezetést jelentett, a bíraskodási és az „igazgatási” hatáskör kettévált.³³³ A

³²⁷ LAKATOS 2008, 86–87.

³²⁸ Vizesmonostor (1516): Kenezyny et cives de Monostor et pertinenciis eiusdem Mon. rustic. 384–386 (285. sz.), DF 267252.

³²⁹ A prédiálisokról részletesen: BÓNIS 2003, 245–275.

³³⁰ Szentersébet (1380): DL 6674.

³³¹ Blina 2. (1425–1435k.): Zichy VIII. 439–441. (304. sz.)

³³² Rojcsa 2. (1429): DL 99628. – A rojcsai prédiálisokra lásd: Nógrády Árpád: A Szerdahelyiek és a rojcsai prédiálisok. *Történelmi Szemle* 43(2001), 73–82. – További területeken: Csallóköz: Gelle szék: NOVÁK 2007a, (3). Farkasd (1503): Nos iudex, et iurati ac universi in comitatu Farkasd existentes; secundum consuetudinem sedis nostre... DF 279870.

³³³ A polgármester feladatához: 1458 augusztusának végén menlevelet kérnek Lukács csepregi polgármester részére Soprontól ügyintézéséhez, mivel két soproni polgár perbe fogta. Október elején kéri a soproni tárgyalás elhalasztását, mivel mindenki szüretel. Csepreg 10. (1458): Házi I/4. 310. (382. sz.) és 11.: Házi uo., 316. (390. sz.) – előbbi német, utóbbi latin nyelvű.

mintát az alsó-ausztriai térség német jogi mintáiban kereshetjük: a Sopronhoz közel eső Bécsújhelyen a térségben talán legkorábban jelenik meg a bürgermeister a városvezetésben, a XIII. század utolsó harmadában, és a bécsújhelyi városi hierarchiában 1350-ben már a bíró előtt van felsorolva.³³⁴ A nyugat-dunántúli, valamint a Pozsony és Nyitra megyei települések egyértelműen a két említett szabad királyi város mintáját követték. Soprontól vette át (zárójelben az első intulációs előfordulás éve) Csepreg (1439), Kismarton (1415), Sárvár-Sársziget (1458), Pozsonytól pedig Holics (1451) és Szokolca (1517), továbbá a kora újkorban Modor, Szentgyörgy, Bazin, és valószínűleg innen került át Nagyszombatba is.³³⁵ (Kőszeg és Szombathely, valamint Modor, Szentgyörgy és Bazin esetében saját középkori kiadványaikban csak bíró szerepel.) Bár az átvétel oka részben igazgatástechnikai lehetett – a jogi értelemben anyavárosnak, egyben fő kereskedelmi partnernek számító két szabad királyi város egyikének jogszokását követték – kétséges, hogy ez a mégiscsak idegen eredetű minta a „városigazgatási feladatkör nagyobb, a bíró mellett egy másik vezető személyét is megkívánó differenciáltságot tükrözheti”-e.³³⁶ A polgármesteri tisztség szélesebb elterjedésének hiánya és a kora újkorra való áthúzódása inkább arra utal, hogy – legalábbis a késő középkorban – nem annyira a tényleges ügyintézés miatt volt szükséges a rendszer átvétele, hanem inkább presztízsokból.

4.2.3. Tanács (esküdtek)

A bíró döntéseit nem egyedül, hanem a tanáccsal egyetértésben hozta. A visszaéléseket volt hivatva megakadályozni, hogy mindenről a tanács meghallgatásával kellett dönten. A szabad királyi város Kassáról szólva: „A várost e testület képviselte, illetve e testület döntött nem csupán a várost érintő ügyekben, hanem minden polgárjoggal rendelkező lakos polgári peres ügyeiben, illetve a város összes lakosának büntetőperében. A városok belső szabályait (statútum) is e testület hozta, sokat éppen a külső tanács jelenlétében. A bíró a belső tanáccsal együtt adta ki a város életét szabályozó rendeleteket támadás, tűzvész esetére. Ők adták ki a városban érvényes árszabásokat, valamint a tanács tagjai részt vettek minden jogi aktusban, amely bármilyen szinten érintette a várost vagy annak lakóit, így a polgárok közötti birtokok felosztásánál, végrendelkezésnél, illetve a hagyaték összeírásánál a tanács egy-két tagja minden esetben jelen volt.”³³⁷ Mindez – nyilván szerényebb keretek között – a mezővárosoknál is megfigyelhető. Az intézkedéseket a bíró rendszerint két esküdttel együtt végezte vagy azok éppen helyette járnak el, akár mint végrendeleti végrehajtók, akár mint tanúkihallgatást végző közegek, még a jelentéktlenebb településeken is.³³⁸

Megnevezések: *iurati*, *iurati consules*, *iurati seniores*, *consules*, *scabini*. Bović esetében például: *vse moje bratje* (~ testvéreim: esküdtjeim)³³⁹ Az esküdteket részint a külső tanács választja, részint a bíró és az esküdtek maguk jelölhetnek maguk mellé esküdteket.³⁴⁰

³³⁴ GUTKAS 1961, 112–113.

³³⁵ Csepreg 3. (1439): DL 13362. (Adatolt 1395-től.) Kismarton 1. (1415): Házi I/2. 88., Sárvár 3. (1458): Házi I/4. 332. (Adatolt 1383-tól.) Holics (1451): Házi I/3. 321–322., Szokolca (1517): DF 277164. GODA 2011, 61., Holicsot nem említi. A Pozsony környéki kora újkori példák: GÁRDONYI 1939, 362. Erdélyben Nagyszében és Segesvár követte a német példát, uo. 83., 93.

³³⁶ GODA 2011, 61.

³³⁷ H. NÉMETH 2006, 11.

³³⁸ Végrendelkezésnél: például Sziscsan 1. (1456): DF 282428. Az alsó városrész esküdtjei a végrendeleti végrehajtók. Tanúkihallgatás: Kenderes (1462): Zichy X. 220–221. (169. sz.): Mathias Zenthgergi et Paulus Harangi iurati de Kenderes járnak el, ők küldik a levelet is. Mindkét település a 7. szintbe (falu) tartozik.

³³⁹ Bović 1. és 2. (1500, 1503): DL 37125. és 37124.

³⁴⁰ Buda 31. §. vége, 34. §. (322–323.). Az újlaki jogkönyv az esküdtek választásának módjáról nem szól.

Az esküdtek tanácsbeli helyzete, életpályák, karrieriek a forrásadottságok miatt csak néhány, inkább kivételes esetben tárhatók fel. Általánosságban azt mondhatjuk két jelentős mezőváros, Karánsebes és a Valkó megyei Újlak példáján, hogy a városi tanács átlagosan 15–20 év alatt mindenképpen kicserélődik. Újlakon a 12 esküdt közül Fodor János az egyetlen, aki 1419 után még 1436-ban is előfordul (Újlak 2–3.), és két olyan esküdt van: Tót (Szláv) Balázs és Szentmihályi Miklós, akik 1431-ben és 1436-ban egyaránt a tanács tagjai. (Újlak 3–4.) A többi név nem ismétlődik. Karánsebes esetében kisebb, hat fős a tanács, és kisebbek a fennmaradt névsorok időközei. Az 1493. októberi és 1494. májusi tanácslistában csak a bíró és két esküdt neve változott, négy esküdt változatlan. 1505 és 1528 között a nemes Marosi János az egyetlen, aki végig tanácstagként mutatható ki. 1505-höz képest 1515-ben a tanács fele még azonos, 1518-ban már csak akkor azonos két fő, ha Petrus Simon és Petrus Negwl azonos személyek, egyébként csak Marosi János neve marad. 1515-höz képest 1518-ban négy, 1525-ben három, 1528-ban két fő lehet azonos. 1518-hoz képest 1525-ben viszont csak ketten: Marosi János és Gerencsér Balázs azonosak, utóbbi is csak akkor, ha Nagy Balázs 1518-as esküdttel azonosítható. Viszont visszakérül a tanácsba a még 1515-ben szereplő nemes Pesti Jakab. 1528-ban Marosi és Gerencsér marad benn a tanácsban. Hozzájuk hasonlóan „örökös” tanácstag nemes Csukó Mátyás, aki 1525-től 1542-ig folyamatosan kimutatható esküdtként. (Karánsebes 9–13.). Hasonló jelenségeket Gulyás László figyelt meg Sátoraljaújhelyen és Patakon.³⁴¹

Lényeges kérdés, hogy hány főből álltak a mezővárosi tanácsok, mennyiben függhet az esküdtlétszám a település nagyságától, illetve jogállásától. A kiváltságlevelek – ha voltak is – egyáltalán nem igazítanak útba, tehát leginkább a mezővárosi oklevelekből magukból tudunk adatokat gyűjteni. A rendelkezésemre álló adatok alapján kijelenthetem, hogy az esküdtek létszáma változhatott és időnként ingadozhatott ugyan, de alapvetően nem lehetett akármennyi. Némi leegyszerűsítéssel a késő középkori Magyarországon három tanácstípust különböztethetünk meg. A leginkább elterjedt a 12 fős tanács típusa, ez fordul elő az ismert tanácslétszámoknál a legtöbb esetben. Némi jóakarral ide számíthatók azok az esetek is, amikor a bíróval együtt vannak tizenketten, amikor az esküdtek egyike kisbíró (hegybíró, bányamester) vagy fordítva, a 12 fön felül van még tisztviseelő, valójában itt 10–14 fő is szerepelhet. (A vizsgált forrásanyagban 12 főnél nagyobb tanács nem fordult elő, egyedül Korponán említene egy alkalommal 13 főt.)³⁴² A tizenkettes szám jogi szimbolikáját, bibliai és művelődéstörténeti párhuzamait most nem vizsgálva megállapítható, hogy a legjelentősebb városok mindegyikében általában 12 fős belső tanácsokat találunk (Buda, Kassa, Pozsony).³⁴³ Nyilván ezek a minták a mezővárosi fejlődés számára.

A másik két típust pedig tekinthetjük úgy, mint ennek a tizenkettes rendszernek az arányos származék-részegeit: felezett (6 fő) illetve harmadolt (4 fő) létszámmal. (A kevés adat ellenére kora újkori párhuzamok alapján lehetséges negyedelt – három esküdtből álló – illetve esetleg egy kétharmadolt, 8 fős típust is feltételezni, de a negyedelt létszámra csak olyan egyedi adataink vannak, amelyekre egyelőre nincs kontrollforrás.) A teljes vizsgált forrásanyag alapján egyelőre kizárólag a 12-6-4 fős tanácslétszámok azok, ahol az esküdtek létszámát nem csak név szerinti felsorolással, hanem számmal (quatuor iurati, sex iurati, duodecim iurati)³⁴⁴ is megadhatják, ez is azt támaszthatja alá, hogy ez a három típus lehetett a leginkább szokásos.

³⁴¹ GULYÁS 2008b, 90–92.

³⁴² Korpona 1370. (1324-ben még csak 4. 1437: 13 esküdt, ugyanekkor iudices seniores)

³⁴³ Kassa: H. NÉMETH 2006. (12 tagú szenátus).

³⁴⁴ Négy: Bánfalva, Késmárk, Mezőtúr, Szakony. Hat: Komárom, Pásztó. (A 12 főset l. alább.)

Amikor ettől eltérő létszám van, az magyarázatot igényel. Ha szervezeti változás következik be, a város fejlődése, gyarapodása megkívánja és a jogi környezet is lehetővé teszi, az esküdtek száma emelkedhet, de csökkenni – már csak presztízssokok miatt is – nem csökkenhet. Példa lehet az emelkedésre Visegrád: 8 (1356) → 12 (6+6, 1360), Korpona: 4 (1316) → 12 (1370), Újlak: 8 (1362) → 12, Késmárk: 5 (1301) és 4 (1348) → 12 (1453).³⁴⁵ De könnyen elképzelhető, hogy ezekben a jelentős mezővárosokban is eleve 12 fős tanácsok voltak. Ha csökkenés van, azaz ha a „szabályosnál” kevesebb esküdt szerepel, annak különféle okai lehetnek.

1. Az írnok figyelmetlenségéből kihagyott (egy vagy két nevet).³⁴⁶

2. Az írnok nem sorolta fel a teljes tanácsot, hanem egy *et ceteri*-vel lezárta a felsorolást. Ennek egy változata, amikor többé-kevésbé mégis törekedtek arra, hogy a jelenlévő esküdteket sorolják fel, és ha egyáltalán nem működött közre, kihagyhatták az adott oklevél névsorából. A nem örökérvényű tanúsítványoknál, nyugtáknál nem is kellett mindenkit felsorolni. Tanulságos Lelesz mezőváros négy oklevele, az 1444–1451 közötti, illetve az 1470–1500 közötti időszakból. Mind a négyben más esküdtlétszám szerepel (1444: 8, 1445: 4, 1451: 12, 1470–1500 körül: 2 fő. Az első adósságügy, a második és harmadik ingatlan átruházás, a negyedik arrestatio ügyében Bártfához írt levél.) Érdekes helyi gyakorlatot alkalmaztak a Zemplén megyei Nagymihályon a XVI. század elején: a fennmaradt két oklevél mindegyikében számmal megadták ugyan, hogy a tanács 12 esküdtből áll, de csak 11-et, illetve 3-at soroltak fel.³⁴⁷

3. Az esküdt érintett lehetett az oklevélbe foglalt ügyben (például vevőként), ekkor kihagyhatták a felsorolásból.³⁴⁸

4. Az illető év közben meghalt vagy tisztsége más módon megüresedett (Trencsén 1476-os statútuma szerint az esküdteket helytelen magaviseletük miatt lemondathatták).³⁴⁹

A következtetések előrebecsátása után tekintsük át az adatokat az esküdtek létszáma szerint emelkedő sorrendben. Két-három esküdt szerepeltetése a minimális létszámot jelenti. (Webőczynél is az áll, hogy a bíró vagy két esküdt intézkedhet.) A Sáros megyei Lucska esetében (2 esküdt), illetve a Pilis megyei Torbágy, a Moson megyei Levél vagy a Pozsony megyei Alsódiós falvak esetében (3 esküdt) nem is nagyon feltételezhetünk nagyobb tanácsot.³⁵⁰ Két vagy három esküdt szerepelhet kisebb jelentőségű ügyekben olyan helyeken, ahol bizonyosan nagyobb a tanács létszáma. Pankotán 1395-ben három esküdttel ad ki a bíró egy nyugtát. A Külső-Szolnok megyei Kenderesről Szentgyörgyi Mátyás és Harangi Pál esküdtek saját pecsétjeikkel megerősített levelet írnak Telegdi Miklóshoz az általa bizonyos kancák miatt fogvatartott Veres Péter és Gyula Miklós ügyében: kérésének megfelelően kihallgatást tartottak, amelyből kiderült, hogy a vádlottak ártatlanok. Bíró a levélben nem szerepel.³⁵¹ Ugyanígy saját pecsétjükkel pecsételték meg egy nyugtát a pozsegavári esküdtek a bíróval 1518-ban.³⁵² Nagyenyedről 1461-ben egy erkölcsrendészeti eljárásról számoltak be az erdélyi alvajdáknak. (Gölnicen a városcopyben is egy alkalommal 3 esküdt.)³⁵³ A Pozsony

³⁴⁵ Visegrád 1. (1356): MÉSZÁROS 2009, 120 (17. sz.), 3. (1360): Bánffy I. 230. Korpona 1. (1316); 2. (1370): DF 274687. Újlak 1. (1362): DL 5124. 2. (1419): ZsO VII. 281. Késmárk 1. (1301): DF 281692. 2. (1348): DF 288969. Késmárk 5. (1451).

³⁴⁶ Karánsebes 9. (1525): LAKATOS 2008, 90.

³⁴⁷ Lelesz 1–4.; Nagymihály 1. (1506): DL 86048., és 2. (1514): DL 86078.

³⁴⁸ Ellenpélda Sátoraljaújhelyen: GULYÁS 2008b, 145.

³⁴⁹ Corp. stat. IV/2, 34–36.

³⁵⁰ Lucska, Torbágy, Levél, Alsódiós.

³⁵¹ Kenderes (1462): Zichy X. 220–221. (169. sz.).

³⁵² Pozsegavár (1518): DF 285331.

³⁵³ DF 267885. 1480. jan. 24.

megyei Cseklészen és a Nyitra megyei Galgócon két esküdt állított ki származási tanúsítványt, utóbbi esetben bíró említése nélkül nélkül jártak el.³⁵⁴

Sajátos regionálisnak tekinthető gyakorlatnak lehetünk tanúi Északkelet-Magyarországon. Fontos ingatlan-adásvételi ügyekben is csupán két-három esküdtet említenek. Legismertebb jó forrásadottságai miatt Miskolc gyakorlata, itt minden esetben csak két esküdt szerepel. Miskolcra párhuzamot kínálhat Eger esete, itt a fennmaradt kisebb számú adásvételi oklevélnél három (két esetben négy) esküdt szerepel. Két esküdt fordul elő továbbá Tarcalon 1443-ban, Újhelyen 1349–1435 között, továbbá egy-egy alkalommal Leleszen és Varannón; három esküdtet említenek 1444-ben végrendeleti ügyben Telkibányán, továbbá Szántón 1522-ben és időnként Újhelyen a XV. század második felében (1457, 1473, 1475, 1505–1513 között).³⁵⁵ Úgy sejthetjük, hogy mindez vagy egy XIV. századi általánosabb gyakorlat maradványa lehet – Barson 1349-ben fürdőadásvételnél, Kapronca 1308-ban telepítési engedélynél szerepel három esküdt – vagy arról van szó, hogy az oklevélben megnevezett két vagy három esküdt lehetett az ügylet referátora az írásba foglalásnál.³⁵⁶ (Beregszász alább bemutatott, két esküdtet feltüntető relációs jegyzetei jelentik a térségbeli, az erdélyi Kolozs mezőváros két 1472-es adásvételi oklevelében megnevezett 3-3 esküdt pedig a távolabbi párhuzamot.) A centralitási pontszámokat tekintetbe véve Egert leszámítva más település a 3., azaz a jelentős mezőváros szintjétől fölfelé egyáltalán nem fordul elő 2-3 esküddel, csak ennél többel.

Négy esküddel működő tanácsokat a Magyar Királyság teljes területén a vizsgált időszak nagy részében megfigyelhetünk, mindegyik településtípusban. Egy részüknél korai adatból ismert, másoknál inkább az lehet a benyomásunk, hogy a lélekszám emelkedését, az urbanizációs folyamatot egyszerűen nem követte a testület létszámának bővülése. Óbudán 1375–1521 között az összes oklevélben kizárólag négy esküdtet említenek. (Persze mivel ezek csak a királynéi városrész kiadványai, lehet, hogy eleve ezért kisebb a magisztrátus létszáma.) Hasonló a helyzet Máramarossziget esetében, itt a négyes létszám a kora újkorban is maradt. Máshol létszámbővülést gyaníthatunk (Késmárk, Korpona, Németlipcse, Körösbánya). A négyes tanács falvak esetében is egy kézenfekvő létszám lehet, bár adatokat főleg a Dunántúlról (Bánfalva, Szakony, Szász), illetve a Szepességből (Grenic, Illésfalva) ismerünk.³⁵⁷

Öt fővel csak szórványosan találkozunk. Ezekben az esetekben mindig magyarázható a létszám azzal, hogy a bíróval együtt megvan a hat fő vagy az oklevélből valamilyen okból kimaradt egy név.³⁵⁸

Hat esküddel működő tanácsot jelenleg 13 esetben regisztrálhatunk az ország teljes területén. Ez nem sok, de az adatok egyértelműek. Funkcionális értelemben véve falu már nem fordul elő ebben a csoportban, a 6–3. hierarchikus szintbe tartozó települések szerepelnek. A csoport élén Debrecen és Karánsebes áll, két feltörekvő, dinamiku-

³⁵⁴ Cseklész; Galgóc 8. (1493): DL 39413.

³⁵⁵ Az adatok az Adattárból visszakereshetők.

³⁵⁶ Bars 1. (1349), Kapronca 1. (1308).

³⁵⁷ Bánfalva 1. (1467): Házi I/5. 269–270. Dobronya 1. (1500): DF 267098. Eger 2. (1434): DF 209988., 3. (1456): 263157. Gölnic 5. (1472): DL 34977. és városkönyv Grenic 2. (1518): DL 23002. Gyulafehérvár 2. (1489): DL 29326, 3. (1490): DL 30476. Illésfalva (1467): Illésy Igló, 30–31., DF 280844. Izdenc 1. (1492) Késmárk 2. (1348): DF 288969. és 4. (1433): DF 281728 Korpona 1. (1316): Anjou ... Körösbánya (1524): DF 260225. Liszka 1–14. Túr 6. (1496): DL 56284. Miskolc 1. (1376): Tóth 2012, 104. Németlipcse 2. (1436): DF 271912. Óbuda 1. (1375): DL 6268. 34. (1521): DL 23596. Podolin (1415): ZsO V. 6. Podolin 1. (1415): ZsO V. 6. Szakony 3. (1457): Házi I/4. 229–230 (278. sz.) Szász 1. (1458/88): DF 278587. Sziget 3. (1461): MIHÁLYI 1900, 434–435 Varannó 1. (1410): DL 9630. Zólyom 1. (1395): DL 42606.

³⁵⁸ BARTFAI SZABÓ 1938, 374 (1502. sz.). Cseszte (1466): DL 16457. Hodos (Jákó-, 1505): DL 82229. Késmárk 1. (1301): DF 281692. Lelesz 2. (1445): DF 234278. Telkibánya 1. (1428): DL 11976

san fejlődő mezőváros. A csoportban nem található nyugat-felvidéki és gömör-szepesi település, tehát a magdeburgi jogból származtatható korponai, selmeci, szepesi jogcsaládok feltételezhetően nem éltek ezzel a magisztrátusi rendszerrel. Ugyanígy nincs nyugat-dunántúli település sem.³⁵⁹

Hét esküdt szereplésére a teljes vizsgált anyagban mindössze három adat található. Korpona 1431-es adata eleve kizárható, mert biztosan tudjuk, hogy a tanács 12 fős. Prázsmárnál az oklevél írója „et ceteri”-formulával zárja az esküdtek felsorolását, Sajószentpéter szőlőskert zálogosításáról valló 1458-as kiadványában pedig a névsor javított, így nem egyértelmű, hogy hat vagy hét nevet kell-e számolunk.³⁶⁰

Bár az imént feltételeztem „kétharmadolt”, 8 fős tanácslétszámot, csak két felső-magyarországi bányaváros, Gölnic és Szomolnok esetében gyanakodhatunk a városkönyvi bejegyzések alapján arra, hogy ennek a létszámnak ott volt jelentősége. A többi esetben tudjuk, hogy a tanács már akkor vagy később 12 fős (Újlak, Lelesz). Az abaúji Szántón később a 8 helyett 9 fő fordul elő, de ez a hegyaljai település inkább kivételnek mondható.³⁶¹

Kilenc fővel mindössze 6 település adataiban találkozunk. Zsolnáról és Aszaló-ról tudjuk, hogy 12 fős tanácsúak, Terebesen a három bíróval (erre később még visszatérek) kiadódik az összesen 12 fő, tehát ez a mezőváros is kizárható. Marad három abaúji település: Jászó, Szántó és Hejce. Jászóról és Hejcéről csak ez az egy adatunk van, biztosan nem mondhatunk. Szántó öt kiadványa a többi hegyaljai településhez hasonlóan elég változatos intulációval rendelkezik, valószínűsíthetően itt is nagyobb volt az esküdtlétszám.³⁶²

A tíz és tizenegy esküdt említése már a 12 fős rendszer „előszobája”. Németlipcsén egy alkalommal a 12 helyett 10 főt említenek. Nyitrán a hegybíróval és a bíróval együtt megvan a 12 fő, ugyanitt máskor 11 fő szerepel. Nyitrán kívül még 6 településen találkozunk 11 esküdttel, és minden esetben megállapítható, hogy vagy kimaradt valaki, vagy a bíróval együtt válik teljessé a testület.³⁶³

Tizenkét esküdtet saját kiadványai alapján jelenleg 35 településen tudunk kimutatni. Legkorábbi adatunk Beregszászról 1330-ból való, itt az oklevelekből az is kiderül, hogy a szám a középkor végéig állandó. A tizenkettesek csoportjában szerepelnek régente jelentősebb, aztán stagnáló települések (Szalánkemén, Visegrád, Vári, Körmend, Békés) éppúgy, mint a mezővárosiasodottságot a XV. század végére elérő települések (Szalatnok, Tapolcsány, Somlóvásárhely). A derékhadat a 4. és 3. hierarchikus szint települései (közepes és jelentős mezővárosok) alkotják, 26 település a 35-ből. A másod-

³⁵⁹ Abrudbánya (1490): DF 277608. Muo. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Mohács utáni oklevelek, 3. sz., kiad.: Herpay Gábor: A debreceni református Ispotály története 1529–1929. Debrecen, 1929, Melléklet 22–23. Erdőd (1403): ZsO II. 2880., DL 8931. Karánsebes 1. (1456): LAKATOS 2008, 89–90., DL 44811.; 14. (1544): PESTY: Szörény III, 233–234. Keresztúr (1466): DL 16394. Komárom 1. (1414): ZsO IV. 1925., DF 207692. 1486. szept. 25. DL 37066. Pásztó (1417): Békefi: Pásztó I. 296. Szalárd 1. (1387): ZsO I. 126., DL 7283. Szék (1516): DL 29629. Szenterszébet (1380): DL 6674. Telkibánya 1. (1428): DL 11976. Varannó 24. (1515): DF 270965. és 29. (1525): DL 47636.

³⁶⁰ Korpona 5. (1431): DF 283563. Prázsmár 2. (1498): DF DF 247083. Sajószentpéter 1. (1458): DF 268557.

³⁶¹ Újlak 1. (1362): DL 5124. Gölnic 2. (1431): DF 258633. Szomolnok 1. (1449): WENZEL 1880, 83. 2. j. = DL 14217. Lelesz 1. (1444): DF 234276. Szántó 3. (1485): DF 215140.

³⁶² Aszaló 1. (1524): DL 23541. Zsolna 4. (1421): ZsO VIII. 911. Hejce (1519): DF 217817. Jászó (1416): ZsO V. 2532. Szántó 2. (1485): DF 215139. Terebes (1495): DL 19041.

³⁶³ Németlipcse 1. (1435): DF 271806. Nyitra 1. és 2. Biccse (1484): FÜGEDI-BOTTLO 1952, 52 (28. sz.), DL 45991. Kovászi (1500): DL 32532. Losonc 3. (1499): DF 275758. és 4. (1502): DL 73020. Németlipcse 5. (1508): DL 46839. Nyitra 3. Szentdemeter 1. (1388): DL 7430. Zsolna 8. (1459): DF 260368.

rendű városnak számító Dést és Győrt idevéve tehát 80% az arány a városias települések javára.³⁶⁴

Ennek a szép rendszernek a fényében zavarba ejtők a Hegyalja egyes települései, mert rövid idő alatt hol említenek bírót, hol nem, hol egyet, hol többet, ráadásul az esküdtek létszáma is ingadozó. Újhely és Patak esetében kifejezetten korántól, a XIV. század elejétől tudjuk nyomon követni az oklevelekben a tanács felsorolását, míg Olaszliszka és Tállya esetében a XV. század végétől. A fennmaradt oklevelek túlnyomó része szőlőskert adásvételéről szól, tehát még csak azt sem mondhatjuk, hogy az intulaturá-változások szorosan kötődnének az ügytípusokhoz. Időrendbe szedve:

Liszka

1474:	1 officialis, 4 iurati cives
1475–1479:	2 officialis, 4 iurati cives, 20 electi homines (1477-től)
1481:	iurati iudices, 20 electi homines
1483–1509:	1 iudex, 4 iurati cives, 20 electi homines

Tállya

1481–1487:	2 iudex, ceteri hospites
1498–1506:	1 iudex, iurati, 15 ceteri cives
1508:	2 iurati iudices, 5 [cives], ceteri hospites
1520:	1 iudex iuratus, cives
1521:	2 iurati iudices, 13 ceteri cives
1522–1524:	1 iudex, iurati, ceteri cives

Patak

1303–1305:	1 villicus, iurati
1315–1334:	2 iudices, 4 iurati (seniores), universi hospites / universitas hospitum
1334–1338:	1 iudex, iurati (seniores), universitas hospitum
1339–1345:	2 iudices, 1 iuratus (1342–1345), seniores, universitas hospitum
1346:	1 iudex, 2 iurati, seniores, universitas hospitum
1348:	2 iudices, senatores, universitas hospitum
1350:	1 iudex
1351:	2 iudices, seniores, universitas hospitum
1354–1358:	1 iudex, 2–4 iurati (scabini), ceteri cives et hospites
1359–1360:	2 iudex, 2 iurati / seniores, ceteri cives / tota communitas
1360:	1 iudex, iurati cives, universi hospites
1360:	2 iudex, 2 iurati, ceteri cives et hospites
1361–1366:	1 iudex, 4 (iurati), ceteri cives
1407–1421:	1 iudex (pretor), 4 iurati (scabini), ceteri cives ac seniores, universitas hospitum
1491–1508:	1 iudex, 4 iurati cives (iurati iudices), universitas hospitum

³⁶⁴ Békés 1. (1457): DL 74646., 2. (1467): DL 45246. Dész 15. (1497): DF 234745. és 29. (1526): DF 253409. Győr 1. (1348): HORVÁTH 2006, 15–16 (1. sz.) és 7. (1391): HORVÁTH 2006, 19–20 (9. sz.) Gyula 1. (1480): Zichy XI, 270–271., DL 81838., és 5. (1527): Gyulai oklt. 95–96. (124. sz.) Kapronca 9. (1509): DF 275114. Késmárk 5., 8., 11. Korpona 2. (1370): DF 274687. Körmend 2. (1381–1399): BÁNDI 1987, 127. (9. sz.), DF 243835. Kőszeg 12. (1421): ZsO VIII. 121. Lelesz 3. (1451): DF 222451. Lippa 4. (1514): DL 38454. és 7. (1525): DL 38467. Losonc 2. (1494): DF DF 275753. és 6. (1503): DL 73017. Nagymihály 1. (1506): DL 86048., és 2. (1514): DL 86078. Nyitra 3. Pankota 2. (1395): DF 262349. Pápa 3. (1529): Memoriae 2010, 59–61. (13. sz.) Somlóvásárhely 1. (1521): SOLYMOSI 1996, 52–53 (4. sz.), DL 47397. és 2. (1524): DF 282800. Szalánkemen (1523): DL 97643. Szalatnok 1. (1438): DL 67801. 2–3. (1494): DL 67861., 67865. Szatmár 4. (1417): ZsO VI. 726. és 15. (1525): TT 1908, 79–85. Szentmárton (Pannonhalma, 1497): DF 263546. Szikszó 2. (1408): Perényi 307. és 11. (1484): DF 215070. Szombathely 1. (1342): UB Burg. IV. 331. (524. sz.); 9. (1481): SÜMEGHY 1928, 138–139. (84. sz.) Szond 1. (1414): ZsO V. 1314. és 2. (1417): ZsO VI. 36. Szőlős (1515): DL 84623. Tapolcsány 1. (1443): DF 248775. Tata 4. (1465): DL 59532.; 5. (1490): DL 19678. Torda 1. (1424): ZsO XI. 1518. és 2. (1444): DL 62829. Városhkönyv Újlak 2. (1419): ZsO VII. 281. és 7. (1478): Zichy X. 452–453. (307. sz.) Vári (1380–1396 k.): DF 284788. Vasvár 1. (1362): DL 91578. és 6. (1455): DL 93173. Visegrád 1. (1356): Mon. Strig. IV. 152–153, MÉSZÁROS 2009, 120 (17. sz.), 3. (1360): Bánffy I. 230–231. (CLXXXVI sz.), MÉSZÁROS 2009, 124–125. (22. sz.) és 7. (1383): MÉSZÁROS 2009, 140 (40. sz.) és 12. (1415): Kiad.: MÉSZÁROS 2009, 150. (50. sz.), ZsO V. 826. Városhkönyv DF 266966, 3v

Újhely

1349–1435:	1 iudex, 2 iurati, universitas civium/ ceteri cives et hospites
1449–1465:	6 iudices iurati, ceteri cives et hospites
1473–1475:	1 iudex, 3–4 iurati, universi cives
1477–1481:	5 iudices iurati, ceteri cives
1504–1521:	1 iudex, 3–4 iurati, ceteri cives

3. táblázat. Liszka, Tállya, Patak és Újhely intitulatúra-változásai

Liszka külön esetnek tekinthető, mivel itt 1479-ig tisztartó irányítja a helyi közösséget. (Igaz, Gulyás László révén tudjuk, hogy ezek a tisztartók zömmel helybéli mezővárosi polgárok.) Tállya, Patak esetében megfigyelhető, hogy az 1 iudex – 2 iurati iudices váltakozik, eközben az esküdtek száma is ingadozik. Újhely pedig egészen sajátos rendszert mutat az 5, illetve 6 esküdtbíró hosszabb-rövidebb szerepeltetésével. A terminológia is időnként sajátos: egy 1383-as újhelyi oklevél a bírót *pretor sive iudex*-formában adja meg, Patakon pedig a scabini megnevezésre van több példánk még a XV. század elejéről is.³⁶⁵ Bár Gulyás László értekezésében úgy vélekedik, hogy ezek a titulátúrában megfigyelhető változások tényleges szervezeti változásokat takarnak, amit, legalábbis Újhely esetében a birtokosváltozásokkal kapcsolt össze, magam úgy vélem, hogy ez nem valószínű, nem feltétlenül van így. A segítséget a *iurati iudices* (esküdtbírók) cím alkalmazásának a megfigyelése jelentheti.

Esküdtbírák nemcsak a Hegyalján fordulnak elő. Az alsó-szalvóniai Dubicán 1388-ban a villicus mellett iudices iurati szerepelnek. Kaproncán 1376–1424 között három alkalommal a bíró mellett az esküdteket ugyanebben a formában nevezik meg. Leleszen 1444-ben és 1445-ben a bíró mellett is ezek fordulnak elő, míg 1451-ben 2 bíró és iurati megnevezés fordul elő. Gyulán 1518 szeptemberében szerepelnek az esküdtbírók, míg a XVI. században egyre elterjedtebb lesz azzal párhuzamosan, hogy a bírót főbírónak kezdik hívni. Mint láttuk, Máramarosziget 1548-as statútumaiban az esküdt bíró egyszerűen az esküdt szinonimája. Hasonló folyamat ez, mint amikor egy régi elnevezés, szokványossá vált cím devalválódik. A régi intézmény folytatói tekintélyük növelésére új nevet vesznek fel, a régít pedig átadják az alattuk lévőknek. Így lesz bíró az esküdtből – hiszen amúgy is részt vesz a bíráskodásban.

A Hegyalja fenti néhány településén talán a modernnek és az archaikusnak valamiféle találkozásáról lehetett szó. Az, hogy a bíró tisztsége időnként külön van megnevezve, időnként meg csak úgy van feltüntetve mint az esküdtek egyike, helyi sajátosság, de nem jelenthet szervezeti változást. Valójában arról lehetett szó, hogy mindvégig egy bíró volt, csupán hol együtt emlegették külön részletezés nélkül a hegybíróval (ilyennel ugyanis a hegyaljai mezővárosok intitulációiban sehol nem találkozunk) – ilyenkor áll előttünk két bíró (Patak, Tállya)³⁶⁶, hol valamiért a belső tanács kollektivitását kívánták hangsúlyozni (Újhely).

4.2.4. Külső tanács (Gemeinde, választott község)

A külső tanács vagy választott község (*electa communitas*, *Gemeinde*) azaz a polgárok rendi értelemben vett „elektorai” éltek a magisztrátus választásának jogával. Ezenkívül általában ugyanekkor elszámoltathatták a bírót vagy a belső tanácsot.³⁶⁷ „A külső tanács jelenlétére (...) a város politikai stabilitása miatt minden jelentős és a város életében kiemelkedően fontos eseménynél szükség volt, hiszen a belső tanács által

³⁶⁵ Gulyás 2008b, ...

³⁶⁶ Tállyán 1549-ben is 2 bíró (iudex et collega), iurati et cohospites, LADÁNYI 1984, 233–234.

³⁶⁷ A külső tanácsra: TIRNITZ József: Sopron szabad királyi város külső tanácsa. In: *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Szerk. BÓNIS György, DEGRÉ Alajos. Budapest, 1971, 79–83. Az elszámoltatásra: Szatmár 4. (1417): ZsO VI. 726.

meghatározott vezetési irányvonalat csak így lehetett elfogadtatni.”³⁶⁸ A külső tanács tehát olyan helyzetekben került elő, amikor a várost érintő, különösen jelentős dologról volt szó. 1458-ban egy debreceni céhlevél szövegében említik a külső tanáccsal való egyeztetést.³⁶⁹ 1467-ben Enyeden az alvajdák által parancsba adott erkölcsrendészeti ügyben a jelentésben a városvezetés hangsúlyozza is, hogy összehívták a jelentősebb polgárokat az ügy megoldását megvitatni.³⁷⁰ Hasonlóan kínos ügy volt 1497-ben, amikor egy helyi ötvös megszökött az ágostonosok által neki adott ezüstrrel, ezért a teljes külső és belső tanács nevében írtak a tolvajt rejtegető Selmechányának.³⁷¹ A Nyitra megyei Handlován 1523-ban a közösség új örökös bírót választott, és számára kötelezvényt adtak ki, hogy mindenben meg fogják védelmezni.³⁷² Karánsebesen 1544. szeptember 20-án a mezőváros teljes polgársága, azaz a hattagú városi tanács és a külső tanács hűséget fogadott Rakovica László főbírnak, hogy kitartanak mellette Petrovics Péter temesi ispán esetleges támadása esetén.³⁷³

A külső tanács szervezetére csak szórványos adataink vannak, ezért inkább csak a létüket tudjuk bizonyos településeken regisztrálni, és közelebbit csak néhány esetben mondhatunk. Külső tanácsról adataink csak az északi-északkeleti országrészekből vannak.³⁷⁴ A Dunántúlon és Szlavóniában saját mezővárosi oklevélben vagy levélben külső tanács említése nem fordul elő. Falvakban nagy valószínűséggel nincs külső tanács, mert az említések csak a 6. hierarchikus szinttől fölfelé fordulnak elő (a soltészfalú Handlova kivételesnek tekinthető). Számukban ugyanolyan szabályosság feltételezhető mint a belső tanács esetében. A létszám 10, 12, 25 és ezek többszörösei (20, 24, 50, 100) lehetnek.³⁷⁵

név	szint	adat	forma	fajta	szám	megjegyzés
Karánsebes	3	1544	név	consules	49	1525-ben consules eml.
Liszka	6	1477–1489	szám	electi homines	20	1474: providi viri 7 fő
Szántó	5	1485	név	ceteri cives	18	1522: csak 2 fő (tanúk?)
Szikszó	3	1472–1526	szám	consules	12	1414-ben már eml. consules ceteri
Tállya	6	1498, 1505, 1521	név	ceteri cives	15	1521-ban: 13 fő.
Újhely	4	1349	szám	seniores	12	később nem kerül elő.
Abrudbánya	6	1490	név	(felsorolás)	25	
Dés	2	1497	szám	consules	50	consules eml. 1487-1526 között
Handlova	7	1523	név	consules	12	
Huszt	4	1480	szám	senes	24	
Szatmár	4	1417	név	(nincs megnevezve)	25	

³⁶⁸ H. NÉMETH 2006, 12.

³⁶⁹ Debrecen 4. (1458): gratum prebentes consensum unacum universis concivibus et senioribus huius civitatis habitis superinde consilio diligentí et matura deliberacione decrevimus, DL 47031. Debrecen 9. (1486): universis dominis senioribus scilicet et civibus tanácskoztak a városatyák, azaz a belső és a külső tanács együtt ülésezett. DF 278869. Mindkettő céhlevél.

³⁷⁰ Enyed 1. (1467): potioribus opidi nostri convocatis inito superinde consilio diutiusque tractato matura cum deliberacione recognoscimus... DL 39232.

³⁷¹ Dés 15. (1497): DF 234745.

³⁷² Handlova (1523): DF 254630. és DL 39097.

³⁷³ Karánsebes *14. (1544): Pesty: Szörény III. 183. sz. Petrovicsot az oklevél személy szerint nem nevezi meg. Minderre valószínűleg azért lehetett szükség, mert Rakovica Fráter Györgyhez húzott, és nyilván képviseltetni akarta a várost a Fráter György által a magyarországi Részek számára Váradon 1544 szeptemberében összehívott gyűlésen.

³⁷⁴ Vö. KUBINYI 1996b. Consules, senatores (ez állítólagos ÉK-Mo.-i jelenség).

³⁷⁵ De pl. Kassán a kora újkorban 60 fő. H. NÉMETH 2006, 11. Debrecenben enyingi Török János földesurasága alatt 1552. május 12-én kelt oklevelek a város szervezetéről és bíraskodási rendjéről (földesúri tisztek és mezővárosi joghatóság). Debreceni jkv. 3. 110.: 12 esküdt, 66 szenátor. A tárnoki jogban 100 fő szerepel: (centum persone idonee, hundert tüchtige persohnen) Újlak I.1.(319), I.40. (112).

Sziget	5	1457	szám	senes	12	
Szőlős	4	1515	szám	senes	24	
Técső	6	1456	név	electi seniores	12	4 iudices
Gyula	3	1518	eml.	consules		
Várad	1	1468	eml.	consules		
Kisselyk	6	1450	eml.	iurati consules		
Nagysink	6	1508	eml.	consules		eml. előtte iurati
Losonc	6	1502	eml.	ceteri consules		a többi oklevélben nem eml.
Miskolc	3	1461, 1494	eml.	consules		a többi oklevélben nem eml.
Tarcal	6	1434	eml.	universi consules		
Telkibánya	5	1494	eml.	ceteri incole seu consules		
Varannó	4	1489–1525		consules, totus consulatus		iurati külön eml.
Kurima	6	1522		consules		
Debrecen	3	1458		seniores		

4. táblázat. Ismert külső tanács-adatok a magyarországi mezővárosokban 1526 előtt³⁷⁶

Máramarosban (Huszt, Sziget, Técső) és Nagyszőlősen a 12 és 24 fős rendszer figyelhető meg, itt mindenütt senes, seniores (vének) néven nevezik.³⁷⁷ Az 1548-ból ismert szigeti statútumban 24-es tanácsról írnak.³⁷⁸ Azaz az 1457-ben említett vének azonosak lehetnek a 24-es tanáccsal, igaz, számuk száz év elteltével már a kétszerese. Hegyalján a belső tanácshoz hasonlóan a külső tanácsok is változatosak. Liskán, Szántón a 20-as, Szikszón, Újhelyen a 12-es, Tállyán 15-ös (máskor 13-as) létszám figyelhető meg, és az elnevezés sem egységes. Az erdélyi országrészben és környékén (Karánsebes, Ds, Abrud) a 25-50-es rendszer lehetett, és a külső tanácsosok neve: consules.³⁷⁹ Ds különleges eset, mert az 50 konzulon kívül 1497-ben 100 választott vén (electi seniores) is van.³⁸⁰ Zsolnán pedig azért érdekes a helyzet, mert a konzulokat a városkönyvben időnként az esküdtek előtt említik (1379, 1430, 1459). Más helyeken csupán a külső tanács meglétét tudjuk regisztrálni, de létszámát nem ismerjük.

4.3. TISZTSÉGVISELŐK 2. „SOKFÉLE BÍRÁK”

A tanács tagjai közül vagy a polgárok közösségéből választhattak különböző feladatok ellátására megbízott tisztességek, akik a bírónak és a tanácsnak tartoztak felelősséggel. A sokféle feladatkör (vásárfelügyelet, szőlőfelügyelet, tűzvédelem, kocsmáltatás, malomfelügyelet, mészárszékek ellenőrzése) nyilván a középkorban is megkívánt külön személyeket ezek ellátására – már amennyiben a településnek volt erre jogosítványa, illetve bírt akkora népességgel, hogy külön személyt kellett megbízni a feladat ellátásával.

Ugyanis ha a kora újkori, újkori viszonyok felől próbálunk visszatekinteni, akkor először inkább a hiányuk szembeötlő. Jóllehet az ellátandó feladatkörök egy része

³⁷⁶ Karánsebes *14. (1544): PESTY: Szörény III. 233–234 (183. sz.) Liská 5–14. Szántó 2. (1485): DF 215139. Szikszó 5. (1472): DF 270458. és 13. (1526): DF 218421. Tállyá 4. (1498): DF DF 269688., 6. (1505): DF 269883., és 11. (1521): DF 217941. Újhely 1. (1349): DL 4026. Abrudbánya (1490): DF 277608. Ds 15. (1497): DF 234745. Handlova (1523): DF 254630. és DL 39097. Huszt 2. (1480): DF 285466. Szatmár 4. (1417): ZsO VI. 726. Sziget 2. (1457): DF 247904. Szőlős (1515): DL 84623. Técső (1456): DF 247901. Gyula 4. (1518): Gyulai oklt. 70–73. (99. sz.) Várad 8. (1468): DF 214430. Kisselyk (1425–1450k.): UB Sieb. IV. 1964. Senk (1508): DF 245975. Losonc 4. (1502): DL 73020. Miskolc 7. (1461): SZENDREI III. 93–94 (57. sz.), TÓTH 2012, 108. (7. sz.) és 16. (1494): TÓTH 2012, 116–117. (16. sz.) Tarcal (1434): DL 99498. Telkibánya 3. (1494): DF 271490. Varannó 17. (1489): DF 215495. és 29. (1525): DL 47636. Kurima 6. (1522): DF 218056.

³⁷⁷ Huszt 2. (1480): DF 285466., Sziget 2. (1457): DF 247904.

³⁷⁸ SZÉKELY 1870, 259.

³⁷⁹ Abrudbánya 1. (1490): DF 277608.

³⁸⁰ Ds 15. (1497): DF 234745.

nem is kapcsolódott az írásbeliséghez, de az is részben magyarázat lehet, hogy a mezővárosi oklevelekben egyszerűen csak azért nem szerepelnek, mivel tagjai voltak a külső vagy belső tanácsnak. Ez esetben mint esküdtek vagy vének kerülnek elének. Vagy nem is voltak tagjai a tanácsnak, felsorolásuk tehát felesleges lett volna.³⁸¹ A vizsgált forrásanyagban például sem korombíró (tűzvédelem), sem borbíró (borkimérés, kocsmáltatás), sem székbíró (mészárszékek felügyelete, húsellátás szabályozása) nem találtam.³⁸²

Legtöbbször a hegy- és bányamester fordul elő egyazon *iudex montium*, illetve *bergmeister* megnevezéssel, ami szőlőtermelő vidékeken a hegybíró, bányavidéken a bányamestert jelentette.³⁸³ A hegybíró feladata a szőlők felügyelete, a szőlőtermelés ellenőrzése a hegytörvények, szabályozások betartatása.³⁸⁴ Szőlőskertek adásvétele vagy szőlő miatti pereskedés alkalmával találkozhatunk említésével, tanácsbeli felsorolásával. (Adásvételnél említik Szombathely és Nyitra okleveleiben,³⁸⁵ Doroszlón 1437-ben a szőlő ügyében pereskedés a hegybíró előtt indult, és az ügyből kiderül, hogy a hegybíró is idézhetett.³⁸⁶ Csepregen 1528-ban a bevallást szőlőadásvételnél a hegybíró és a bíró előtt kellett tenni.³⁸⁷) Ahol szőlőművelés folyt és nem ismerünk külön hegymestert – ilyen volt a Hegyalja is –, nyilván a tanács vagy egyik tagja látta el a szőlő felügyeletét. (Nagyhatvan mezővárosnak a szőlődézsma szedésének módjáról hozott rendelkezése élén két bírót találunk, egyikük nyilván a hegybíró.)

Bányamester a vizsgált forrásanyagban a felső-magyarországi bányavárosokban fordul elő. Feladata a bányaművelés ellenőrzése, szabályainak betartatása, a bányászati jogok biztosítása. 1516-ban a csetneki plébános például a felsőmagyarországi bányavárosok szövetségét vezető Gölnicbánya jogi segítségét kérte, mivel a rozsnyói bányamester (*bergmeister*) és a tanács bizonyos bányászati jogokat megvont tőle.³⁸⁸ Bányamester intitulatúrabeli felsorolásával találkozunk Telkibánya 1428-as és Gölnic 1479-es okleveleiben, valamint időnként Rozsnyó, ahol közvetlen a bíró után szerepel.³⁸⁹

Szórványosan fordul elő vásárbíró, más néven vásárfelügyelő, németül Marktrichter. Feladata a vásárhoz kapcsolódó feladatok ellátása, felügyelete volt, mint például a minőség és a helyes mértékek ellenőrzése, az árulási szabályok felügyelete, a vám- és helypénzszedés, az árusok elhelyezése, a tisztasági szabályok betartatása és a jogviták esetén a bíraskodás.³⁹⁰ A vásáron felmerült jogvitákat ugyanis a vásári kiváltásglevél értelmében a vásárbíró, ennek hiányában a város elöljárósága döntötte el, mégpedig rögtön a helyszínen – ezért értelemszerűen nem is foglalták azokat írásba.³⁹¹ A

³⁸¹ LUKÁCS 2004, 398–399. (Nagykanizsa, 1716), 404 (Gyöngyös, 1713, 1715), 406 (Alsóörs, 1814, Pápa 1760).

³⁸² Vö. LUKÁCS 2004, 395–400 (korombíró), 400–405 (borbíró, pálinkabíró), 405–407 (malombíró), 407–408 (székbíró). [Malombíró: pl. Eperjes – Nógrády Árpád élelmiszer-cikkében?]

³⁸³ Beckó (1508): *lieznik*, Wenzel szőlőörnek fordítja.

³⁸⁴ Meszt (1476): *secundum consuetudinis montis(!)* ítélnek egy adósságügyben. Justh 283. sz.

³⁸⁵ Szombathely 7. (1445): TÓTH – ZÁGORHIDI 1994, 77. (130. sz.), Nyitra (mindhárom fennmaradt oklevélben).

³⁸⁶ Doroszló (1437): Házi I/3. 138.

³⁸⁷ Csepreg 20. (1528): Házi I/7. 301.

³⁸⁸ DF 267885. KOLLMANN 2003, 38. nyomán.

³⁸⁹ Telkibánya 1. (1428); Gölnic (1479); Rozsnyó: DF 286515. 1v: 1520. s. d., 8r–v: 1525. júl. 10.;

³⁹⁰ TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 663–664., 666–668. 1476-ból Trencsénből tudjuk, hogy a mértékek ellenőrzése két esküdt feladata. BOGDÁN István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Budapest, 1991. (A MOL kiadványai IV.7.), 91. és 532: 381.j. : A minőségellenőrzés a céhek feladata is volt: Debrecen 11. (1489): Sándor Bertalan takács elmarasztalása, pedig rossz minőségű szürposztót vett el Pál szabótól és Pál nyírótól. 1550-ben például, a debreceni városi jegyzőkönyvek tanúsága szerint a kovácsokat marasztalják el hasonló jogtalan lefoglalás miatt. Debreceni jkv. 3. 13. (224/5. bejegyzés).

³⁹¹ TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 666., LUKÁCS 2004, 400., 409.

vásárbíró működése a kiadások mellett bevételekkel is járt (helypénz, sátorbérlet, legeltetési díj, bírságok), de nem tudjuk, hogy ebből mennyi maradt a mezővárosnál. Vásárbíró működésére csak néhány XVI. század eleji halovány adatunk van. 1502-ben Bánffyhunyardon a közelebbiről meg nem nevezett Kacs Antal előtt egy szebeni polgár hitelbe vasat vásárolt. Erről Kacs tett bevallást a városi tanács előtt a fizetés elmulasztása után. Bár lehetséges, hogy Kacs csak kezes volt az ügyletben, de az is elképzelhető, hogy ő volt vásárbíró.³⁹² 1513-ban említenek Marosvásárhelyen vásárbírót, az 1525-ös újlaki jogkönyv szerint a főbíró helyettese, a kisbíró vagy pénzbíró látta el a vásárfelügyeletet.³⁹³ Máskor tudjuk, hogy biztosan nincs vásárbíró. Gyulán például a vásárt 1496-tól a Corvin János által adott privilegium értelmében gyulai bíró és esküdtek felügyelték a várnagy helyett.³⁹⁴

Malombírót a vizsgált anyagban egyetlen alvinci oklevélben említenek csupán. 1510-ben a mezőváros vezetésének paritásos átalakítását követelő magyar polgárok többek között azt is szerették volna, hogy a malombíróból (*molendinae dominus*) kettőt válasszanak.³⁹⁵

A teljesség kedvéért itt kell megemlítenünk a templomgondnokokat azaz vitricusokat. Az imént említett alvinci oklevélben 1510-ben az is a követelések egyike volt, hogy a templomgondnokból (*templique vitrices seu provisores*) is kettő legyen, egyikük magyar vagy szláv, és csak a másikuk német. Alvincon tehát, ahogy máshol is, a vitricust a mezővárosi közösség választotta.³⁹⁶ Mezővárosi oklevelekben a vitricusok két esetben fordulnak elő: vagy mint akik bevallást tesznek valamiféle, a helyi egyházat érintő birtokforgalmi ügyben³⁹⁷ vagy mint akik a mezővárosi tanáccsal együtt hozzájárulnak ehhez.³⁹⁸

4.4. TISZTSÉGVISELŐK 3. ISPÁN, TISZTTARTÓ, VÁRNAGY

Az uradalmi központ mezővárosfejlesztő tényező volt: a birtokigazgatási személyzet jelenléte nagyban befolyásolta a település mindennapjait. A nagybirtok akár alsóbb birtokigazgatási központjaként egy-egy központi fekvésű falu is felemelkedhetett és elindulhatott a fejlődés útján. A XV. században mai fogalmaink szerint jelentéktelen települések egész sorában találkozhatunk tisztartóval, officiálissal.³⁹⁹ Jelentősebb településeken ugyanezt a szerepet az ispán vagy várnagy töltötte be. A földesúr megbízottja, helyi képviselője ura meghatalmazásából gyakorolta annak bírói hatalmát, akár úgy, hogy bizonyos ügyekben első fokon ő ítélkezett a mezővárosi polgárok felett vagy ha a mezőváros önkormányzata nagyobb mérvű volt, akkor a fellebbviteli fórumot jelentet-

³⁹² Bánffyhunyard (1502)

³⁹³ BENKŐ 1997, 14. Újlak 164. és 93. LUKÁCS 2004, 410. Gyöngyösön 1722–1723-ban szintén a kisbíró volt a vásárbíró is.

³⁹⁴ Gyulai oklt. 31–33 (53. sz.), Magyar ford. Levéltárak–kincstárak, 392–394 (153. sz., Blazovich L. ford.)

³⁹⁵ Alvinc 3. (1510): GÜNDISCH 1957, 323–324. (DF 246004.)

³⁹⁶ Alvinc 3. (1510): GÜNDISCH 1957, 323–324. (DF 246004.)

³⁹⁷ Nagymuzsaly 3. (1446): Bacsó Pál, a kismuzsalyi Szűz Mária-plébánia vitricusa szőlőt ad el egy nagymuzsalyi polgárnak. Károlyi II. 248–249. (CXLIX. sz., a kiadásban „villicus”). Hejce (1519): két hejcei vitricus eladja a plébánia kegyes adományként kapott szőlőjét egy kassai polgárnak. DF 217817. Vö. peres ügyben: Meszt (1467): coram nobis personaliter accessit magister Barnabas rector cappelle sancti Michaelis archangeli de Pankotha vitrix(!) ecclesie sancti Ladislai similiter de Pankotha, Justh 283. sz.

³⁹⁸ Miskolc 17. (1497): királynéi adomány a plébánia javára. SZENDREI III. 128, TÓTH 2012, 117. Sempte 1–2. (1472–1473): nyugták a semptei plébános részére kifizetett pénzről: DF 242862. és 240584.

³⁹⁹ FÜGEDI 1972 (1981)b, KUBINYI 2000, GULYÁS 2013, 328–329.

te.⁴⁰⁰ Rozsnyó esetében például a földesúr esztergomi érsek officiálisai a késő középkorban az uradalom igazgatási ügyein túl csupán a fellebbviteli ügyek elbírálását vagy esetleg a mezővárosi testülethez való visszaütését, illetve a városi előljáróság és intézmények felügyeletét végezték. Előfordult az is, hogy egyes ügyekben nem az officiális, hanem a földesúr, az esztergomi érsek más megbízottja, embere ítélte.⁴⁰¹ Csázma 1418-as privilégiuma szerint a püspöki tiszttartó nem ítélkezhet a csázmai libera villa polgárai felett, csak a provincia (uradalom) népei felett.⁴⁰² 1484-ben Mátyás király privilégiumban biztosította Debrecennek, hogy az ispán a polgárok között nem ítélkezhet, debreceni polgárt nem fogathat le és nem bírságozhat meg. A polgárok által fellebbezett ügyekben sem illetékes, azokat más fellebbviteli fórum: vagy a tárnokmester vagy Buda város magisztrátusa jogosult eldönteni.⁴⁰³ Gyula 1496-os földesúri privilégiumában Corvin János felmentette a várost a vár udvarbírója, officiálisai alól, azaz az officiális többé nem közvetlen felügyelője a városnak, nem ő engedélyezi a mesteremberek letelepedését, nem ő ellenőrzi a vásárokat, a felsorolt terheken kívül mint például a gát és híd karbantartása, és a vár borral és épületfával való ellátása, mást nem követelhet a mezővárostól. Az officiálisok minden szolgájuk károkozását kötelesek megtéríteni és a mesterembereknek munkájuk szerint rendesen fizetni.⁴⁰⁴

A privilégiumokban hangsúlyozott felmentés közvetve azt mutatja, mennyire általános és magától értetődő volt egyébként a földesúri ispánok bírói hatalma. A vizsgált mezővárosi oklevelekben főleg ebben a bírói szerepkörben tűnnek elénk. Értesülhetünk a mezővárosnak a földesúrral folytatott levelezéséből túlkapásaikról, igazságtalanságairól vagy éppen a mezővárossal való egymásra utaltságukról.⁴⁰⁵ De ebben a tükörben többet nem láthatunk, sem a birtokigazgatási feladataikat, sem a helyi társadalomban játszott szerepüket.⁴⁰⁶

Mégsem nélkülöz néhány tanulságot azoknak a mezővárosi okleveleknek a számbavétele, amelyeket a mezővárosi tanács a várnagyokkal, ispánokkal, tiszttartókkal közösen ad ki.⁴⁰⁷ Óbudát, Dést és Varasdöt leszámítva ezek nem jelentős települések,

⁴⁰⁰ Vö. Ozorai Pipo kiváltságlevele Ozora oppidum számára (1426): Történelmi Tár 1884, 616–617. Bíróválaszthatnak, és meghatározza, milyen ügyekben ítélkezhetnek, mi van fenntartva a várnagy(ok)nak. A várnagyhoz való fellebbezésre l. még Tata: Masa várnagy: DL 44454.

⁴⁰¹ KOLLMANN 2003, 79–80. (részben 1526 utáni példákkal).

⁴⁰² ZsO VI. 2229.

⁴⁰³ DF 278829. (1484. jan. 25.). Átírja Szatmári György pécsi püspök 1509-ben: DF 278850.

⁴⁰⁴ 1496. november 24. Corvin János Gyula városának kiváltságokat ad. Gyulai oklt. 31–33. (53. sz.), Magyar ford. Levéltárak–kincstárak 392–394 (153. sz., Blazovich L.)

⁴⁰⁵ Panaszok a varsányi tiszttartó ellen: Varsány 4. (1477): DL 56035. Panaszok Miklós várnagy ellen: Blina 2. (1425–1435k.): Zichy VIII. 439–441. (304. sz.); Panaszok Patócsy Péter hunyadi várnagy ellen: Vizesmonostor (1516): Mon. rustic. 384–386. (285. sz.) Egymásrautaltság Pápán: a város tanúsítja, hogy Kapucsi Benedek várnagy jogosan foglalta le Hidászi Gergely javait. Pápa 1. (1477): Memoriae, 2010, 44–46. (7. sz.) DL 61817.

⁴⁰⁶ A tiszttartókat a megyei okleveles anyagban, a hatalmaskodásoknál, birtokvitáknál, tanúvallatásoknál lehet „megfogni”, pl. Tiszavarsány és Nyéne határvitájakor: BENEDEK 2007, 82. DL 56315. és 84. DL 56315., BENEDEK–ZÁDORNÉ 1998, 123.: DL 56314., 56342. A körmendi várnagy szerepe a körmendi kolostor elleni fellépésben: ERDÉLYI Gabriella: Obszerváns és protestáns reform: a közösség és a földesúr hitváltása. (Esettanulmány). In: *Mezőváros, reformáció és irodalom*. (16–18. század). Szerk. SZABÓ András. Budapest, 2005, 7–25. A várnagy mint helyi lakos: Szombathely 9. (1481): az ingatlan déli szomszédja néhai Tejedi Imre várnagy háza. SÜMEGHY 1928, 138–139 (84. sz.). TÓTH – ZÁGORHIDI 1994, 92. (174. sz.). A várnagy mint oklevéladó: debreceni ispánok; Szond: 1448: officiális ad a vargáknak céhszabályzatot (DL 14145.)

⁴⁰⁷ Időrendben felsorolva (a jelzeteket l. az Adattárban): Óbuda 1. (1375): várnagy, Brezovica 1–2. (1392, 1413): nagykemléki várnagy, Erdőd (1403): 2 várnagy, Tarcál (1434): 2 tokaji várnagy, Tapolcsány (1443): 2 várnagy, nincs bíró, Toplica (1447): ispán, vlsz. nincs bíró, Dész 3–4. (1465–66): sókamaraispán, másodszor bíró helyett, Liszka 1–7. (1474–1479): officiálisok, nincs bíró, Varasd (1495): Fábián alvárnagy, Toporc (1508): comes, nincs bíró.

mind a 6. hierarchikus szint, a részleges városfunkciójú mezővárosok csoportjába tartoznak. Ráadásul több esetben hiányzik a bíró (Erdőd, Tapolcsány, ill. Toporc – utóbbi esetben az oklevélben szereplő comes valószínűleg soltész). Liszka esete rendhagyó: itt az 1470-es években zömmel a helybeli polgárok közül verbuválódó официálisok állnak éveken keresztül a mezőváros élén.⁴⁰⁸ Toplicán (Varasdteplíc), a zágrábi káptalan mezővárosában 1447-ben a bekcsényi főesperes az ispán.⁴⁰⁹ Harmadrészt az ügyek nemcsak peres ügyek, hanem adásvételi ügyek is. Nagykemlek (Brezovica) várnagya és a libera villa bírója közösen adnak ki oklevelet nemcsak döntőbíróági ítéletben, hanem adásvételi ügyben is. Igaz, ez azért érinthette a várnagyot, mivel prédiális nemesek adtak el szőlőt a helybeli plébánosnak.⁴¹⁰

4.5. ÖNMEGNEVEZÉS

A mezővárosi oklevelek abból a szempontból is összevethetők, hogy a települések magukat mikor hogyan nevezik meg. Persze kizárólag a saját oklevelek forrásbázisa nem mutathatja meg, hogy a külső hivatalos szóhasználat illeszkedett-e az önmegnevezéshez vagy éppen ellentétben állt-e azokkal, de hosszabb távon valamilyen módon az önmegnevezés mégiscsak „hivatalos elvárásoknak” megfelelően alakult. A hajdani királynéi város, a szlavóniai, 1463-tól földesúri kézen lévő Verőce például még 1487-ben is civitasként említi magát, és csak 1514-es, általunk ismert legutolsó középkori kiadványában írják az intitulációban: *...necnon universi cives opidi Werew[cze]*.⁴¹¹ Gulyás László utalt legújabb tanulmányában arra, hogy a civitas megnevezés a középkor végén „alapvetően a királyi eredettel rendelkező települések sajátja volt. Ez egyébként nyilvánvaló módon egyfajta mintát jelentett a nem királyi eredetű oppidumokra, a főként a helyi lakosság által alkalmazott terminológiahasználatban is.”⁴¹² A 2. és 3. hierarchikus szintnél, a jelentős mezővárosoknál (Beregszász, Szombathely) a XVI. század elejéig inkább a „hallgatás” jellemző, azaz az intitulációban és a keltezésben egyaránt csak pusztán helynevet tüntetnek fel a XIV. században is, és a XV. század első felében is, a privilegiális formában kiállított okleveleknél ugyanúgy mint a levelezésben. Ellenben Késmárk és Rozsnyó például következetesen ragaszkodtak ahhoz, hogy civitasként/stadtként nevezzék magukat. Amikor ellenben a települések magukat possessiónak nevezik meg, az kivételes vagy tényleg jelentéktelen településről van szó: *Ex possessione Ayak*.⁴¹³ Sajátos megoldást alkalmazott a szászöldi Bázna azaz Felsőbajom falu, amikor „regalis possessio”-ként (vö. Königsboden) nevezte magát, igyekezve hangsúlyozni, hogy azért mégiscsak királyi birtok.⁴¹⁴

Nem jogi értelemben a civitas szót a késő középkorban már általánosan használták a város megnevezésére. Éppen ezért olyan települések esetében is, amelyek jogilag bizonyosan nem voltak civitasok, az oklevelek szövegében különböző összefüggésekben a civitas szót használják. Például *signo nostre civitatis* vagy *sigillo civitatis nostre* pecsételték meg az oklevelet (Bátor 1522, Szentbarabás 1510), vagy az út *de civitate* vezetett (Verőce, 1514), vagy a telket délről *vicus civitatis* határolja (Szász

⁴⁰⁸ GULYÁS 2008b, 33.

⁴⁰⁹ Toplica (1447): archidiaconus de Bexin et canonicus ecclesie Zagradiensis ac comes Toplicensis, DF 257054.

⁴¹⁰ Brezovica 2. (1413): ZsO IV. 86.

⁴¹¹ Verőce 4. (1514): DL 33460.

⁴¹² GULYÁS 2013, 338.

⁴¹³ Ajak 2. (1462): Zichy X. 207.

⁴¹⁴ Bázna (1454): DF 246172. Az oklevél élén még iudex, az aláírásban már villicus szerepel.

1458/1488 k.). A mezőtúri bíró 1474-ben földesurának a *iobagiones de civitate vestre magnificencie* nevében írt.⁴¹⁵

Az önazonosság egyik jelképe a pecsét. A mezővárosi privilegiális vagy pátens oklevelek nagyobb részében meg szokták nevezni a pecsétjüket is. Ugyanakkor több kisebb jelentőségű településnek még a XV. század második felében sincs feltétlenül pecsétje. Ezek jellemzően olyan falvak, ahonnan egyébként is csupán egy-egy kiadványt ismerünk. 1518-ban Atyán döntőbíráskodást tartottak a bácsi olvasókanonok és Strazsemlyei György volt jajcai bán között. Városuk szokása szerint ítélték, és az olvasókanonokot 100 forintban adósnak találták, de ezt nem a város pecsétjével, hanem a kilencedszedőkével erősítették meg, így királyi parancsra korábbi ítéletükről a városi pecsét alatt adnak ki oklevelet. A szövegből nemcsak arra következtethetünk, hogy a kilenced beszédője valószínűleg a bíró vagy a magisztrátus egyik tagja volt, hanem hogy valami miatt nem volt fontos számukra a város pecsétjének használata (döntőbíró-sági ügyről volt szó) vagy éppen nem állt rendelkezésre a pecsét.⁴¹⁶ Az, hogy a pecsétet általában a bíró őrzi, világosan kiderül egy pecsételési kényszermegoldásból. Sajószentpéteren 1520-ban a Bártfának írt levélben magyarázatot írtak a pecsét mellé: *Ne csodálkozzanak uraságotok, hogy a levelet így egy kisebb pecséttel erősítettük meg, de a bíró elzárva tartja mezővárosunk pecsétjét, és korábban el kellett mennie a nagyságos földesúrhoz.*⁴¹⁷ Debrecenben a bíró a gyorsaság miatt kisebb pecsétjével (talán magánpecsétjével) erősíti meg az oklevelet.⁴¹⁸

Ha a településen két bíró van, az két pecsét alkalmazását is jelenthette. Bazinban 1515-ben a bevallást a két bíró saját pecsétjével (*mit unseren baiden gewendlichen petsceften*) erősítette meg. Nem tudjuk, hogy ez vajon a magánpecsétjük-e, vagy a település két részre osztásakor két pecsét kellett.⁴¹⁹

Máskülönben ugyanis a pecsét a közösségé, nem a bíróé (*nostro sigillo opidano, quo communitas nostra utitur in republica*).⁴²⁰ Az oklevelek korroborációs formuláiban a pecsét hangsúlyosan a miénk (*sigillum nostrum, unsir yngesigl, peczeti nasse*).⁴²¹ Leggyakrabban a *hiteles* a pecsét szó jelzője (*oppidi nostri publico et autentico*,⁴²² *pendenti et autentico sigillo*⁴²³), máskor a szokásos, régi, használatos (*sigilli nostri usualis munimine*,⁴²⁴ *sigillo nostre civitatis, quo utimur*,⁴²⁵ *mit unserem gewonlichen stadtsigel*,⁴²⁶ *peczeti nasse, kerych pozivame*⁴²⁷) jelzőket használják vele kapcsolatban. Van, amikor egészen bőven jellemzik a pecsétet: *sigilli, quo ab antiquo uti consuevimus et utimur de presenti [...]* *munimine*.⁴²⁸ A szlavóniai provinciákkal összefüggő mezővá-

⁴¹⁵ Túr 2. (1474): DL 55976. – Tiszavarsány is többször nevezte magát az oklevélszövegben civitasnak, míg a város nevéhez nem illesztenek semmit. Miskolc 18. (1499): *cohospites veteris civitatis oppidi Myskolcz; Körös Felső- és Alsóvárosa Civitas Superior és Inferior néven illetik magukat.*

⁴¹⁶ Atya (1518): DF 285330.

⁴¹⁷ Sajószentpéter 2. (1520): *Ne autem mirentur vestre probitates litteras sic minori sigillo roboratas, quia iudex opidi coactus fuit ire ante hoc tempus ad dominum magnificum dominum terreum, qui iudex sigillum opidi illius tenet inclusum.* DF 217851.

⁴¹⁸ Debrecen 5. (1475): DL 55992.

⁴¹⁹ Bazin (1515): DF 243388.

⁴²⁰ Bánffyhungad (1502): DF 245919.

⁴²¹ utóbbi: Wagendrüssel (1440–1470k.): DF 271430. és Nagybicse (1484): FÜGEDI–BOTTLO 1952, 54., DL 45991.

⁴²² Abrudbánya (1490): DF DF 277608.

⁴²³ Gyulafehérvár 1. (1460/1480 k.): DF 277441.

⁴²⁴ Békés 2. (1467): DL 45246. Mégsem függő, hanem szöveg alá nyomott forma!

⁴²⁵ Atya (1518): DF 285330.

⁴²⁶ Vác 3. (1520): DF 235575.

⁴²⁷ Nagybicse (1484): FÜGEDI–BOTTLO 1952, 53., DL 45991.

⁴²⁸ Bajmóc 1. (1446): DF 227548.

rosokban a pecsétet a *communitas* jelvényeként nevezik meg az oklevelek szövegében (*sigillum communitatis nostre*,⁴²⁹ vagy *presentes* [ti. *litteras*] *sigillo nostre communitatis communitas*⁴³⁰). A magyarországi okleveles gyakorlatnak megfelelően az oklevelek utalnak a pecsételésben beállott változásra. (Bars 1349,⁴³¹ Debrecen 1519: az 1486-os céhlevélről leesett a pecsét, záradékot raknak rá – *uti destructum sigilum de novo firmaremus, sic et nos referamus*.⁴³²)

⁴²⁹ Szenterzsébet (1380): DL 6674.

⁴³⁰ Sziscsan 1. (1456): provincia nélkül, de az ügyben a környékbeliiek érintettek, DF 282428. Ugyanez 1458-ban is (Sziscsan 2.).

⁴³¹ Bars 1. (1349): DF 208856.: Item quia sigillum nostrum tunc temporis non fuit bono modo conservatum et pro eo amissum existat in anichilatum, presentes litteras cum presenti sigillo nostro novo duximus sigillandas.

⁴³² Debrecen 12. (1519): DF 278869.

5. MŰKÖDÉS, ÜGYINTÉZÉS, VISZONYRENDSZER

5.1. ÜGYINTÉZÉS ÉS ÍRÁSBELISÉG

A mezővárosi testületek írásbeliségét a testület szempontjából némileg leegyszerűsítve három ügkörre oszthatjuk. Legnagyobb részük a területi illetékesség alapján végzett jogszolgáltatás. Ide tartozik egyrészt a közhitelű tanú szerep (fassionalis ügyek, tanúsítványok különböző, főleg ingatlanforgalmi ügyekben és peregyezségek), másrészt a bíraskodás (ítéletek polgári és bizonyos büntetőügyekben). Másik részük a polgárok jogi képviselője személyi illetékesség alapján „kifelé”: az előjáróság mint a közösség vagy egy polgára képviselője levelezik a külvilággal. Harmadik, talán legkisebb részük a település „közéleti” szerepéből következett: fogott bíróság vagy alkalmi bíróságba tagokat delegáló testület olyan ügyekben, amelyekhez nincs köze a mezővárosnak sem területileg sem személyileg. Ezek írásbeli emlékei kisszámúak és általában nem önállóan, vagy adott esetben nem is mint mezővárosi testületként kiadott oklevelek maradtak fenn.

Mindaz, ami ezen kívül esik, egyúttal a szóbeliségbe is tartozik. 1461-ben a Pozsony megyei Szered mezőváros testülete abban az ügyben kérte Pozsony város segítségét, hogy Forgó Orbán szeredi esküdtnak a pozsonyi vásárban lefoglalt két lovát, amelyekről az a gyanú, hogy lopott eredetűek, adják vissza, és polgártársuknak szolgáltatásnak igazságot, hiszen tanúsíthatják, hogy Orbán előttük vette meg Bibi György várnagytól.⁴³³ Erről és ehhez hasonló ingóságok adásvételéről azonban azért nem maradt fenn forrás, mivel ezeket nem is foglalták írásba.

A mezővárosi oklevelek alapján tehát nem ismerhetjük meg a mezővárosi szervezet összes feladatkörét, nem vizsgálhatjuk működésének egészét, csak azt, ami ennek a működésnek az írásbeli lenyomata, csak azt, aminek a folyamatában vagy végpontján írásbeli forrás áll.⁴³⁴ Ráadásul a kibocsátó települések is igen széles skálán helyezkednek el a szerény falutól a legjelentősebb mezővárosokig, és a különböző hierarchikus szinteken a szóbeliség és írásbeliség viszonya az igényeknek megfelelően jócskán eltérhetett: ugyanazt az ügyet volt, ahol írásba foglalták, volt ahol nem. Például az erdélyi Szék mezővárosban 1516-ban a kolozsvári domonkosok kérték a 35 évvel korábban vásárolt (!) halastavukról oklevél kiállítását. Szerencsájükre az eladók egyike még élt, így a mezővárosi tanács annak tanúvallomása alapján állította ki azt az oklevelet, amelyet ugyanennyi erővel a barátok annak idején könnyűszerrel kérhettek volna.

Bár az oklevelek magisztrátus-névsorai ezt sugallják, nem vagy nem feltétlenül a tanács egésze előtt történik a bevallás. Az ügyintézéshez, láthattuk, elég a bíró és két esküdt vagy még bíró sem kell feltétlenül.⁴³⁵ Ez állhatott a megkeresésekre, bevallásokra is. A legjelentősebb városoknál a királyi kancellária eljárásának utánzásaképpen megfigyelhető, hogy az oklevél kiállítására vonatkozó testületi meghagyást vagy az erről szóló relatiót rávezették az oklevelekre.⁴³⁶ Ugyanez a relatiós jegyzet a vizsgált forrásanyagban is megfigyelhető. Beregszász ingatlanforgalmi oklevelein 1396-tól a hátlapon, a pecsét felett vízszintesen (7., 8., 9., 10., 11.) is találunk relatiós jegyzetet.

⁴³³ Szered (1461): DF 242715.: ... socius noster et iuratus ipsos equos a domino Georgio Bibi castellano nostro pro florenis undecim auri emit coram nobis et hoc ad fidem nostram fatemur quam iuramus sic esse...

⁴³⁴ Vö. GULYÁS 2008b, 143.

⁴³⁵ Gyula 4. (1518): az elfogáshoz elég a bíró vagy annak távollétében persona eiusdem alias. Gyulai oklt. 70–73. (99. sz.), DL 38030., Trip. P. III. tit. XII.

⁴³⁶ SZENTPÉTERY 1930, 235., példákkal. Relatiós jegyzet. Buda 1425: ZsO XII. 93.

sz.	keltezés	típus	kéz	relatio
1	1330. okt. 29.	adásvétel	(átírás)	–
2	1330. okt. 29.	adásvétel	(átírás)	–
3	1349. nov. 11.	adomány	a	–
4	1358. aug. 1.	per továbbküldése	b	–
5	1366/77. nov. 13.	levél Leleszre	c	–
6	1377. jan. 1.	adásvétel	d	–
7	1396. nov. 10.	peregyezés	e	Relatio universitatis.
8	1425. jan. 22.	adásvétel	f	Relatio Iohannis Sartorys et Georgii similiter Sartoris iuratorum.
9	1428. nov. 11.	adásvétel	g	Relatio Iohannis Sartoris et Anthoni Pancha iuratorum.
10	1436. nov. 11.	zálog	x	Relatio Iohannis Sartoris et Vallentini dicti Gedes iuratorum.
11	1437. márc. 12.	adásvétel	x	Relatio Iacobi de [...] ac Pauli Sartoris iuratorum.
12	1437. ápr. 26.	zálog	x	Relatio Nicolai filii Stanizlai et Pauli Sartoris iuratorum.
13	1452. jún. 13.	ítélet	h	Relatio universitatis.
14	1518. jan. 12.	levél Kassának	i	–

Ezt ugyanaz a kéz vezeti rá Beregszászon, mint amelyik az oklevelet írja. Két referense, előadója van az ügynek: ez két esküdt a 12 fős tanácsból. A szokás, mint látható, nem függ össze egyetlen írnokkal, az e–h kezek mindegyikénél megtalálható, sőt, két alkalommal a mezőváros „egyeteme” tette a relatiót, jellemzően fontosabb ügyben.

Relatiós jegyzetet figyelhetünk meg még a Bihar megyei Körösszeg egyetlen 1443-ban írt oklevelén. Itt négy esküdtet nevez meg a szöveg alá jobb felé írt relatiós jegyzet.⁴³⁷ Relatio fordul elő továbbá a Varasd megyei Krapina 1511-es német nyelvű, egyes szám első személyben fogalmazott oklevelének szövegében is. (Az özvegy kéri, hogy a város előtt tett bevallásának kilenc tanúja– akik egyike a bíró – közül a két városbeli, feltehetően két esküdt eszközölje ki számára oklevelének a város pecsétjével történő hitelesítését.)⁴³⁸ Egyelőre megválaszolatlan a kérdés, hogy miért nem elterjedtebb ez a rendszer. Azért-e mert a tanúk, illetve a név szerint felsorolt esküdtek voltak hivatva biztosítani, vagy egyszerűen nem lett volna funkciója a referens-rendszer átvételének. Nem tudjuk.⁴³⁹

5.2. Ülésnapok (törvénytálat napok) és keltezés

Az oklevelek keltezését nem csak a tisztújítások napjának megállapításához használhatjuk fel. Ha megfigyeljük, hogy a keltezések a hét melyik napjaira esnek, akkor az ezek által kiadott mintázat többé-kevésbé felhasználható annak megállapítására, hogy a helyi mezővárosi elöljáróság a hét mely napjain működött, intézkedett, ülésezett. Mert az teljesen nyilvánvaló, hogy a legjelentősebb szabad királyi városokhoz hasonlóan az ügyintézés itt sem akármikor, hanem megszabott napokon zajlott. Erre fő forrásaink a statútumok és jegyzőkönyvek hiányában maguk az oklevelek. Mivel az ülésnapok megállapítása egy-egy oklevél alapján eldönthetetlen, csak azoknál a jelentősebb településeknél van esélyünk erre, amelyeknek több kiadványa maradt fenn, vagy a tartalmából kiderül, hogy melyik nap volt az ülésnap.

⁴³⁷ Körösszeg (1443): DL 13749. Relatio Petri Thakacz, Andree Heusel, Pauli Iano et Michaelis Thukus iuratorum.

⁴³⁸ Krapina 3. (1511): unnd ich obgenante Ursa zw pesser zewgnus gepetten hab den erberen vnnd weysen Barlabaschen Strasnistchek vnnd den Alexen Fleischhaker, damit sy den richter vnnd die ganntz gemain an der Crappin pitten von meinem wegen iren sigel auff den prieff drukchen. DL 34432. (Hasonló már Krapina első, 1499-es oklevelében előfordul.)

⁴³⁹ Ennek fényében talán érthetőbb is a miskolci gyakorlat, hogy az oklevelek intulációiban miért csak két esküdt szerepel. Lásd még Kőrös 7. (1444): egy adásvételnél a tanúk közül kettő esküdt. DF 282419.

Az eddigiekhez hasonlóan azonban itt is az óvatosságot kell először hangsúlyozni. A keltezésről ugyanis általában nem derül ki, hogy az valójában az oklevél kiállításának (*datum*) vagy a benne foglalt intézkedésnek (*actum*) az idejét tartalmazza-e. Szentpétery Imre szerint a datummal jelölt időadatokat általában az oklevéladásra kell vonatkoztatnunk, persze nem kizárólagosan.⁴⁴⁰ Kérdés mármost az, hogy a mezővárosi írásbeliségben mennyire van jelentősége ennek a megkülönböztetésnek, mennyire létszerű, hogy például egy adósságról szóló levelet napokkal később írjanak meg. Néhány esetben egyébként a forrásszöveg kifejezetten utal arra, hogy az írásba foglalás egybeesett az oklevéladással (*Hec autem acta et facta sunt in dicta villa Berkus*,⁴⁴¹ *Datum et actum Gonsii in pleno consilio*,⁴⁴² *Datum et actum in opido predicta Lossoncz*⁴⁴³), vagy kivételesen megadja a bevallás időpontját.⁴⁴⁴

Az jelentheti a megoldást, hogy az egyes kiadványok keltezését tágabb összefüggéseiben vizsgáljuk, összehasonlítva azt a kiadvány tartalmával és a többi kiadvánnyal, és így próbáljuk meg eldönteni, hogy az adott napi kelet tényleg ülésnapot jelöl-e. Mindenképpen figyelembe kell vennünk az ügýtípust éppúgy, mint az ügynek az átlagosnál kisebb vagy nagyobb „jelentőségét”. Az ingatlanforgalmi és egyéb ügyekben tett bevallásokat, illetve a peres ügyeket jobbra ülésnapokon tárgyalták. Itt nyilván a bevallás felvételét, a fogalmazvány megírását követően még aznap vagy az ülést követően nem sokkal kiadták az oklevelet. A bevallások egy része azonban az örökérvényűség miatt meghatározott ünnepnapokra, ún. pecsételő napokra lehet keltezve a bevallás idejétől függetlenül. (Erről később szólok.) A perbeli ítéletlevelek esetében figyelembe kell vennünk, hogy a mezővárosi előjáróság a földesúr képviselőivel, tisztartójával, ispánjával, várnagyával együtt tartott-e törvényszéket, mert ha igen, a tárgyalást a szokásostól eltérő napokon is tarthatták. Azok a levelek, amelyek nem perbeli fellebbezést tartalmaznak, nagyrészt bármilyen napi dátummal kelhetek, mivel sürgős ügyekben vagy tanácsulást nem igénylő egyszerű közigazgatási ügyekben a bíró egymaga is eljárhatott. Több olyan misszilisünk van, ahol a bíró csak a levél küldője, és az aláírás is egyszerűbb. Az ügy írásba foglalása, a szöveg megírása ezekben az esetekben nyilván azonnal megtörtént.⁴⁴⁵ Például Szászváros azonnal értesíti egy támadó török sereg közeledtéről Nagyszeben.⁴⁴⁶

Az ülésezési rendet külső tényezők: a helyi hetivásár napja vagy az adott mezővárosban rendszeresen tartott megyei ítélőszék napja is befolyásolhatták. Egy efféle rendszeresen ismétlődő esemény akár gerjeszthetné is az ügyintézés, hiszen a vásárra nagyobb tömeg gyűlt össze. De amint azt látni fogjuk, még a jelentéktelenebb településeken sem a hetivásár napján ülésezik az előjáróság. Ennek az lehet az oka, hogy a mezővárosi elit, a városi magisztrátus tagjai a piaci árusításban általában személy szerint is érdekeltek voltak. Ha tehát ismerjük az adott mezőváros hetivásárának a napját, ezt is mint többé-kevésbé kizáró tényezőt figyelembe lehet venni az adatok értékelésénél.⁴⁴⁷

⁴⁴⁰ Vö. SZENTPÉTERY 1930, 23–24. Vö. hiteleshelyi példák: CSUKOVITS 1992, 9–10.

⁴⁴¹ Berkusevina 2. (1481): DF 252167.

⁴⁴² Kőszeg 12. (1421): ZsO VIII. 121.

⁴⁴³ Losonc 2. (1494): DF 275753.

⁴⁴⁴ Óbuda 33. (1513): *Fassio autem fuit feria secunda post festum Martini episcopi anno prenotato*. DF 241117.

⁴⁴⁵ Vö. Scripta in Kenderes... Kenderes (1462): Zichy X. 220–221. (169. sz.), DL 81494. A misszilisek keltezésére. Mezőtúr levelei földesúrához a következő napokon keltek: 1. csütörtök, 2. szerda, 3. vasárnap, 4. szerda, 5. szombat (a levélben foglalt ügy pénteken és aznap történt), 6: vasárnap, 7. szerda, 8–9. hétfő, 10. péntek. (Túr 1–10.)

⁴⁴⁶ Szászváros 2. (1464): UB Sieb. VI. 3491., DF 244895. *Item litera ad Cibinium celeriter transmittatur. Ex Zazwaras celeri manu in die et hora ut supra...*

⁴⁴⁷ Lehetséges ellenpélda: Pásztó (1417): fürdő adásvétele, Szent Erzsébet utáni kedden. (A templom védőszentje Szent Lőrinc, viszont a hetivásár napja kedd. ZsO VI. 1142.)

Tekintettel kell lenni a mezővárosi plébánia patrocíniumára is, hiszen a védőszent ünnepe fontos eseménye a településnek és ez a keltezést is befolyásolhatta. Akár úgy, hogy ezen a napon nem tartottak ülést – mint ahogy más fontos ünnepnapon sem, hanem a szokásos heti ülésnap napja alkalmilag módosulhatott –, akár úgy, hogy a korábban megtárgyalt ügyet erre a napra keltezve foglalták írásba. Nagyon gyanús például Alvinc esete. A plébánia védőszentje Szent Katalin: a fennmaradt öt kiadványból kettő ehhez az ünnephez közeli napra van datálva, annak ellenére, hogy nem öröklevelek.⁴⁴⁸

A vasárnapi keltezések megfejtése sem egyszerű. Azt gondolhatnánk, hogy vasárnap csak úgy kelhetett oklevél, hogy az írnoka erre a napra datálta, mivel a tanács sem ülésezett.⁴⁴⁹ Máramarossziget 1548-as statútumában azonban azt olvashatjuk, hogy a bírónak és esküdteknek vasárnap is együtt kell lenniük.⁴⁵⁰ Doroszlón egy szőlőt érintő per vasárnapi napokon zajlott.⁴⁵¹ A másik lehetőség, hogy egyszerűen az oklevél írója halasztotta vasárnapra a munkáját.

A mezővárosi magisztrátus ülésrendjében lehettek időszakos szünetek is. A teljes tanács nyilván nem is ülésezett állandóan, hiszen, mint láthattuk, a kisebb jelentőségű ügyekhez elegendő volt két esküdt is. A bírónak és a tanács egy részének ráadásul a város ügyei miatt rendszeresen el kellett utaznia.⁴⁵² Másrészt tagjai egyúttal a városi vezetőréteg, akik saját mesterségüket is üzték (hiszen abból éltek). A XIV. század végén a vári (Bereg m.) magisztrátus majdnem mindegyik tagja kereskedő volt, így eshetett meg, valamikor az 1380-as és 1390-es évek fordulóján a nagyváradi pünkösdi sokadalomból hazafelé tartó vári bírót és 9 esküdtet támadott meg és ejtett fogságba Gacsályi Imre, elszedve áruikat. Az egyik esküdtet 13 napig tartotta fogságban a panasz szerint.⁴⁵³ Efféle események is jelenthettek (kényszer)szünetet a tanács munkájában. A másik kötöttséget a mezőgazdasági munkák jelenthették. 1458 augusztusának végén a csepregiek menlevelet kértek Soprontól Lukács csepregi polgármester részére ügyintézéséhez, mivel két soproni polgár perbe fogta. Ugyanebben az ügyben a soproni tárgyalás elhalasztását kérik október elején, mivel mindenki szüretel.⁴⁵⁴

Mindez sok egymást keresztező szempontot jelent. A keltezések mintázatából ezeknek a figyelembe vételével esetenként mégis meg lehet állapítani az ülésnapokat akkor, ha a napi keltezések nem nagyon szóródnak a héten. Ám hogy a töredékes adatokból sok esetben mennyire nem tudunk biztosat mondani, Máramarossziget példáján tudom jól érzékelteni. A koronavárosnak négy kiadványa ismert az 1383–1487 közötti időszakból. Ezekből három peregyezség (ítéletlevél), a negyedik egy Beszterce városának küldött levél. Az első és a harmadik keletnapja kedd, a másodiké szerda, a negyediké csütörtök. Egymás melletti napok, tehát heti egy ülésnapot tételezhetünk fel, hiszen a hét másik fele „üres”. Annak eldöntésére, hogy a három napból melyik volt a városi magisztrátus szokásos ülésnapja, támpontot adhatna a hetivásár, de ennek napját sem tudjuk. A Besztercének írt levelet a kérdés eldöntéséből kizárhatjuk (szövegét csak regesztában ismerjük). Marad a kedd és a szerda. Másik támpontunk a Szigeten ülésező megyei ítélőszék ülésnapja. Ez ismereteink szerint 1384-től szerda, 1423-tól kedd

⁴⁴⁸ Alvinc (2., 4. sz.): 1499, 1510

⁴⁴⁹ Vö. CSUKOVITS 1992, 5.

⁴⁵⁰ SZÉKELY 1870, Corp. stat. Lásd alább!

⁴⁵¹ Doroszló (1437): Házi I/3. 138–141. (175. sz.)

⁴⁵² Dész 6. (1480): DL 56109. Azért kéri Bátor országbírótól a per halasztását, mivel nunc omnes non sumus domi, ista causa est magna et pauci sumus, non possumus providere aut de terminari. Lásd még DF 278850. (1509. júl. 26.). Debrecenből a királyi udvarba a bírót, Tar András és két esküdt ment fel. Vö. SZAKÁLY 1997, 119.

⁴⁵³ Vári (1380–1396k.): DF 284788.

⁴⁵⁴ Csepreg 10. (1458): Házi I/4. 310. (382. sz.) és 11.: Házi uo., 316. (390. sz.) – előbbi német, utóbbi latin nyelven.

volt.⁴⁵⁵ Valószínűnek tehát középkori adataink alapján legalábbis a XV. századtól a keddet tarthatnánk. Szerencsére fennmaradtak Máramarossziget 1548. évi, 1569-ben másolt magyar nyelvű statútumai. Ebből viszont világosan kiderül, hogy az ülésnap a szerda, valamint esetenként a csütörtök: „7. És tiszte ez a főbírónak, hogy az hétnek negyedik napját törvény-napvá válassza, mind jámbornak, gonosznak igaz törvényt szolgáltatasson. [...] 14. Az négy esküdt bírának hallgatniok kell minden jóban az főbíró és vasárnap véle együtt kell lenniek és az törvéynapon is, szerdán tartoznak hogy az főbírónak házához menjenek, és ott minden törvényt együtt, mind szegénynek, gazdagnak kiszolgáltatniok, azonképpen csütörtökön is.”⁴⁵⁶ Nyilván itt az esetleges egyidejűséget akarhatták a megyei ítélszékekkel elkerülni.

Második ülésnapra akkor is szükség lehetett, ha sok volt a tárgyalandó ügy. Belényes mezővárosnak 1451-ben adott kiváltságlevelében Zrednai Vitéz János váradi püspök azt kötötte ki, hogy ha a délelőtt nem elegendő az ügyek elintézésére, az elintézetlen perek maradjanak másnap délelőttre. A magisztrátus azonban ebéd után, amihez bort is fogyasztottak, már nem ítélezhet.⁴⁵⁷ A szabályozás alapján tehát akkor is számíthatunk további napokra, ha az oklevél keletnapja minden esetben az ülésnappal lenne azonos.

5.2.1. Az ülésnapok száma és a pecsételő nap

Több ülésnapot tehát – kimondható – ott tartottak, ahol az ügyintézés ezt megkívánta. Néhány olyan példát szeretnék felsorolni, ahol a képlet egyértelmű. *Debrecenben* szabályos heti tanácsülések heti hármas rendszere igazolható a városi jegyzőkönyvekből, és ez összevág a középkori okleveles adatainkkal is. Ezek a napok a kedd, a csütörtök és a szombat. Ezeken a helybeli ügyeket, a bevallásokat intézték; külső leveleket más napokra kelteztek. A helybeli ügyek közül kilóg a 9–10. számú (1486, 1489), ezek hétfői napon keltek, mindkettő céhprivilegium megerősítése; jelentősebb ünnep nem indokolja, ám a hétfői hetivásár napjára esett. Ez viszont érthetővé teszi a keltezés napját, hiszen a rendelkezést nyilvánvalóan ki is kellett hirdetni, erre pedig mi más lett volna alkalmasabb mint a vásár napja. Debrecen esetében két vásárnapot, egy szerdait a Mester utcában,⁴⁵⁸ és a mondott hétfőit.⁴⁵⁹ Azaz éppen hogy nem vágnak egybe az ülésnapok és a hetivásár napjai.

Óbuda esetében egy oklevélből tudjuk, hogy a törvénytadó nap a hétfő.⁴⁶⁰ Legalábbis az egyik, mivel a keltezésekből még egy szerdai és péntek/szombati is valószínűsíthető. Erre kitűnő párhuzamot kínál *Újlakon* a szintén hétfő–szerda–péntek rendszer, amely nemcsak a városi jogkönyvből derül ki egyértelműen, hanem az 1362–1478 közötti összes ismert kiadvány keltezése is ehhez illeszkedik.⁴⁶¹ Ugyanezeket a napokat (hétfő–szerda–péntek) lehet az erdélyi *Kőhalom* mezőváros esetében is megfigyelni. Itt a szász szék székbírósa és a mezővárosi testület egybeesett, az összes kiadványt mint Kőhalomszék és város írják alá, valamennyi (1481–1516 közötti) kiadványuk a fenti napok valamelyikén kelt, ráadásul ebből négy Nagyszebenbe fellebbezett per. Az első, 1481-es oklevélben még a „szokott törvéynapról” is szó esik.⁴⁶²

⁴⁵⁵ CSUKOVITS 1997, 382.

⁴⁵⁶ SZÉKELY 1870, 260., Corp. stat. III. 552.

⁴⁵⁷ Idézi CSUKOVITS 1992, 11.

⁴⁵⁸ 1466 (DF 278819): vásárendedély, WEISZ 2010, 1429., WEISZ 2012, 138.

⁴⁵⁹ quadam feria secunda in foro nostre civitatis consueto et generalli. Debrecen 11. (1489): DF 275864.

⁴⁶⁰ Pl. Óbuda 12. (1418): BTOE III. 25 (720. sz.), 33. (1513): Fassio autem fuit feria secunda post festum Martini episcopi anno prenotato. DF 241117.

⁴⁶¹ Újlak I. 1. (102): „Bíráskodás pedig legyen minden héten háromszor, mégpedig hétfőn, szerdán és pénteken.”

⁴⁶² Kőhalom 1. (1481): UB Sieb. VII. 4450., DF 245501.: quadam die iudiciaria nobis pro tribunali more solito sedentibus.

Csázmán a vasárnap–kedd–(csütörtök) rendszer rajzolódik ki. A csütörtök csak 1407-ben fordul elő, a kedd a leggyakoribb és a vasárnapi keltezések mellett 1479-ben egy hétfői is található. 1446-ban egy birtokbeiktatás is vasárnap történt. (A résztvevők kanonokok és prebendáriusok, továbbá hat helybéli polgár, akikről nem derül ki, hogy esküdtek-e vagy sem.) Az erről szóló oklevél kiállítása pedig két héttel későbbi vasárnapi keltezésű. Nyilván a helyi káptalan hatása, hogy a szöveg teljes mértékben egy hiteleshelyi jelentésre emlékeztet.⁴⁶³ A keddi keltezések közül kiemelkedik a Györgynapot 1–3 héttel megelőző, azaz általában húsvétot követő kedd, erre keltezték az ingatlanforgalmi oklevelek jó részét.

Két ülésnapot tételezhetünk fel a Zaránd megyei *Pankotán*: egy hétfőit/keddit és egy szombatit. Utóbbi keltezés adásvételi ügyé, a másik kettő perbeli. A hetivásár napja ismereteink szerint a csütörtök volt.⁴⁶⁴

Másutt csak egyszer üléseztek egy héten. Ilyen mezőváros volt például *Karánsebes*, ahol kedd volt az ülésnap. A kilenc 1526 előttről ismert kiadvány közül ugyanis hét keddi napon kelt, ezek között ítéletlevél és tanúkihallgatás is akad az ingatlanforgalmi bevallások mellett. A két nem keddi keltezésű oklevél közül az 1493-as csütörtöki; ez a sebesi oláh kerület és a szörényi báni ítélőszék ülésnapjával esett egybe,⁴⁶⁵ és egy különösen nagy értékű városi ingatlan adásvételéről szól, amelynek vevője vitéz Fiáth László, a helybeli nemes kenézek egyik jelentős figurája.⁴⁶⁶ Az 1515. április 23-án kelt vasárnapi keltezés esetében maga a dátum árulkodó: egy nappal vagyunk a tisztújításra szolgáló Szent György-nap előtt, tehát ezen a napon ülésezhetett utoljára a városi magisztrátus régi összetételében.⁴⁶⁷

Hasonlóan heti egy ülésnapot tételezhetünk fel *Gyulán*. Itt tudjuk, hogy a hetivásár napja hétfő; a négy Mohács előtti, 1480–1518 közötti mezővárosi kiadvány – egy adásvétel, egy tanúsítvány és két perbeli ítélet – pedig rendre kedden, szerdán és csütörtökön kelt. (Utóbbi, csütörtöki oklevél a gyulai várnagyokkal közösen hozott ítélet és fellebbezés, itt a tanács alkalmazkodhatott a vár udvarbírójához.) 1527-ben a magisztrátus ugyan egy hétfői napon írt Brandenburgi Györgynek, de ezt a rendkívüli helyzet, a rácok esetleges támadása elleni védelemkérés indokolhatta. A levél is a gyulai váruradalom összes népeinek a nevében kelt.⁴⁶⁸ Ezek miatt egy keddi és/vagy szerdai ülésnapot valószínűsíthetünk.

Péntek a heti ülésnap *Győrött*. Egyrészt ez a kiadványok többségének a napi kelte (bár előfordul szombat, hétfő, kedd és csütörtök is), viszont rendelkezünk egy olyan ítéletlevéllel, amelyből az ülésnap világos, mivel éppen egy héttel későbbre halasztják a tárgyalást a bizonyítékbemutató érdekében.⁴⁶⁹ A pénteki ülésnap valószínűleg folyamatos; a XVII. század elején is ez.⁴⁷⁰ Hasonló szerencsénk van a Vas megyei *Doroszló* egyetlen kiadványával, itt a perben az alperes következő vasárnapra ígér választ, az oklevél is vasárnapra van keltezve.⁴⁷¹ A Kőrös megyei *Brezovicán* mindkét fennmaradt

⁴⁶³ Csázma 6. (1440): DF 282421.

⁴⁶⁴ Pankota 1–3.

⁴⁶⁵ 1439–1535, a nemesi kerület és a szörényi bánok kiadványai alapján: PESTY: Szörény III, 34., 57., 68., 94., 100., 109., 111., 112., 114., 115., 123., 126., 135., 137., 159., 175., 195.; egy-egy esetben péntek: uo. 69. (1454. márc. 15.) és 148. (1503. máj. 19.), ill. szerda: 158. (1515. márc. 7.). 1526 után más napok is előfordulnak.

⁴⁶⁶ Karánsebes 4. (1493): PESTY: Szörény III, 112–113. (108. sz.) az ügyre és Fiáth Lászlóra l. LAKATOS 2008, 76., 88.

⁴⁶⁷ Karánsebes 9. (1525): LAKATOS 2008, 90., DL 47606.

⁴⁶⁸ Gyula 5. (1527): Gyulai okl. 95–96. (124. sz.).

⁴⁶⁹ Győr 11. (1477): HORVÁTH 2006, 24–28 (13–14. sz.), Dreska: Pannonhalmi III. 194. (700. sz.)

⁴⁷⁰ A kora újkorban (1600–1601: főleg péntek, ritkábban csütörtök, kedd, vasárnap) DOMINKOVITS Péter: *Győr város tanácsülési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1600–1605*. Győr, 2001.

⁴⁷¹ Doroszló (1437): Házi I/3. 139–140.

oklevél kelte szombat, így ellenkező adatok hiányában az ülésnapot egyelőre szombatra tehetjük. A szintén Kőrös megyei *Izdencen* mindkét oklevél kelte csütörtök, ebből egyik *in solito consistorio nostro civili* kelt. A hetivásár napja a kedd,⁴⁷² közvetve ez is a csütörtököt valószínűsítheti.

Bizonytalan a helyzet *Nagyenyeden*: 1467-ben hétfői, 1505-ben keddi a törvényt nap, mert ekkor mutatják be a panaszlevelet, amelynek értelmében eljárnak.⁴⁷³ Elképzelhető, hogy közben valami változás történt, vagy a hétfői keltezés becsapós is lehet. Nem teljesen egyértelműek *Visegrád* adatai sem: az oklevelek nagyobb része péntekre van keltezve, de feltételezhetünk még egy ülésnapot a héten, ennek ideje azonban kérdéses.

Sok esetben túl kevés adat áll rendelkezésre az ülésnap egyértelmű meghatározásához. Megfigyelhető, hogy a keltezések mintázata általában egymás melletti napokat ad ki, de ezek közül már nem tudjuk kiválasztani, melyik a tényleges ülésnap, és melyik keltezése csúszott át a következő napra. (Például *Dobronya*: hétfő vagy kedd,⁴⁷⁴ *Szászváros* pedig: péntek / szombat / vasárnap / hétfő / kedd egyaránt előfordul, kettő szombati és három vasárnapi, bár ebből kettő nem vehető figyelembe, mivel az egyik a török támadás hírének közli „celeriter”, a másik pedig a bíró levele.)⁴⁷⁵ Talányosnak tekinthető *Kismarton* esete is. Azt tudjuk, hogy a hetivásár napja szombat. A 19 darab, 1415–1519 közötti kiadványból hat pénteki. Szombaton, a hetivásár napján négyet, csütörtökön két kései példányt, vasárnap szintén két kiadványt kelteztek. A maradék öt darabból három hétfői, kettő keddi és egyetlen szerdai. Mivel a kiadványok legnagyobb része Sopronnak írt levél, egy részük biztosan nem ülésnapokon kelt. Ülésnapot ezért nem állapíthatunk meg.

Mielőtt a fentiek alapján bármit is állítanánk, szükséges – némileg önkényes módon – egy másik kérdést is megvizsgálunk, amely nagyban befolyásolja a tanácsülésekről alkotott képünket, ez pedig nem más, mint a városi oklevelek „pecsételési napja”.

„Sajátságos szokás volt Beregszászon, hogy 1848-ig a tanács az év utolsó napján az évben keletkezett adásvevési okleveleket és egyéb birtokviszonyra vonatkozó iratokat az érdekllett felek és népség jelenlétében jegyzője által felolvastatta, s ha senki kifogást vagy óvást nem tett, azokat, ha keresztény egyéneket illetett az írat, fekete, ha pedig zsidókat illetett, veres pecsétel ellátta, mi által az okmány még ha az a felektől alá sem íratott, jogerejűvé és teljes hitelűvé vált, arra a jegyző e záradékot tevén: «extradatum per juratum Oppidi Notarium N. N.» Számtalan ilyen okmányt láttam a 17. és 18. századból, s ez alapon mondhatom, hogy a kisebb pecsétet veres viaszon a tanács s illetőleg a jegyző azon hivatalos iratok ünnepélyesítésére használta, melyek a felek birtokaira vonatkozó becslésekre s szemlékre vonatkoztak s az év bármely napján kiadathattak, míg a rendes öröklevelek csak a közünnepélyesítés idején (decz. 31.) feketével pecsételtettek meg. Ki ekkor az okmány ellen óvást kijelenté, köteles volt egy év alatt – jogának elvesztése terhe alatt – az ügyet perrel végleg tisztába hozni. Kár, hogy e sajátságos régi szokás írott adaton nem nyugszik, én annak nyomára legalább nem akadhaték...”⁴⁷⁶

⁴⁷² 1414: ZsO IV. 2741.

⁴⁷³ Enyed 1. (1467): DL 39232. A keltezés „feria secunda”. Enyed 2. (1505): DL 21490. A keltezés „feria 3a” formában.

⁴⁷⁴ Dobronya 1. (1500): DF 267098. 2. (1501): DF 267040.

⁴⁷⁵ Szászváros 2. (1466): UB Sieb VI. 3491., DF 244895. és 7. (1506): PATAKI 1973, 138–139. (24. sz.), DL 37799.

⁴⁷⁶ LEHOCZKY 1881, III. 116–117.

Lehoczky Tivadar idézett mondatai szerint tehát Beregszászon a XVII–XVIII. században az esztendő során létrejött ingatlan-adásvételekről a kiállított okiratokat az év végén hitelesítették a pecsételéssel. Ez azonban csakis a „rendes öröklevelekre” vonatkozott (a határozott ideig tartó zálogokra értelemszerűen nem), és különbségtétel a pecsételéssel, nem pedig a kiállítás módjában mutatkozott meg. A szokásnak leginkább jogbiztosító oka volt: a „közönnepélyesítés”, azaz a pecsételéssel a városi közösség egyes ellenérdekelt tagjainak, a szomszédságnak lehetősége nyílt az esetleges nyilvános tiltakozásra és ezzel saját jogaik védelmére. Hogy ismét Lehoczkyt idézzem: a pecsételéssel „mindig nagy ünnepélyességgel történt; az év utolsó napján e végből a város összes harangjai meghúzatván, az érdekeltek a városház termében gyűltek össze, hol a teljes tanács is foglalt helyet, s kinek jelenlétében a jegyző felolvastván az örökleveleket; annak, ki tartalma által magát jogaiban sértve érzé, szabadságában állott a pecsételéssel előtt ez ellen vetőt mondani. Volt eset, hogy férfiak karjaikon tartott kisdedek nevében nyilvánítottak óvást. A kifogásolt okmányra feljegyeztetvén az óvástétel, ez által az okmány csak ideiglenessé vált, s köteles volt a felszólamló az óvás utáni 15 nap elteltével összeült tanács előtt, mely quindennialis gyűlésnek neveztetett, jogát beigazolni vagy pert kezdeni; ki helytelenül tiltakozott, az pénzbírságban elmarasztaltatott, a fellebbezés a megyei törvényszékre s onnan a királyi táblára menvén.”⁴⁷⁷ Ebből a szempontból válik fontossá a középkori oklevelekben – többek között éppen a beregszásziakban is – gyakorta felbukkanó, fentebb taglalt formula, hogy az adásvétel ellentmondás, tiltakozás nélkül zajlott le. A 15 napos elévülési idő egyébként minden jel szerint országos szokás volt. Ahogy egy, már Mohács utáni csepregi, ingatlanperben keletkezett oklevél fogalmaz: ha a szülő eladja a szőlőt és gyermeke két héten belül (= 15 nap) nem mond ellent ennek, akkor az adásvétel érvényes, kivéve, ha barát (rokon) vagy szomszéd az illető, mert tartós távollét esetén egy éve és két napja van ellentmondani. Ha közben az ellenérdekelt török fogságba kerülne, akkor az időbe az nem számít bele.⁴⁷⁸ Ugyanezeket a határidőket alkalmazták a nemesi birtok- és perjogban is.⁴⁷⁹

A pecsételő nap kérdésével a hegyljai mezővárosokban legutóbb Gulyás László foglalkozott. Tolcsva kiadványai között található ugyanis két olyan, egyaránt 1505. május 12-én kiállított adásvételi oklevél, amelyek rendhagyó módon utólagos záradékot tartalmaznak, és ezek szerint 1506-ban pecsételték meg őket.⁴⁸⁰ Gulyásnak összehasonlító elemzéssel azt is sikerült feltárnia, a pecsételéssel egy 1 év 3 napos (1 év 1 napos) határidő létezett, ez idő alatt az ingatlanra jogot formáló személyek jogigényükkel élhettek. „Az oklevelet pedig csak ezután pecsételte meg a tanács, tehát igazából csak ezután emelkedett az ügy jogerőre.”⁴⁸¹ Ez azonban a Hegylján is csak az egyik, bár a kora újkorra az egyik legelterjedtebb típusa volt a megpecsételésnek. Az oklevél megpecsételése, ha nem rögtön az oklevél megírása után és egyidejű kiadása alkalmával történt, akkor történhetett 1. valamivel később, valamelyik következő, a település szokásjoga szerinti ülésnapon. 2. Az adásvételt követően az év adott időszakában egy szokásos napon, minden bizonnyal szintén ülésnapon – ebből évente lehetett több is, ezért az egyszerűség kedvéért „évközi pecsételési napnak” nevezem el. 3. Az év meghatározott pecsételési napján, ezt nevezhetjük „éves pecsételési napnak”, és 4. Az adásvételt követő 1 év 1 nap (vagy valamivel több) elteltével.⁴⁸²

⁴⁷⁷ LEHOCZKY 1881, III. 117.

⁴⁷⁸ Csepreg 20. (1528): Házi I/7. 301–302. (241. sz.)

⁴⁷⁹ Trip. P. III. tit. 14–15. Az idézés is a tizenötödik napra szolgált, a megyei törvényszékek is általában kéthetente üléseztek: CSUKOVITS 1997, 377. A 15 napos határidőt az adósságuügyeknél is alkalmazták, l. Meszt (1476): Justh 283.

⁴⁸⁰ Tolcsva 1–2. (1505): DF 229261. és 381.

⁴⁸¹ GULYÁS 2008d, 221.

⁴⁸² Vö. GULYÁS 2008d, 221–224.

Mindez azért is lényeges kérdés, mert a mezővárosi hivatalos írásbeliség ezen a ponton markánsan eléri a hiteleshelyi gyakorlattól. A dolog jellegénél fogva, miután a pecsét nem árulja el, hogy mikor került az oklevélre, a keltezések mintázatára vagyunk utalva, és ezért a 2. és 3. típust tudjuk jól megfogni a fenti négyből: az éves és évközi pecsételési napokat.

Beregszász esetében az oklevelek keltezése alapján a gyakorlat középkori eredete, miután az a pecsételésre és nem a keltezésre vonatkozott, értelemszerűen nem igazolható, jóllehet az itteni XIV–XV. századi ingatlanforgalmi oklevelek is a téli időszakra: leginkább novemberre (Márton-nap és Mindenszentek), illetve kisebb részben január–március idejére (újév, Pál fordulása, Gergely-nap) csoportosulnak. Lehetséges, hogy a kora újkori december 31-i pecsételési nap novemberről „csúszott át” az évek hosszú során az esztendő utolsó napjára. (Beregszász plébániatemploma Mindenszentek tiszteletére volt a középkorban szentelve. Nyilván ennek a november 1-jei napnak a jelentősége a település reformációját követően elhalványodott.) Hasonló jelenséget említ Gulyás Újhely esetében 1413–1481 között. A napi keltezással ellátott adásvételi oklevelek ebben az időszakban kivétel nélkül februáriak.⁴⁸³ Ez összevágható a szintén Gulyás által Gyertyaszentelőre lokalizált tisztújítási nappal is.⁴⁸⁴

A *pecsételési nap* kifejezés szövegszerű feltüntetése Gulyás anyagában Újhelynek az 1470-es évekbeli oklevelein fordul elő. Itt nincs napi dátum, csupán sajátos keltezási mód, az év + „a pecsételés napja” (*tempore sigillationis*) forma figyelhető meg.⁴⁸⁵ Ismereteim szerint Újhelyen kívül egyetlen más mezőváros okleveles gyakorlatában figyelhető meg, és ez a Kőrös megyei Szalatnok. Két oklevelének keltezésében a szokványos napi dátum mellé írják ki, hogy ez egyúttal a pecsételés napja.⁴⁸⁶ Ugyan ez mindkét esetben, 1494. október 28-án és november 18-án is keddi nap volt, ám éppen ennél a mezővárosnál nem figyelhető meg az évi egy vagy több ünnephez való ragaszkodás, mivel az 1438-as adományozásról szóló kiadványuk Szent Benedek napján, március 21-jén kelt, az említett két 1494-es oklevél pedig Mindenszentek előtti és Márton-nap utáni kedden. Itt a pecsételő nap tehát minden jel szerint a törvényszéki ülésnapot, a heti tanácsülés napját jelentette, míg Újhelyen a dátum feltüntetésének hiánya rögzített időpontra (éves pecsételési napra) utalhat inkább.

A szintén Kőrös megyei Csázma fennmaradt oklevelei is hasonló gyakorlatra utalnak. Egy vasárnap–kedd–(csütörtök) napokra eső tanácsülési rendszert feltételezhetünk. Az ingatlanforgalmi oklevelek legnagyobb része 1407 és 1498 között általában húsvét és Szent György napja közötti időszakban keddi napokon kelt, ebből három húsvétot követő kedden (egy húsvéthétfőn), kettő pedig György-nap előtti kedden. Ez utóbbi keltezések közül az 1476-os esetében jól látszik, hogy a dátum más kéz írása. (Az oklevél egy zálog visszabocsátását rögzíti.)⁴⁸⁷

Más települések esetében viszont a keltezések mintázatából teljes joggal következtethetünk rögzített pecsételési napra. Néhány példát szeretnék bemutatni, amelyekkel érzékeltetni próbálom a jogszokás elterjedtségét. A Pozsony megyei Bazin 1515-ös oklevelén a kiállítás újév napja. Ugyanez a keltezés (szintén 1515. január 1.) Nagyszőlős esetében is. (Mivel mindkét településről csupán egy-egy darabot ismerek eddig, ezért 1526 utáni kiadványok segítségével lehetne igazolni ezt mint pecsételő napot.) Az

⁴⁸³ GULYÁS 2008d, 222.

⁴⁸⁴ GULYÁS 2008b, 88.

⁴⁸⁵ GULYÁS 2008d, 221.

⁴⁸⁶ Szalatnok 2. (1494): DL 67865. Datum in Zalathnok feria tertia proxima ante festum Omnium Sanctorum in sede nostra iudiciaria, die videlicet nostre sigilacionis... 3. (1494): DL 67861. Datum in Zalathnok feria tertia proxima post festum Beati Martini episcopi, die videlicet nostre sigilacionis... A két oklevél azonos kéz írása.

⁴⁸⁷ Csázma 10. (1476): DF 268016.

erdélyi Dés esetében 1490-től következetesen megfigyelhető a keltezésben karácsony vigíliája (december 24.: 1490, 1507, 1508, 1509, 1513, 1523) és karácsony másodnapja, István-nap (december 26.: 1504, 1520, 1526). Ennek a városnak az esetében két olyan adásvételi ügyletről kiállított oklevelet is ismerünk, amelyek azonos napon keltek. Az azonos dátumú kiadványok papírját összehasonlítva még az is nagyon valószínű, hogy egy darabból lettek szétvágva: bár szélük nem illeszthető, de méretük nagyjából megegyezik, azonos az írásképe és a tinta színe is, tehát egyszerre is készültek. Désen az oklevél kiállításához kapcsolódhat az 1508-as darab hátlapján alul középen az oklevelet író kézzel: *Mathei Litterati t(enetur)*, azaz a vevő tartozik az oklevélért.⁴⁸⁸ A másik, 1513-as oklevél hátlapján pedig talán a kiállítási díjat (70 dénár) jelentő *LXX* figyelhető meg.⁴⁸⁹

Hasonló oklevélkiállítási napot találunk Lippon esetében a XVI. század elején. Az 1529-ben a szabad királyi városi rangot is elnyerő Arad megyei település hét fennmaradt Mohács előtti kiadványából négy privilegiális formában kiállított adásvételi oklevél. Keltezésük 1514-ben Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepének előestéje (március 23.), 1520-ban és 1525-ben karácsony előestéje. Az 1520-as és 1525-ös darabok írásképe meg is egyezik. Mindezek alapján nem egyértelmű, hogy a karácsonyi oklevélkiállítási nap valamikor 1514 és 1520 között rögzült-e, vagy eleve a márciusi napot is egy szokásos oklevélkiállítási napnak tekinthetjük-e.⁴⁹⁰ Az írásba foglalás utólagosságát bizonyítja, hogy az 1520-ban a főutcai házrész megvásároló Sebesi János – aki hat évvel korábban malmot is vett – az oklevél szerint időközben meghalt.⁴⁹¹ A Valkó megyei Újlak város esetében az 1419–1436 közötti adásvételi oklevelek mindegyike virágvasárnap előtti péntekre van keltezve, tehát ebben az időszakban ez számíthatott pecsételő napnak.⁴⁹² Talán – Dészhez hasonlóan – Tordán is karácsonyhoz kapcsolódott az oklevéladás. 1424-ben karácsony vigíliájára kelteznek egy zálogügyletet, míg 1444-ben Aprószentek ünnepén (december 28.) adnak ki oklevelet.⁴⁹³

Óbudán nem teljesen egyértelmű a kép, de egy valószínűleg hétfő–szerda–péntek ülésrend mellett talán vízkereszt, Letare vasárnapi, virágvasárnapi / húsvéti pecsételési napokat gyaníthatunk.⁴⁹⁴

Gulyás tanulmányában nem említette Olaszliszkát, pedig ez is alkalmas példa lehet. Az 1474–1509 között fennmaradt 15 lizskai kiadványból kettő Lőrinc-napon (augusztus 10.), kettő pünkösdkor, és három újévkor (január 1.) kelt. Hasonló lehetett a gyakorlat Bodrogkeresztúron is. A mezőváros 1607-es statútumaiban világosan rögzítették, hogy aki *öröklevelet város pecsété alatt akar venni, efféle pecsétlésnek az város törvénye szerint bizonyos napjai vadnak, kihez minden ember magát tartja, úgymint két bizonyos napok, Szent Margit asszony [június 13.] és Szent Miklós napja [december 6.]. Ez két bizonyos napon azmennyi öröklevél esztendő alatt lészen, megpecsétlik, azkit nem ellenzének.*⁴⁹⁵ Bodrogkeresztúr egyetlen fennmaradt középkori oklevele, bár kegyes adományról szól, augusztusi kelte alapján nem tudjuk a pecsételési adatnak sem megcáfolására, sem megerősítésére használni.

⁴⁸⁸ Dés 23. (1508)

⁴⁸⁹ Dés 26. (1513)

⁴⁹⁰ Lippon 4–7.

⁴⁹¹ Lippon 6. (1520): DL 38463.

⁴⁹² Újlak 2–5. (Az ennél korábbi 1362-es oklevél szintén pénteki, bár Urunk mennybemenetele előtti péntekre, 1478-ban viszont Szent György napja előtti keddre van keltezve az adásvétel, tehát a gyakorlat változott.)

⁴⁹³ Torda 1–2.

⁴⁹⁴ A tételeket I. az Adattárban!

⁴⁹⁵ NÉMETH G. 1990, 83., GULYÁS 2008d, 220.

A pecsételési nap szokásához egyébként jó korabeli párhuzamot kínál a királyi szabad városok némelyikében megfigyelhető gyakorlat is. Besztercebánya esetében ismerjük az írnoki eskü szövegét, ennek kifejezetten a pecsételésre vonatkozó kitétele is van: az írnok a tanácstól függetlenül pecsételvén csak azt az oklevelet erősítheti meg, amelyikről a tanács tud.⁴⁹⁶ Újkori párhuzamok is kínálkoznak: Zalaegerszegen a XVII. századi adásvételi oklevelek tanúsága szerint egy mozgó ünnep, pünkösöd vigíliája számított pecsételési napnak. Az oklevelek kiadója méltán tartotta mindezt középkori eredetűnek.⁴⁹⁷

Mindeközben szép számmal akadnak olyan települések, ahol minden valószínűség szerint nincs pecsételő nap. Ezek egy része a korán felemelkedett városok közé tartozik, maguk az adatok is leginkább a XV. század első feléből vagy korábról valók. Bars 1349–1376 közötti kiadványai nem ugyanazon a napon, még csak nem is ugyanazon évszakban keltek. Egerben az 1410–1513 közötti ingatlanforgalmi kiadványok sem ugyanazon a napon, bár január–április időszakában keletkeztek. Pásztón 1417-ben fürdő adásvételéről kiállított oklevél keddi napra van datálva, Szent Erzsébet ünnepe után. A plébániatemplom védőszentje ugyan Szent Lőrinc, viszont a hetivásár napja kedd. Sajnos ebből az egy adatból még nem igazolható, hogy „véletlenről” vagy „tudatos” időzítésről van-e szó.⁴⁹⁸ A keltezések mintázatából pecsételési napra, úgy tűnik, egyáltalán nem lehet következtetni a Dunántúlon és a gömör-szepesi térségben. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a pecsételési nap többé-kevésbé mindenütt ismert lehetett, az más kérdés, hogy alkalmazása nem volt kizárólagos. Viszont adataink időbeli eloszlása arra is utalhat, hogy a szokás inkább a XV. század végén kezdett elterjedni vagy rögzülni. A kora újkori gyakorlat visszavetítése ezért némileg kockázatos is lehet.

A fentebb elősorolt adataink fényében két dolgot tudunk biztosan állítani: minden településnek volt legalább hetente egy tanácsnapja, amely már minden bizonnyal korán kialakult és meglehetősen állandónak mondható. A tanácsnap mellett a jelentősebb városokban, az ügyek szaporodásával (ez természetesen számunkra okleveles formában nem feltétlenül jelent meg) hamar létrejöhetett még egy vagy két ülésnap. Ez utóbbiak aztán szintén rendszeressé válhattak. Mindezek mellett találkozni „rendszerbe nem illő” ülésnapokkal is. Ezek egyik magyarázata a már elemzett pecsételési nappal függhet össze, a másik pedig az általunk szintén idézett ad hoc esetekkel, amikor nem volt célszerű megvárni a tanácsülés napját. Mindezt erősíti, hogy az ilyen „rendszeridegen” ülésnapok inkább a kisebb, kevesebb tanácsülési nappal rendelkező helységeknél a gyakoriak.

5.2.2. Az ülések helyszíne

A késő középkori Magyarországon még a legjelentősebb mezővárosokban sincs külön épület a magisztrátus céljaira. A tárnoki és személynöki városokat nem számítva a településhálózat jelentősebb elemeit alkotó települések közül csupán kivételes esetben tudunk városházáról. Varasdon, ami igazán jelentős településnek számított a középkor végére, jellemzően csak 1524-ben létesült tanácsháza, mégpedig a földesúr, Brandenburg György tudatos városfejlesztő politikájának eredményeképpen, aki saját városbeli háztulajdonát adta oda erre a célra.⁴⁹⁹ Ekkor már álltak Varasd városfalai is.⁵⁰⁰ Mindez már egy megváltozott társadalmi igényt is tükröz. Korábban sem a közösség anyagi ereje vagy éppen az uraság támogatása hiányozhatott Varasdon vagy máshol, hanem egyszerűen a helyi társadalomnak, a helyi elitnek nem volt szüksége külön „hivatali”

⁴⁹⁶ Corp. stat. IV/2. (Besztercebánya 1544) 26.

⁴⁹⁷ VÉGH 2010, 59–60. Köszönöm Végh Ferencnek külön szóbeli tájékoztatását is.

⁴⁹⁸ Pásztó (1417): ZsO VI. 1142., DL 89792.

⁴⁹⁹ Varasd 16. (1524): DL 38084.

⁵⁰⁰ Brandenburgi György varasdi várospolitikájáról l. legújabban VARGA 2012, 151–152.

épületre. Magától értetődő lehetett, hogy a városvezetés a bíró házában ülésezik. Amúgy is a bíró őrizte a mezőváros pecsétjét, kezelhette a pénzét, nála lehettek elhelyezve a városi jogbiztosító iratok is.⁵⁰¹ Az oklevelekben ezért az esetek többségében általában nem nevezték meg a helyszínt egészen a XV. század végéig. A peres ügyeknél, az ítéletlevelekben természetesen jóval korábban, már a XIV. század folyamán is már hangsúlyozták, hogy a tárgyalás a „törvényszékünkön” (*in sede nostra iudiciaria*) zajlott, ez azonban inkább pusztán jogi formula a döntés alaki kifogástalansága és az oklevél hitelessége érdekében, mintsem konkrét fizikai hely megnevezése. Nagyjából az 1480-as évektől bukkannak fel a bevallásról szóló, főleg ingatlanforgalmi ügyek keltezésében, majd fokozatosan a levelekben előbb a „szokott ülésünkön” (*in solito consistorio nostro*) megjelölések,⁵⁰² és ezzel párhuzamosan, de inkább 1500 körülől a helyszín, azaz a bíró háza konkrét megnevezései: *Datum in habitatione iudicis*,⁵⁰³ *Datis in dicto oppido Myskolcz, in domo habitationis nostre*,⁵⁰⁴ *datas in nostris domo et sede iudiciaria consuetis*,⁵⁰⁵ *Date ex pago Dluha Lluha et domo iudicis*.⁵⁰⁶ Mindez egyfajta társadalmi szemléletváltozást is tükrözhet. (A trencsényi, zsolnai és szomolnoki városkönyvekben a bíró házában megjelölése jóval korábban, az 1410-es, illetve 1460-as években megjelenik, de alkalmazása szórványos.)⁵⁰⁷ Mindenesetre ebben előrébb járnak a mezővárosok, mint a megyék, ahol még a középkor végére sem alakul ki ún. megyeháza.⁵⁰⁸

Akkor hangsúlyozzák a mezővárosi kiadványokban a helyszínt, amikor az a bíró házához képest rendhagyó. Ilyen lehet a plébánia, a földesúri rezidencia, illetve esetleges külső helyszín, más település. Ezek a helymegjelölések ugyan alig vagy egyáltalán nem kapcsolódnak ülésezéshez, de a teljesség kedvéért itt kell szólni róluk. A plébános lakhelye akkor kerül elő, amikor maga a plébános is közreműködik az oklevéladásban.⁵⁰⁹ A földesúr lakhelyére szintén egyházi példáink vannak. 1490-ben a gyulafehérváriak a püspök megbízásából tartottak törvénynapot, erre a püspöki palotában gyűltek össze.⁵¹⁰ Abrudbánya teljes városvezetése az erdélyi káptalan mint földesúr előtt, Gyulafehérváron tett hűségesküt a püspök és 17 további tanú jelenlétében, és kötelezvényben vállalta, hogy a lázongással felhagy és büntetésül évi további 100 arany adót is fizet.⁵¹¹ Speciális eset az is, hogy a somlóvásárhelyi apácaconvent a mezővárosával együtt adott ki két adásvételi oklevelet, amelyek *de cenobio prefati conventus*, azaz a kolostorban keltek. (Valószínűleg az apácák írnokai állították ki őket, nem is azonos az íráskéjük.)⁵¹² Külső helyszínen a mezőváros testülete küldöttségként jelent meg. Lippa

⁵⁰¹ Lásd ismét a fentebb idézett szigeti statútumokat. A kora újkori fejleményekre: PÉTER 2011, 347. A XVI–XVII. századi hasonló gyakorlatról ír és városládát feltételez.

⁵⁰² Békés 1. (1467), Izdenc 1. (1492): DL 19791., Kapronca 9. (1509): DF 275114.

⁵⁰³ Földvár (1496): DF 257905.

⁵⁰⁴ Miskolc 18. (1499): TÓTH 2012, 119.

⁵⁰⁵ Enyed (1505): DL 21490.

⁵⁰⁶ Hosszúrét (1523): DF 235249. További adatok: a legkorábbi Tállya (1481): DF 215141., ugyanitt még két alkalommal (1487, 1524), Handlova (1523): DF 254630. Szászváros 4. (1484) a szövegben tartalmazza, hogy a villicus házban gyűltek össze. RĂDUȚIU 1997, 106.

⁵⁰⁷ Szomolnok: DF DF 252482. 2r-3v. 1410. február 2. in domo iudicis (kivételes, statútumok); Zsolna: KŽ = DF 266966, 1460. júl. 13. (2v)/2: in domo Polowi (Petr Polak a soltész), Trencsén: DF 282577. 57r/1-2, 57v, 57v-58r (1476. máj. 24–1481. máj. 18.)

⁵⁰⁸ C. TÓTH 2008, 79–80.

⁵⁰⁹ Bajmóc 1. (1446): DF 227548. kegyes misealapítványt tevő végrendelet, egyházi tanúkkal, közjegyzői megerősítéssel. Alvinc 3. (1510): GÜNDISCH 1957, 323–324. A bíró a plébánossal írat levelet Nagyszebenbe.

⁵¹⁰ ...in castrum Albense, curiam videlicet episcopalem... Gyulafehérvár 3. (1490): DL 30476.

⁵¹¹ Abrudbánya 1. (1490): DF 277608.

⁵¹² Somlóvásárhely 1–2. A kérdésre legújabban lásd SOLYMOSI 2012.

magisztrátusa 1479-ben Aradon tanúskodott egy előttük nyolc évvel korábban tett peregyezségről és erről ott adnak ki tanúsítványt.⁵¹³ Bánfalva előljárósága Sopronban vett fel kölcsönt a soproni plébániatemplom Háromkirályok-oltárától,⁵¹⁴ Bát városa 1457-ben Budán egy budai zsidótól.⁵¹⁵

5.3. ÍRNOK, ÍRÁSKÉP

5.3.1. A jegyző, az írnok

„Másképp meg kell jegyezni, hogy az előrelátó jegyzőnek ebben az értelemben a felek tetteit a törvényszéken csupán regisztrálnia kell, illetve a törvényszéken kívül, amennyiben a bírókkal és esküdtekkel csendesen meg tudja a dolgot beszélni. Ezt követően a szállásán fogja az okleveleket megfogalmazni. A jegyző ép ésszel óvakodjon attól, hogy csapszékekben és tilalmas helyeken regisztráljon, és ne is írjon okleveleket, mivel a lelkiállapot elhomályosítja a bölcsességet: Ebrietas frangit, quidquid sapientia tangit.”⁵¹⁶

A jogi írásbeliség steril – a későbbi alkalmazhatóság érdekében „művi”, konstruált. A jogtudó értelmiségi, a jegyző az, akinek a fejében ott vannak a megfelelő formulák, a megfogalmazáshoz szükséges jogi hozzáértés. Ennek megléte vagy hiánya jól visszatükröződik az oklevelekben: nem véletlenül nem értünk egyes nehézkes fogalmazású szövegeket.⁵¹⁷

Ki írta meg a mezőváros okleveleit? A legjelentősebb városokban a késő középkorban többé-kevésbé állandóan alkalmazhattak városi jegyzőt (*notarius*, *Stadtschreiber*), aki a városkönyveket vezette, az okleveleket megfogalmazta és kiállította. Nem pusztán írnok, hanem jogi jártasságú szakember.⁵¹⁸ Ez azonban mindenképpen kivételes. A településhálózat összes többi szintjén, a települések jelentőségétől függetlenül nagyon kevés jegyzővel találkozunk a forrásokban, a „külső” forrásokban éppúgy mint a „belsőben”: ritkán nevezik meg őket és ritkán tüntetik fel nevüket az okleveleken. A mezővárosi írásbeliség a megyei szervezethez hasonlóan⁵¹⁹ nem rendelkezett állandó írástudó apparátussal.

A hiányt két feltételezéssel szokás pótolni: vagy az esküdtként a városvezetésben szereplő litterátusokkal vagy a plébánosokkal. Mindegyikben van némi igazság, de mindegyiknek ugyanazok a korlátai: a szerencsés példákat leszámítva a pusztá feltételezésnél tovább nem juthatunk.

A tanácsnévsorban felbukkanó litteratus személyek kétségtelenül helyben voltak, és ha nevüknek hihetünk, írni is tudtak. De hogy ők maguk írták-e azt az oklevelet is, amelyben szerepelnek, az sem nem cáfolható, sem nem igazolható. Dés 1484-es oklevelében a tíz, név szerint felsorolt esküdt közül három litteratus, az egyikük ráadásul még magiszter címet is visel.⁵²⁰ Ellenben Lippán az 1520-as és 1525-ös oklevelek

⁵¹³ Lippa 1. (1479. febr. 21.; átírta márc. 19-i Gúti Ország Mihály nádor az Arad megye számára Lippa mellett tartott közgyűlésen): DL 18167.

⁵¹⁴ Bánfalva 1. (1467): Házi I/5. 269–270. (DF 203769.) egy soproni tanácsos és a soproni jegyző pecsétjével erősítették meg, tehát Sopronban kelt.

⁵¹⁵ Bát 5. (1457): DL 21726.

⁵¹⁶ „Secundo est notandum, quod prudens Notarius in locis talibus acta Partium in sede Judiciaria solummodo debeat registrare et tandem de sede Judiciaria recedens, si cum suis Judicibus et Juriatis sic tacite potest convenire, postmodum in hospitio suo formabit litteras, sana mente caveat etiam Notarius, quod in tabernis et locis illicitis nec registret, nec scribat literas aliquales, quia mens offuscat sapientiam: Ebrietas frangit, quidquid sapientia tangit.” KOVACHICH 1799, 22–23. (Ars Notarialis)

⁵¹⁷ Nagykőrös (1425): ZsO XII. 81., Meszt (1476): Justh 283. sz.

⁵¹⁸ HÁZI 1956, BADA 2005.

⁵¹⁹ C. TÓTH 2008, 71–74., TRINGLI 2001b, 187., 190.

⁵²⁰ Dés 8. (1484): UB Sieb. VII. 365. (4568. sz.), DF 253359.

intitulációjában egyetlen litteratus nevű sincs, pedig a két kiadvány írásképe ugyanaz, és a két testületben több esküdt azonos. Csázmán és Egerben többször maga a bíró a litteratus – ez a két településen az egyházi intézmények mellett működő káptalani iskolák miatt nem meglepő⁵²¹ – ám ezek az adatok nem adnak választ az eredeti kérdésünkre.

Az írástudás egyébként nem volt magától értetődő a mezővárosi elit körében. Tanulságos egy lippai eset. 1516-ban Pókaházi Orbán csanádi kanonok II. Lajos király parancslevelével jelent meg a városban. Mivel Lippa a maga bírósága elé idézte a budai káptalan dékánját és tisztjét, a király arra szólította fel őket, hogy ettől álljanak el, hiszen az ország törvényei értelmében mindenki csak saját bírósága előtt köteles megjelenni, a szóban forgó egyháziak nem kötelezhetők a paraszti jogállású bíró (*iudex popularis condicionis*) előtt felelni. A derék kanonok megérkezését követően a nyílt piacon vagyis az utcán (*in theatro sive vico communi*) fennszóval kellett a bírónak és a körülötte álló néhány polgárnak elmagyaráznia a parancslevél tartalmát, mivel maga a bíró sem tudott olvasni.⁵²²

Igaz, ellenpéldánk is akad ugyancsak a XVI. század elejéről, mégpedig a Dunántúlról. Vágó Pál vasvári bíró 1518-ban egy záloglevelet meglehetősen gyarló latintudással ugyan, de saját kezűleg írt meg. (Ennek feltüntetésére azért lehetett szükség, mivel nem volt kéznél a pecsét: a tanúsítvány nincs is megpecsételve.) Levele tanúsága szerint tehát nemcsak olvasni, de írni is tudott.⁵²³

A helybeli plébános a másik olyan személy, aki írhatott okleveleket vagy leveleket.⁵²⁴ Ha a plébánost felsorolják a mezővárosi testület mellett, az egyúttal azt is jelentheti, hogy nem csupán a lelkiek okán lehetett érintett, hanem valószínűsíthető, hogy ő írta meg a kiadványt. Néhány példa erre is akad. 1456-ban Nagybarom falu (*Richter, virrer und die gancz gemain zu Ungrisch Warestarf*) Sopron kérésére közölte a bordézsmaszedés helyi módját.⁵²⁵ A Pfarrer említése segíthet megérteni, miért csúszott a levél címzésébe és a szövegbe egy-két latin szó. 1459-ben Hegykőn László plébános külön papírszeletre írt utóíraton kiegészíti a falu Sopronnak írt levelét. Az írásképe egyező a levélével, vagyis az előbbit is a plébános írta.⁵²⁶ Torbágy 1461-es átíró oklevelében ezt találjuk: *Datum per manus magistri Mathie plebani de Bya protunc notarii*.⁵²⁷ A kiadványt Tamás torbágyi plébános és a torbágyi előljáróság adta ki végrendeleti szülő adásvételéről. 1462-ben az igali esperes-plébános és a szomszédos Ráksi plébánosa az igali polgárokkal együtt tanúsítják, hogy a földesúr, azaz a nyulakszigeti apácák korábbi officiálisai által okozott kárt (bor és szalonna jogtalan elvitele) megtérítették nekik.⁵²⁸ 1491-ben Rózsahegyen említik a végrendelet felvételénél a helyi káplánt, aki a krakkói egyetem baccalaureusa és közjegyző is egyben.⁵²⁹ 1510-ben az alvinci bíró a már többször említett ügyben a plébánossal közös levelet írt. A szöveg német írásgyakorlatot tükröz (hw, ck). Nyilvánvaló, hogy a plébános írta a levelet.⁵³⁰ Az ugyanezen év no-

⁵²¹ Csázma: 1407, 1425, 1440, 1446.

⁵²² MÁRKI: Arad I. 181. 10. j. (Tört. Tár 1863 XII. 86. alapján.)

⁵²³ Vasvár 7. (1518): DL 47252. Kivéve, ha a manu propria az eltáshoz értendő.

⁵²⁴ Igaz, saját pecsétje nem számított autentikusnak. KUMOROVITZ 1936, 22. Ettől függetlenül adtak ki saját nevükben is okleveleket. Vö. SOLYMOSI 1996, 48. (1358. okt. 6. DL 41363.) Oklevélőrző (letét) funkciója is lehetett. Pl. a plébánosnál kellett letétbe helyezni a semmissé tett királyi adománylevelet: DÉS 1349 (DÉS 1.).

⁵²⁵ Nagybarom (1456): HÁZI I/4. 92–93. (116. sz.)

⁵²⁶ Hegykő (1459): HÁZI I/4. 373–374. (463. sz.), DF 203398.

⁵²⁷ Torbágy 2. (1461): DF 281917.

⁵²⁸ Igal 1. (1462): DL 15743.

⁵²⁹ Rózsahegy 1. (1474): DF 267018. és 286832. (Két fénykép ugyanarról.)

⁵³⁰ Alvinc 3. (1510): GÜNDISCH 1957, 323–324. (DF 246004.)

vemberében kelt másik oklevél írásképe alapján gyanítható, hogy szintén a plébános munkája.⁵³¹ Azoknál az eseteknél, ahol a kiadványszöveg semmilyen összefüggésben nem utal a plébánosra, továbbra is csak a feltételezésekre vagyunk utalva.

Jegyzőre csak néhány mezővárosból maradt adatunk. A vizsgált anyagban a legkorábbi 1346-ból lenne a Zágráb megyei Jasztrebarszkából: *Stanislaus Gerdinich prefati oppidi iuratus notarius manu propria*. Viszont az oklevél csak XVIII. századi átírásból ismert, így az adat hitelessége nem teljes, ráadásul az oppidum elnevezés korai használata éppen Szlavóniában gyanús. Az egyszerű másolatban lévő átíratban ez a szövegrész lehetséges, hogy az átíró oklevélre vonatkozik, ami szintén Jasztrebarszka oppidum kiadványa.⁵³² Az első eredetiben fennmaradt oklevél, amelyen nótáriusnevet találunk és hitele kétségtelen, Késmárké, 1348-ból: *Datum per manus magistri Nicolai nostri notarii*.⁵³³ A XV. században lassan szaporodnak adataink, 1411-ből Tordán, 1428-ban Telkibányán bukkan fel jegyző, az előbbinél mint a város egyik képviselője egy határvitában, második esetben az oklevél intitulatúrájában szerepel. Mindkét esetben tagja volt tehát a magisztrátusnak.⁵³⁴ 1431-ben Gölnicbányán találkozunk Lénárt jegyzővel,⁵³⁵ majd egy szünet után Szombathely 1481-es, Miskolc 1489-es, valamint Belényes 1492-es kiadványain fordul elő a szöveg alatt notariusi jegyzet.⁵³⁶ Ezek mellett 1487–1517 között a trencsényi városkönyvben az intitulációkban néhány kivételtől eltekintve rendszeresen előfordul a névsor végén a jegyző notarius, illetve 1511 májusában és augusztusában *notarius publicus* alakban.⁵³⁷ Késmárk jegyzője, Mátyás a lerakatjog⁵³⁸ érdekében két esküdtel kért több szepesi várostól tanúsítványt 1493-ban.⁵³⁹ Mohács előtt Beckó 1508-as cseh nyelvű oklevelében szerepel *Ondrzej Czilik perogowe ty czasy*,⁵⁴⁰ azaz „idei jegyző”. Utolsó adatom már a korszak vége után 1527-ből, Karánsebesről való.⁵⁴¹ A megyékkel való összehasonlításból kitűnik, hogy azokban hasonló a helyzet, a Jagelló-kor második felében szaporodnak meg a jegyzőkről szóló adatok.⁵⁴²

Az adatokból jól látszik, hogy jogtudó és tekintélyes személyekről van szó. A felsorolt települések négy kivételt nem számítva centralitási szempontból mind kisebb városnak, jelentős funkciójú mezővárosnak (3. szint) számítanak. Jasztrebarszka korai adata e szempontból is gyanús; Telkibánya, Belényes és Beckó esete pedig talán mind

⁵³¹ Alvinc 4. (1510): GÜNDISCH 1957, 324–325. (DF 264025.)

⁵³² Jasztrebarszka (1346): DF 230401.

⁵³³ Késmárk 2. (1348): DF 288969.

⁵³⁴ Torda, 1411: ZsO III. 97., egyben vlsz. iuratus civis is. (1452-ben mag. Mathias prothonotarius civitatis Thordensis necnon iudices, iurati cives ac universi hospites et incole de eadem, szintén határjárási ügyben: KmKjkv. 1005.) Telkibánya: Telkibánya 1. (1428): ... necnon Iohannes notarius, iurati cives civitatis Telkybanya, DL 11976.

⁵³⁵ Gölnic 2. (1431): DF 258633. (19. századi másolatban.)

⁵³⁶ Szombathely 9. (1481): Petrus Litteratus natus Laur(encii). SÜMEGHY 1928, 138–139 (84. sz.). Az oklevél jelenleg lappang. Miskolc 13. (1489): Paulus de Kamancz in hys notarius. TÓTH 2012, 115., DL 83949. Belényes 1. (1492): Bartholomeus Litteratus notarius in premissis. DF 255054.

⁵³⁷ Trencsén, városkönyv: DF 282577, 58r–v, 1487. s. d. és 69r, 1517. júl. 17. Notarius publicus: uo. 66v–67r. (1511. máj. 18. és aug. 28.)

⁵³⁸ A korábbi szakirodalomban (DOMANOVSKY 1922) ezen intézményt árumegállító jognak nevezte, ám az újabb kutatások, elsősorban WEISZ 2012 bizonyították, hogy ezen esetekben lerakatjogról kell beszélnünk.

⁵³⁹ Szepesszombat (1493): DOMANOVSKY 1922, 247. (40. sz.), Szepesváralja 5. (1493): Uo. 248. (41. sz.) – Az ügy részletes elemzése a learaktjog oldaláról: WEISZ 2012, 88–90.

⁵⁴⁰ Beckó (1508): FÜGEDI-BOTTLÓ 1952, 49. sz.

⁵⁴¹ PESTY: Szörény III. 178. Az oláh nemesi kerület előtt tesznek bevallást; ennek lejegyzője: Mathias de Appathi protunc notarius, iuratus ad eadem Karansebes, ad premissa rogatus. (1527. év vége, a keltezés problematikus.) Apáti más adatból nem ismert.

⁵⁴² C. TÓTH 2008, 71–74.

magyarázható azzal, hogy nagyobb városok mintájára honosodott meg náluk az intézmény. (Telkibánya hanyatlását az is mutatja, hogy későbbi, a XV. század derekáról való kiadványai már nem tüntetnek fel jegyzőt, Belényes és Beckó ellenben éppen a XV–XVI. század fordulójára válhattak városias településsé.) Úgy látszik, a magyarországi mezővárosok többségében a középkor végéig az ügyforgalom, a városvezetési szisztema differenciáltsága még nem érte el azt a szintet, hogy szükség lett volna külön állandó jegyző alkalmazására. Alkalmilag, hosszabb-rövidebb ideig igénybe vettek különböző írástudókat, de ezekről az emberekről az említett néhány kivételes esetet leszámítva nem tudhatjuk meg, kicsodák.⁵⁴³

5.3.2. Írásképek és oklevélkiállítás

Ahol egy mezővárosnak több eredeti kiadványa is fennmaradt, írásképek összehasonlításával megállapítható, hogy milyen gyakran változik meg az adott település okleveleinek írója, és hogy az oklevelek a formuláris egyformaságon túl mutatnak-e „kéz-állandóságot”. (Az összehasonlítás az egyes oklevelek fényképei alapján történt úgy, hogy az egyes betűk: h, d, g, e, a, stb., betűkapcsolatok: st, en, ti, stb., az egyes szavak, kifejezések írásmódjának az egyezéseit vagy különbözőségét igyekeztem megfigyelni, illetve az egész írásképek duktusát, küllemét hasonlítottam össze. Csak arról állapítottam meg, hogy azonos kéz írása, ahol az összes feltétel teljesült. Minderre az online DL-DF-adatbázis nélkül nem lett volna módom.)

Mivel a vizsgált forrásanyag fele a Mátyás- és Jagelló-korra esik, az írásképek összehasonlíthatósága a XV. század utolsó harmada előtt kivételesen jobb lehetőség. Érzékeltesére lássunk néhány példát!

A Valkó megyei Garán az 1414-ben és 1417-ben kelt ingatlan-adásvételi oklevelek írása ugyan hasonlít egymásra, de azonos kezűségük nem bizonyos. Az időtáv egy hónap híján három év. Az 1417-es és 1418-as adásvételi oklevelek írásképe viszont tökéletesen egyezik. Ennek a kettőnek datálása között kilenc hónapnyi idő van. Az 1430-ból való legutolsó darabé már teljesen más írású.⁵⁴⁴ Újlak esetében az 1419, 1431, 1436. évi privilegiális oklevelek írásképe mind különböző, bár bizonyos hasonlóságokat mutatnak; csak a két azonos napon kelt 1436-os darab írásképe azonos.⁵⁴⁵ Karánsebes 1456. novemberi és 1457. januári oklevelei azonos kezűek. (A tanács névsora is megegyezik.)⁵⁴⁶

Az összevetés lehetőségei a XV. század utolsó harmadától javulnak. Debrecen 1475–1476-i oklevelei, illetve az 1482–1485 közötti darabok egy-egy azonos kéztől származnak. Az előbbi pár kézírása ráadásul az 1476. szeptember 7-i ispáni levélével is megegyezik.⁵⁴⁷ A betűformáláson túl a címzés és megszólítás formulái is hasonlóságot mutatnak egymással. (Az 1476-os ispáni levélnek és az 1482-es városi oklevélnek ugyanaz a vízjele.) Alvinc 1493-ban és 1499-ben más az írók, első esetben az írás gótikus kurzív, másodikban humanista antikva.⁵⁴⁸ A város 1510-es és 1515-ös kiadványainak írásképe is különbözik. A Zágráb megyei Bović két glagolita oklevelének (1500 és 1503) is eltérő az írásképe.⁵⁴⁹

⁵⁴³ HÁZI 2000, 85. említi, hogy 1514-ben Szentgyörgy mezőváros iskolamestere „együttal a város írno-ka”.

⁵⁴⁴ Gara 3–6.

⁵⁴⁵ Újlak 2–5.

⁵⁴⁶ Karánsebes 1. (1456): LAKATOS 2008, 89–90., DL 44811. és 2. (1457): PESTY: Szörény III, 71–72 (74. sz.), DF 254935.

⁵⁴⁷ Debrecen 5–6. és 7–8.

⁵⁴⁸ Alvinc 1–2.

⁵⁴⁹ Bović 1–2.

Beregszászon 1436–37 közötti három oklevélnek egyező az írásképe, itt a *propositum pariter et relatum* formula is ugyanaz.⁵⁵⁰ Galgócon az 1507-es és 1523-as kiadvány is azonos írásképpű – ez igen hosszú idő, 16 év –, igaz, a három évvel későbbi, 1526. évi kiadvány kézírása már eltérő.⁵⁵¹ Lippán az 1520-as és 1525-ös adásvételi privilegiális okleveleknek ugyanaz az írója.⁵⁵² Mezőtúron 1495–1497 közötti három oklevél írásképe azonos. A következő, 1500-ban kelt példány írása sem az előzőkével, sem a következőkével nem azonos. Az 1502-ből való, egy hónapnyi eltéréssel bíró két kiadvány írásképe viszont egyező.⁵⁵³ Tiszavarsányban hasonlóan az 1474–1477 közötti két levél egyező írású, a másik kettő viszont (1484 és 1498) eltérő.⁵⁵⁴ Bár azonos uradalomhoz tartoztak, a két mezőváros leveleinek írásképe egymásra nem hasonlít.

Kéttucat oklevelével aprólékosabb megfigyelésekre is módot ad Dés anyaga. Az azonos kezűség is és az eltérések is sajátos mintázatot adnak ki. Az azonos kezűséget „–”, az eltérő kezűséget „/” jellel jelölve a sor a következő: 1465/1466, (majd egy szünet), 1480, 1484/1487, 1497/1500–1503/1504/1506/1507–1508/1509–1513–1516–1520/1523–1526. Az 1465-ös és 1466-os kiadványt egyaránt a sókamaraispánnal közösen adta ki a városi magisztrátus, és az egyiket vékonyabb, a másikat vastagabb tollszárral írták. (Sajnos a dési református egyházközség által őrzött, ezek után jövő közbevetőleges darabokat nem ismerhetjük íráskép szerint, mivel csak másolatban maradtak fenn.) Az 1500–1503, valamint az 1509–1520 közötti időszak egykezesével az 1503–1507 közötti darabonkénti eltérés áll szemben. Összefügg-e ez a városvezető elittel? Talán igen. Míg az azonos kezű időszakok közül az 1500–1503-asban nem ismerjük az esküdtek neveit, 1513–1520 között feltüntetik őket. Noha csak Mészáros Péter és Kőmíves István, részben pedig Asztalos Bálint szerepel ebben az időszakban végig, a bíró személye állandó: 1508-tól egészen 1516-ig Mészáros Tamás tölti be a tisztséget. Közben ugyan 1514-ben, majd 1520-ban Serényi Miklós is ül a bírói székben, ő azonban Mészáros Tamás alatt korábban esküdtként szerepel. Talán feltételezhetjük, hogy a XVI. század második évtizedében Désen az elit egy Mészáros Tamás vezette csoportja volt szilárdan pozícióban, és valamiféle módon ez tükröződhet az azonos írásképpű oklevelek kivételes sorozatában.

A további példákat mellőzve végül arra a következtetésre juthatunk, hogy az átlagos „íráskép-idő” maximuma 3–5 év. Ha ennél nagyobb időtávrról maradtak fenn ugyanazon település kiadványai, azok szinte bizonyosan más kéz munkái. Itt természetesen megint különbséget kell tennünk a településhálózat jelentős, azaz fejlett írásbeli gyakorlattal rendelkező elemei, illetve az írásbeliséggel inkább csak alkalmászerűen találkozó, jelentéktelenebb falvak között. Az előbbire jó példa Kismarton, ahol a fennmaradt városi oklevelek időbeli sorozata elég sűrű, mégis az egyes darabokat szinte kivétel nélkül más és más kéz írta. Hasonló a helyzet Sajószentpéter esetében: az 1520. március 9-ére keltezhető, Bártfának írt levelük után három nappal újabb levelet küldenek ugyanabban az ügyben. A két misszilis írásképe mégis különbözik.⁵⁵⁵ A szlavóniai Sziscsan esetében a két fennmaradt oklevél (1456-ból és 1458-ból) mindegyike privilegiális, igényes kiállítású, rendezett írásképpű. Ennek ellenére különbözik az íráskéjük. Lehet, hogy a közelben lévő császári káptalan „íráskép-potenciálját” vették igénybe.⁵⁵⁶ Ez szintén hasonlít a megyékre.⁵⁵⁷

⁵⁵⁰ Beregszász 10–12. (1436–37): DF 222059., 222113., 222102.

⁵⁵¹ Galgóc 9–10., 11.

⁵⁵² Lippa 5–7.

⁵⁵³ Mezőtúr 5–7., 8., 9–10.

⁵⁵⁴ Varsány 2–4., 5–6.

⁵⁵⁵ Sajószentpéter

⁵⁵⁶ Sziscsan 1–2.

⁵⁵⁷ C. TÓTH 2008, 71.

Az összehasonlítást olykor külön megnehezíti a különböző nyelvűség. Csepreg 1451-es és 1452-es, Sopronhoz intézett levelei közül a *latin* és a *német* nyelvűek kézírása az azonos nyelvűeknél jól felismerhetően azonos, míg egymásnak megnyugtatóan nem feleltethetőek meg. Rozsnyó 1520-as latin és 1521-es német nyelvű oklevele viszont egyértelműen ugyanannak az írástudónak a munkája.⁵⁵⁸ Ellenpélda a városi jegyző jelenlétére utalhat. Szepesváralja 1482–1492 közötti három oklevelének ugyanaz a kézírása, annak ellenére, hogy a közbülső 1488-as példány német, míg a két szélső latin. Ám alig egy évvel később, 1493-ban a késmárkiak számára a lőcsei lerakatjogról kiadott tanúsítvány kézírása már a vastagabb tollszár és egyes betűk különböző megformálása miatt kétséges, valószínűleg más munkája.⁵⁵⁹

A jogi írásbeliség, mint említettem, művi, konstruált – kimerevített. Az írnok az, aki ezt végzi, az ő munkáját dicséri az is, hogy az oklevél szövege tartalmilag mennyire érthető, és formailag mennyire takaros külalakú. Itt is megfigyelhetjük azt a „szóból betű”-transzformációt, amit Erdélyi Gabriella a körmendi kolostorper jegyzőkönyve elemzésekor megfogalmazott: Az írnoknak az egyes szám első személyű (szubjektív) formából egyes szám harmadik személyű objektív formát kell készítenie. Vannak olyan oklevelek, ahol párbeszédes a forma (ezek jellemzően peres ügyek: Doroszló, Vép, Tiszavarsány). Másrészt a vulgáris, beszélt nyelvből (magyar, német, román, szláv) latinra fordít. Harmadrészt saját szókincsnek, logikának, stílusnak, tanultságnak megfelelően húzza rá az esetre a sematikus jogi ruhát és ezzel egyidejűleg bizonyos lényegtelen részeket, részleteket mellőz.⁵⁶⁰

A szöveg rendszerezettsége, írásképeének egyenletessége, a javítások hiánya vagy kis száma (ez az ügýtípustól is függ), a szerkezet egységessége árulkodik az írnok felkészültségéről. Különösen érdekes az írásba foglalás azoknak a falvaknak az esetében, ahol nem reguláris az íráshasználat. Blina 1425–1435 közöttől fennmaradt két levele különösen gyakorlatlannak tűnik, mondatfűzése is nehézkes. A levelek aláírás nélküliek, teljesen keltezetlenek. A címzésen és megszólításon kívül a formuláris részek hiányoznak, a szöveg az előbeszéd fordulatait is tükrözi. A közölt témák között nincs különösebb összefüggés, sorrendjük sem kötött. Hasonló módon komoly ragozási és egyeztetési hibákat és mondatfűzésbeli következetlenségeket tartalmaz például a Bodrog megyei Egyedújfalui oklevele 1379-ből.

Idegen nyelvi hatások is felbukkannak az oklevélszövegekben. Körösbánya latin nyelvű oklevelében feltűnőek az *u* betűk a kis köröcskék (1-2 esetben). Ez bizonyára német hatás; az esküdtek között is vannak német nevek. Szászváros, továbbá Köhalom és Szentágota esetében is megfigyelhetünk hasonlót. A keltezésben: *Saszwarus* (DF 254468.), *Zaaszwarusch* (DF 245169.) szerepel.⁵⁶¹

Galgóc 1447-es latin nyelvű oklevele szövege miatt érdekes; német gondolkodásmóddal íródott: valószínűleg a *wegen* + *birtokos* eset mintájára többször szerepel benne az egyébként ritkán előforduló *causa* + *birtokos* eset. Elég gyatra fogalmazású oklevél, német fordulatok köszönnek vissza latin köntösben: *significamus per presens scriptum* (= *wir bekennen mit diesem Brief*), *minus iniuste* (a *minus iuste* helyett).⁵⁶² Körmend XIV. század végére keltezhető tanúsítványa a kiadó Bándi Zsuzsanna szerint is a város németes megnevezése (Gurmendino), a keltezés (Lénárt-nap utáni hétfő) és stilisztikai fordulatai miatt (*pl. existens iudex ~ der zeit Richter*) egyaránt méltán tartha-

⁵⁵⁸ Rozsnyó 5–6.

⁵⁵⁹ Szepesváralja 2–4., 5.

⁵⁶⁰ ERDÉLYI 2005, 79–84.

⁵⁶¹ Szászváros 7. (1518).

⁵⁶² Galgóc 2. (1447): DF 242097. (Pozsonyhoz írt levél.)

tó német anyanyelvű írnok munkájának.⁵⁶³ Karánsebes két legkorábbi oklevelében (1458, 1459) már megfigyelhetők román vendégszavak a szövegben (*Nerew helyett Razor, forzare poterit ~ kierőszakol*).⁵⁶⁴

Az írásképek legtöbbször eltérőek, az író személye szinte sohasem azonosítható. Így még hangsúlyosabb, hogy a sok különböző – és tegyük hozzá: sokszor nyilván alkalmi – oklevélíró ellenére egy adott település oklevéladási gyakorlatában állandósult gyakorlat szerint ugyanazok a formulák, fordulatok és hasonló külalak jellemzik az okleveleket. Désen az égtájak megjelölésénél következetesen az *australis* szót használják észak értelemben. Az adásvételi okleveleknél az árat sohasem közlik, csak a *pretio perpetuo, certa summa*, stb. formákat használják és nem adják meg, hogy a vevőnek adják ki az oklevelet. Karánsebesen az adásvételi oklevelek hártán, 1515-től papíron és szöveg alá nyomott zöld pecséttel foglaltattak írásba. Az árat megadják, záradék általában nincs. Lippán 1514–1525 között a védelmezési záradékot semmisségivel is kombinálják.⁵⁶⁵ Csázma kiadványai esetében egyetlen alkalommal sincs kiírva kelet hely; az ingatlanforgalmi okleveleknél nincs szavatossági záradék, nem sorolják fel az esküdteket, az oklevél megerősítésére a szöveg szerint minden esetben a *sigillum nostre communitatis* megjelölésű pecsét szolgál. Újlak 1362–1478 közötti való adásvételi oklevelei mind hártás, függőpecsétes oklevelek. A kiállítás módja állandósult jegyeket mutat: széles plica, záradék hiánya. Somlyóvásárhelyen a két 1521-es és 1524-es oklevél eltérő írásképpű, de a bővebb szövegezésű patvarkodási záradék mindkettőben ugyanaz.⁵⁶⁶

A formaállandóság egyes esetekben nem csupán egy városon belül, hanem esetenként regionális szinten is megfigyelhető. A Hegyalján például nincs a pecsételés ténye feltüntetve, viszont az általában mindenütt szerepel, hogy az oklevelet a vevőnek adják ki. Békés 1467-es levele Gyula 1499-ben kelt levelére hasonlít; a két település azonos uradalom része volt.

Az oklevél kiállításának mozzanatait is mutatják egyes példányok. Váradról fennmaradt egy 1500–1520 közé keltezhető,⁵⁶⁷ adásvételről szóló fogalmazvány, amelyen a szöveg két változatban található meg. A halványabb írású szöveg a rövidebb, a fordítva írt vastagabb a teljesebb. A két kézírás nem tűnik azonosnak. (A második írás felett levágva egy betűhurkolás alja látszik.) Úgy tűnik, a halványabb, rövidebb írás volt a korábbi változat, de a tárgy jogi karakterének a kifejtése (az eladó által megszerzett ingatlan korábban zálog volt) túl nehézkesnek tűnhetett, ezért a szöveget átfogalmazták, és már belekerültek a „szokásos” formuláris részek. Jól lemérhető rajta a jogi írásbeliség szabályainak megfelelő konstruálás folyamata. Ezt a darabot a váradi írnokok működésének bizonyítékeként is tekinthetjük. Hogy aztán a fogalmazványt miért adták ki, nem tudni. Elképzelhető, hogy a vevő, a püspöki udvarbíró Bajoni Benedek tartott rá ebben a formájában is igényt. (A hátlapra már a XVI. században rávezettek egy magyar nyelvű tartalmi kivonatot, ami a pecsét hiányát meg is jegyzi.)⁵⁶⁸ Néhány regisztrációs adattal is rendelkezünk.⁵⁶⁹

⁵⁶³ Körmend 2. (1388–1399): BÁNDI 1987, 127. (9. sz.)

⁵⁶⁴ Karánsebes 1–2.

⁵⁶⁵ Lippa 4–7.

⁵⁶⁶ Somlyóvásárhely 1–2.

⁵⁶⁷ Az oklevélben szereplő váradi püspöki udvarbíró és a két vadkerti bíró neve alapján pontosabb datálás is lehetséges, de ezt nem végeztem el.

⁵⁶⁸ Várad 12. (1500–1520k.): DL 99829. (Károlyi cs. nemzetségi, Bosnyák cs.): Varady haz. Debrjocjoni Symon Benydek adot Waradon Pentekhelen egy hjazat penzen Bajnaj Benediknek de njch pecjeti (= de nincs pecsétje.).

⁵⁶⁹ Óbuda 7. (1407): BÁRTFAI SZABÓ 1935, 112. sz., DL 9284. A plicán fordítva (tehát eredetileg a hátlapra) írva: XXIII fol. Inkább az apácák jelzete és nem városi rájegyzés, mivel más óbudai oklevélen nem

A megfogalmazott okleveleket egymás alá írták, ezeket pedig utólag vágják szét darabokra. Ez nem mindig sikerült ügyesen, mert az egész országhatáron több olyan pápens papíroklevelünk avagy misszilisünk is van, ahol vagy a következő szöveg felnyúló szárai látszanak a papír legalján,⁵⁷⁰ vagy az előző szöveg aljának lelógó betűszárai látszanak a papír tetején.⁵⁷¹ Az előbb említett 1379-es egyedűfalui oklevélen a lap teteje van végigpontosva, hogy ennek mentén történjék meg a papír levágása.⁵⁷²

5.4. VISZONYRENDSZER

5.4.1. Mezőváros és földesúr

Azok a források, amelyek alapján képet alkothatunk az egyes falvak és mezővárosok, illetve birtokosaik viszonyáról, mind csak azt az alapképletet mutatják be, hogy az úr távol van, nem tartózkodik a településen – éppen ezért kell írásban tájékoztatni. Nem ismerhetjük azokat az eseteket, amikor a közösség és az úr szóban tárgyalt és egyeztetett egymással, de azokat sem, amikor a település előjárósága a földesúr helyi képviselőihez fordult és azokkal vagy rajtuk keresztül kívánta érdekeit érvényesíteni. A levelek, misszilisok, legalábbis a XV. századiak valójában már egyfajta átmenetet jelentenek ahhoz az uradalomműködési írásbeliséghez, amit majd a XVI. századtól, az első nagyobb korpuszok, például a Nádasdy-levéltár esetében figyelhetünk meg.⁵⁷³

Mezőtúr és Tiszavarsány földesuraikhoz írott levelezése ilyen. A Kállaiak Szabolcsban éltek, mintegy 150 kilométer távolságban. A két mezőváros előjárósága így vagy tiszttartóihoz fordulhatott vagy személyesen küldöttséggel, illetve küldöttjük útján írásban kereste meg földesurát, Kállai Jánost. Az 1470–1500 közötti évekből Túrnak 10, Varsáynak 4 levele maradt fenn a Kállayak levéltárában. Tartalmukból ítélve a kapcsolat elég intenzív lehetett. Részleteket tudhatunk meg a földesúri, illetve Varsányban a királyi adó beszedésének nehézségeiről és a királyi adószedők megtámadásáról, a befolyásos túri polgár, Fokorai Bertalan viselt dolgairól és makacsságáról (szidta a bírókat, nem volt hajlandó a jogszerűtlenül kivetett egyházi adót fizetni, a taxa extraordinaria adószedőjeként nem volt hajlandó esküt tenni),⁵⁷⁴ a környékbeli kunokkal való határvita mozzanatairól, a mezőváros másik felével folytatott torzsalkodásokról, a Budára felhajtott ökrökről, adósságügyekről. Másfelől ezek a levelek meglehetősen lehatárolt motívumkészlettel rendelkeznek, részint a kérés, részint pedig a sérelmezés köré csoportosíthatók. A két fél viszonyában a mezővárosi közösség részéről a kérés hangsúlyos: segítséget, védelmet, haladékat, útmutatást kérnek. Másrészt, jóval visszafogottabban megjelenik a panasz, a sérelem és a burkolt fenyegetőzés is. Ezek minden lehetséges személyes vetületük ellenére olyan motívumok, amelyek lépten-nyomon máshol is felbukkannak.

A segítségkérés különböző válfajaira lássunk példákat! A legkorábbi általam ismert, földesúrhoz címzett falusi kiadvány: a Temes megyei Golonya (Kálina) falu leve-

találni hasonlót. Torda 2. (1444): DL 62829. Az adománylevél szövege alatt az alsó margón jobbra: P. Kőváralja 4. (1466): az adásvételi hártyaoklevél plicáján: Lecta et correcta. DL 34904. (Mályusz Elemér): LK 6 (1928) 152. (ebben nem szerepel.)

⁵⁷⁰ Nagymuzsaly 1. (1408): Károlyi I. 544–545., DL 98755., itt a következő szöveg első neve is olvasható! Késmárk 9. (1457): DF 270348.

⁵⁷¹ Zsolna 1. (1379): DL 42119., ez ráadásul hártyaoklevél! Gara 2. (1379–1386k.): a papír tetején két betűszár alja látszik. DL 94015. Miskolc 6. (1458): Tóth 2012, 108., DL 15297. Varannó 6. (1461): DF 214024. Lubló 5. (1521): DF 229646. Palocsa 2. (1526): DF 218478.

⁵⁷² Újfalva (1379): DL 87516.

⁵⁷³ Földesúr városhoz: Gyula, 1509. január 22. Frangepán Beatrix levele Gyula városának: adójukból fizessék ki a Szőke Domokos gyulai polgárnak a tőle kölcsönvett 25 Ft-ot. DL 37848. Kiad.: Gyulai okl. 49 (78. sz.)

⁵⁷⁴ Fokoraira: Túr 5. (1495): DL 56280. 6. (1496): DL 56284.

le Himfi Benedek bolgár bánhoz 1380 tájáról. A falu közössége arra kéri földesurát, hogy Fenesi Györgynek adjon letelepedési engedélyt, és hagyja közöttük maradni. Az oklevél nagyon darabos fogalmazású, lehetséges, hogy papról van szó, akit a kegyúr máshová akarna helyezni.⁵⁷⁵ Ugyanerről a környékről való a Temes megyei Hódos oklevele, szintén papválasztási ügyben. Vince mezősomlyói iskolamestert hívták meg saját felelősségükre, ezután mutatta be Péter földesúri káplán a kinevező oklevelét. Kéri Himfi Benedek volt bolgár bánt, hogy fogadja el a választást, ne állítson akaratuk ellenére káplánt, ne rontsa bizalmukat.⁵⁷⁶

Gara mezőváros Pál macsói bán unokájához, János mesterhez szóló levelében a következőket írta: tudomásukra jutott, hogy a címzett néhai Nyerges Imre özvegyétől egy hordó bort akar elvenni. Kéri azonban, hogy ezt ne tegye, mert tudomásuk szerint az özvegynek másfél hordónál nincs több bora, és ezt sem a maga részére tartja, hanem a szőlő munkálatainak bérére és elhalt férje lelki üdvösségére teendő intézkedésekre.⁵⁷⁷ 1500-ban Lök bírójá és három segítője kéri földesurát, Kállai Jánost, hogy ne büntesse meg őket a három szekérnyi arrestált löki szállítmány miatt, mivel azokat Nyíregyházán az ottani bíró házában Orosi Domonkos és Tamás rájuk támadva elrabolták tőlük.⁵⁷⁸ Kakonya pedig Zichy Benedekhez fordult levelével, amelyben kéri, hogy adjon felmentést a háborús helyzet miatt a György- és Mihály-napi taksa alól.⁵⁷⁹ Varasd Brandenburgihoz György örgrófhhoz írt: megkapták követeik által nekik küldött levelét, amely szerint tanúbizonyságot kell tenniük az igazság mellett, amiről írtak már neki, azaz hogy a kapitány procurator révén szabadon kell bocsátania a tanút. Ezért küldik hozzá Hanns Rindmaul elismervényét, aki Jakob idején kapitány volt Varasdon. A kapitánnyal a regiszterbe összeírták magukat. Kéri, ne tartsa követeiket sokáig magánál, mivel kevés pénzüik van.⁵⁸⁰ 1523-ban Offenbánya fordult a királyhoz abban a tárgyban, hogy a bánya műveléséhez és a víztelenítéshez adjon 1000 forintos kölcsönt a szebeni kamarából, amiből új bányát létesíthetnek és a régit könnyebben művelhetnék.⁵⁸¹ Majzel falu szintén panaszlevéllel kereste meg a királyt.⁵⁸²

Az egyes településeknek – s ezt mindenképpen hangsúlyoznunk kell – komoly érdekérvényesítési eszköztáruk volt arra, hogy különböző kéréseik, panaszaik meghallgatassanak. Az egyik ilyen az elköltözással való fenyegetőzés volt, mint a legeggyértelműbb nyomásgyakorlási eszköz (hiszen Magyarországon 1397-től kezdve a jobbágy szabadon költözhetett, egyébként pedig elszökhetett „erősebb” földesúrhoz). (Ha nem csinál valamit, nem tudjuk nagyságodat tovább táplálni, fenntartani (*sustinere*).⁵⁸³ Ha nem fogadja el választásukat és akaratuk ellenére káplánt ültet a nyakukba, Isten bizony nincs tovább maradásunk ezen a birtokán.⁵⁸⁴ Szentágota Nagyszébenhez írott levelében: ha nem segítenek, *opidum nostrum omnino desolabitur*.⁵⁸⁵)

A közösségi sérelmekben a mezőváros rezonőr is lehet. Nem kizárólag a mezővárosi polgárok, nem is csupán a városlakók vagy a bíró, hanem az egész uradalom lakói, kenézei, falunagyi nevében is írhatnak uruknak, ezzel is érzékeltetve a probléma

⁵⁷⁵ Golonya (1380k.): DL 104549.

⁵⁷⁶ Hódos (Temes m., 1379–1380).

⁵⁷⁷ Gara 1. (1379–1386k.): DL 94014.

⁵⁷⁸ Lök (1500): DL 56310.

⁵⁷⁹ Kakonya (1495): DL 104856.

⁵⁸⁰ Varasd 14. (1520) DF 267571.

⁵⁸¹ Offenbánya (1523): DL 23755.

⁵⁸² Majzel (1420–1433): DL 49054.

⁵⁸³ Vári (1380–1396k.): DF 284788.

⁵⁸⁴ Hódos II. (1379–1380k.): ...Deo teste ulterius super facie ipsius possessionis infrascripte manere <non> possumus. DL 47873.

⁵⁸⁵ Szentágota (1504): DF 245939.

nagyságát illetve, hogy nyomást gyakoroljanak rá.⁵⁸⁶ Lássunk egy-két példát erre is. Az összes blinai polgár és jobbágy levelében panaszzolják, hogy Zrínyi Péter vízkereszt idején javaikat, borukat, disznóikat, ruházatukat elrabolta. Tudatják vele saját várnagya erőszakoskodásait is.⁵⁸⁷ Nem írnak le mindent, hanem kérik, hogy a küldöncnek adjon hitelt.

A Temes megyei Vizesmonostor kenézeinek, polgárainak és uradalmának levele Brandenburi György örgrófhoz szintén hasonló példa. Ebben kérik, hogy a temesi nemesek által tőlük követelt kártérítést – amit a parasztháborúban való kényszerű részvételük miatt akarnak rajtuk behajtani – hárítsa el róluk. (Itt már megjelenik a közös érdek is, mivel a pénz kifizetése az örgróf gazdasági potenciálját is csökkenti.) Békés János várnagyuk csak időleges békét eszközölt ki a nemesekkel, így ezért írnak sürgősen. Kisebbségi kéréseket is előadnak. Egyrészt Patócsy Péter hunyadi várnagyot, aki rendkívüli szolgáltatásokat kér tőlük lippai házához, intse mérsékletre; másrészt Huza Mihály nemes, a temesi nemesek egyikét ne fogadja várnagyi hivatalba, mert ebből sok baj származik. Harmadrészt Ács Mihály monostori polgár panaszát külön is felvették: azért könyörög, hogy a Radics családnak adott mentességét – amibe beházasodott, ezért az rá is vonatkozik –, az örgróf tartsa meg, mivel ezt a tisztartók nem tartják tiszteletben. A többi a levelet vivő két emberük adja elő.⁵⁸⁸ A fentebbi példákban látható, hogy az egyes települések lakossága igyekezett minderről, a legkisebbtől a legsúlyosabb gondjaiig, panaszaiig és nyilván más egyéb ügyeikről is beszámolni urának, illetve kérni és követelni urától.

Nem tér el érdemben az idegen földesuraknak küldött levelek hangneme, habár közlési stratégiájuk más, és témája: adósságügyek, sérelmek. Adósságügy fordul elő például Komárom Gimesi Forgách Jánoshoz címzett levelében. Ebben szerepel Sirák András komáromi polgár listája arról, hogy Forgách mivel tartozik nekik: boros hordókkal 246 forint értékben, továbbá a zsidóknak adott uzsorával 14,5 forint értékben. A város kéri, hogy a kitűzött határrapon fizessen, mert Mindenszentek előtti péntekig nem történt semmi. Az új határidőt karácsony utánra tűzték ki, január 18. tájára. A levél és a lista egyébként két külön kéz írása.⁵⁸⁹

Más típusú sérelmet kíván orvosolni Lippa előljárósága Varjasi János özvegyéhez küldött levele révén. Mivel Radics László lippai polgár előadta előttük, hogy leányát többszöri kérése ellenére sem akarja az özvegy Lippára hazaengedni, kérik, hogy ezt tegye meg, máskülönben jobbágyaival szemben arrestatiót alkalmaznak.⁵⁹⁰ Losonc ismeretlen földesúrhoz címzett 1472. évi levele valójában jobbágy-szabadságlevél, mivel a szomszédos (nem az aradi) kovászi és galsai polgárok Losoncra települtek – tehát szintén sérelem ügyében született.⁵⁹¹ Debrecen városa 1475 májusában kéri Kállai Jánost, hogy bár Szilágyi Erzsébet a közöttük fennálló ügy tárgyalási időpontját, azaz a végső döntést György-nap nyolcadik napjára tűzte ki, ezt mégis hozzák előre György-nap második napjára.⁵⁹² Egyéni sérelem ügyében lép fel Prázsmár mezőváros közössége is Dengelegi Pongrác János erdélyi vajdához írott levelében. Eszerint agilis Bodolai Béli Márton előadta nekik, hogy jobbágya, a már nyolc éve köztük lakó Péter a vajda várnagyától és familiárisától, Solomi Imrétől szabályosan vett egy tehenet, de az lopással gyanúsítja. Vallják, hogy nem tett ilyet és mindig jó erkölcsűnek ismerték. Kérik,

⁵⁸⁶ Pl. Iudex de Blina et omnes vilichii de uterque Saua simulcum woyeuoda: Blina 2. (1425–1435k.): Zichy VIII. 439–441. (304. sz.), DL 82801.

⁵⁸⁷ Blina 1. (1425–1435k.): Zichy VIII. 441. (305. sz.), DL 82800.

⁵⁸⁸ Vizesmonostor (1516): Mon. rustic. 384–386 (285. sz.), DF 267252.

⁵⁸⁹ Komárom 5. (1448): DL 59387.

⁵⁹⁰ Lippa 2. (1482): DL 25394.

⁵⁹¹ Losonc 1. (1472): DF 280536.

⁵⁹² Debrecen 6. (1475. április 16.): DL 55996.

hogy ne sújtsa a jobbágyot szegénysége miatt pénzbüntetéssel, mivel azt vallotta, hogy áldomást is ittak rá és 24 aszparáért vette a tehenet.⁵⁹³ Kőrös mezőváros lakói, az alsó és felsővárosiak közösen fordultak Eruszt János dalmát-horvát-szlavón bánhoz. Levelük szerint Pekri Lajos az adók fizetése miatt fenyegetőzik, ezért védelmét kéri.⁵⁹⁴ Ugyanők Batthyány Ferenc dalmát-horvát és szlavón bánhoz írott misszilisük útján kéri, hogy sürgős ügyben küldött követeiknek adjon hitelt.⁵⁹⁵ A sérelmek orvoslását célzó levelek sorát Kőszegnek Batthyány Boldizsárhoz intézett 1492-es küldeménye zárja. Ebben Kőszeg várának várnagya, Csolnoki Albert vádjai ellen védekezik, amelyek értelmében a város adta volna át a várat az ellenségnek.⁵⁹⁶ Ezeknél a leveleknél felmerül annak a lehetősége, hogy a közösség bírta földesurának hallgatólagos támogatását is, és ezért bátran mert levelezni ilyen ügyekben. Mindent összevetve elmondható, hogy a települések által írt levelek – legyenek azok bármilyen témájúak is – bizonyítják azt, hogy a birtokos és a birtokán élők között nem volt eleve elrendelt ellentét, hanem nagyon is egymásra voltak utalva, hiszen csak a kölcsönös engedmények útján tudtak boldogulni.

5.4.2. Mezőváros és város

A nagyobb városok levéltárában fennmaradt misszilisek nemcsak politikai és társadalmi kapcsolati hálójuk feltárására alkalmasak, hanem kirajzolják a nagyobb városok befolyási övezetét és ezért a piackörzetekkel is összevethetők. Hogy milyen jellegű, hatókörű és kiterjedésű ez a levelezés, azt a mellékelt „*Hová küldenek levelet a mezővárosok?*” című térképen kívánom bemutatni. A térképre felvettem mindazon mezővárosokat és falvakat, amelyeknek valamelyik nagyobb, általában királyi szabad városhoz intézett levele fennmaradt. Az ilyen településeket jelölő pontokat a címzetteket jelző színes körökkel kötöttem össze. Mindez persze a nagyobb városok szempontjából a jelenség „fonákját”, azaz a bemenő levelezést jelenti, ám a kapcsolat nyilvánvalóan kétirányú volt – a küldött levelek jó része jellemzően válaszlével. A térkép nem volt alkalmas a kapcsolat „erősségének” ábrázolására, tehát az egyszeri levélváltást (például Farnad–Selmechánya)⁵⁹⁷ ugyanolyan vastag vonal jelöli, mint a sokszorost (például Sztropkó–Bártfa, 21 levél).⁵⁹⁸ Nem tüntettem fel továbbá a térképen azt az igen csekély számú esetet sem, amikor egy mezőváros egy falunak vagy egy falu másik falunak ír levelet. Így maradt ki például Debrecennek a Szabolcs megyei Demecserhez írt (és a földesúr Kállay-család levéltárában fennmaradt), elégtételt kérő levele,⁵⁹⁹ vagy a szintén Szabolcs megyei Ajaknak a Tisza-parti Nagyhalász számára küldött értesítése.⁶⁰⁰ Ezek és még egy-két más fennmaradt darabon kívül többet egyáltalán nem ismerünk, az írásbeli kommunikációnak ez a szintje feltárhatatlan.

Ha a térképre pillantunk, rögtön szembeötlő annak nagymértékű aránytalansága. Az ország déli része és közepe üres. Buda, Székesfehérvár, Pécs, Szeged, Temesvár középkori levéltárai nem maradtak fenn, így a térképen sem szerepelhetnek. Hiányzik

⁵⁹³ Prázsmár 1. (1476): UB Sieb. VII. 4114., DL 45678.: nam et idem homo benedicens almasiam in emptione ipsius vaccae publice confessus est, quod recte emisset eandem vaccam pro viginti quatuor asperis.

⁵⁹⁴ Kőrös 16. (1509): DL 104207.

⁵⁹⁵ Kőrös 19. (1525): DL 104457.

⁵⁹⁶ Kőszeg 23. (1492): SOLYMOSI László: Kőszeg 1490. évi feladása. *Vasi Szemle* 37(1983), 97–98. DL 102250.

⁵⁹⁷ Farnad (1504): DF 235125.

⁵⁹⁸ 1430/1460k.–1524 között; Sztropkó 6. (1466), 17. (1515), 21. (1521) kivételével mind Bártfának írt levél.

⁵⁹⁹ Debrecen 7. (1482): DL 56122.

⁶⁰⁰ Ajak 2. (1462): Zichy X. 206–207. (159. sz.).

Kolozsvár is: egyelőre nem ismerek Kolozsvárnak írt középkori mezővárosi levelet, annak ellenére, hogy a kincses város levéltárának van 1526 előtti anyaga. Várad levéltára sem maradt meg, így csak küldőként szerepel, noha az országrésznyi távolságra nyúló kapcsolataiból joggal következtethetünk szűkebb térségbeli intenzív kapcsolataira, gazdasági erejére. Jelzésértékű Zágráb szerepeltetése: a szabad királyi város levéltára ugyanis a XVII. század elején elégett, így nem ismerjük az ide küldött leveleket. Hogy mégis voltak ilyenek, azt Izdenc feltüntetésével kívántam érzékeltetni. A Kőrös megyei mezőváros a zágrábi káptalannak, a káptalani városrész, a Kaptol földesurának írt 1523-ban egy tanúvallomási jegyzőkönyvet magában foglaló levelet a káptalani városrész polgára, Szűcs Antal és az izdenci vámszedő közötti perben.⁶⁰¹ Hasonlóan jelzésértékű és igazából a kieső Temesvár „pótlására”, illetve annak érzékeltetésére tüntettem fel a Rékas–Karánsebes kapcsolatot. Szigorúan véve nem is városi oklevélről van szó, mivel a rékasi Leke Mihály és a kezesek 1493 júliusában kérnek levélben fizetési haladékot Bíró Domonkos számára a hitelező Lázár-fivérektől és Plugovici Balázstól.⁶⁰² A Lázár-fivérek egyike, Mihály ekkor városi esküdt,⁶⁰³ egy évvel később, 1494 májusában Lázár Miklós a karánsebesi bíró és az oláh kerület kapitánya, Lázár Mihály és Plugovici Balázs pedig ugyanekkor sebesi várnagyok – kis jóakarattal tehát úgy is tekinthetjük, hogy a levelet akár magának Karánsebes városának is címezhetnék volna.⁶⁰⁴

Az északnyugati országrészben, illetve a szepesi-sárosi térségben teljesen más léptékű forrásmennyiség birtokában vagyunk, itt a kapcsolatok sokaságát, Bártfa, Eperjes esetében pedig már-már kibogozhatatlan szövevényét látjuk. Itt az egyes jelentősebb mezővárosok: Késmárk és Igló egyszerre levélírók és címzettek.

Ezeknek a gazdasági kapcsolatokból fakadó ügyek legnagyobb része adósságu, egész egyszerűen azért, mivel ezek maradtak fenn. Kisebb részben peres és eseményközlő levelek, esetleg egyéb (borkiméréssel kapcsolatban, ház utáni adófizetés, költözés akadályozása). Sopron példája, hogy a Kelemen győri püspökkel folytatott nagy dézsmaperében 1428-ban a környék kisebb-nagyobb szőlőtermelő mezővárosától és falujától (Kedhely, (Sopron)keresztúr, Kőszeg, Locsmánd, Nezsider, Nyulas, Rohonc) kért tájékoztatást a dézsmaszedés helyi módját illetően, ti. hogy bizonyítsák, hogy náluk is rögtön el kell szállítani az összegyűjtött dézsmabort a településről.⁶⁰⁵ A soproni nótárius szállt ki, kéthetes időszakban végigjárta néhány soproni polgárral a környező mezővárosokat. Több különböző helyen kelt oklevélnek azonos az írásképe.⁶⁰⁶ Örökség kiadása: Pécs Bécsnek ír abban a tárgyban, hogy Gusrih János pécsi polgárfiú bécsi örökségét adják át a levél felmutatójának.⁶⁰⁷ Polgárköltözés: Visegrád Bártfának.⁶⁰⁸ Nagybarom Sopronnak: tudomásuk szerint Trappel Pálnál nem volt a soproni polgártól ellopott ló, de ha valami jogtalanságra derül fény, igazságot szolgáltatnak.⁶⁰⁹ Szakony: A szakonyi lakosok 1458-ban ismeretlen soproni ötvösnél kelyhet rendelték, de a mester közben meghalt és az özvegygel huzavona támadt. Kéri Sopron segítségét.⁶¹⁰

„A korabeli kereskedelem egyik gyakran használt módszere volt az árukölcsön. Alkalmazását a forgótőke hiánya vagy a biztonságosabb pénzkezelés tette szükségessé.

⁶⁰¹ Izdenc 2. (1523): DF 257190.

⁶⁰² Rékas (1493): DL 108035. (A DL 65386/a jelzetten őrzik.)

⁶⁰³ Karánsebes 4. (1493): PESTY: Szörény III, 112–113. (108. sz.)

⁶⁰⁴ Karánsebes 5. (1494): PESTY: Szörény III, 115–116. (111. sz.).

⁶⁰⁵ SZENDE 2002. HÁZI 1939, 279.

⁶⁰⁶ Nezsider: HÁZI I/2. 391 (460. sz.) kézírás megegyezik Nyulaséval. (uo. 391–392.)

⁶⁰⁷ Pécs 9. (1507): Quellen zur Geschichte der Stadt Wien, Bd. II/2, Nr. 5849.

⁶⁰⁸ Visegrád 13. (1475): MÉSZÁROS 2009, 153–154. (53. sz.).

⁶⁰⁹ Nagybarom (1456): HÁZI I/4. 92–93. (116. sz.)

⁶¹⁰ Szakony 4. (1458): DF 203306.

Lényeg az volt, hogy a kereskedő által megvásárolt áru ellenértékét az eladó megelőlegezte számára és az összeggel megterhelte a vásárló valamely birtokát. Amikor az árut eladták vagy más készpénz-jövedelemhez jutott a vásárló, megfizette az áru árát, és a terhelést a bejegyzés áthúzásával megsemmisítették.”⁶¹¹

Kereskedelmi ügyletek: hitel, hitelben való értékesítés. (Bánffy)Hunyad Nagyszebennek írott 1502-es levele szerint a nagyszombati polgármester fia, a később szombati jegyző, Mihály diák Bánffyhunyadon egy polgártársuk megbízására bizonyos mennyiségű vasat vásárolt Kacs Antal polgár előtt. Konvenciót tett (talán nyugtát írt) és utána az írást vagyis regstrumot átadta bizonyos embereknek, hogy vigyék el Szombatra a házába és hozzák el az árát. Erről az említett Kacs Antal előttük bevallást tett, és noha a lajstrom Szombaton van a polgármesternél, a fizetés nem történt meg, ami miatt a hitelezők Kacsot teszik felelőssé. Kéri Szombaton segítségét, és hogy valaki a szombatiak közül náluk a tartozást rendezze.⁶¹²

Az egyes településeken rendezett sokadalmak és hetivásárok kiváló alkalmat jelentettek az árusításon túl az egyes kereskedők között korábban létrejött üzleti kapcsolatok rendezésére is, hiszen egyfajta találkozási pontokként is szolgáltak. Nagy szerepe volt például Váradnak az Erdély és az ország középső és északi területei közötti árucserében. 1482-ben például Várad Vadkert városrészének tanúsítványa szerint Csép Márton eperjesi polgár három brassói kereskedő: Rác István, Polnator Lőrinc és Feketealmi András összesen 94 forintnyi adósságának behajtására, mivel ezért nem tud elmenni Brassóig, Szakálas István kalmárt bízta meg az elszámoltatással.⁶¹³

A levelezési körök és a piackörzetek összefüggéseit vizsgálva megfigyelhető, hogy nagyon szépen elválik például Sopron, Pozsony és Nagyszombat befolyási övezete. Sopron és Pozsony négy mérföldes gyűrűje éppen a Fertő-tó északi partszegélyénél, Nezsider, Nyulas és Széleskút vonalában ér össze; nem véletlen, hogy Nezsider és Széleskút mindkét városnak küld levelet. Pozsony és Nagyszombat vonzáskörzete már jócskán metszi egymást, és inkább Pozsony az, amelyik Nagyszombaton is túlnyúló távolságból kap levelet. Körmöcbánya és Selmechánya gyakorlatilag egy gócot alkot, míg Korpona ezektől elválva, a városjogát átvevő trencsényi mezővárosokkal, illetve Turócszentmártonnal áll kapcsolatban. Bártfa, Eperjes és Kassa, illetve Késmárk és Igló gyakorlatilag egymás négy mérföldes körzetének határán állnak, így az ezeken belül fekvő települések némelyike mindegyiküknek küld levelet. Bártfa esetében az országhatáron túlnyúló, a térképen nem szereplő lengyel mezővárosi kapcsolatokkal is számolnunk kell.

Peresztegnak a szomszédos Sopronhoz írott levele szerint Ebergőc falu kifosztásakor két pereszteginak, Büki Bálintnak és Teretel Györgynek az Ebergőcön megvásárolt hét ökre illetve bértartásba adott három tehene és egy bikája volt a faluban, amit a soproniak a zsákmánnyal együtt elvittek, ezért kéri, hogy adjanak elégtételt.⁶¹⁴ 1452-ben Csepreg Gaspar Seithel soproni polgár (terragiumot lefizető) adósságügyében fordul Sopronhoz, ugyanis megkapták a polgárukért közbenjáró soproni tanács kérését. Noha Gáspár az adósságát Márton-napra nem fizette meg, és az általuk Sopronba küldött két megbízott is eredmény nélkül tért haza, most nem küldhetnek újból senkit a zavaros idők miatt. Gáspár Csepreg földesurának jobbágya, de ha kifizeti tartozását, szabadon jöhet ügyét elrendezni.⁶¹⁵ Sárvár (Sársziget) Sopronnak hasonló tárgyú levelet írt. Nagy László sárvári polgár hat vég kölni vásznat adott hitelbe Bertalan soproni pol-

⁶¹¹ H. NÉMETH 2006, 27.

⁶¹² Bánffyhunyad 1. (1502): DF 245919.

⁶¹³ Várad 10. (1482): DF 246773.

⁶¹⁴ Pereszteg (1508): Házi II/6. 286. (231. sz.), DF 204966.

⁶¹⁵ Csepreg 7. (1452): Házi I/3. 347–348. (411. sz.)

gárnak, de az utóbbi ebből csak két véget ismert el. Nagy László soproni panaszára Sopron kérte Sárvárt, hogy Nagy tanúkat állítson, és azokat hallgassák ki. Sárvár (Sársziget) magisztrátusa előtt Nagy hat tanút vonultatott fel, akik mind azt vallották, hogy Bertalan valóban hat végre vállalt kezességet.⁶¹⁶

Van-e összefüggés a távolság és a tárgy között? A kevés számú interregionális levelezés egyedi eseteket takar. Ritkán, de okkal küldtek az ország egyik végéből a másik végébe levelet. Az erdélyi Dés 1497-ben Selmezbányának írt. Ötvös Péter polgártársuk, aki az ágostonosok megbízásából készítendő ezüst füstölő alapanyagául és árúul szolgáló ezüsttel megszökött, tudomásuk szerint náluk tartózkodik. Kérik, hogy az ellopott ezüstöt adják vissza és a hozzájuk ez ügyben érkező Demeter papnak adjanak hitelt.⁶¹⁷ 1510-ben a trencsényi Bán pedig az erdélyi Besztercéhez írott levelében bizonygatta azt, hogy Henrich Simon fia Jakab nem maradt polgártársuk adósa és nem követett el semmi olyat, amivel gyanúsítják, mivel tisztességes magaviseletű.⁶¹⁸

Az erdélyi Nagyszeben esete azonban eltérő. Itt a beérkező leveleknek csak kisebb része adósságügyi és ezek is a távolabbi, nem szász városokból (Bánffyhungyad, Enyed, Tövis) érkeznek, míg a többi levél igazságszolgáltatási ügyben íródott fellebbezés, amelyek eldöntésére a nagyszebeni polgármester és esküdtek illetékesek.

A Nagyszebenhez szóló levelek másik jelentős csoportját alkották a helység „határszéli” helyzetéből adódó, neki szóló eseményközlő levelek. Köhalom polgárai 1497-ben panaszolják az átvonuló zsoldos katonák által tett károkat, akik a házakból és a mezőkről mindent elvisznek; ezért a lakosok nincsenek biztonságban. Sok kiadásuk van emiatt, így nem tudnak a szokott időben fizetni, türelmet és haladékot kérnek.⁶¹⁹ Ugyanők 1516-ban híreket közölnek a Barcaságba induló seregről, a kapitány hátramaradásáról.⁶²⁰ Hasonló tárgyú korábbi levél János lippai bíró levele Georg Hecht nagyszebeni királybíróhoz a törökök hadmozdulatairól, illetve Szapolyai István halálhíréről.⁶²¹

Eseményközlő levelek más nagyobb város levéltárában is fennmaradtak, ilyen például Komárom Pozsonyhoz írt 1439-es levele. Ebben tudatják, hogy Albert király Neszmélyen van, nagyon beteg és az a hír járja, hogy meg fog halni. Ha bármit megtudnak, meg fogják írni.⁶²² Hasonló példa Kőszeg Sopronhoz írott 1435. évi misszilis, amelyben értesíti a szabad királyi várost a császár érkezéséről.⁶²³

Az efféle leveleknek sokszor nincs keltezése. Erre példa egyrészt a bezenyei bíró levele, amelyben tudósítja a pozsonyi tanácsot, hogy két polgártársuk, Nikel Salzer és Denchel Fischer Bezenyén éjszakázott Iudica vasárnap előtti pénteken.⁶²⁴ Ilyen Pósz György szombathelyi bíró Sopronnak küldött levele is: ha többet megtud, értesíti őket.⁶²⁵ Ezek az esetek egyben rávilágítanak arra is, hogy e városok egyúttal hírelosztási centrumok is voltak. Az ideküldött levélben közölt esemény a „szél hátán” gyorsan eljuthatott bárhová.

⁶¹⁶ Sárvár 3. (1458): Házi I/4. 331–332. (410. sz., Sziget alatt.)

⁶¹⁷ Dés 15. (1497): DF 234745.

⁶¹⁸ Bán (1510): DF 247869.

⁶¹⁹ Köhalom 4. (1497): DF 245427.

⁶²⁰ Köhalom 5. (1516): DF 246110.

⁶²¹ Lippa 3. (1492): DF 245372.

⁶²² Komárom 2. (1439): DF 239740. A Langendorff – Neszmély azonosításhoz l. ifj. Rozgonyi István pozsonyi ispán levelét Albert haláláról, amelyben a települést Neszménynek nevezi: DF 239733. Az adatot Schmidtmayer Richárd barátomnak köszönöm.

⁶²³ Kőszeg 19. (1435): DF 202535.

⁶²⁴ Bezenye (1421–1430): DF 243177.

⁶²⁵ Szombathely 8. (1458): Házi I/4. 291–292 (359. sz.), TÓTH – ZÁGORHIDI 1994, 82. (145. sz.)

Átmenetet jelent a szóbeliség felé a kísérőlevél avagy a nemesek egymás közötti levelezéséből is jól ismert *credentionalis*. Az írásbeliség csak a hitelességet hivatott biztosítani, közlő, közvetítő funkciója nincsen. Úgy is mondhatjuk, hogy önálló tárggyá válik az a fordulat, hogy „a levél vivője majd bővebben beszámol”. Másfelől egyfajta követi megbízólevélnek is tekinthetjük, célja, hogy a levél vivőjét hitelesítse. Példa erre Benedek volt szombathelyi bíró Sopronhoz intézett misszilise, amelyben fiát, Jánost küldi meghatalmazással, egyúttal kéri, hogy szavainak adjanak hitelt.⁶²⁶

⁶²⁶ Szombathely 4. (1409–1426 között): Házi II/6. 33. (32. sz.), TÓTH – ZÁGORHIDI 1994, 68–69. (103. sz.), ZsO II. 7255.

6. ÜGYTÍPUSOK

6.1. INGATLANFORGALMI ÜGYEK

1467. január elején a Pilis megyei Torbágyon a szomszédos Biára való Horvát Gergely özvegye és fiai bevallást tettek Tamás torbágyi plébános és alesperes, valamint Költe Ambrus torbágyi bíró, Gerla Mátyás és Szántó Péter esküdtek előtt. A nemrég elhunyt családfő, Horvát Gergely még 1466 karácsonyán biai háza és egy torbágyi szőlője felől végrendelkezett. Az előbbi gyóntatójára, Mátyás biai plébánosra, utóbbit feleségére és gyermekeire hagyta. Ezt a szőlőt adták el a haláleset után két héten belül a földesúr: Gúti Ország Mihály nádor torbágyi tisztartójának és udvarbírójának, Zagorjei Jánosnak mint jótévőjüknek 10 forintért, amit a vevő már ki is fizetett. A bevallásnak nyolc tanúja volt (két helybeli kismes és hat helybeli parasztgazda). Az oklevelet a lelkiek okán érintett Tamás plébános úr és a falu elöljárósága közösen adta ki Horvátéknak. Zagorjei persze joggal tartott igényt az adásvételről szóló írásra, így az oklevél szövegét a testület saját oklevelébe foglalva a jegyzőként közreműködő Mátyás biai plébánossal az ő számára is kiadta.⁶²⁷

Arra csak gyanakodhatunk, hogy Zagorjei már magától Horvát Gergelytől meg akarta szerezni a szőlőt. Az ügyet Horvát halála bonyolította meg és tette szükségessé egyrészt írásba foglalását, másrészt azt, hogy a kiállított tanúsítványt a szokásostól eltérően az eladók, azaz az örökösök kapják meg és a vevő csak egy átiratot. Ha a szőlőt egy helybeli gazda, nem pedig Zagorjei akarta volna megvenni és a haláleset nem következik be, könnyen lehetséges, hogy az egész ügylet kizárólag a szóbeliség keretei között zajlott volna. Erre mutat, hogy a torbágyi bíró és esküdtek nem is voltak felkészülve ilyen „rendkívüli” esetre: a falunak nem is volt saját közhitelű pecsétje. Ezért is nem csupán a saját nevükben adták ki az oklevelet, hanem a végakarat mint lelki ügy okán is illetékesnek tekinthető helyi plébánossal erősítették meg.⁶²⁸

Az ügy számunkra érdekes egyrészt az írásbeliség ténye miatt. Torbágy a középkorban nem tartozott a különösebben jelentős falvak közé. Leginkább Budához, az udvarhoz való földrajzi közelsége volt lényeges Ország Mihály számára is, aki néhány évvel korábban szerezte meg.⁶²⁹ Másrészt figyelemreméltó, hogy az adásvételnél a helyi bíró és a falusi elöljáróság mint a közösség képviselője az illetékes. Az adásvétel jogszerűségét tehát a közösség ellenőrzése, pontosabban ennek a közösségi kontrollnak a társadalmi gyakorlata biztosítja – akár az írásbeliségtől is függetlenül. Mindez összecseng a Werbőczy Hármaskönyvében szereplő idézett tétellel: „a bíró vagy két esküdt polgár előtt bármiféle közöttük fekvő vagy területükön lévő és elhelyezkedő ingóság vagy ingatlan ügyében tett bevallás mindig érvényes marad, viszont maguk között a polgárok között nincs ereje az efféle dolgokról más országos bírák vagy hiteleshelyek előtt örökérvényűvel tett egyéb bevallásnak.”⁶³⁰ Hasonló passzusokat találunk a budai jogkönyvben és Pozsony városnál is.⁶³¹ A Werbőczy által csupán a szabad királyi városokra

⁶²⁷ Csak az átiró oklevél maradt fenn: Torbágy 1–2.: DF 281917. Zagorjei indoklása: ad maiori rei evidentiam, firmiorique tutelam ac uberiam ad cautelam állítsák ki az oklevelet.

⁶²⁸ Az oklevél szövegéből nem egyértelmű, hogy a sigillum nostrum a plébános vagy a falu pecsétje-e. A felvételen a pecsét nem látszik, a kiadásban „Függő pecsét nyoma”(!) a megjelölés. TÓTH 2001, 165.

⁶²⁹ ENGEL 2002, 1PI30 (7: puszta), 1459-től birtokos. Pest megyében a magyar arisztokrácia tagjai általában törekedtek valamilyen udvari jelenlétükhöz „támaszpontként” szolgáló birtokot venni, Torbágy is ilyennek tekinthető. Lásd TRINGLI 2001b, 93.

⁶³⁰ Trip. P. III. tit. XII.: Item fassio coram iudice aut duobus iuratis civibus ratione et preterito quarumcunque rerum sive mobiliū sive immobiliū in eorum medio vel territorio existentem et adiacentium facta semper rata permanet; [§1] nec valet alia fassio inter ipsos cives super huiusmodi rebus coram aliis iudicibus regni vel in locis testimonialibus iure perennali facta.

⁶³¹ Buda 201.§. (418), KIRÁLY 1894, 134.

vonatkoztatott elvet tehát egy általános, a településhálózat legjelentéktelenebb elemeire is kiterjedő jogszokásnak tekinthetjük. Ezt a vizsgált forrásanyag is igazolja.

Hasonlóan érdekes a Zemplén megyei Bekecs példája. Pócs Lőrinc kassai polgár Kassa magisztrátusa színe előtt vásárolt a budai Jöröc Mihálytól egy bekecsi szőlőt. Mivel az ingatlan a Zemplén megyei falu határában feküdt, a szőlő adásvételére a falu előtt is sort kellett keríteni a kitűzött időpontban. Az ügylet hitelesítésére Bekecs előjárósága a György-napot követő vasárnapot tűzte ki, hogy a felek előttük is jelenjenek meg tanúikkal, „*ahogy a jog megkívánja*”. Erről Kassát egy némileg zavaros latinságú levélben értesítették.⁶³²

Az ingatlan adásvételének törvényességéhez tehát a területileg illetékes települési előjáróság előtt tett bevallás nélkülözhetetlen volt. Az írásba foglalás ugyan nem mellékes, de másodlagos: inkább utólag, a birtokhoz való jog igazolásához, bizonyításához volt rá szükség. (Akkor viszont nagyon, mivel a hazai perjogban a késő középkorban az okleveles bizonyítás volt az elsődleges.) Ez állt a háttérben egy 1516-os esetnek is. A Doboka megyei Szék mezőváros a kolozsvári domonkosok kérésére oklevélbe foglalva bizonyította, hogy a szerzetesek halastavukat 35 éve törvényesen birtokolják. Annak idején ugyanis a derék fraterok, bár törvényesen vásárolták, de bizonyításra alkalmas oklevelet nem készítették róla.⁶³³ A területet öt tagban vették meg, de az egykori eladók közül már csak Farkas Benedek volt életben, és ő sorolta fel tanúvallomásaiban a többi eladót és területet. A vallomás hitelességét a helybeli plébános és két káplánja, valamint további két széki polgár tanúsította, egyikük, Farkas Balázs a neve alapján a vallomástevő Benedek rokona volt. A kolozsvári domonkosoknak egyébként más érdekeltségük is volt Széken, egy másik tavuk után a széki plébániának tartoztak tizeddel, ezért a plébános és káplánjainak tanúként való szereplése is érthető.⁶³⁴

6.1.1. Az ingatlanforgalmi ügyletek menete

Ahogy az előbbiekben láthattuk, az adásvételről kiállított oklevél az egész ügylet végpontja. Ehhez a következő eseményeknek kellett előbb megtörténnie, a következő feltételeknek kellett teljesülnie:

1. A felek szóban megegyeznek, megállapodnak, „egymás kezébe csapnak.”⁶³⁵
2. A vevő kifizeti a vételárat és/vagy megtörténik a birtokbaadás. Ekkor vagy még előbb, a megállapodáskor áldomást isznak tanúk jelenlétében. A sorrend nem kötött. (Bizonyos esetekben ennyi elég is: ingóságok adásvételekor például nem is kell az ügyletről írás.)
3. Az eladó a mezővárosi hatóság (illetve annak képviselői) előtt bevallást tesz. Ezt valamilyen formában írásban rögzítik: vagy eleve megírják az oklevelet vagy csak egy fogalmazványt készítenek.
4. Az ügylet nyilvános kihirdetése, kifüggesztése.⁶³⁶ Az esetleges ellentmondók (rokonság, szomszédok) így tudomást szerezhetnek az ügyletről és jóváhagyhatják. (Erről a pecsételő nap kapcsán már volt szó.)
5. Ezután az írnok írásba foglalja (vagy a megírt oklevelet megpecsételéssel hitelesíti) és kiadja a vevőnek.

⁶³² Bekecs (1517): DF 271641. Vö. GULYÁS 2008b, 73. Az oklevélben nincs szó a vételár átadásáról. Az oklevél pecsételetlen, azaz a falunak vlsz. szintén nem volt pecsétje.

⁶³³ Szék (1516): DL 29629.: *litteras tamen superinde pro testimonio efficaces emanare nondum fecissent.*

⁶³⁴ ESZTERHÁZY 1866, 568–9.

⁶³⁵ TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 675. (Az adásvételi ügylet vásári formája) Kezet ad a vevő: Köhalom 3. (1490): DF 246262. A perbeli egyezségnél is előfordul a kézrázás: Kezet fogva megbékültek. Gyulafehérvár 3. (1490): DL 30476.

⁶³⁶ TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 531.

Természetesen az elemek sorrendje nem teljesen kötött. A fizetés ideje, az áldomás és a bevallás módja, a birtokbaadás ideje, továbbá az oklevél kiállítása az adott helyzettől és a felektől függött. Amint már említettem, az oklevél formáját is az oklevélnyerő anyagi ereje szabta meg, például a szlavóniai Verőce által saját földesurának kiállított csoportos adásvételről szóló oklevél érthető módon függőpecsétes, míg egy egyszerű záloglevelet vagy végrendeleti adományt papíron, pátens formában állítottak ki.

Az adásvétel alapját képező szóbeli megállapodást két jogintézmény: a tanúk és az áldomás volt hivatva megerősíteni, hitelesíteni. Bár ezeket nem mindig és nem mindenütt tüntették fel magát a jogi tényt rögzítő oklevelekben, általánosan elterjedtek lehettek mindenütt. A két jogintézmény szorosan összefüggött, erre világít rá a tanúk *testes seu mercipotes* megnevezése: azaz akik a mercipotumot, az áldomást itták az ügyletnél.⁶³⁷ A közjegyzői oklevelek tanúnévsoraihoz hasonlóan a névsort sokszor az *et aliis quam pluribus ad hec specialiter vocatis et rogatis* formulával toldják meg. A tanúk száma nincs megszabva: általában 4–25 fő között változik. A szlavóniai Boviçon a XVI. század elején 13–14 tanú, a közeli Sztenicsnón ugyanebben az időszakban öt tanú szerepel.⁶³⁸ Az erdélyi Köhalom 1490-es kiadványában a felek négy tanúval – egyikük pap – itták meg az áldomást.⁶³⁹ A Tolna megyei Kesztlőcön 1502-ben 19+8, összesen 27 tanút neveznek meg az oklevélben. A kiugróan magas tanulétszám talán a pecsételési hiányát is volt hivatva ellensúlyozni.⁶⁴⁰ A Somogy megyei Szentbarabáson 1510-ben 21 tanút sorolnak fel, köztük Lőrincet, akinek a házában az áldomást a tanúkkal megitták.⁶⁴¹ A Valkó megyei Garán 1414–1430 között négy alkalommal tudunk adásvételről, ezek közül háromszor 12 (egyszer 13) fő, 1430-ban hét fő szerepel, zömmel az uradalom területéről való személyek: helybeli mesteremberek, a plébános, a káplán, szomszédos birtokos nemes és mutatóba egy asszony is.⁶⁴² Az nem derül ki, hogy az oklevelekben felsorolt tanúk a bevallásnál jelen voltak-e. Ehhez keríthettek más embereket is tanúnak, mint Torbágy esetében (*coram nobis et aliis viris infrascriptis*). Itt a nyolc tanú egyike sem egyezett meg a korábbi végrendelet tanúival.⁶⁴³ Köhalom említett 1490-es esetében viszont igen.⁶⁴⁴ A tanúk teheték meg magát az adásvételről szóló bevallást is, nyilván a végrendeleti ügyek mintájára. A Körös megyei Brezovicán 1413-ban öt tanú tett bevallást a városi tanács előtt, ezek egyike éppen az eladó bátyja volt.⁶⁴⁵

Az áldomás a jogszerzésnél és ügyletkötéseknél is előforduló jogi rítus: a résztvevők egyetértését, örömet, jelenlétét fejezte ki.⁶⁴⁶ Fogalmára az oklevelek a *benedictio*, *mercipotum*, *victima*, *almasia* szavakat használják.⁶⁴⁷ (Például: 1433: *victimam sumpserunt*,⁶⁴⁸ 1509: *huius autem ordinacioni, docioni, satisfacioni atque victime bibicionis interfuerunt* – utána a tanúk felsorolásával;⁶⁴⁹ ugyanennek a horvát nyelvi megfelelője: *i na to biše aldomašnice, ka na aldomaš piše v Boga moliše* – utána a tanúk

⁶³⁷ Berkusevina 1. (1471): *testibus seu mercipotis infrascriptis* 13 tanú felsorolása az oklevél alján; az is rendhagyó, hogy határjárás van benne. DF 268030.

⁶³⁸ Bović, Sztenicsnó 2.,

⁶³⁹ Köhalom 3. (1490): DF 246262. *benedictionem mercipotarii(?) et almasii ratificaverunt*

⁶⁴⁰ Kesztlőc (1502): DF 209433.

⁶⁴¹ Szentbarabás (1510): *in cuius domo victimam huius vendicionis predicti testes biberunt*. DF 273885.

⁶⁴² Gara 3–6.

⁶⁴³ Torbágy 2. (1461): DF 281917.

⁶⁴⁴ Köhalom 3. (1490): DF 246262.

⁶⁴⁵ Brezovica 2. (1413): ZsO IV. 86., DF 230923.

⁶⁴⁶ TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 531.

⁶⁴⁷ MOKISz 16., s. v. áldomás., BARTAL 1901, 23., s. v. Aldamas, Aldamasium, 417., s. v. Mercipotus.

⁶⁴⁸ Zelna (1433): DF 218715. Összesen 7 tanú.

⁶⁴⁹ Kapronca 9. (1509): DF 275114.

felsorolása.⁶⁵⁰) Áldomást ingóság eladásánál is ihattak, így az erdélyi Prázsmár levelében egy tehén adásvétele kapcsán említik.⁶⁵¹

A fizetés az áldomást követi. Ebből lehettek általában a problémák, mert a szokásjog szerint az áldomás után a vevő már nem léphetett vissza. 1482-ben Kőhalom mezőváros (egyben szász szék) magisztrátusa előtt Simon Ebel szentágotai polgár tett panaszt: a Kőhalomszék területén fekvő Kóbor faluban a falu közösségétől vett egy halastavat, de mivel nem fogott elég halat belőle, a kárt a falusiakkal akarta megtéríttetni. Az alperesek szerint Ebel bejelentette vásárlási szándékát a halastóra, és engedélyükre hálóval próbahalászatot tartott, majd megfelelő mennyiségű halat is fogott belőle. Ezután megvette 50 Ft-ért a tavat és áldomást is megitták rá (*et se potum seu almasium in ratificationem emtionis istius biberunt*). Ráadásul az ezt követő fizetés alkalmával (*tempore depositionis pecuniarum post almasium*) a kőhalmi villicus és egy esküdt jelenlétében a kóboriak meg is mondták, hogy ha a vevő megkárosítva érzi magát, most még visszaléphet a vásártól. Simon akkor úgy nyilatkozott, hogy meg akarja venni a tavat, és ha valami kár lenne, az őt és ne mászt terheljen.⁶⁵² Így aztán el is vesztette a pert. Nyolc évvel később hasonló esetet írnak le, ugyancsak Kőhalomban: egy szomszéd élt elővásárlási jogával, és az adásvételre megitták az áldomást, megállapodva, hogy a vételár felét három, a maradékot pedig 14 nap múlva megfizeti. De a török közeledtének hírére a fizetést előbb elhalasztották, majd később a vevő újabb ígérete ellenére sem tudott fizetni. Ezért a bíróság az eladó részére záloglefoglalást hajtatott végre.⁶⁵³

6.1.2. Az ingatlanforgalmi (adásvételi) oklevelek szerkezete

Az ingatlanforgalommal kapcsolatos falusi és mezővárosi kiadványok a vizsgált forrásanyag igen jelentős részét teszik ki. Jellegzetességük, hogy a bennük foglalt egyszerű jogi tény (egyik fél a másikra bizonyos feltételekkel vagyontárgyat ruház át) miatt szövegük más ügykéhez képest sokkal formularizáltabb. Ennek oka egyrészt a legfőbb mintául szolgáló hiteleshelyi fassionalis oklevelek, amelyekre sokban emlékeztetnek, másrészt maguknak az ingatlanügyeknek a formularizálhatósága. A forma bevettségét jól jelzi, hogy formuláskönyvekben, így már a XIV. századi *Ars notarialis*ban is megtalálható.⁶⁵⁴ E szempontból nincs nagy különbség az ingatlan-átruházás fajtái: adásvétel, zálog, csere, bérlet és végrendeleti adomány között. Éppen a mesterkélt beállítás a hitelesség egyik stilisztikai eszköze. (A latin nyelvű oklevelekben rendszerint használt befejezett jelen idő, praesens perfectum, egyfajta „kimerevített jelent” is érzékeltet.) Úgy is mondhatnánk, hogy a jogi szöveg szándékosan dramatizál, ünnepélyes, egyben steril jelenetté konstruálja a valóságban teljesen hétköznapi módon lezajlott bevallást. A szereplők a szöveg szerint a hivatalos térben, a városi testület előtt mintegy „újrajátsszák” az ügyletet. Ezt az „újrajátsszást” rögzíti a szöveg a városi testület narrációjaként, az oklevél privilegialis vagy pátens formájának megfelelően hosszadalmasabb vagy egyszerűbb formában. (Az alábbi megállapítások természetesen az „ideális” oklevélre vonatkoznak; „tipikusnak” a XV. század végi kiadványokat tekintem, az esetleges eltéréseket, sajátosságokat ehhez képest jelzem.)

A szöveg élén a testület felsorolása áll, ez is az érvényességet és a hitelességet növeli. Előttük (*coram nobis*, vagy még nyomatékosítva a hatalmi pozíciót: *in sede*

⁶⁵⁰ Stenicsnó 1. (1504) és 2. (1513): Acta Croatica 185. és 204., DL 34347. és 34348.

⁶⁵¹ Prázsmár 1. (1476): UB Sieb. VII. 4114., DL 45648. idem homo benedicens almasiam in emptione ipsius vaccae publice confessus est.

⁶⁵² Kőhalom 2. (1482): UB Sieb. VII. 4489., DF 245355.

⁶⁵³ Kőhalom 3. (1490): DF 246262.

⁶⁵⁴ KOVACHICH 1799, 38.

nostra iudiciaria)⁶⁵⁵ jelennek meg a szöveg szerint az ügylet szereplői. Kivételes esetben, ha az eladó nem tudott személyesen megjelenni, megbízottja tehetett bevallást vagy kiszállhattak hozzá, ilyenkor ennek indoklása is szerepel.⁶⁵⁶ Bár az eladó és a vevő elvileg egyenrangú felek a jelenetben, szerepük nem egyforma. A vevő az esetek többségében passzív, sőt, a rövidebb, egyszerűbb szövegezésben csupán az eladó nevezi meg a monológja végén.⁶⁵⁷ Ritka az, amikor a vevő szemszögéből állítják be a jelenetet, ennek általában valami sajátos oka van (csoportos adásvétel, esetleg a vevő jóval tekintélyesebb személy, például maga a település birtokosa).⁶⁵⁸ Az általános jelenség, hogy a fennmaradt oklevelekben a vevők sokszor egybeesnek az elit tagjaival. Az írásba foglalással is leginkább ez a réteg él.

Szinte mindig az eladó az, aki a szöveg szerint beszél, mégpedig hangsúlyozottan saját akaratából, önként.⁶⁵⁹ A bevallás (felvallás, *fassio*) szokása szerint összes hozzátartozóinak és rokonainak a terhét is magára veszi, hozzájárulásukkal, beleegyezésükkel, a nevükben is szól.⁶⁶⁰ Végrendeletnél, ha az örökhagyó teszi a bevallást, az épelméjűséget is hangsúlyozzák. Ezt az eladói monológot hallgatja meg a testület (*per eundemque N. propositum extitit isto modo et confessum, quomodo...*⁶⁶¹; *sponte et libere confessa est in hunc modum, quomodo...*⁶⁶²; *vive vocis oraculo confessus est in hunc modum, quod...*⁶⁶³).

Az eladó szájába adott szövegben a közlés elemei többé-kevésbé megszabottak. Ha indokolja döntését, akkor általában a sürgető szükség elkerülésére hivatkozik (*pro quibusdam necessitatibus ipsam summe urgentibus evitandis*).⁶⁶⁴ Ezután nevezi meg a vagyontárgyat és sorolja fel jellemzőit: milyen jogcímen birtokolta, az adott tárgy hol található, miképpen azonosítható és milyen tartozékai vannak.

A jogcím lehet öröklés (*vinea hereditaria, ipsum iure hereditario continentem*), vásárlás vagy zálog (*vinea empticia, pignoris sive emcionis titulo*)⁶⁶⁵ – néhány esetben a korábbi eladó megnevezésével), esetleg jegyajándék is (*vineam suam... de bonis prefati*

⁶⁵⁵ Pl. Szalatnok 2. (1494): DL 67865. Horvátul: pred nas v okrišal i v zborišće naše navadne, illetve: v okrišal naš navadne: Sztenicsnó 1. (1504) és 2. (1513): Acta Croatica 185. és 204., DL 34347. és 34348.

⁶⁵⁶ Óbuda 20. (1445): két óbudai esküdt ment el az apácákhoz, akiknek az apácák a rácson keresztül tettek bevallást egyik szőlőjük elajándékozásáról. DL 13841. Kesztlöc (1502): Sohonnai Mártonné Magda aszszony in domo habitacionis eiusdem coram nobis personaliter tett bevallást. DF 209433.

⁶⁵⁷ Ha az adásvételi ügy privilegiális formában van kiállítva, akkor az esetek többségében a feleket ab una parte, ab altera parte-formában tüntetik fel. Pl. Ugra (1360), Szentersébet (1380), Sziscsán 1. (1456): privilegiális. Utóbbi esetben egyik és másik részről is az eladókat (végrendeletli végrehajtó és özvegyek) nevezik meg, a vevő csak „mellékesen” szerepel. Kolozs 1–2. (1472) hasonlóképpen függőpecsétes és ez a formula található benne. Kovászi (1500), Újlak. Ellenpélda: privilegiális de nincs egyik fél–másik fél: Lippa, 1514–1525., Csázma (1455)–1498.

⁶⁵⁸ Verőce 3–4. (1513, 1514): Bánffy János, a földesúr. Pásztó (1417): Kazai Kakas Gyula a fürdőház vevője, ZsO VI. 1142.; Kesztlöc (1502): a vevő, Laki Micski László van előbb nevesítve, mivel nemes, a pécsi püspök százi provisor. DF 209433.

⁶⁵⁹ Berethalom (1406): UB Sieb. III. nr. 1566., p. 410: voce viva, bona fide, libere et sponte absque omni dolo et fraude dicti vel facti expresse fuit confessa.

⁶⁶⁰ providus Emericus Heerge de Wyzaaz concivis noster cum coniuge sua Katherina, filiis Benedicto, Georgio et Michaele ac filiabus Elena et Elizabet vocatis oneraque omnium in se assumens... (Szász, 1458–1488k., DF 278587.)

⁶⁶¹ DF 253373. (Dés, 1503)

⁶⁶² DL 98100. (Nyitra, 1461)

⁶⁶³ DF 250361 (Nyitra 1475) Különösen hosszú és szép formula: Vízakna 1466: per eandemque dominam propositum extitit eo modo, quomodo ipsa non compulsa nec coacta seu aliquo seducta errore, se bona voluntate beneplacito omninoque prematuro ac bene deliberato necnon consilio pretacti Ladislai de Bogath domini et mariti ipsius carissimi desuper habito speciali..

⁶⁶⁴ DL 98100. (Nyitra, 1461) vö. Várad 12. (két változat)

⁶⁶⁵ Karánsebes 3. (1474): PESTY: Szörény III, 85–86 (86. sz.), DL 73028.

*Ladislai Zenchi, domini et mariti sui ad ipsam pro iure nuptiali devolutam*⁶⁶⁶). Ez az ingatlan státusza miatt volt lényeges. Az oklevelek tanúsága szerint megkülönböztették a öröklött, illetve a szerzett javakat. Ennek az esetleges jogvita miatt lehetett jelentősége.⁶⁶⁷ A vagyontárgy lehet telek tartozékokkal vagy anélkül, illetőleg telken kívüli föld, például irtvány vagy szőlő is. A telek esetében megkülönböztették a földdarabot és a rajta álló felépítményt (*ac aliis omnibus in superficie eiusdem habitis et preparatis...*),⁶⁶⁸ illetve, mivel maga a telek a földesúr tulajdonában volt, valójában az épületre gondoltak egy telek adásvételekor (*fundum seu domum in vico Malomwlcza*⁶⁶⁹ vagy *domum seu sessionem ... utilitatibus et pertinenciis et edificiis ligneis et lapideis in superficie eiusdem properatis et habitis*.⁶⁷⁰) Mai szemmel furcsának tűnhet, hogy az oklevelekben nem írják le sem a felépítmények számát és elhelyezkedését és általában nem adják meg a telek méretét sem, hiszen ez utóbbit adottnak veszik.⁶⁷¹ Néhány kivételt azért ismerünk, főleg Szlavóniából,⁶⁷² ahol például Csázmán általában a szántóterületek nagyságát megadják *dieta*-ban (napszám) – talán éppen azért, mert ezek nem telkekhez kötött földek voltak.⁶⁷³ De találkozunk telekmérettel 1380-ban Visegrádon is egy bérleti szerződésnél,⁶⁷⁴ és a területnagyságot a fentebb idézett 1516-ban említett széki halastó esetében is megadták, holdban.

A hely meghatározása néhány egyszerű és közismert elven alapult: az ingatlan helyének megállapításához irányokat, égtájakat, viszonyítási pontokat vagy ezek bizonyos kombinációit használták.⁶⁷⁵ A szövegek mindenekelőtt tartalmazzák, hogy az ingatlan a város területén fekszik (*vineam... in metis et vinetis Baymocziensibus habitam et sitam...*⁶⁷⁶; *unum fondum curie eorundem in Wyzaaz et in medio nostri habitum et existentem...*⁶⁷⁷). Ezen kívül néhány nem térbeli jellegű azonosítást is használhattak. A telket azonosíthatták korábbi tulajdonosával (*domum suam, que alias conddam Iohannes Buday prefuisset in vico Sancti Iacobi inter portas domorum canonicalium honorabilium dominorum Blasii Zelemeri et Stephani Czaaari habitam et adiacentem*)⁶⁷⁸ irtvány esetén a foglalás tényének megnevezésével (*duo iugera de terra manibus suas extirpatas[!]*)⁶⁷⁹ vagy a foglalás módjával, például, hogy a szőlőt az illető saját maga telepítette.⁶⁸⁰ A telek, terület leírását két égtáj felé eső szomszédok, illetve az összes égtáj felé eső szomszédság felsorolásával adták meg. Két égtájas az átellenes:

⁶⁶⁶ Bihar (1417): DL 60608.

⁶⁶⁷ GULYÁS 2008d, 217.

⁶⁶⁸ Szász (1458–1488k.): DF 278587.

⁶⁶⁹ Dész 22. (1507): Teleki II. 429. (pótlék XV. sz.), DL 74325.

⁶⁷⁰ Óbuda 5. (1395): DL 8109. Reg.: BARTFAI SZABÓ 1935, 104. sz.

⁶⁷¹ A telkek nagyságát a nemesi osztálylevelekben is adottnak veszik. C. TÓTH 2004, 284. 284.

⁶⁷² Csázma 1. (1407): az eladott telek in latitudine duas tractos terre continetur, per longitudinem usque fluvium Chasma dictum ab ipso fundo seu civili super separando curie seu fundo prebendali terjed, DF 282389.

⁶⁷³ A mérték jelentésére: BOGDÁN 1978a, 218–221.

⁶⁷⁴ Visegrád 6. (1380): quandam particulam terre sue curie retro fundum mag. Petri Litterati de Lypptowia dicti edificiis prorsus destitutam viginti unum in longitudine et decem in latitudine ulnas silvestres continentem. MÉSZÁROS 2009, 138–139. (38. sz.), DF 244335.

⁶⁷⁵ Ezzel itt részletesen nem foglalkozunk, mivel az oklevélszövegekben szereplő lokalizáció helyes értelmezéséhez sok esetben szükség volna magának a helyszínnak az ismeretére. A kérdésről legutóbb Visegrád példáján: MÉSZÁROS 2009, 22–23.

⁶⁷⁶ Bajmóc 1. (1446): DF 227548.

⁶⁷⁷ Szász (1458–1488k.): DF 278587.

⁶⁷⁸ Várad 6. (1461): DL 15662. A korábbi tulajdonos megnevezése a hegyaljai térség kiadványaiban gyakori.

⁶⁷⁹ Szentersébet (1380): DL 6674.

⁶⁸⁰ TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 594–595. Körösszeg (1443): DL 13749.: quandam vineam suam, quam iis laboribus suis plantatam...

kelet–nyugati, illetve észak–déli párosítást jelentette. A négy égtájas lokalizációt általában keletről kezdték, leggyakrabban a kelet–dél–nyugat–észak sorrendben.⁶⁸¹ Az észak megnevezése igencsak ingadozó: *septemtrio*, *aquilo*, sőt egyes esetekben a dél fogalmára használt *australis*. Désen például az égtájak megjelölésénél következetesen az *australis* szót használják ebben az értelemben, és pusztán azért nem keverhető össze a déllel, mert az mindig *meridies*. A jelenség máshol is felbukkan.⁶⁸² Átmeneti vagy csonka formáknak tekinthetjük, amikor csak három égtájat vagy csak két, de egymás melletti égtájat tüntettek fel. A szőlőültetvények esetében a latin *promontorium* jelölte a szőlővel borított hegyet, a helynevekben előforduló magyar *mál* szó pedig a hegyoldalt.⁶⁸³ A szőlőskert esetleges nevét is megadhatták. A leggyakoribb forma a szőlő-hegy+szomszédok megnevezése. Malom esetében általában azt tüntették fel a szövegben, hogy melyik folyón, milyen helyen (milyen malmok között) található. A mezővárosi adásvételi oklevelekben igen ritkán fordul elő határjárás, egybefüggő nagyobb földterületeknél. Regionális alkalmazása Szlavóniában figyelhető meg.⁶⁸⁴

Az ingatlan jellemzőinek felsorolása után nevezik meg a vevőt és az átruházás befejezett tényét. (Eladás esetén: *dedisset, vendidisset et perpetuasset, immo dedit et vendidit...*⁶⁸⁵ vagy *dedisset, vendidisset, appropriasset et ascripsisset, immo dedit, vendidit, appropriavit et ascripsit...*⁶⁸⁶ vagy *dedisset, vendidisset et apperpetuasset, immo dedit, vendidit et apperpetuavit...*⁶⁸⁷ zálogba adás esetén: *pignori obligasset*.) Az ár feltüntetése már a XIV. századi gyakorlatban is általános (például Győr, Patak, Újhely oklevelei), ritkábbnak inkább az számít, ha nem adják meg a vételár összegét. Bizonyos települések okleveleiben ugyan az összeg feltüntetése nem következetes,⁶⁸⁸ de ez véletlen is lehet, mivel a települések egy részéből csak egy-egy adásvételi oklevelet ismerünk.⁶⁸⁹ A vizsgált anyagban Dész volt az egyetlen, ahol az adásvételi kiadványokban következetesen hiányzik az ár megnevezése; az „örök áron” kifejezés (*pretio perpetuo*, illetve még általánosabban *iure perpetuo et irrevocabiliter*) helyettesíti.⁶⁹⁰ Az árat a korai, XIV. századi, főleg ezüstmárkát feltüntető adatokat leszámítva a XV. század elejétől, első harmadától következetesen aranyforintban adják meg. Bár az oklevelek jó részében úgy állítják be, mintha ténylegesen aranyforintban történt volna a fizetés (*auro puri, boni et iusti ponderis*),⁶⁹¹ ez nem nagyon valószínű. Logikusabb, hogy számolási pénzegységről volt szó: az aranyforint évtizedekkel később is érthető, értelmezhető volt az oklevélszövegben. (Az ezüstpénz forgalmi értéke a XV. században is változik, új pénz kibocsátása esetén mindenképpen.) Aranyforintban számolni azért is lehetett szükség, hogy az esetleges patvarkodás esetén az elmarasztalt a hajdani vételárnak ténylegesen megfelelő összeget le tudja fizetni. Néhány esetben még az is nyilvánvaló,

⁶⁸¹ Kivételek előfordulhatnak: Pankota 1395: É–K–D–Ny; Karánsebes: 1456: É–D–K–Ny; 1457: Ny–K–É–D, de a XV. század végére általában a K–D–Ny–É-sorrend a szinte kizárólagos.

⁶⁸² Példák Désen kívül: Szász (1458–1488): DF DF 278587. Karánsebes 4. (1493): PESTY: Szörény III. 112–113. (108. sz.).

⁶⁸³ Atlasz: Sátorajaujhely, bev. 33–34.

⁶⁸⁴ Berkusevina (Zágráb m.) 1–3. Archaikus, ugyanitt tanúnévsor is. Brezovica 2. (1413): ZsO IV. 86., DF 230923. Csütörtökhely (1433): DF 218715. Csázma: föld- és szőlőterületeknél, valamint városi telkeknél egyaránt megfigyelhető. Erdő esetében: Kőrös (Felsőváros), 1514.

⁶⁸⁵ DF 253373. (Dész, 1503)

⁶⁸⁶ DF 253373. (Dész, 1503)

⁶⁸⁷ DF 250361. (Nyitra, 1475)

⁶⁸⁸ Eger, Kőrös, Krapina, Miskolc.

⁶⁸⁹ Körösszeg, Rojsa, Szentbarabás.

⁶⁹⁰ A kifejezés alkalmazása a kora újkori hegyaljai gyakorlatban: LADÁNYI 1984, 236.

⁶⁹¹ Sziscsan 2. (1458): DF 282429.

hogy nem vagy nemcsak pénzben fizettek, hanem valamilyen más vagyontárggyal (élő-állat, gabona vagy használati tárgy).⁶⁹²

Az adásvétel jellemzője, hogy egyrészt visszavonhatatlan, azaz az eladó minden ezzel kapcsolatos jogáról lemondott (*nullum dominium nullumve iures et proprietates in ipsa vinea pro se reservandum, sed totum et omne ius et donum proprietarie ipsius vinee in ipsos transferendum*),⁶⁹³ másrészt, hogy örökérvényű, éppen ezért kiterjed a vevő utódaira is, továbbá, hogy senkinek az érdekeit, jogait nem sérti, ellene senki sem tiltakozott (*circumspectis N. et eorum heredibus universis iure perpetuo et irrevocabiliter ... dedisset, vendidisset...*⁶⁹⁴ vagy *dedisset, vendidisset et perpetuasset, immo dedit et vendidit sibi et per eam filiis filiabusque suis et posteritatibus universis nullo penitus contradictore apparente...*⁶⁹⁵). Szlavóniai mezővárosoknál figyelhető meg, hogy azt hangsúlyozzák, hogy a vevő (és bárki) szabadon rendelkezhet a tulajdonnal.⁶⁹⁶ A zálogba adásnál ezen a helyen az elidegenítés feltételei állnak. Itt jelölik meg a vétel-árat vagy zálogösszeget is, bár sok esetben nem tényleges összegként, hanem „örökárként” (*pro pretio perpetuo* – vö.: *foro perennali*⁶⁹⁷), amit már az eladó részben vagy egészben meg is kapott a vevőtől (*plene receptis et rehabitis / plene et integre persolutis, habitis et perceptis*⁶⁹⁸ – és egyben nyugtatja erről.)

Egy-két esetben a vevő a fassio alkalmával fizeti ki az összeget. Egerben 1513-ban a vevő a 65 forintos vételárból 60-at már korábban megfizetett, a maradék 5 forintot az oklevél keltének napján fizette ki a városi tanács előtt, az eladók pedig ekkor adták birtokba az ingatlant.⁶⁹⁹ Bazin 1515-ös oklevele szerint Mészáros Pongrác a szőlőskertért három részletben fizette ki a két tulajdonosnak az összesen 15 forintos árat; a legutolsó alkalommal vette birtokba a szőlőt, amiről ő maga tett bevallást.⁷⁰⁰ Gulyás László a hegyaljai települések szőlőadásvételei kapcsán mutatott rá arra, hogy a hegyaljai oklevelek mennyire bőbeszédűek: megadják, hol és mikor történt az adásvétel, kinek a házában, hogyan történt a kifizetés.⁷⁰¹ A szöveg ezután esetenként tartalmazza, hogy a fassiót követően a felek kérték a tanácstól az oklevél kiállítását, amit az meg is tett és a történetek emlékezetére a vevő részére ki is bocsátott. Ez azonban egyre inkább leegyszerűsödött, majd elmaradt: a XV. század végére már csupán a kiadás tényét rögzítik.⁷⁰²

6.1.3. A szavatosság

⁶⁹² Kőváralja 1. (1441): két ökör. DL 34781. (1459-es átírásban.) Csázma 7. (1455): 2 eke – duobus arataris(!) –és 25 solidus. DF 252173. (1481-es átírásban.) Gyulafehérvár 2. (1489): quorum maior pars parata pecunia, pars vero residua alia bona erant... DL 29326. Verőce 3. (1513): cserjést adnak el egy lábszárvédőért, DF 266575. Tolcsa 5. (1517): szőlő 62 forintért, rókabőr subáért, nyesbőr süvegért. DF 229539. Miskolc 24. (1523): irtvány szántó másfél köböl búzáért, TÓTH 2012, 122, DL 65652.

⁶⁹³ DL 98100. (Nyitra, 1461)

⁶⁹⁴ DL 98100. (Nyitra, 1461)

⁶⁹⁵ DF 253373. (Dés, 1503)

⁶⁹⁶ Berkusevina 1., Ugra (1360): DL 35220. vel cuiusque voluerit disponendam videlicet proximis suis seu ceteris post hobitum(!) suum disponendam iuxta nostre civitatis beneplacitam...

⁶⁹⁷ Belényes 1. (1492): DF 255054.

⁶⁹⁸ Továbbá Berethalom (1406): UB Sieb. III. 1566. p. 410.: Pecuniam sive pretium ipsius fundi a dicto Johanne emptore praefata relicta in tota summa se fatebatur recepisce. De autem solutione ipsum Johannem coram nobis quitum reddidit et expeditum.

⁶⁹⁹ ...reliquos vero quinque die subnotato coram nobis totaliter et effective persolvit. Eger 4. (1513): DF 263157.

⁷⁰⁰ Bazin (1515): DF 243388.

⁷⁰¹ GULYÁS 2008b, 144–147.

⁷⁰² Berethalom (1406): UB Sieb III. 1566. teljes formában mutatja ezt: Supplicantes quoque nobis dictae partes, qualiter dictum contractum et quidcumque sequi possit ex eo, necnon confessionem, obligationem et omnia supra dicta in perpetuum rei memoriam nostris dignemur literis roborare. Nos itaque iustis earundem partium supplicationibus annuentes praesentes sub nostri impressione sigilli duximus concedendas.

Az ügylet biztonságát a szavatosság intézménye volt hivatva erősíteni. A késő középkor folyamán mindenféle ingatlanforgalmi és egyéb magánjogi szerződésekben általánosan alkalmazták. A városi írásbeliségbe való bekerülésének folyamata a XIII. században nem teljesen tisztázható, de Magyarországon minden valószínűség szerint ebben is a hiteleshelyi minta volt a meghatározó.⁷⁰³ A szavatosság Patak egy 1305-ben szóló zálogosításáról kiadott oklevelében már szerepel.⁷⁰⁴

Az új tulajdonosok: a vevő és örökösei háborítatlan birtoklása érdekében az eladó saját maga, hozzátartozói, illetve örökösei nevében mai fogalmaink szerint garanciát, a korabeli felfogás szerint kötelezettséget, (*vinculum*) vállalt (*assumpsit, obligavit* – a kora újkori magyarságban: „kötél alatt” áll, „kötele legyen”)⁷⁰⁵ arra, hogy a vagyontárgyat érintő esetleges későbbi per esetén a vevőt és örököseit megvédi és kárát megtéríti. Ennek anyagi alapját saját birtoka adta. A kötelezettségvállalás az oklevél szövegében záradék formájában jelenik meg (*tali modo consueto vinculo mediante / tali condicione interposita / assumit preterea...*)⁷⁰⁶.

A vizsgált forrásanyagban háromféle szavatossági záradékot különböztethetünk meg, amelyek ugyanannak a jogintézménynek a különböző aspektusait emelik ki:

1. védelmezési (*tutoria*) – saját költségén megvédelmezi,
2. patvarkodási (*calumpnia*) – ha perelné, legyen elmarasztalva, fizessen,
3. voltaképpeni szavatossági (*evictio*) – ha nem védelmezi meg, fizessen.

A záradék fajtája függhet az oklevél formájától és regionális sajátosságoktól. A legáltalánosabb a védelmezési záradék: az eladó vállalja, hogyha a vevőt vagy vevőket bárki a birtokban háborgatná, az új tulajdonosok érdekében fel fog lépni, ezért anyagi igényei nincsenek⁷⁰⁷ (*...predictum Petrum suosque heredes universos temporis in eventu ratione et pretextu vinee ab omnibus et singulis hominibus impedire valentibus semper et ubique tueri et defensare propriis suis laboribus et expensis necnon ipsum Petrum et suos posteros in pacifico dominio eiusdem conservare...*)⁷⁰⁸

Ellenkező nézőpontból fogalmazza meg a dolgot a patvarkodási záradékban: ha az eladó vagy utódai később az adásvételt megpróbálnák visszacsinálni és a vevőt vagy utódait az ingatlan miatt perbe fognák, akkor patvarkodás (*calumpnia*) vétkében legyenek elmarasztalva, azaz az ingatlan becsértékét⁷⁰⁹ kell bírságként kifizetniük vagy egy, az

⁷⁰³ SOLYMOSI 2006a, 68, különösen 126. j. Legújabban a hegyaljai mezővárosok esetében: GULYÁS 2008d, 216.

⁷⁰⁴ GULYÁS 2008d, 216., Patak 2. (1305): DL 57233.

⁷⁰⁵ MOKISZ 543., s. v. kötél 3.

⁷⁰⁶ DL 81806. (Újlak, 1478), Szentbarabás (1510): DF 273885., Belényes (1492): DF 255054.

⁷⁰⁷ A XIV. századi Ars Notarialis is csak ezt említi. KOVACHICH 1799, 39.

⁷⁰⁸ Nyitra 2. (1475): DF 250361. Lásd még pl.: Bars 1. (1349): *assumpmens et obligans se predictus Zenthe cum filiis suis nominatis, ut processu temporum ab omnibus molestantibus ratione prefate domus balnei per eundem vendite eundem comitem Marcum et suos heredes propriis suis cum laboribus tenebitur liberari...* DF 208856. Somogyvár (1384): *propriis eorum laboribus et expensis indempniter conservare, quod si facere nollent aut non possent, extunc ipsi alium fundum in eadem Samaguar pacificum habitum eidem Thoma Literato aut suis heredibus dare et assignare in pacifico dominio eiusdem similiter contra quoslibet conservare deberent, ad quod se sponte obligarunt coram nobis.* DF 230643. Torbágy 1. (1467): *ab omnibus ratione dicte vinee utilitatumque eiusdem impedire nitentibus defendere et expedire propriis suis laboribus et expensis secundum et consuetudinem civitatis Budensis et possessionis Thorbagis ab antiquo approbatum...* DF 281917. Lippa 6. (1520, semmisségi záradékkal kombinálva): *Tandem obligans se, quod prenomiatum Iohannem Sebesy ac suos filios in pacifico dominio ac tranquilla possessione pretacte domus contra quoslibet causidicos et impediatores tenere, protegere ac conservare propriis suis laboribus et expensis cassantibus sew revocantibus omnibus aliis litteris prius super ipsam (ti. domum) emanantibus.* DL 38463.

⁷⁰⁹ A becsérték összegére pl. Szentborbás (1510) 1/10 rész telek esetében: 10 Ft. DF 273885. Szentersébet (1380): DL 6674.: 6 pensa denariorum. Gara 3. (1414): 100 Ft, in estimacione vinee prenotate. Gyulafehérvár 2. (1489): DL 29326. Egy peregyezés egy kőház ügyében: az egyezés meg-

ingatlanlannal egyenértékű vagyontárgyat letenniük. Sokszor persze nem az eladót vagy örököseit hanem „bárkit” neveznek meg a szövegben (...*si quispiam ... ratione dicte domus ipsum Benedictum Somogi aut suos heredes quoquomodo molestare, seu turbare niteretur, extunc illis pars vel auctor in estimacione condigna tocius prescripti fundi et pena calumpnie eo facto vincatur*).⁷¹⁰

A kettő kombinációjának tekinthető a jobb híján egyszerűen szavatossági (evictiós) záradéknak nevezhető forma. Ha az eladó a vevőt az átruházott ingatlan birtokában nem tudná megvédeni, akkor kárpótlásként a vételárat, becsértéket fizesse meg. (*si vero dictus Nicolaus filius condam Elie Velyre annotatum Thomam castellanum et suos heredes in dominio dicte vinee tenere non posset, extunc dictos ducentos florenos auri [ez volt a vételár] ipse vel sui heredes sine estimacione condigna aliquali eidem domino Thome castellano ac suis heredibus deponere teneantur.*)⁷¹¹ Bizonyos esetekben a védelmezési és a patvarkodási záradék egyaránt szerepel, mégpedig egymás után, peregyezés során tett ingatlan-átruházásnál.⁷¹²

A szavatossági záradékok mellett adásvételi ügyletekről kiállított oklevelekben ritkán semmisségi záradék is előfordulhat, ti. amikor az eladás miatt a vagyontárgyra vonatkozó korábbi oklevelek érvényüket veszítik.⁷¹³ Használata peres ügyekben, egyezséglevelekben megszokott, esetleg onnan terjedhetett ki az adásvételi ügyekre. Az ingatlanra vonatkozó korábbi okleveleket éppen ellenkezőleg, törekedtek megőrizni és kü-

szegése esetén 600 forint büntetés fizetendő a perkezdség előtt, amelyeknek harmada a bíraké, harmada a városé, és harmada (azaz 200 Ft) az ellenfélé. Kovászi (1500): 200 Ft.

⁷¹⁰ Gyula 2. (1499): DL 71211. Lásd még pl.: Szentersébet (1380): cuiusvis status hominum contra sepe dictum Vlkam litigiose casum movere vellet seu contra filios suos, eo facto eidem modo remaneat sex pensas denariorum ante litis gressum salva iudicis porcione... DL 6674. Pankota 2. (1395): quod si idem iamfatus an [...] vel quicunque temporis in curriculo ipsum Andream vel suos successores ratione annotata vinee impedire vel in causam acquirere niteretur, extunc talis pars ante litis ingressum porcione iudicis in quadraginta marcys denariorum deponere teneatur, insuper calumpniare vincatur ipso facto. DF 262349. Gara 5. (1418): extunc idem ante litis ingressum absque porcione iudicis eidem Andree vel posterioribus suis sexaginta sex florenos in nova moneta deponere et solvere teneantur. ZsO VI. 1622. Dés 4. (1466): quodcumque temporum in processu quispiam hominum ipsum Iohannem Sombori aut suos heredes heredumque suorum successores impedire niteretur, extunc in vicio calumpnie vincatur eo facto. UB Sieb. VI. 3473. sz., DF 253337. Belényes 1. (1492): ...si quisquid harum in eventu temporum eudem Laurencium Bondor aut suos successores et posteritates ratione annotati fundi curie una cum terris ad eundem fundum pertinentibus impedire, molestare aut in causam attrahere niteretur, extunc illa pars in estimacione dicti loci vincatur eo facto. DF 255054. Dés 18. (1503): ...si suas posteritates universas ratione prescripte domus intra vel extra iudicium molestarent, quovismodo extunc talis in pena calumpnie vincatur eo facto. DF 253373. Hódos (Bihar m., 1505, elég nehézkes): ratione et pretextu predictae vinee a modo nullus separare seu molestare vellet vel valeat egregium dominum Georgium Horwat. DL 82229.

⁷¹¹ Újlak 7. (1478): Zichy X. 452–453. (307. sz.), DL 81806. Lásd még pl. Szántó 3. (1485): ... protegere contra quoslibet impeditoribus debeat et teneatur. Quod si facere nollet vel non posset, negligeret aut quocumque recusaret et ipsam empcionem et vendicionem infringere conaretur, statim ipse Georgius filius condam Dominici Carnificis de sepedita Zantho et eius successores in vinculo condigne estimacionis prescripte vinee ante litis ingressum concincatur et convinci debeat et teneatur ipso facto. DF 215140. Somlóvásárhely 1. (1521): si temporum successu quispiam ... impedire, molestare aut litis fatigentium prefatos ... aut suos heredes et posteritates aliquos ratione et pretextu predictae vinee impedire aut molestare vellit, tunc talis contra prefatos ... ac suis heredibus et posteritatibus universis in pretio et vallore ipsius vinee ante litis ingressum eo facto vincat convictusque habeatur. SOLYMOSI 1996, 53., DL 47397.

⁷¹² Gyulafehérvár 2. (1489): DL 29326.

⁷¹³ Példákat l. feljebb Lippa 1520, továbbá Verőce: cessantibus et revocantibus omnibus aliis litteris prius super ipsam emanantibus DF 266575.; Toplica (1447): cassa et tanquam frivola ac exhibitoribus nocitura commisisset... DF 257054. Az átíró oklevél csonka. Brezovica 2. (1413)...; Kapronca 4. (1424): ZsO XI. 51.

lönlegesebb esetben így a birtoklástörténet is megismerhető.⁷¹⁴ Főleg a szlavóniai területen figyelhető meg, hogy az adásvételi okleveleknek egyáltalán nincs szavatossági záradéka, ehelyett a szöveg azt tartalmazza, hogy a vevő az ingatlannal teljesen, életében és halálában egyaránt szabadon rendelkezhet.⁷¹⁵

6.1.4. Elővásárlási jog, a szomszédság szabályai

Az elővásárlási jog a rendelkezés jogát korlátozta. Az országos szokásjog szerint egészen 1852-ig elővásárlási jog illette meg a szomszédot. Ez a középkorban is azt jelentette, hogy eladás vagy zálogba adás esetén a szomszéd előnyt élvezett: az eladónak először a szomszédságnak kellett felkínálnia az ingatlant. Abban már volt szokásvariáns, hogy csak az oldal- vagy a hátszomszéd is számításba jött-e.⁷¹⁶ 1528-ban Karánsebesen például mindkettő egyszerre érvényesült: ugyanannak a Dragna Istvánnak eladott telek esetében az egyik telek északi, a másik telek déli és nyugati szomszédjai vannak megnevezve mint akik a vevővel kölcsönös elővásárlási joggal bírnak. A telkek többi szomszédjai egy kivétellel özvegyasszonyok, itt tehát a hátszomszédnak is volt elővásárlási joga.⁷¹⁷ Maga az elővásárlási jog a legkorábbi oklevelektől kezdve az egész ország területén kimutatható a legjelentéktelenebb településtől a jelentős mezővárosig mindenütt – vagy abban a formában, hogy az adásvételhez mindenki hozzájárult, senki sem mondott ellent, vagy hogy kifejezetten a szomszédok is beleegyeztek.⁷¹⁸ A XIV. századi Ars notarialis is két formulát hoz: egyrészt, hogy a szomszédok személyesen beleegyeztek, másrészt, hogy hozzájárulásukat adták.⁷¹⁹

Különleges esetben maga az eladó is kiköthette a visszavásárlás jogát. 1410-ben az egri káptalan úgy ad el Eger városa előtt egy egri polgárnak szőlőt, hogy kiköti jövő-

⁷¹⁴ Például Désen a plébánia Szentlélek-kápolnájának végrendeletileg juttatott ingatlanok némelyikének így tudjuk követni az előtörténetét. 1466 júliusában Terpéni Lőrinc irtványát Sombori János vette meg. A földet özvegye örökölte, majd 1520-ban egy kaszálóval együtt végrendeletében a kápolnára hagyta: Ds 4. (hátán 1520-as rájegyzés, Ds 27.) További példák uo. Ds 10. (1487, Varsolci Péter kaszálója), 25. (1513, Mészáros Máté, majd Mihály Tancos Máté által megszerzett kaszálója). Ezek az ingatlanok a reformációt követően a város birtokába kerültek a rájuk vonatkozó oklevelekkel együtt.⁷¹⁴

⁷¹⁵ Berkusevina 1471: a vevőnek szabad rendelkezése van felette, azt csinál vele, amit akar. Ugyanez: Sziscsan 2. (1458) akár életében, akár halálában rendelkezik vele. Csázma 12. (1498): iure perpetuo et irrevocabiler heredesque suos universos tenendum, possidendum pariter et habendum et quo ipsorum placuerit voluntati disponendum in vita et in morte. DF 282460. Vö. uo. 9. (1473): DF 282446. Gyulafehérvár 2–3.-nál is beleszöve a szövegbe. Archaikusabb, XIV. századi daraboknál: Kőszeg 2. (1363): örök birtoklásra vel vendendam tamquam propriam eorum hereditatem; nec filii ipsorum nec presentes nostrorum ulterius et deterio nunquam habebunt et habere poterunt aliquam spem et expectionem seu allocutionem super antedictam curiam... DL 5212.

⁷¹⁶ DEGRÉ 1941 (2004), 306–318. TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 66., 530.

⁷¹⁷ Karánsebes 10. (1528): PESTY: Szörény III, 180–181 (151. sz.).

⁷¹⁸ DEGRÉ 1941 (2004), 304–305. arra utal, hogy eredetileg az egész közösség hozzájárulása kellett, ebből maradt meg a szomszédok beleegyezése. Ez végső soron magának az oklevéladási gyakorlatnak is lehet egyik indítéka. Vö. egy az egész közösség beleegyezésére vonatkozó adat: Kőrös 3. (1398): ex consensu et bona voluntate nostre communitatis permissione ac vicinorum et commetaneorum suorum et aliorum quorumlibet penitus in nullo contradictorum, DF 276991. – További példák időrendben: Beregszász 3. (1349): nullo penitus contradictore existente, Zichy II. 403. Ugra (1360): de beneplacita commissione eorumdem, SMIČIKLAS XIII. 58–59., DL 35220. Újlak 1. (1362): vicinorum suorum volentibus nullo contradictore existente, DL 5124. Szentdemeter (1388): de consilio et favore omnium proximorum necnon vicinorum suorum ex permissione nullo contradictore existente, DL 7430. Brezovica 2. (1413): ex consensu omnium vicinorum proximorum et commetaneorum circum quoque existentium ... nemine contradicente, ZsO IV. 68. Pankota 2. (1395): ex consensu et admittente quorumlibet prefatorum nullo contradicente, DF 262349. Torbágy 2. (1461): de consensu omnium proximorum suorum ac filiorum, DF 281917. Kapronca 9. (1509): ex consensu et permissione omnium vicinorum et convicionorum suorum nullo contradictore apparente, DF 275114. Miskolc 21. (1506): nullo penitus contradictore apparente. TÓTH 2012, 120., DL 88946.

⁷¹⁹ KOVACHICH 1799, 38.

beli elővásárlási jogát, és hogy a vevőnek vagy utódainak 10 forinttal kevesebért kell eladniuk a szőlőt a testületnek mint bárki másnak. (A parcella az egri székesegyház Keresztelő Szent János-oltárának szőlője mellett feküdt.)⁷²⁰ 1456-ban ugyanígy kikötötték a Szent Lőrinc-oltár javadalmához tartozó szőlő elő (vissza)vásárlási jogát.⁷²¹

Az ingatlanokkal kapcsolatos peres ügyek egy jó része is a szomszédsággal (örökösökkel) folyt. A váradi klarissza apácák 1426-ban eltiltották Temesvári János váradi polgárt malma eladásától és Köleséri Mátyást a megvételétől. A malom az apácák malmának közvetlen szomszédságában feküdt.⁷²² 1454-ben a Torda megyei Mikeszászán Schuster Gáspár és Moysi Lőrinc polgárok pereskedtek a szintén odaválósí Koysch Jánossal 16 hold szántóért, amelyből állításuk szerint kettő Gáspár feleségét, a többi Lőrincet illette. Mikeszása elöljárósága a felpereseknek adott igazat. Az alperes ezért fellebbezett Nagyszebenhez, mivel a földet Moysi Jánostól vette, viszont a felperesek szomszédosabbak voltak (*emptione agri viciniore*).⁷²³

Ha a szomszéd ajánlatot tett a megvételre, egyidejűleg a vételárat vagy zálogösszeget is letette.⁷²⁴ Az 1510-es években Désen történt meg, hogy Mészáros Mihály Kallos Tamásnak adott el egy kaszálót, de a vevőt Tancos Máté a szomszédsága miatt (*affinitate ipsi Michaeli Mezarus iunctus*) a mezőváros szokása szerint készpénzen „kiütötte” annak birtokából.⁷²⁵ Köhalmon ugyanígy, *ratione certe affinitatis* igényelte és vette meg Bertalan házrészét Szűcs Simon, csak azután, bár az áldomást megitták rá, végül mégsem fizetett.⁷²⁶

6.1.5. Az ingatlan-átruházás fajtái, lehetőségei

Bár az ingatlanforgalmi ügyletek döntő többségét a fenti formák szerint kiállított adásvételi oklevelekben rögzítették, a csere, zálog és végrendeleti ügyletekről kiállított darabok néhány formuláris vagy tartalmi sajátosságot mutatnak.

Egy 1417. november 22-i datálású pásztói kiadvány egy különleges adásvételi helyzetet rögzít. A vevő a 40 forintos vételárból még 10 forintot a következő nagybőjtben, Letare vasárnapkor fog lefizetni. Ha nem tenné, elveszti az eddig megfizetett 30 forintot és az eladó megmarad a fürdőház birtokában. Ezért az oklevelet mint egy váltót az eladónak adták ki. A kifizetés megtörténtét az igazolja, hogy a levél a Kazai Kakas család örökébe lépő Radvánszky család levéltárában maradt fenn.⁷²⁷ Az oklevél kiállítására éppen azért lehetett szükség, mivel szokásjogilag az ellenkezője is érvényesülhetett: ha a vevő már részben kifizette a földet, akkor már birtokolhatta.⁷²⁸

A nem túl gyakori csoportos adásvételek azért is érdekesek, mert a vevő anyagi erejét bizonyítják. Désen 1453-ban Mátyus Péter két egymás mellett fekvő városi ingatlant vesz meg Gál kovácstól és János kovács fiától: Bertalan diáktól, pontosabban az utóbbinak a felét. Az árat sajnos nem ismerjük.⁷²⁹ Erdőtelki Nagy Mihály és rokona Egerben több szőlőt vásárolt. Az adásvétel csoportosságára ebben az esetben csak a

⁷²⁰ Eger 2. (1410): DF 209988.

⁷²¹ Eger 3. (1456): DF 209956.

⁷²² Várad 3. (1426): DL 11757. ...molendinum unius rothe prope manseolas leprosorum et egenorum particula Crisys contigua vicinitate molendini earundem dominarum volventis.

⁷²³ Mikeszása 1. (1454): DF 244798. Perfellebbezés Nagyszebenhez.

⁷²⁴ TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 66., 530.

⁷²⁵ Minderről a 25. sz. dési oklevél (1513): DF 253387. hátlapi rájegyzéséből értesülünk. Tancos Máté később végrendeletileg a Szentlélek-kápolnára hagyta a rétet.

⁷²⁶ Köhalm 3. (1490): DF 246262. Az oklevél mintapéldája lehetne az adásvétel bemutatásának: elővásárlási jog, áldomás, utólagos fizetés, határidőmódosítás, vételi szándék megerősítése, stb.

⁷²⁷ Pásztó (1417): ZsO VI. 1142., DL 89792.

⁷²⁸ Vö. KÖHEGYI – NAGY (BÓNIS) I. (1995), 216 (41. sz.), 217 (43. sz.)

⁷²⁹ Dés 2. (1453): Teleki II. 51–52. (XLI. sz.), DL 74122.

több tulajdonos és a magas vételár (156 forint) összegéből következtethetünk.⁷³⁰ Verőcén 1513-ban Szeverics Antal több városbeli szántót és cserjést, egy évvel később, 1514-ben maga a mezőváros egyik földesura, Bánfi János királyi kamarás négy polgártól összesen 20 hold szántót vásárolt össze.⁷³¹ Nagyszőlősen figyelemre méltó Huszti Barilovics Miklós szőlőügylete, aki horvát-szlavón eredetű kisnemesként kincstári tisztviselősködése után a máramarosi sókamara-igazgatóság embereként került Husztra. Itt a helyi és környékbeli társadalom módos és befolyásos tagjaként tekintélyes vagyont gyűjtött össze.⁷³² Nagyszőlősen 1514 végéig 14 különböző szőlőültetvényt szerzett meg, összesen 332 forint értékben.⁷³³ Maga és örökösei háborítatlan birtoklása érdekében kérte ezeknek a városi tanács általi megerősítését.

Az eladást esetlegesen a vevő részéről becsú kérése is megelőzhette. Óbudán a klarissza apácák arra kérték a városi tanácsot, hogy a Duna-parton lévő elhagyott házhe-lyet, amelyet egy Budára költözött polgártól szándékoztak megvenni, becsüljék fel. A bíró esküdtek és fogott bírók segítségével helyszíni szemle alapján a telket 50 rövid forintra becsülte, és az apácák ezen az áron vették meg.⁷³⁴

A csereügylet az adásvétel írásba foglalásáról csak egyetlen ponton különbözik: a vagyontárgy átruházásakor a másik fél a cseretárggyal „fizet”.⁷³⁵ A vizsgált csereügyletet tartalmazó oklevelek mindegyikénél az eladó is, a vevő is szerepel a szöveg élén. Általában az elsőként megnevezett személy ruhazza át a nagyobb értékű vagyontárgyat, mert az oklevél szövege ilyenkor mindig úgy tünteti fel, hogy a „vevő” fizet még rá.⁷³⁶

A vizsgált anyagban kevés zálogügylet maradt fenn, ami érthető, hiszen a zálog kötött idejű volt, ha visszaváltották vagy megszűnt, az oklevél sem kellett többé. Egy részük adósságrendezés vagy hitelszerzési eset (kölcsonbérlet), mások adásvételnek vannak álcázva. Az adásvétel írásba foglalásától ezek az ügyek jószerivel csak abban térnek el, hogy, mivel korlátozott birtoklásról van szó, a zálog visszaváltási feltételeit is valamilyen formában rögzítik. Az esetek jó részében csak a zálogösszeget rögzítették, a visszaváltási időt nem.⁷³⁷ A zálogot természetesen el is lehetett adni⁷³⁸ és örökölni.⁷³⁹ Mutatóban a zálog visszaváltásáról is maradtak fenn nyugták.⁷⁴⁰

⁷³⁰ Eger 1.

⁷³¹ Verőce 3. (1513): DF 266575. 4. (1514): DL 33460.

⁷³² SZAKÁLY 1981.

⁷³³ Szőlős (1515): DL 84623. Az adatot Szakály nem ismerte.

⁷³⁴ Óbuda 6. (1401): BARTFAI SZABÓ 1935, 109. sz.

⁷³⁵ Szádokkal később ugyanez a gyakorlat: KÖHEGYI – NAGY (BÓNIS) I. (1995), 234. (96. sz.)

⁷³⁶ Vö. KOVACHICH 1799, 40–41. (concambium) – Példák időrendben: Patak (1342): még 20 garasmárkát ráfizetnek. Zichy II. 16–17. (13. sz.). Szombathely 3. (1382): Szöke Péter polgár és a ferences kolostor gvardiánja földterületeket (két holdat öt holdra) cserélnek ki. TÓTH – ZÁGORHIDI 1994, 58–59 (83. sz.). Brezovica 2. (1413): Márton mercenárius megvesz egy házrészt tartozékaival, szőlővel és 2 vinodoli szántóval összesen 12 forintért, majd a szőlőt Vlcsecs Mihály elcseréli vele két más faluban lévő szántó-jáért, még kilenc dénármárka ráfizetésével. ZsO IV. 86., DF 230923. Kőváralja 2. (1441): Antal plébános malma felét elcseréli a vár officialisa, Lukács szőlőjéért. Itt nincs ráfizetés. DL 34783. (MÁLYUSZ: Szla-vóniai: LK 6 (1928) 128–129.) Vasvár 5. (1450): Fatha János és családja eladják telküket Miklós szabó-nak és családjának ezek fél háztelkéért és 20 aranyért. DL 93173. Eger 3. (1456): a szőlő nem ér 46 forint-t, ezért az eladó még egy fél hordó bort is ad mellé. DF 209956. Pécsvárad 1. (1461): két szőlőt cserél-nek, a bevallást tevő még fizet nyolc forintot. DL 15559. Óbuda 34. (1521): Miskolci Ambrus polgár szőlőt cserél a klarissza apácákkal. Az apácák még 10 forintot fizetnek. DL 23596.

⁷³⁷ Torda 1. (1424): ZsO XI. 1518., DL 62808. Várad 5. (1455, Vadkert): Köleséri Bertalan váradi polgár nemes Mezőgyáni Pál mesternek elzálogosította egynegyed malomrészét, majd újabb 15 forintot vett fel ugyanerre. DL 14965. Az oklevél őrzési helyéből következtetve később ezt a malmot is a váradi klarissza apácák szerezték meg. További zálogadatok: Rakonok 1. (1488): DF 279515., Vasvár 7. (1518): DL 47252. Kényszerzálog nem fizetés miatt: Kőhalom 3. (1490): DF 246262. A századokkal későbbi gyakor-latra lásd KÖHEGYI – NAGY (BÓNIS) I. (1995), 234. (99. sz.), 235. (100. sz.).

Az ingatlanforgalmi ügyek leginkább sokrétű, formailag a legváltozatosabb módon ábrázolt esete a végrendekezés.⁷⁴¹ A testület előtt bevallást tehet a még életben lévő végrendelező. Az öröklést polgári perben (peregyezségben) is megszabhatták, például Békésen 1467-ben a fél telket visszaadó Kalmár Demeter kiköti leendő sógorának, Péter papnak, hogy halála után az ingatlan birtokát ők örököljék.⁷⁴² A testület képviselői (a bíró és két esküdt) kiszállhatnak a végrendelezőhöz.⁷⁴³ Általában egyházi intézmény az örökös (ezek maradtak fenn).⁷⁴⁴ Az egyháznak végrendeleti úton juttatott javak neve a lélekváltság vagy kegyes hagyomány. Ezek egy jó része visszerthes végrendelet: a végrendelező juttatása fejében az egyház köteles valamit tenni (kifizetni a temetés költségét, misét mondani az elhunyt lelki üdvéért, stb.)⁷⁴⁵ A bajmóci Szent Márton-plébániatemplom számára 1446-ban tett említett végrendeleti szőlőadomány komplett misealapítványt takart: a szőlőskert fejében a plébános vagy káplánja az adományozó, továbbá felesége és szülei lelki üdvéért évi 30 misét volt köteles mondani lehetőleg egymás utáni napokon, és ezen felül a szőlő jövedelméből 9 szegényt kellett legalább háromfogásos ebéddel megvendégelnie. Továbbá karácsony, húsvét, Nagyboldogasszony és Mindenszentek ünnepét közvetlenül követő napon Krisztus kínszenvedéséről kellett misét mondania. Kötelezettsége elmulasztása esetén a végrendelező a maga és örökösei számára fenntartotta a visszavétel jogát. A kegyes adományról kiállított bajmóci oklevelet a nagyobb biztonság kedvéért közjegyzői záradékkal is ellátták.⁷⁴⁶ Hasonlóan részletesen szabályozta Nógrádi Péter, a dési sókamara alkamarása a dési ágostonos kolostorra hagyott szőlője fejében a Szűz Mária-főoltárnál mondandó miséket. Valójában a kolostor szempontjából ez is egy misealapítvány volt évi három misével.⁷⁴⁷

A misemondási kötelezettség mellett az örökhagyó kimondhatta az adománynak az egyházi intézménytől való elidegeníthetlenségét is. Így tett például 1430-ban Várad magisztrátusa előtt tett bevallásában Boros Tamás polgár a váradi klarissza apácáknak adományozott szőlőjével, kikötve, hogy nem idegeníthetik el a kolostortól.⁷⁴⁸

Arra is van példa, hogy az adományt igyekeztek tehermentessé tenni. A császmái társaskáptalan Szent Bertalan, Szent Tamás apostolok és Szent Ilona tiszteletére szentelt oltára, amiről azt is megtudjuk, hogy a prépostsági templom déli toronyaljában állt, például 1407-ben egy olyan negyed telket kapott, aminek az adományos az összes fizetendő földesúri taksáját átvállalta.⁷⁴⁹ 1425-ben a császmái származású Tamás bácsi prépost,

⁷³⁸ Vö. GULYÁS 2008d, 217. Lásd Dés 20. (1504): Teleki II. 271., Dés 23. (1508): Teleki II. 307–308. Várad 12. (1500–1520 k.), DL 99829. Záloglevél lejárt miatt indított kereset: Patak 14. (1345): Zichy II. 144. (97. sz.)

⁷³⁹ Például: Csázma 10. (1476): DF 268016. Tartalmi átírása: DF 252173.

⁷⁴⁰ Visegrád 8. (1405): MÉSZÁROS 2009, 142. (42. sz.).

⁷⁴¹ A végrendeletek szerkezetére l. TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 735–742. Vö: KOVACHICH 1799, 39–40.

⁷⁴² DL 45246.

⁷⁴³ TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 732–733.

⁷⁴⁴ Néhány esetben több, ugyanannak az egyházi intézménynek szóló különböző adományokat is ismerünk. A császmái Szentlélek-egyházban a déli toronyaljban felállított, Szent Bertalan, Szent Tamás és Szent Ilona együttes tiszteletére szentelt oltárnak 1407–1440 között három adományt is tettek. (Csázma 1., 3., 5.)

⁷⁴⁵ Vö. TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 739.

⁷⁴⁶ Bajmóc 1. (1446): DF 227548.

⁷⁴⁷ Dés 7. (1481): KÁDÁR 1882, 20. Mivel az eredeti oklevélszöveg nem áltt rendelkezésemre, egyelőre nem bizonyítható, hogy az alkamarás személyesen tett-e a városi tanács előtt bevallást. A Cichegy a dési oklevelekben többször is előfordul; a várostól ÉNy-ra fekvő hegy. SZABÓ T. 1937, 20–21., 94. sz.

⁷⁴⁸ Várad 4. (1430): DL 25189. nunquam valeant ab ipso clauastro alienare. Két dési példa: 26. (1516): DF 253398. és 27. (1520): DF 253405.

⁷⁴⁹ Csázma 1. (1407): DF 282389.

zágrábi kanonok és királyi ítélőmester gyermekkori nevelőjének, Fülöpnek egy olyan városi fél telket ajándékozott, aminek a fejében Fülöp és utódai ugyanennek az oltárnak a fenntartására és a Tamás által létesített misealapítványra évente az említett szentek ünnepének előestéjén egy font tiszta és szűrt viaszt voltak kötelesek adni az oltár gye-
tyáira, továbbá az egyes szentek ünnepén három misegyertyát és akkori forgalmi pénz-
ben három dénárt Szűz Mária és a szentek iránti tiszteletből, Tamás prépost, szülei és
rokonsága lelki üdvéért.⁷⁵⁰ Ugyanez az oltár 1440-ben szántót is kapott adományba,
igaz, misemondási kötelezettség nélkül.⁷⁵¹

Mielőtt az egyház birtokba vehette volna az adományt, előbb a végrendelkező
rokonai kapták meg életük végéig haszonélvezeti jogát. Az óbudai klarissza apácák csak
évekkel vagy évtizedekkel később, a leszármazottak vagy a házastárs halála után jutot-
tak a szőlő vagy telek birtokába. Győr Mihály volt bíró szőlőjét például előbb özvegye,
majd ennek halála után testvére: Margit műveltesse és tartsa karban, és csak ezután
szálljon az apácakolostorra.⁷⁵²

Olyan esetekkel is találkozunk, amikor az örökös az örökhagyó adósságai fejé-
ben szerezheti meg az ingatlant. 1513-ban Désen Mészáros Máté végrendeleti végrehaj-
tói, egyben a város két esküdtje: Péter mészáros és Kis Imre az elhunytak a nagyapjá-
tól örökölt kaszálóját, ami a város északi külterületén, Békei István malma mellett, a
patakparton, az országúttól északra helyezkedett el, az elhunyt legközelebbi hozzátarto-
zójának Mihály mészárosnak adták el. Itt nyilván arról volt szó, hogy Mihály mészáros
a végrendelkező adósságát törlesztette.⁷⁵³

Az örökös lehetett a hitelező intézmény is, aki aztán rendelkezett is az ingatlan-
nal:

1503-ban a dési magisztrátus előtt Tamás mészáros a maga és a mészáros mesterek kép-
viselésében azt a bevallást tette, hogy Barabás mészáros még életében adós maradt az
említett mészáros mestereknek, ezért végrendeletileg meghagyta, hogy *házát tartozéka-
ival együtt* pénzzé kell tenni, és ebből kell kifizetni a nekik járó adósságát, a maradékot
pedig fordítsák lelki üdvére. A mészárosok György mészáros özvegyének, Lucának
adták el a házat.⁷⁵⁴

Hasonló dolog történhetett Sziscsan esetében is. A mezőváros testülete előtt Ba-
lázs fia: Bálint, a Sziscsan provinciájához tartozó Zreganci falunagya (villicus) végren-
deletének végrehajtói: az alsósziscsani esküdtek és zreganci Fülöp, továbbá zreganci
Kovács Bálint özvegye, valamint Benedek néhai komosóci bíró özvegye eladnak Má-
tyás derkóci prédiálisnak egy malomhelyet, amelyet az elhunyt Bálint bíró és Kovács
Bálint már Mátyásnak adott (*in extremis eis legatam et pro anima eorundem
exponentium*), és amiért Mátyás már fizetett. A 4 forintos vételár összege elég alacsony,
könnyen lehet, hogy adósság állt a háttérben.⁷⁵⁵

Egészen különleges, a mai eltartási vagy gondozási szerződésekhez hasonlító
ügy a szintén szlavóniai Sziscsan mezőváros 1458-as oklevelében foglalt eset is. A tes-
tület előtt a néhai Vidák sziscsani villicus fia, Fábián csázmai karpap a helybéli
Kucsilovics Pált apjává fogadta, és ezzel Pál a malma harmadrészeiben örökösévé tette.
A malom kétharmadát Fábián pap 14 aranyforintért megvette, és kötelezte magát, hogy

⁷⁵⁰ Csázma 3. (1425): ZsO XII. 1258.

⁷⁵¹ Csázma 5. (1440): DF 282415.

⁷⁵² Óbuda 8. (1411): BARTFAI SZABÓ 1935, 115. sz.

⁷⁵³ Dés 25. (1513): DF 253387.

⁷⁵⁴ Dés 18. (1503): DF 253373.

⁷⁵⁵ Sziscsan 1. (1456): DF 282428.

Pált élete végéig megtartja a malom egyharmadában (azaz Pál haszonélvezete megmarad), és ha Pál nem tudna már örölni a malomban, akkor saját költségén eltartja.⁷⁵⁶

Hasonlót a Valkó megyei Garáról ismerünk 1430-ból, ez viszont egy házassági szerződés. A helybeli János feleségül vette a szintén helybéli özvegyasszonyt, Ilonát; mindkettejüknek ez már a többedik házasságkötése volt. Az asszony „saját öregségével számolva” minden ingó és ingatlan vagyonának harmadrészét, beleértve néhai István férjétől rámaradtakat is, Jánosnak adta. Halála esetén teljes vagyona Jánost és örököseit illeti, ha viszont János hal meg hamarabb, akkor az örökség fejében János fia köteles Ilonát élete végéig eltartani.⁷⁵⁷

Ha a végrendelkező már nincs az élők sorában, akkor bevallást tehetett a végrendeletet meghallgató egyházi személy, a végrendelet tanúi (ezek sokszor a magisztrátus által „hivatalból” kiküldött személyek, tanácsstagok)⁷⁵⁸, a végrendelet végrehajtói vagy az örökök is. Ennek a bevallásnak az alapja legtöbbször a végrendelkező *szóbeli* nyilatkozata.⁷⁵⁹ 1376-ban Barson a két barsi egyház plébánosai, illetve a Barsba később beolvadt Csütörtökhely magisztrátusa tett bevallást a barsi tanács előtt Kató asszony tavalyi végrendeletéről, hogy különböző rokonainak mit hagyott.⁷⁶⁰ 1388-ban az alsó-szlavóniai Dubicán Úr István özvegye és három végrendeleti tanúja (egyikük a volt bíró) bevallása alapján adják át a dubicai pálos kolostornak a végrendeleti adomány fél szőlőt.⁷⁶¹ 1525-ben Lippán a városi tanács előtt Dancsul Orsolya végrendeleti végrehajtója (*executor*), Temesvári Sziagyártó Mátyás tett bevallást.⁷⁶²

Általában az örökös vagy képviselője vagy a végrendeleti végrehajtó tett bevallást és a város tanúkat hallgatott ki állításának igazolására, majd beiktatta az örököst. Ilyen eseteket ismerünk például Miskolcra.⁷⁶³ 1464-ben az alsóbakvai pálos kolostor perjele kéri Verőce magisztrátusát két rájuk hagyott kegyes adományra.⁷⁶⁴ A végrendeleti végrehajtók adják el az elhunyt halálával megüresedett városi köházat például Egerben 1513-ban.⁷⁶⁵ Az örökösöknek esetenként egymással meg kellett egyezni és osztozni. 1518-ban Karánsebesen Rakovicsai László és Szilvási Péter családjai osztoztak meg László nagyapja, Dán András néhai bíró örökségén, amely egy Bán utcai házból, kaszá-
lókából és szántókból állt.⁷⁶⁶

A szabad rendelkezés esetén a birtokos előre megszabhatta, hogy javait ki milyen módon, milyen feltételekkel örökölhesse.⁷⁶⁷ Kaproncán 1424-ben Német János és felesége: Ilona, mivel szerették volna újjáépíteni azt a régi házat, amelyet Ilona és testvérei Imre, illetve János zágrábi éneklőkanonok örökölték. Imre és a kanonok úrral a feltétellel adták oda nekik házrészüket, hogy azok csak akkor legyenek elidegeníthetők, ha számukra Németék új házat építettek, illetve ha Kaproncán akarnak megszállni (ez főleg a zágrábi éneklőkanonoknak lehetett fontos), akkor szabadon és korlátlan időre

⁷⁵⁶ ...predictum Paulum usque vitam suam in ipsa medietate molendini ex tertia parte tenere et conservare, ubi autem dictum molendinum molare non posse, tunc idem dominus Fabianus prenominationum Paulum in suis propriis expensis tenere debebit et tenebitur. Sziscsan 2. (1458): DF 282429. Hasonló eltartással kombinált adoptálási szerződés 1523-ban Tordán: KmJkv 3919–3920.

⁷⁵⁷ Gara 5. (1430): DL 12334.

⁷⁵⁸ Vö. TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 733.

⁷⁵⁹ Ennek erejére l. TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 731.

⁷⁶⁰ Bars 3. (1376): DF

⁷⁶¹ Dubica (1388): Alsószlavóniai 114–115. (LXXIV. sz.)

⁷⁶² DL 38467. (Lippa, 1525)

⁷⁶³ Miskolc 1. (1376), 3. (1416), 5. (1451).

⁷⁶⁴ Verőce 1. (1464): DL 32777. Vö. Verőce 2. (1487): DL 32795.

⁷⁶⁵ Eger 4. (1513): DF 263157.

⁷⁶⁶ LAKATOS 2008, 72. Karánsebes 8. (1518): PESTY: Szörény III, 160–161. (137. sz.)

⁷⁶⁷ TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 743. Anticipált öröklés: még a végrendelkező életében teljesüljenek bizonyos feltételek.

megtehessék.⁷⁶⁸ 1466-ban Vízaknán néhai Miklós vízaknai királybíró lánya, egyben Bogáti László felesége, Potenciána összes vízaknai örökségét: birtokjogát, házát és ennek összes tartozékait testvéreire, ifjabb Miklós hivatalban lévő vízaknai királybíróra ruházta át. Mivel a királybíró volt a kedvezményezett, és adományról van szó, a helybéli plébános is szerepel oklevéladóként.⁷⁶⁹

Birtokbeiktatással csak a közepes vagy jelentős városfunkciójú, zömmel királyi földesúri mezővárosok (Visegrád, Óbuda, Csázma, Dész) kiadványaiban találkozunk. Ezek a teljesen hiteleshelyi birtokbevezető és -iktató levelek formáit követik és a beiktató parancslevelet is átírják. Visegrádon (1378, 1413) és Óbudán (1439, 1452) közházak birtokába iktatnak Erzsébet ifjabb királyné, illetve Hunyadi János kormányzó parancsaira.⁷⁷⁰ A bíró és esküdtek kimentek az adott telekhez, majd a szomszédok összehívása után iktatták be az új birtokosokat. 1446-ban a Kőrös megyei Csázmán a zágrábi püspök ítéletlevele értelmében négy egyházi személlyel: két kanonokkal, egy oltárigazgatóval és a mezővárosi ispotály igazgatójával közösen hat helybeli polgár végezte Miklós csázmai oltárigazgató beiktatását négy kisebb szántó és kaszáló összesen 76 forint értékű birtokába. (Az oklevél az iktatás 15. napján kelt.)⁷⁷¹ 1484-ben Désen viszont a városi magisztrátus saját ítélete alapján vezette be a felperest egy rét birtokába az alperes személyes jelenlétében.⁷⁷² A jelentősebb mezővárosok saját területükön földterületet is adományozhattak.⁷⁷³

Ami az ingatlan fajtáit illeti, a vizsgált forrásanyagban a vagyontárgyak széles skálájára találunk példát. (Még nemesi telket is vásároltak.⁷⁷⁴) Az ingatlanok között előfordul telek tartozékokkal vagy anélkül,⁷⁷⁵ telekhez nem tartozó föld,⁷⁷⁶ halastó,⁷⁷⁷ malom,⁷⁷⁸ illetve szórványosan mészárszék,⁷⁷⁹ fürdő,⁷⁸⁰ és bányatelek⁷⁸¹ is.

⁷⁶⁸ Kapronca 5. (1424): ZsO XI. 1371.

⁷⁶⁹ Vízakna (1466): DL 30880.

⁷⁷⁰ Visegrád 5. (1378): MÉSZÁROS 2009, 138. (37. sz.), és 10. (1413): uo. 146–147. (47. sz.) = ZsO IV. 259. Óbuda 18. (1439): BARTFAI SZABÓ 1935, 137. sz., és 24. (1453): DL 14641.

⁷⁷¹ Csázma 6. (1440): DF 282421.

⁷⁷² Dész 8. (1484): UB Sieb. VII. 4568., DF 253359.

⁷⁷³ Kapronca 1. (1308): DL 40360. Jobbágytelepítési engedély. Dész 1. (1349): Károlyi I. 1882, 178–179. (CXIX. sz.), DF 98559. Rojcsa 3. (1454): DF 231342. Adomány Cillei Ulrik kancellárjának. Torda 2. (1444): DL 62829. Pápa 2. (1490): Memoriae 2010, 46–47. (8. sz.), DL 102246. Földesúri felhatalmazásból osztanak telket.

⁷⁷⁴ Szamobor 1. (1505): DF 232188.

⁷⁷⁵ Csázma 1. (1407): DF 282389. Varasd 3. (1473): DL 33888. és 6. (1499): domus murata + allodio in suburbio. DL 33564. Kapronca 9. (1509): DF 275114. fundum ipsorum edificiis destitutum. Szentbarabás (1510): DF 273885.

⁷⁷⁶ Szlavóniai példák: Kapronca 4. (1424): ZsO XI. 51. Kapronca 6. (1453): DF 218819. Bálint további földeket is vásárolt: 7. (1455): DF 231356. Krapina 2. (1503): unseren wisen auff vier mader gelegen (4 ekealjnyi) inde purgfundt Crappin, DL 34414. Rojcsa 1. (1403): DF 218626. és 277900. Zelna (1433): 2 dietas terre arabilis Virbanovschich vocatas(!), tit. empcionis. DF 218715.

⁷⁷⁷ Mezővárosi kiadványokban talán véletlenségből csak Erdélyben (és előterében) fordulnak elő. Kőrösbánya (1524): DF 260225. Továbbiak: Dész 9. (1484): KÁDÁR 1882, 22–23. Torda 2. (1444): DL 62829. Tóhely-adományozás. CSÁNKI V. 668. A halastó még a XIX. században is létezett Péterlaki-tó néven. Kolozs 1. (1472): DF 277575. Kolozs 2. (1472): DF 277576., ugyanarról az ügyről, lásd még CSÁNKI V. 307.

⁷⁷⁸ A fennmaradt oklevelekben a nagyobb városok egyházi intézményei felülreprezentáltak. Vasvár 1. (1364): DL 91578., Pécs 1. (1375): DL 6294., Kapronca 3. (1417): ZsO VI. 795., Várasd 2. (1419): ZsO VII. 237., Óbuda 16. (1430): BTOE III. 162–163. (980. sz.), a hévízi malom egész évben működőképes volt, ezért különösen magas a vételár: 800 új forint; Toplica 1. (1447): fél malomrész többek között ház-zal és szőlővel, DF 257054. Reg.: BUTURAC 1968–1969, 288. (145. sz., jan. 19-i keltezéssel.); Lipca 4. (1514): DL 38454.; Malomhelyek (locus, clausura molendini): Győr 1. (1348): HORVÁTH 2006, 15–16 (1. sz.), Sziscsan 1. (1456): DF 282428. Szentmárton (Turóc-) 1. 1375): DF 259298.

⁷⁷⁹ Győr 7. (1391): HORVÁTH 2006, 19–20. (9. sz.) A vevő a győri püspök. Szatmár 9. (1442): Károlyi II. 231–232.

Itt most csak a szőlővel szeretnék külön foglalkozni. Egyrészt, mivel a vizsgált anyagban a szőlőskert a leggyakrabban előforduló ingatlanfajta. Lehetséges tartozékai, a sajtoló (*torculator*),⁷⁸² a szőlőbe vezető szolgalmi út vagy szüretelésnél használt út,⁷⁸³ továbbá esetenként a préház (*locus vindemialis*),⁷⁸⁴ és a pince (*cellarium*)⁷⁸⁵ is megjelennek az oklevelekben. Másrészt – és ez számunkra most az érdekesebb – a mezővárosi oklevelek keletkezési helyei alapján a szőlőművelés földrajzi elterjedtsége is kirajzolódik. Jóllehet a mellékelt térkép – Szőlőre vonatkozó oklevelek kiadási helyei (1303–1526) – mintegy két évszázadot fog át, és természetesen a vizsgált forrásanyagból a mezővárosi okleveleken kívül minden más forrástípus hiányzik, többé-kevésbé mégis érzékelhető a késő középkori magyarországi szőlőtermelés területi megoszlása. A jelölésnél megkülönböztettem a mezőváros saját kiadványai közül azokat, amelyeket szőlőskert adásvételéről vagy átruházásáról állítottak ki, azoktól, amelyeknél nem adásvételként, hanem más összefüggésben vagy említésben (terméskár, bortizedszedés rendje, ingatlanper tárgya) találkozhatunk szőlővel. A fennmaradt források egyoldalúsága miatt itt sem volt értelme jelölni az adatok „mennyiségét”, azaz az egyetlen szőlőadásvételi oklevéllel rendelkező Tolna megyei Kesztlőc⁷⁸⁶ ugyanakkora jellel szerepel a térképen, mint a 6 okleveles Újlak vagy a 15 darabbal bíró Sárospatak. (A legkorábbi, 1303-as szőlőről szóló oklevelünket is ez a mezőváros állította ki – igaz, a zálogba adott szőlő nem magán Patakon, hanem a szomszédos Makkoshotyán feküdt.)⁷⁸⁷

A térképen a legsűrűbb gócot (nagyraeszt a forrásdottságoknak is köszönhetően) a Hegyalja térsége alkotja, amihez még a borsodi Sajószentpéter és Miskolc is hozzákapcsolható. Ahogy Gulyás László is bemutatta, egy szőlőmonokultúrás vidékről van szó, amelynek a fejlődését a területtől északabbra fekvő abaúji és sárosi nagy kereskedővárosok, Kassa, Bártfa, Eperjes, illetve a borsodi térség esetében a gömöri felvevőpiac gazdasági érdekei és befektetései segítették elő.⁷⁸⁸ Itt egyébként főleg Patak és Újhely révén a XIV. század első felétől folyamatos a szőlővel kapcsolatos oklevelek sora. Ehhez a vidékhez csatlakoznak nyugatról a mátraaljai Eger és Hatvan, illetve a beregszász–nagygyőrösi térség két névadó települése Nagymuzsaly társaságában, amely csoportban Beregszász oklevéladása is tartalmaz már a XIV. század közepétől szőlők adásvételéről kiállított okleveleket. A többi itteni jelentősebb településen általában a XV. század elejétől maradtak fenn szőlőkről szóló oklevelek.

A másik nagyobb térség a soproni–ruszti–vasi. Igaz, a térképen éppen sem Sopron, sem Ruszt nem szerepel, csak az ettől délre fekvő terület, Kőszeg és Szombathely térségének mezővárosai. Szőlőadásvételi oklevelünk jóval kevesebb van, mint a Hegyalján, és ezek Kőszeg 1382-es kiadványát leszámítva XV. századiak, és sokszor nem magában álló szőlőskertekről szólnak, hanem a szőlő többször mint a telekhez tartozó

⁷⁸⁰ Bars 1. (1349): DF 208856., Pásztó (1417): ZsO VI. 1142., DL 89792.

⁷⁸¹ Körösbánya (1524): DF 260225. (Ezen kívül a rozsnyói, gölnici, szomolnoki városlönyvekben fordul elő.)

⁷⁸² torculator: sajtoló – Óbuda 2. (1378): BARTFAI SZABÓ 1935, 88. sz. DL 42363. További adatok: Óbuda 7. (1407); 20. (1445).

⁷⁸³ Körös 4. (1412): ZsO III. 3057. Óbuda 1. (1375): loco scilicet tonoralis via ab antiquo consuetis BARTFAI SZABÓ 1935, 84. sz., DL 6268. Uo. 14. (1425): BTOE III. 97. (866. sz.), ZsO XII. 98. Kovászi (1500): DL 32532.: a meridionali una via vindemialis. A kérdéshez lásd még pl. TRINGLI 2001b, 120.

⁷⁸⁴ 1362: Újlak 1. 1419: Újlak 2., 1513 Szalánkemén.

⁷⁸⁵ Körös 5. (1417): ZsO VI. 978. Az oklevelet kivonatoló Mályusz Elemér sírkamrának fordította, mivel a temetőben volt található. Vö. Óbuda 10. (1413): ZsO IV. 607.: a ház tartozékai: universis scilicet celariis, domibus superioribus et inferioribus curia. Ellenpélda: Szalatnok 1. (1438): a tartozékok között quondam locum cellarii in cimiterio ... ecclesie Ommniumsactorum. DL 67801.

⁷⁸⁶ Kesztlőc (1502): DF 209433.

⁷⁸⁷ Patak 1. (1303): Anjou-oklt. I. 533., DL 57232.

⁷⁸⁸ GULYÁS 2008b, TÓTH 1994.

külsőség kerül elénk. A bor, bár itt is kereskedelmi cikk, jóval kisebb szerepet játszott. A Ruszt környéki, Fertő-melléki szőlőterület gazdasága majd a XVI. század folyamán fog a Hegyaljához sokban hasonló módon az alsó-ausztriai felvevőpiac hatására kibontakozni.⁷⁸⁹ A Duna bal partján a Kis-Kárpátok Pozsony-környéki bortermelő mezővárosai tűnnek fel jól körülhatárolható területen, egy-egy, Csesztét leszámítva a XV–XVI. század fordulójáról maradt oklevelükkel. A Buda környéki bortermelést Budafelhévíz, Óbuda és Torbágy képviselik. Míg Felhévíz és Torbágy mutatóban rendelkeznek oklevéllel, addig az óbudai szőlőadásvételi oklevelek sora 1375-től többé-kevésbé folyamatos (17 darab). A szekszárdi–tolnai borokat a dél-tolnai Szászvár és Keszölc, a mecsekaljaiakat Pécs és Pécsvárad képviselik, néhány XV–XVI. század fordulójáról maradt kiadványukkal. Az Aradtól keletre fekvő ménesi borvidék, illetve a bihari–érmelléki is képviselve van. A szerémségi borokat Újlak, Erdőd és Szalánkemen jelzi, talán ide vehetjük a Valkó megye nyugati részén fekvő Garát is. (Újlak szőlőadásvételi oklevelei 1362-vel indulnak.) Szlavóniában négy régiót különböztethetünk meg: a Dráva mellékét (Kőváralja, Szalatnok), Varasd megyét (Varasd, Toplica, Krapina), Kőrös és Zágráb Száván inneni részét (Brezovica, Kőrös, Csázma, Ugra) és a Száván túli területet (Szamobor, Jasztrebarszka, Berkusevina, Csultics, Dubica). Kőrösről, Csázmáról és Ugráról már a XIV. század második feléből maradtak fenn szőlőadásvételi oklevelek.

A térképen egy-egy településsel, de képviselteti magát a somlói (Apácavásárhely), pécsi (Pécs), nógrádi–pesti (Vác), Erdélyben a Maros menti (Gyulafehérvár) és Szamos menti (Dés) szőlővidék is.⁷⁹⁰ A középkori szőlőművelés határa a mainál északabbra húzódhatott, ennek jó példája a Privigyei-medencében fekvő Bajmóc. A forrásadottságok és a forrástípus miatt nem szerepel a Balaton-felvidék, illetve az újkorban neszmeilyi–móri, valamint siklós–villányi borvidéknek nevezett térség.

6.1.6. Az ingatlanügyekkel kapcsolatos területi hatáskör

Noha elvileg a mezővárosi testület a területén fekvő ingatlanok átruházásáról szóló bevallások felvételére és írásba foglalására jogosult, a valóságban ezt a jogát részint szélesebb, részint szűkebb körben gyakorolhatta. Előbbi azt jelentette, hogy nem feltétlenül kellett az átruházott ingatlannak a város területén feküdnie, elég volt, ha az eladó vagy a vevő helyi polgár. Amint láthattuk, legkorábbi sárospataki oklevelünk esetében is a zálogba csapott szőlő Makkoshotykán feküdt.⁷⁹¹ Losonctól például több olyan adásvételi kiadvány maradt fenn, amikor csak az eladó helybeli polgár, a vevő és a vagyontárgy viszont környékbeli.⁷⁹² Pécs XIV. századi egyik kiadványában az eladó és a vevő pécsi, de a szőlő patacsi.⁷⁹³

Ha a mezővárosi tanács előtt más faluból valók tesznek bevallást, és nem peres ügyről van szó, akkor kézenfekvő és jogos arra gyanakodnunk, hogy az adott falu ugyanannak az uradalomnak a része, mint az oklevélkiadó mezőváros. Ilyen darabok a XV. század elejétől folyamatosan vannak egészen a korszak végéig.⁷⁹⁴ Szlavónia eseté-

⁷⁸⁹ PRICKLER 1974.

⁷⁹⁰ *A Magyar Korona országai borvidékeinek beosztása*. Bp. 1880.: A 18 borvidék területébe csak a minőségi bort termelő települések határait sorolta be: 1. ruszt–sopron–pozsonyi, 2. pest–nógrádi, 3. budasashegyi, 4. somlyói, 5. neszmeilyi, 6. eger–visontai, 7. abaúj–miskolci, 8. tokaji, 9. szerednye–visznai, 10. munkács–nagyşzölősi, 11. érmelléki, 12. ménes–magyaráti, 13. versec–fehértemplomi, 14. szekszárdi, 15. pécs–villányi, 16. badacsonyi, 17. Balaton-melléki, 18. Erdélyrész borvidékei.

⁷⁹¹ Patak 1. (1303): DL 57232.

⁷⁹² Losonc 2. (1494): vidafalvi nemes és vidafalvi szántó, DF 275753. Losonc 6. (1503): vidafalvi nemes, rét. DL 73017.

⁷⁹³ Pécs 2. (1379): DL 6599.

⁷⁹⁴ Gara 3. (1414): a légvonalban 14 kilométerre nyugatra fekvő Podgorja faluban található szőlőt ad el egy helybéli. Az oklevélben a vevővel hangsúlyosan ugyanannak a földesúrnak az alattvalói. ZsO IV. 2383. Hasonló oklevél ugyaninnen: Gara 4. (1417): ZsO VI. 554. (A mezőváros a család több tagja között

ben a váruradalmak és a nagyszámú prédiális nemesi közösségek miatt fordul elő sok esetben az, hogy nem a mezőváros területén, hanem a provinciájában élők ingatlanügyeiről tanúskodik a tanács.⁷⁹⁵

A mezővárosi testület helyben van, és mint közhitelű tanút, őt keresik fel a bevallással.⁷⁹⁶ Szórványosan előfordul, hogy sem az eladónak, sem a vevőnek, sem a vagyontárgynak nincs köze a városhoz. Kőszeg legelső, 1349-es oklevele szerint a borsmonostori apát adott el Pulyai Jánosnak és családjának egy locsmándi kőházat. Kőszeg volt a közvetlen közelben az a település, ahol ezt írásba tudták foglalni.⁷⁹⁷ Valószínűleg ugyanez volt a helyzet Losonc esetében is: a szomszédos vidafalvi és fábiánfalvi nemeseknek egyszerűbb volt bemenniük a mezővárosba.⁷⁹⁸

Sajátos helyzet alakult ki a középkorvégi Óbudán, mivel a város a budai káptalan és a királyné között oszlott meg, a szőlőhegyek nemkülönben. Okleveleket viszont csak a királynéi városrész magisztrátusától ismerünk. A káptalani városrészen maga a budai káptalan állított ki adásvételi okleveleket.⁷⁹⁹ A királynéi városrész magisztrátusa azonban „gátlástalanul” bocsátott ki a káptalani városrészben fekvő szőlőkre vonatkozó okleveleket, ezért a káptalannal perbe is keveredtek. 1510-ben Perényi Imre nádor tiltotta el Futamot Gergely akkori bírót a káptalani dűlőkben fekvő szőlőkről oklevelek kiállításától, 1517-ben pedig II. Lajos király ítélete mondta ki, hogy az óbudai bírák és esküdtek sem a káptalani részben lakói, sem a káptalani terület szőlői felett joghatóságot nem gyakorolhatnak.⁸⁰⁰

Az oklevéladás joga ebben az esetben formálisan nem szűkült ugyan, hiszen a királynéi városrész a saját területén minden további nélkül adhatott ki okleveleket. Valójában azonban Óbuda és más települések esetében is számos alkalommal előfordult, hogy területi illetékessége ellenére a saját területén fekvő ingatlan ügyében sem maga a mezőváros állított ki oklevelet. 1424-ből ismerjük például a kővári várnagynak Kővár-alja területén lévő ingatlan adásvételéről kiállított oklevelét.⁸⁰¹ Somlóvásárhelyen a földbirtokos apácakonvent a mezővárosi hatósággal együtt adott ki oklevelet.⁸⁰² 1526-ban Pemfflinger Márk szebeni királybíró, egyben Abrud kamarabérlője abrudbányai házát, amelyben akkor éppen alkamarása lakott, továbbá az ottani (*in districtu civitatis*) mal-

van megosztva. László birtokrészéről van szó. 1418-ban viszont a vevő a nádori ág birtokrészéről való: Gara 5. (1418): ZsO VI. 1622., DL 10674.) Szond 1. (1415): peregyezés az uradalomhoz tartozó egyedűfalui telek ügyében, egyedűfaluiak a bevallók. ZsO V. 1314. Szász (1458/1488): a pécsi püspök szászvári uradalmában ac unum fenetum in possessione Kysgere et in valle eiusdem Kysgere situm et habitum... Ezt északról a szomszédos Tófi erdeje, délről kigerei szántóföld határolja. DF 278587. Belényes 1. (1492): magyarremetei bíró mint egy falubéli özvegyasszony képviselője egy vajdaszéki telket ad el. Csak a vevő, Bondor Lőrinc lehet helyi, bár ő sincs polgártársnak titulálva. Az összes említett helység a váradi püspök belényesi uradalmában fekszik. DF 255054. Szentbarabás (1510): vaskaszentmártoni oltárigazgató adja el a szomszédos Boksincs faluba való Lukacsevics Benedeknek mátyustelki telekrészét. Szentbarabás a zselicszentjakabi pátságé. Sem az eladó, sem a vevő nem szentbarabási; a pécsi püspök alattvalói. De Mátyustelke a szentbarabási uradalom része. DF 273885. Hunyad (1526): két helybéli polgár adja el a mezővárostól délkeletre fekvő, szomszédos Hosdát falu területén lévő Sósztél vagy Sószték nevű határrészen lévő rétjüket nemes Hosdát Imrének. Csak az eladók hunyadiak; a falu elvileg nem a hunyadi váruradalom része. DL 47659.

⁷⁹⁵ Lásd fentebb pl. Sziscsan 1. (1456): DF 282428.

⁷⁹⁶ Vö. PÉTER 2011, 338.

⁷⁹⁷ Kőszeg 1. (1349): DF 208367.

⁷⁹⁸ Losonc 3. (1499): DF 275758. és 5. (1503): DF 275762. A fábiánfalvi nemesekkel a mezőváros közösen is ad ki oklevelet: Losonc 4. (1502): DL 73020.

⁷⁹⁹ Pl. BARTFAI SZABÓ 1935, 33–34., 37., 39., 47., 50., 52–53., 63., 65–66., 72–73., 77–78., 83., 86–87., 96–98., 100., 102., 111., 129., 181–183.

⁸⁰⁰ BARTFAI SZABÓ 1935, 171. sz., 180. sz.

⁸⁰¹ ZsO XI. 41.

⁸⁰² Somlóvásárhely 1–2.

mát a helybéli Farkas Jánosnak és feleségének adta el.⁸⁰³ Az oklevél Nagyszebenben kelt magánoklevél. Lehetséges, persze, hogy a vevő ezzel igazolta a városi tanács előtt a tulajdonát, de az ügyletben a városi hatóságra semmilyen utalás nem történik.

Mindennél sokkal elterjedtebb megoldás az, hogy hiteleshelyek előtt tesznek bevallást városi ingatlanok ügyében. Egyrészt arra is akad néhány példa, hogy a kiadott mezővárosi oklevelet a vevő átíratja egy hiteleshellyel. Szalárd két sókamarai tisztségviselő egyezségéről kiállított oklevelét az érintettek a váradi káptalannal, Berkusevinának a plébánia számára tett kegyes adományról szóló kiadványát a zágrábi káptalannal, Szepsin a vevő jászói konvent számára kiadott oklevelét a szepesi káptalannal, Désnek Mészáros Tamás telkéről kibocsátott iratát a kolozsmonostori konventtel íratják át a tulajdonosok – a nagyobb jogbiztonság kedvéért. (Jellemző módon az így átírt darabok közül egyetlen kivételével csak az átírás maradt fenn.)

Másrészt, különösen, ha az adott településen hiteleshely is van, az könnyen „magához vonhatja” a mezővárosi területre tartozó bizonyos ügyek írásos rögzítését. Vasváron „Az oklevelek, mint láttuk, a polgárok egymás közti ügyleteit – egy esetben végrendelkezés, a többiben adásvétel – foglalták írásba. Vasvár esetében nem találunk olyan példát, amikor a város kívülálló részére állított volna ki oklevelet, sőt azt tapasztaljuk, hogy azokban az esetekben is, amikor egy vasvári polgár egy kívülállóval köt üzletet, a szerződést már a káptalannal foglaltatják írásba.”⁸⁰⁴ Ennek elvben lehetett olyan oka is, hogy biztosabb volt a település földesurának számító egyházi intézménynek oklevelet kiállíttatni. A pécsváradi bírő 1358-ban ingatlanszerzéseit a pécsváradi apátsággal foglaltatja írásba visszamenőlegesen.⁸⁰⁵ Inkább azonban arról lehet szó, hogy a káptalan közhitelű, míg a mezőváros csak falain belül tud bizonyítani, tehát egyszerűbb volt a hiteleshelynél kiállíttatni az oklevelet.

Szerepet játszhatott, ha fizikailag távol voltak a mezővárostól és a vagyontárgytól. 1389-ben az egri káptalan előtt cserélte el egy óbudai polgár óbudai telkét István egri püspök eperjesi házhelyéért. (Azaz a polgár Eperjesre költözhetett, az egri püspök pedig házat szerzett Óbudán.)⁸⁰⁶ Az aradi éneklőkanonok 1422-ben saját káptalanja előtt tett bevallást gyulai házának eladásáról, amelyet a helybéli István plébános vett meg.⁸⁰⁷

Egyházi intézmény előtt kiállított adásvételi tanúsítvány hátterében az is állhat, hogy a vevő maga is egyházi személy volt. A fentebbi gyulai példát is értelmezhetjük így. De hasonló eset történt 1386-ban, amikor a veszprémi káptalan előtt Ondi Mihály és felesége eladták a veszprémi Keresztelő Szent János-egyház mellett fekvő telküket Himházi Lukácsnak, a veszprémi püspök rokonának.⁸⁰⁸ 1439-ben az erdélyi káptalan előtt József tövisi hospes és felesége, Péter fehérvári szabó lánya: Ilona az említett Péter szabó házat, amely a gyulafehérvári várban van a városkapu mellett, 20 Ft-ért Mihály papnak, a fehérvári ispotály rektorának adták el.⁸⁰⁹

6.2. ADÓSSÁGÜGYEK, TANÚSÍTVÁNYOK, ÁTÍRÁSOK

6.2.1. Adósságügyek

A vizsgált forrásanyagban a kimenő levelezés jelentős része pénzügyi vonatkozású, adósságügyben keletkezett. A hitelként vagy árukölcsön formájában felvett összeg elszámolása akár évekig elhúzódhatott. Várad Vadkert városrészének előljárósága 1465

⁸⁰³ DF 253623.

⁸⁰⁴ ZÁGORHIDI 1993, 2. Lásd erre: DL 92749.

⁸⁰⁵ KÖFALVI 2012

⁸⁰⁶ BÁRTFAI SZABÓ 1935, 93. sz.

⁸⁰⁷ ZsO IX. 1245.

⁸⁰⁸ VO Suppl. 351–352. (195. sz.)

⁸⁰⁹ UB Sieb. V. 2323., DF 277484.

decemberében átírta Tóth Péter Szentlélek utcai káptalani polgár kérésére Csaholyi László Mátészalkán, 1453(!) július 22-én kelt kötelezvényét, hogy Várad Pétértől egy vég kölni vásznat vett 10 forintért, a kifizetésére Lukács napját (október 18.) vállalta, ha valaki Pétert küldi, neki kifizeti és tőle nyugtát kap. Az ügy ezek szerint 12 év alatt még nem oldódott meg.⁸¹⁰

A hitelező segítségül fordulhatott saját települése előjáróságához és kérhette a maga számára támogatólevél kiállítását, amellyel aztán az adós bírósága vagy földesura előtt igazolhatta magát. Ezeknek a leveleknek a szerkezete egyszerű: előbb leírják az adósságuget, majd kérik, hogy szolgáltatassanak polgáraiknak elégtételt (*ideo petimus vos, quatenus nostris concivibus satisfaccionem impendere velitis*).⁸¹¹ Az adósság nem csak vásári áruhitel folytán keletkezhetett. 1347-ben Várad városa Kállai Simon fiaihoz, Imréhez és Péterhez írt levelet: Varga Pál özvegyének, jelenleg Szíjjártó Finta feleségének a Váradon iskolába járó Bölcsi Dénes fia Sándor, kosztosa fizetés nélkül távozott. A pénz felét a levél felmutatójára, első férjétől való fiára hagyta, ezért kérik, hogy szolgáltatassanak nekik elégtételt.⁸¹²

Az adós vagy kezesei kérhettek a fizetésre haladékokat. Rékasi kezesek 1493 júliusában arra kérték a karánsebesi Lázár-testvéreket (egyikük akkor esküdt, másikuk következő évben bíró), hogy karácsonyig adjanak haladékokat a Törökországból hazatért Bíró Domonkos adósságának megfizetésére.⁸¹³

Amennyiben nem sikerült az adósságot behajtani, akkor a hitelezők élhettek a lefoglalás (arrestatio) eszközével. Az arrestatio önhatalmú jogérvényesítés, amellyel az anyagi természetű követelést lehetett úgy kiegyenlíttetni, hogy a tartozását ki nem fizető személyt vagy az adós közösségéhez tartozókat lefogták, vagyontárgyaikat lefoglalták, és addig nem bocsátották szabadon, amíg a tartozást valamelyikük nem teljesítette. Az arrestatiót vagy a földesúr vagy a városi tanács tette meg.⁸¹⁴ Bátran éltek vele kisebb, jelentéktelenebb települések is. Selmeci polgárok és javaik lefogásáról és lefoglalásáról értesítette például az Esztergom megyei Farnad falu magát Selmecbányát.⁸¹⁵ Annak ellenére, hogy már a késő középkori törvényeink tiltották (1495, 1514), a jogszokás a XVIII. században még élt Rozsnyón.⁸¹⁶

Onnan tudjuk, hogy Tatán például a várnagyok látták el a vásárok felügyeletét, mivel számos oklevelet állítottak ki a vásári lefoglalásokról.⁸¹⁷ Erre azért lehetett szükség, hogy ne tűnjön úgy, mintha a vásár idején, annak területén került volna sor a lefoglalásra. A vásár birtokosa ugyanis a vásár megsértése és a vásárvám meg nem fizetése miatt végezhetett volna foglalatást, de saját követelését – elvileg – nem érvényesíthette ott. Ráadásul örködni kellett, hogy idegenek ne élhessenek a vásáron a lefoglalás jogával.⁸¹⁸ Javaik, áruik lefoglalását követően a polgárok általában hazamehettek, – ez általában 15 napot azaz kéthetes időt jelentett – hogy lakóhelyükön egyeztethessenek a fellépett problémáról. Magukkal vitték az arrestatiós értesítést is vagy másvalakivel külön elküldték – ezek így maradtak fenn. Ítéletet nem Tatán vagy a tатаi tanács hoztak, ott

⁸¹⁰ Várad 7. (1465): DL 45153.

⁸¹¹ Peresztég (1508): Házi II/6. 286. (231. sz.); Csepreg 8. (1457): Házi I/4. 165–166. (200. sz.); Medgyes 1. (1435): *proposuit nobis cum querela vir providus Stephanus Serator, lator praesentium, noster commansor...* UB Sieb. IV. 2250.; Debrecen 5. (1475): DL 55992. – Vö. KOVACHICH 1799, 36; határidő kitűzése adósság megfizetésére.

⁸¹² Várad 1. (1347): DF 285820. és 286775/59.

⁸¹³ Rékas (1493): DL 108035 = DL 65386/a.

⁸¹⁴ TRINGLI 2010, 1325–1326.

⁸¹⁵ Farnad (1504): DF 235125.

⁸¹⁶ MIKULIK 1885, 66.

⁸¹⁷ SCHMIDTMAYER 2012, 204–205. DF 242078., DF 243176., DF 242151.

⁸¹⁸ TRINGLI 2010, 1333–1334.

csak a sértett fél kap(hat)ta meg – lefoglalás útján – az őt feltehetően megillető anyagi javakat. Ezekben az esetekben a tényleges adósnak a tartozásáról a lakóhelyén kellett számot adnia. Jogorvoslatra is volt lehetőség, amennyiben vitatták a lefoglalásra okot szolgáltató ügyet. Például Nyírbátor egyetlen általam ismert középkori oklevele egy nyugta, amelyben a városi tanács igazolja, hogy Kállai Lőkös János szolgája útján megfizette nekik azt a 28 forintot, amit a mezőtúri vásáron jogtalanul elszedetett polgártársaitól.⁸¹⁹ Nyilván itt egy jogtalan arrestatio ügy állhatott a háttérben.

Nagyenyeden 1505-ben Huszár János nagyszebeni polgárnak a királlyal szemben fennálló 2000 forint adóssága fejében Cobor Imre erdélyi sókamaraispán famulusával kérette Huszár enyedi javainak lefoglalását vajdai parancslevél bemutatásával. A tanács a város szokása szerint kitűzte a 15 napos határidőt az adósnak a fizetésre; ezalatt értesítették Tamás nagyszebeni polgármester özvegyét, Klárát nagyenyedi javainak ügyében, amelyek gyermekeire szállnak, a lefoglalónál vagy náluk élhet ellenmondással 15 napon belül.⁸²⁰

Az arrestatio részéről a sértett városának tiltakozással lehetett élni.⁸²¹ Hegyfalu Sopronhoz írt levelében, amelyet András hegyfalui bírónak, lovának és kocsijának arrestálása miatt írtak, úgy érveltek, hogy uruk, Kanizsai Imre rendelkezik birodalmi és Magyarországra is szóló oklevéllel, hogy senkit sem szabad alattvalói közül arrestatioval sújtani adósság miatt, ezért kéri, hogy Andrást és javait szabadítsák fel.⁸²² Az efféle kiváltságok azonban nem jelentettek teljes védelmet a lefoglalás ellen.

Amikor a sértett fél kifogást emelt, az arrestáló fél is bizonyíthatta igazát. Komárom 1459-es leveléből kiderül, hogy Pozsony kérésére megidézték és kihallgatták két polgártársukat, Naszvadi Mihályt és Bíró Istvánt, akik azt vallották, hogy azért hajtották el Serer Vilmos és Rosspeck Tamás pozsonyi polgárok 16 ökrét, mert azok tartoztak nekik és Pozsony tanácsa előtt elégtételt nem kaptak, pedig kérték. Ha tehát a panaszosok nem rendezik adósságukat, többet is kell fizetniük a 16 ökrön kívül.⁸²³ Marosvásárhely arról írt jelentést Besztercének, hogy a fejeregyházi bíró és tanácsos kérésére boradósság ügyében tanúvallomást tartottak, és a három tanúvallomást levélben küldik.⁸²⁴ Az adósság behajtása elé akadályok gördülhettek. Bellus Körmöcbányához arról ír, hogy Hludák András egyik adósát, a náluk lakó Zidovics Gergelyt figyelmeztették, de másikkuk, Král engedéllyel elköltözött, nincs joghatóságuk alatt. Zidovics kifizetett már Hludáknak 16 forintot, a maradékkal pedig a levél bemutatója adós.⁸²⁵

Végül azonban előbb vagy utóbb sikerült rendezni az adósságot. A vizsgált forrásanyagban számos nyugta, tanúsítvány található adósságok megfizetéséről. Pankotán a mezővárosi testület igazolta, hogy ifjabb Losonczi László özvegye megfizette 12 forintos tartozását sógora helyett.⁸²⁶ 1467-ben Győr-Káptalanváros tanácsa Bekfi Imre korábban győri polgár, akkor csicsói királyi jobbágy bevallására igazolta, hogy Bekfi társával, Füssi Jánossal Bajcsi Tamás mint tanú jelenlétében teljesen megfizette a Tegez Imre kolozsvári polgártól vett ökrök árát.⁸²⁷

Az „utóbb” olyan eset is lehetett, amikor a hitelező már nem élte meg az adósság visszafizetését. Például 1492-ben Izdenc tanácsa előtt a hitelező Szabó Márton özvegye

⁸¹⁹ Bátor (1522): DL 56431.

⁸²⁰ Enyed 2. (1505): DL 21490.

⁸²¹ Pl. Ajak 1. (1454), Csepreg 15. (1463): az arrestatio ok nélkül történt, mivel az adósságot már megfizették. Házi I/5. 66. (81. sz.)

⁸²² Hegyfalu (1450–1463): Házi II/6. 168–169. (152. sz.)

⁸²³ Komárom 6. (1459): DF 242663.

⁸²⁴ Székelyvásárhely 1. (1513): BERGER 1986 I. p. 158, 566. sz., DF 247564.

⁸²⁵ Bellus 1.

⁸²⁶ Pankota 3. (1396): Bánffy I. 467.

⁸²⁷ Győr 10. (1467): HORVÁTH 2006, 24 (12. sz.).

és négy végrendeleti végrehajtója nyugtatják Olasz Bálintot és feleségét, Zalai Jánost és feleségét és Hosszú Tamás pécsi polgárokat, hogy kifizették Szabó Márton izdenci polgárnak járó tartozásukat, akitől korábban különböző árukat vettek hitelbe.⁸²⁸ De ha mégsem sikerült az adósságot megfizetni, akkor az adós ingó és ingatlan vagyonából kellett a hitelezőt kielégíteni.⁸²⁹

6.2.2. Egyéb tanúsítványok, átírások

A polgárjog egyik feltétele a törvényes származás volt, amit a felvételét kérelmező polgárjelöltnek a származási helyről való bizonyítvánnyal kellett igazolnia. Ezt a befogadó város tanácsa előtt kellett bemutatnia.⁸³⁰ A forrástípus a kora újkorban sem gyakori, mivel az esetek többségében nem volt fontos a megőrzése, néhány, főleg XV. század végi, XVI. század eleji darabot azonban találunk a felvidéki városi levéltárakban.⁸³¹ A céhbe való felvételhez is szükséges volt a származást és az addigi erkölcsös életvitelt tanúsító irat bemutatása, illet több céhszabályzat is előír (Csetnek: Kovács 1448 és Varga 1501).⁸³² A származási tanúsítványok egy része levélformájú, másik része pápens oklevél, de az esetek többségében ezekben is megnevezik, hogy melyik város számára állították ki a tanúsítványt.⁸³³

Nem polgárjog elnyeréséért, hanem perbeli bizonyításhoz adott ki 1447-ben Torda városa oklevelet, amelyben tanúsították, hogy Csákány László Csákány Péter törvényes leszármazottja.⁸³⁴ Csepregen 1451-ben Lőrinc özvegyének: Borbálának és leányának: Geresdy Miklós soproni polgár feleségének: Dorottyának a kérésére igazolták, hogy Lőrinc özvegyének: Borbálának az édesanyja: Katalin és Partel soproni polgár özvegye: Ilona édestestvérek voltak. Erről öt alkalmas öreg csepregi polgár tanúvallomását hallgatták meg.⁸³⁵ Ugyancsak perbeli bizonyításhoz igazoltatta Olajütő Jánosné Zsófia a margonyai tanácscsal származását. Nőtestvére, Margit és unokanővére, Dorottya egyaránt Eperjesre ment férjhez (utóbbi Petrus Cromer felesége lett), így öröksége miatt volt Zsófiának az oklevélre szüksége, amit Margonya az eperjesiek számára ki is állított.⁸³⁶

A városi tanács előtt lehetett kérni annak tanúsítását is, hogy az illető saját ügyében másvalakit bíz meg, hogy járjon el helyette. Szepesváralja tanácsa előtt György helybeli polgár meghatalmazta sógorát, Kristófot, hogy elhunyt édesanyja hagyatéka ügyében Bártfán a nevében eljárhat.⁸³⁷

Más típusú tanúsítványok voltak a jogos birtoklásról kiállított birtoklási tanúsítványok.⁸³⁸ 1514-ben például Várad a Debrecenben lakó Orsolya asszony kérésére ír át az asszony volt földesura, Telegdi János részére egy váradi szentszéki ítéletlevelet arról,

⁸²⁸ Izdenc 1. (1492): DL 19791. KUBINYI 2001, 49., PETROVICS 2001, 179.

⁸²⁹ Szalárd (1387): ZsO I. 126., DL 7283. (1396-os átiratban.); Köhalom 3. (1490): DF 246262.

⁸³⁰ H. NÉMETH 2006, 7.

⁸³¹ H. NÉMETH 2006, 26.

⁸³² KOLLMANN 2003, 37. és 40. Utóbbi esetben a bemutatás a tanács előtt történik és a polgártaksa lefizetése is ehhez kapcsolódik.

⁸³³ Héthárs 1. (1421), Vác 2. (1468): Literatus Kristóf az ő és elhunyt férjének törvényes házasságából született fia, VTT I. 36., DL 45284. Németlipcse 4. (1474): DF 281552. Kismarton 19. (1502): Colecția de documente Muzeul Banatului Timișoara, (Temes Megyei Állami Levéltár) 114. 5. Grenic 1. (1502): tanúsítvány a sziléziai Schweidnitz számára törvényes származásról, DF 281669. Cseklész (1503): DF 243232. Margonya (1526): perbeli bizonyításhoz.

⁸³⁴ Torda 3. (1447): DL 28363. (Az oklevelet csak tartalmi átírásból ismerjük.)

⁸³⁵ Csepreg 5. (1451): Házi I/3. 319–320. (376. sz.)

⁸³⁶ Margonya (1526): DF 229821.

⁸³⁷ Szepesváralja 2. (1482): DF 214994.

⁸³⁸ Medgyes 2. (1487): Ladislaus Gereb jogosan bírja birtokát Rüsön (Reußen, Szebenszék). DF 245058. Csázma 4. (1432): a szőlőt jogosan birtokolják, apjuk telepítette. DF 252389. Ligvánd (1455): két birtok és az erdő is a borsmonostori apátsághoz tartoztak, nem Locsmándhoz. DL 14993.

hogy az asszony első férjétől, Marton Miklós örvéndi jobbágytól való gyermeke, János az asszonytól az örvéndi tiszttartó által elkobzott javak negyedrésztét jogosult megkapni.⁸³⁹ Ez tehát tanúsítvány jogos birtoklásról.

Közismert forrástípus a céhszabályzat. A céhek működési szabályait maguk állapították meg, de azt a felügyeletüket ellátó városi testületnek vagy magának a földesúrnak jóvá kellett hagynia.⁸⁴⁰ A legkorábbi általam ismert mezővárosi céhszabályzatnak a podolini csizmadiáké tekinthető, akiknek a német nyelvű szabályait a város 1415-ben erősítette meg.⁸⁴¹ (Az első debreceni céhszabályzat régebbi, de azt a földesúr adta ki.) Gyakran már működő szervezetek szabályait vették át. A Gömör megyei Csetneken két konfraternitásról van tudomásunk, a kovácsok 1448-as és a vargák 1501-es céhéről, amelyek voltaképpen vallásos testvérületek voltak (égi patrónusuk Szent Jakab és Szent Miklós). A konfraternitásoknak a városi előjáróság adta szabályait mindkét esetben a földesurak, a Csetniekiek erősítették meg.⁸⁴² Ezek a rimaszombati céhlevelekkel mutatnak rokonságot.⁸⁴³ Désen 1500-ban a sószállító tutajosok (kormanisták) céhmestere, Szabó János kérte a várostól a dési Szűz Mária és Szent Miklós oltalma alatt álló kalandosok céhe (*kalendatus*) szabályainak megerősítését.⁸⁴⁴

Az 1526 előtti fennmaradt céhlevelek számát tekintve a vizsgált forrásanyagban Debrecen a rekorder. Összesen öt céhszabályzata, céh-szabadalomlevele maradt fenn az 1440–1489 közötti időszakból.⁸⁴⁵ Az 1440-es az 1398-as földesúri (Monaki Sándor és Debreceni János) a gubacsapóknak adott céhlevél átírása. Ez az első ismert mezővárosi céhszabályzat. A szűcsök céhlevelét 1449-ben már a város állította ki, megszabva szervezetüket és kötelességeiket.⁸⁴⁶ 1482-ben a homokutcai takácsok kapják a fentebb említett árusítási engedélyt, 1486-ban a szabók erősítetik meg királyi privilégiumlevelüket a várossal. 1489-ből tudunk (igaz, csak kora újkori magyar fordításban) a kovácsok és szíjgyártók céhleveléről. 1519-ben a város a szabók 1486-os privilégiumát záradékkal látja el, mivel leesett a pecsétje.⁸⁴⁷

Céhek peres ügyeiben a mezővárosi tanács mint felügyeleti szerv volt illetékes. Székelyvásárhelyen 1513-ban a szabó céh mesterei panaszt tettek Bárdosi Gergely ellen, hogy kontárként mégis a mesterséget üzi, pedig nem tanulta ki. Bárdosi azzal védekezett, hogy jóllehet a mesterséget *in aliquo loco notabili* nem tanulta, de a mesterségbe mint örökségbe jutott Rudas Benedek szabómester özvegyének, Erzsébetnek a kezével. Mivel a városban is elfogadott szokásjog, hogy aki valamelyik mesterember lányát feleségül veszi, azt apósa halála után a mesterség jogának fele megilleti, a másik felét pedig a céhtől megválthatja, ezért ő jogszerűen dolgozik.⁸⁴⁸ Noha a város Bárdosi javára ítélte, a céhmesterek az udvarhelyszéki kapitányok és bírák elé fellebbeztek, akik 1514-ben a város döntését megváltoztatva Bárdosit marasztalták el. Ebbe Bárdosi nem nyugodott bele, és kétségbe vonta a céhszabályzat érvényességét, így az ügy az alvajda után Szapolyai János erdélyi vajda elé került. A felperesek igazolták Segesvárról átvett céhszabályzatuk hitelességét, és kölcsönösen tisztító esküt tett mindkét fél: a szabók arról, hogy a szabályzatot a per kezdete előtt hozták és hogy nem Bárdosi ellen, nem az ő ká-

⁸³⁹ Várad 9. (1470): DL 29297

⁸⁴⁰ TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 61–62. A céhszervezetről általában: uo. 60–65.

⁸⁴¹ Podolin 1. (1415): ZsO V. 6.

⁸⁴² KOLLMANN 2003, 36–38. és 39–40.

⁸⁴³ KOLLMANN 2003, 41.

⁸⁴⁴ Dész 16. (1500): Szolnok Doboka III, 14–15.; Vö. TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 674–675. (fuvarozás, tutajosok)

⁸⁴⁵ Debrecen 1–2., 4., 9–10., 12.

⁸⁴⁶ Debrecen 2. (1449): DF 278806.

⁸⁴⁷ Debrecen 1–2., 4., 9–10., 12.

⁸⁴⁸ Székelyvásárhely 2. (1513): SzO V. 49–51., DF 261211.

rára állapították meg, Bárdosi pedig arról, hogy nem a szabályzat ellen, hanem csak személye miatt tiltakozott. Így Szapolyai a céhszabályzat helyességét elismerte, viszont felmenti Bárdosit, de kötelezte a céhszabályzat betartására. Az ítéletlevél végén a céhszabályzatot is átírta, így maradhatott fenn.⁸⁴⁹

Árusítási engedélyeket is adott ki a mezővárosi testület. Debrecenben a takácsok számára 1458-ban kiadott céhprivilegium szerint mivel őket más városokban megakadályozták a szűrposztó kicsiben történő árusításában, ezért Debrecenben más ne árusíthasson kicsiben a takácsokon kívül szűrposztót, csak egész végekben.⁸⁵⁰

Désen 1465-ben a városi magisztrátus és a sókamaraispán előtt a vargák kérvényezték, hogy engedjék nekik a város főterén az árusítást. Ezért a sarukészítők helyét adják nekik, a mészárszék mellett, annak hosszában, a tető alatt árulhatnak. Az oklevelet a sókamaraispán és a városi esküdtek közösen adták ki.⁸⁵¹ A rendelkezés minden jel szerint tartós volt, mivel sokkal később is, 1618-ban a főter egy részét Varga-piacnak nevezik.⁸⁵²

A település saját, közcélokra (működésre) fordítható vagyona, amelyet szokásjogi alapon, hallgatólagosan birtokolt, a mezőváros „köztulajdona”. (Ezek például az újkorban a következők lehetnek: faluháza, kocsmák és mészárszékek, községi malom, komp, pellengér, csőszház, községi és mezei közutak, gátak, közkutak. A templom, temető, iskola a reformációig rendszerint egyházi kezelésben áll, a plébánia vagyonához tartozik.)⁸⁵³ A vizsgált forrásanyagban mutatóba egy-két adatot találunk. 1346-ban a Zágráb megyei Jasztrebarszka oklevelében említik a mezőváros közerdőjét, amely a mezőváros tartományában Felsődubrán (in Superiori Dubrava Machkovacz) található. Ezt a magisztrátus egy csoportos adományozás egyik elemeként a helyi Szentlélek-egyháznak adja át, úgy, hogy a faizás és a makkoltatás szabadsága továbbra is fennálljon.⁸⁵⁴

A barcasági Prázsmáron 1498-ban viszály támadt a mezőváros és egy polgára, Schyle Simon között, aki a Goszmar utcában folyó patak forrását elfoglalta, azt állítva, hogy a telkén ered és az ősei öröklött birtoka. A mezőváros szerint a patak és a forrás a városé, azt már réges rég megváltották az utcabeliek hasznára és esetleges tűzoltásra. Mindenkinek szabad bejárása van a forráshoz, ráadásul a forrás melletti házat kötelesek gerendákkal az esetleges áradások miatt megerősíteni. A város által kihallgatott tanúk egybehangzóan állították, hogy a forrás *pro utilitate rei publicae* szolgál, és hogy körülötte négy lépés távolságban tilos építkezni és ültetni, ennek jeleként a forrás körüli fákat bevágással megjelölték, és amikor egyszer valaki pajtát épített, azt a község ezért le is rontatta. Simon Brassó városához fellebbezett, majd mielőtt perre került a sor, ki egyezett a prázsmári tanáccsal, és lemondott minden esetleges birtokjogáról azzal a feltétellel, hogy a forrás körüli földet veteményeskertnek használhassa.⁸⁵⁵ A város vízhez való hozzáféréseinek biztosítása máshol is fontos volt: 1444-ben Torda városa azzal a kikötéssel adományozott halastóhelyet Pogány Miklós polgárnak, hogy a városi gulyák és nyájak szabad itatása biztosított maradjon.⁸⁵⁶

⁸⁴⁹ Uo. Az egész ügyet taglalja: BÓNIS J. 2004, 479.

⁸⁵⁰ Debrecen 4. (1458): Balogh István: Oklevél közlés. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1938, 96–98. (latinul és XVII. századi magyar fordítás), DF 278868.

⁸⁵¹ Dés 3. (1465): UB Sieb. VI. 3443., DF 261193.

⁸⁵² SZABÓ T. 1937, 6

⁸⁵³ TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 521–522.

⁸⁵⁴ Jasztrebarszka (1346): DF 230401.

⁸⁵⁵ Prázsmár 2. (1498): DF 247083. és 286733.

⁸⁵⁶ Torda 2. (1444): DL 62829.

A malomhely kijelölése is a város joga volt. 1490-ben Dés város magisztrátusa a helyi ágostonos kolostor szerzeteseinek kérésére a kolostor fenntartására és élelmezésére az elpusztult malmuk újbóli felépítésére malomhelyet jelölt ki a Szamos partján.⁸⁵⁷

A szepes-gömöri bányavidék bányavárosai, leginkább a rozsnói városkönyvben többször találkozunk a valódi bányavárosok mintájára tárószemlével és bányafoglalási engedéllyel. A foglalást, bányafoglalást a városi tanácsnak kellett engedélyeznie. A bevallást a városkönyvbe jegyezték be.⁸⁵⁸ Ezt a városi tanács a bányamesterrel együtt tárószemlével kötötte össze, ti. a helyszínen ellenőrizték a bányászatot, ennek alapján engedélyezték a bánya művelését.⁸⁵⁹

A mezővárosi működés harmadik nagy csoportja az adószedés, adóügyek. Ezek nem derülnek ki a vizsgált forrásanyagból, csak mutatóba akad egy-kettő. A földesúri adó ügyében Mezőtúr 1500-ban írt urának. Eszerint a dica extraordinaria kivetésében készségesek voltak, így Fokorai Bertalant és Kalmár Osvátot kivéve mindenkire kivetették 20 forint bírság megfizetésének terhe alatt. Ezt a kettőt választották meg a feladatra. Végül ők ketten nem tették le az esküt, ellenálltak, nem voltak hajlandók elvégezni. Mivel az ügy még nincs elintézve, nem akarják uruk haragját magukra vonni, ezért megbírságtolták őket, de azok a pénzt csak az úr kezébe hajlandók lefizetni.⁸⁶⁰

A településnek lehetett külön adószedője is, de hogy ez a közösség által választott vagy a földesúr, illetve a tisztartója által megbízott személy volt, nem lehet eldönteni. Eddig egyetlen adata bukkantam a szerémségi Atya esetében, ahol a kilencedszedők (nonatores) a város előljáróságának tagjai közül kerülhettek ki, és saját pecsétjük is volt.⁸⁶¹

Varasdon Brandenburi György földesurasága alatt az 1510-es évek derekától épült a városfal. A városi magisztrátus Pangracius Jägerperger helybeli építőmesterrel szerződött a munkálatok elvégzésére. Jägerperger regisztrumát (kiadási naplóját) mutatta be, ennek alapján számolt el 1516-ban 190 forinttal, 1518-ban 311 forinttal, és 1519-ben 254,90 forinttal, amit a királyi adókból és más forrásokból adtak neki a városfal építési munkálataira. Kiadásai a kötőrést, faanyagot, ácsmunkát, lakatosmunkákat egyaránt érintették, továbbá saját salláriumát is felszámította. A német nyelvű elszámolási nyugtákat minden alkalommal esküdt is ellenjegyezte és a város kisebb pecsétjével erősítette meg.⁸⁶² A városfal még 1524-ben is épült: Brandenburi György örgróf jóváírt bizonyos városi adósságokat, úgy, hogy a beszedett összeget a város falainak és tornyának a beépítésére használhatták fel.⁸⁶³

Szécsi Dénes esztergomi érsek, egyúttal a komáromi vár zálogbirtokosa nevében kért 1440-ben Várad Benedek győri és pozsonyi kanonok, valamint Vécsi Péter a pozsonyi várnagy embere Komárom városától a pozsonyi polgárok számára vámmentességi igazolást. A magisztrátus ezért tanúsítja, hogy minden pozsonyi kereskedőnek, illetve a pozsonyi vásárba menőnek a Pozsonyból Várkonyon, Csöllön, Csallóközön,

⁸⁵⁷ Dés 12. (1490): KÁDÁR 1882, 23–24., eml.

⁸⁵⁸ DF 286515. Vö. TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 583.

⁸⁵⁹ KOLLMANN 2003, 87–88.

⁸⁶⁰ Túr 8. (1500): DL 56316.

⁸⁶¹ Atya 1. (1518): DF 285330.

⁸⁶² Varasd 10. (1516): DF 267570, fol. 4rv. ... applicuit Nicolaus Oberdelych ac Simon Iglar signeta eorum consueta a lateribus sigilli civitatis. 12. (1517): uo. 5r. ... ac signetis Ambrosii Carnificis ac Jüne Choch consignatis. 13. (1519): uo. 5v. ... pro maiori cautela Iacobus Stattner ac Valentinus Hungarus iurati duo sigilla eorum consueta apposuerunt.

⁸⁶³ Varasd 17. (1524): DL 38087.

Vágközön át Komáromba, innen Tatára és Környén át Székesfehérvárra menő útvonalon mindkét irányban szabad menetelük volt..⁸⁶⁴

A mezővárosok és falvak, bár elvileg nem voltak jogi személyek, de a gyakorlatban, szokásjogi úton vagy hallgatóságos elismeréssel működtek az újkorban is.⁸⁶⁵ A késő középkorban ez még inkább érzékelhető. Ennek jó példái a kölcsönlevelek. A Hont megyei Bát elöljárósága például 1457-ben Budán vett fel egy budai zsidótól kölcsönt, uzsorakamatra, az arrestatio lehetőségét is vállalva.⁸⁶⁶ A Sopron megyei Bánfalva földesurától, Sopron városától vett fel kölcsönt 1467-ben. Az oklevélen kelet hely nincs feltüntetve, de egy soproni tanácsos és a soproni jegyző pecsétjével erősítették meg, tehát Sopronban kelt.⁸⁶⁷ Még érdekesebb a Kőrös megyei Rojcsa esete: 1429-ben három rojcsai esküdt a rojcsai prédiális nemesek és ispánjuk, János számára 50 dénármárkát adtak kölcsön egyhónapos visszafizetési határidővel. A kölcsönt felvevők azt is vállalták, hogy amennyiben a visszafizetést elmulasztanák, a tapalóci várnagy fizesse meg, és ezért ugyanennyit hajthat be az adósoktól. Az utólagos rájegyzés szerint a következő napon a kölcsön összegét még 10 dénármárkával megtoldották.⁸⁶⁸

6.3. PERES ÜGYEK

Ahogy a közigazgatási terület és a bíraskodási feladatok nem váltak el, a bíraskodáson belül sem volt megkülönböztetve a polgári peres ügyek, illetve a büntetőperek köre. Mindkettőben a városi tanács ítél. Az ítékezés joga kiváltság. A birtokos érdekében az állt, hogy a számára érdektelen ügyekkel ne kelljen törődnie, azt a közösség intézze, ami pedig számára lényeges lehet, azon rajta tartsa a kezét. Mivel azonban térben és időben a települések széles mezőnyét vizsgáljuk, ezt a szempontot sem lehet érvényesíteni. Ugyanazt az ügyet valahol önállóan, máshol alárendeltségben, a földesúr képviselőivel együtt intézik, a település nagyságától, jelentőségétől, funkciójától és jogaitól függően. A földesúr igazságszolgáltató jogának gyakorlása például általában eleve két csoport között oszlott meg. Ezek egyrészt a földesúri tisztviselők, másrészt a közösség választott képviselői. Utóbbiaké az alacsonyabb rangú, kisebb fontosságú ügyek (*causae minores*), azaz minden a súlyosakat (*causae arduae*: a gyilkosság, a gyújtogatás, a rablás) kivéve. Ezt a megkülönböztetést szokás volt pénzbeli értékhatár meghúzásával megtenni, amikor a mezővárosi magisztrátus egy bizonyos összeg alatti ügyekben ítéltetett.⁸⁶⁹ Bírói joghatóságot nyerhetett a soltész is, ezt általában a telepítési szerződésekben kötötték ki, hogy a soltész kisebb ügyekben bírói joghatóságot élvez, és hogy a bírságpénzek egy része is az övé (a kisebb ügyekben kiszabott pénzeké teljes egészében, a súlyosabb esetekben csak az egyharmad). Egyes esetekben teljes bírói joghatóságot kaphatott.⁸⁷⁰

Mindez a mezővárosi írásbeliség szempontjából nézve sokszor ellentmondásos. A fennmaradt oklevelek a pereknek csak egyes fázisait tükrözik. Jellemző módon többségük nem ítéletlevél, hanem vagy perátküldő, fellebbező, vagy a tanúkihallgatást rögzítő dokumentum, mivel az ítélethozatal maga nem feltétlenül a mezővárost illette. A peres eljárás alapvetően szóban történt, bizonyos csomópontokon és legtöbbször csak akkor foglalták írásba, amikor ezt az ügy indokolta.

⁸⁶⁴ Komárom 3. (1445): DF 250468. Ugyanerről Székesfehérvár is kiállít oklevelet (1445. szept. 17. DF 250469. sz. ELTE okl. 2005, 22., 57. sz.)

⁸⁶⁵ TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003), 238–239., 243.

⁸⁶⁶ Bát 5. (1457): DL 21726.

⁸⁶⁷ Bánfalva 1. (1467): Házi I/5. 269–270. (DF 203769.)

⁸⁶⁸ Rojcsa 2. (1429): DL 99628.

⁸⁶⁹ SINKOVITS 1933, 18–19.

⁸⁷⁰ Dobsina példája: KOLLMANN 2003, 51–52.

6.3.1. A peres eljárás rendje. Elsőfokú tárgyalás

Az első fokon szóban előadott kereset ügyében a bíró és esküdttársai határoztak. Írásban benyújtott kereseteket 1526 előttől nem ismerünk,⁸⁷¹ bőven találkozunk viszont a panaszos által bemutatott, vizsgálatot rendelő parancslevéllel. Nyugat-dunántúli adatból ismerjük, hogy az ellentmondásnak és a perbehívásnak egyaránt 1 dénáros díja volt. Ezt a bíróság előtt kellett letenni, ezután tüzték ki a tárgyalást.⁸⁷² A törvényszék előtt az igazságkereső fél saját nevében vagy prókrátor, ügyvéd által is perelhetett. (Az erdélyi Tövis mezőváros 1468-ban Nagyszebennek írt, hogy Elek szebeni polgár fia: Gáspár és leánya: Margit eladták szebeni házukat néhai szebeni Tóth Lukácsnak 62 forintért, amivel az tartozik nekik. Mivel Gáspár és Margit nem tudnak Nagyszebenbe menni, meghatalmazták a levél bemutatóját, tövisi Szűcs Jakabot, hogy jogosult Nagyszebenben nevükben eljárni. Kéri Nagyszeben, hogy a követelésnek adjon helyet és szolgáltasson igazságot.)⁸⁷³

A tárgyalás alkalmával bíróság előtt a megjelent felek hozták magukkal a saját embereiket: tanúikat, rokonságukat 1481-ben Kőhalomban a felperesek a megölt barátával együtt jelentek meg, hogy a meggyilkolt vérdíjának harmadát igényeljék a maguk számára az alperestől.⁸⁷⁴

Ami a bíróságot illeti, az ügyre való tekintettel kiegészülhetett külsős (más városbeli) tagokkal, ülnökökkel vagy éppen fordítva: a földesúr képviselője, a várnagy, ispán vagy udvarbíró hívta magához bírótársként a városi magisztrátus tagjait. A rendes bírói szék mellett szokásos volt a vitás ügyekben fogott bírakkal élni.⁸⁷⁵

Azt a régi hospeskiváltságokból származó elvet, hogy mezővárosi polgárt csak a saját bírósága előtt lehetett perelni és felette első fokon csak a saját bírója mondhatott ítéletet,⁸⁷⁶ nyilván időnként maguk a polgárok is szerették volna kikerülni és önös érdekből akár a földesúri tiszttartó előtt, akár az úriszék előtt, akár más bírói fórumon pert indítani. A Valkó megyei Gara a XIV. század végén panaszlevélben kérte földesurát, hogy a csalárdul bevádolt Lukácsot állítsa az ő bíróságuk elé, de jelenjen meg az őt nála bevádoló is.⁸⁷⁷ 1501-ben pedig II. Ulászló király parancsolta meg a volt dési bírónak, Kodori Imrének, akinek korábban hamis kérésére engedélyt adott, hogy ne kelljen saját városa bírósága elé állnia, hogy Dész régi szokása és szabadságai értelmében mégis a városi törvényszék előtt jelenjen meg, minden idegen bíróság mellőzésével. A parancslevél egyúttal megfogalmazza a városi bíróság illetékességének elvét.⁸⁷⁸ Ugyanerre hivatkozva tiltotta meg a Dózsa-féle parasztháború után Szapolyai János erdélyi vajda,

⁸⁷¹ Vö. BAKONYI 2012.

⁸⁷² Doroszló (1437): HÁZI I/3. 139., 140.

⁸⁷³ Tövis (1468): UB Sieb. VI. 3604.

⁸⁷⁴ Kőhalom 1. (1481): UB Sieb. VII. 4450., DF 245501.

⁸⁷⁵ Debrecen város magistratusának jegyzőkönyvei 1548–1549. (1548-as év, ford. Balogh István), 92–93, 3 j. Maga a mezővárosi testület is lehetett fogott bíróság, erről a fejezet végén visszatérek.

⁸⁷⁶ Komárom 4. (1447): Megidéztek a három alperest: prov. Thomas Kessy iudicis ac Pauli Capitan necnon Alberti Heges civium nostrorum a szózott halak elszállítása ügyében. A pozsonyi polgárok ajánlották (rehiberent) IV p. Letare a bírói ítéletre. Elfogadják, de mivel a convencio (az ügylet) komáromi, itt kell az ügyet rendezni a tanúk odahívásával. DF 242096. Várad 8. (1468): Geldemecz László bártfai polgár Várad magisztrátusa előtt perli Rác László váradi polgárt adósságügyben. DF 214430. Kőhalom 2. (1482): a nagyszinkszéki szentágotai felperes Kodor falubelieket a területileg illetékes Kőhalomszék előtt perli. UB Sieb. VII. 4489.

⁸⁷⁷ Gara 2. (1379–1386k.): DL 94015.

⁸⁷⁸ 1501. február 13., Buda. Quodvis per alias nostras propter certas causas in eisdem litteris nostris expressas id tibi annuimus, [...]us, quod non debeas neque tenearis coram iudice et iuratis dicti oppidi nostri Desiensis iuri stare, sed quia per te [...]nt, quod incole illius oppidi nostri Desiensis secundum antiquam consuetudinem ac veteris libertates a divis [regibus] scilicet predecessoribus eisdem concessas semper tenerentur coram iudice et iuratis eiusdem oppidi et non [...]quorumque iudice iuri stare...” –DF 253368.

hogy a dési polgárok ellen indított pereket rögtön bírói széke előtt kezdjék, mivel erre csak azután van lehetőség, ha az ügyet Désen első fokon már tárgyalták.⁸⁷⁹

A földesúr megbízást adhatott arra, hogy fontosabb, rá vagy a tiszttartójára tartozó ügyben a mezőváros önállóan vagy a mezőváros és a tiszttartó közösen ítélezhesen. Ezek jobbára ingatlanügyek voltak, örökségi vagy adóssági perek. 1476-ban Bánfi Miklós meghagyta várnagyainak és Meszt mezőváros polgárainak, hogy a Naszvadi Balázsnak járó elégtétel ügyében az általa kapott királyi parancslevél értelmében járjanak el.⁸⁸⁰ Igalon a földesúr nyulakszigeti apácák megbízásából tartott a mezővárosi testület Keresztesnének Szűcs János, Császári Demeter és Lukács diák elleni panasza tárgyában vizsgálatot és hozott ítéletet.⁸⁸¹ Gyulafehérvárott Geréb László erdélyi püspök megbízásából egy ingatlanperben ítélték a városiak.⁸⁸² Brandenburgi György örgróf parancslevelében értesítette gyulai várnagyait és a mezővárost, hogy ítélezzenek a Bátor István temesi ispán jegyzőjének, gyulai Pál diáknak fia, nemes István diáknak az öröksége ügyében. István diák maga mutatta be előttük a parancslevelet.⁸⁸³ Ezért aztán az erről szóló mezővárosi oklevelekben általában fel van tüntetve a földesúr képviselője is.⁸⁸⁴ A per tárgyalása semmiben sem különbözött az országos jog szerint lefolytatott bármely más bíróság előtt lefolytatott eljárásoktól.

6.3.2. Fellebbezés, peregyezés

Az első fokú határozatot fellebbezhatték. A jelentős városoknál a külső tanácshoz vagy szenátushoz (a vizsgált forrásanyagban ilyen nem akadt; Debrecenből csak 1548 után ismertek ilyen esetek), a földesúri úriszékhez vagy más városhoz. A fellebbezés elengedhetetlen tartozéka volt az első fokú ítélet írásba foglaltatása. Debrecenben például a kora újkori gyakorlat szerint három napon belül kellett „kivenni” vagy „kiváltani az ítéletet”, ítéletlevelet. (Tapolcsány két 1525-ös fellebbezési levelén feltehetően erre utaló záradékot is találunk szöveg alatt balra.)⁸⁸⁵ A fellebbviteli fórum az esetek legnagyobb részében minden valószínűség szerint az úriszék volt, amit az ispán, várnagy, официális látott el. A földesúr adhatott perhalasztást, sőt kegyelem révén pertörlést is engedélyezhetett.⁸⁸⁶

A mezővárosok (és falvak) egy részének azonban megvolt az a jogosultsága, hogy nagyobb városokhoz fellebbezzon. (A városok között jogi értelemben az a fő különbség, hogy ki hová fellebbezett. Még a királyi földesúri városok jó részében is a „királyképe” várnagy, kamaraispán, stb. volt a fellebbezési fórum. Bár a fellebbezés összekapcsolódott a joggyakorlat és jogalkalmazás átvételével is, a fellebbezés ténye önma-

⁸⁷⁹ 1514. október 16. előtt. (dátum és kelet hely hiányos: „a. f. Galli”) (Dés város 94.) Reg.: K. PAPP 1874–1875, 5. közl. (1. évf. 30. sz.), 471.

⁸⁸⁰ Meszt (1476): Justh 283. sz. rex serenissimus precipiens mandavitque dicto domino Nicolao Banfy, quod, ut ius concerneret, ipsi nobili viro Blasio Nazpadi plenam satisfaccionem impendere curaret. Deinde vero iamfatus magnificus Nicolaus Banfy de Alsolindwa mandavitque castellanis iudicibus iuratisque suis in Mezth commorantibus, quod, ut iuris ordo concedit, omnimodam satisfaccionem ipsi Blasio Nazpadi aministare dant et teneantur secus autem non facientes.

⁸⁸¹ Igal 2. (1478): DL 32729.

⁸⁸² Gyulafehérvár 3. (1490): DL 30476.

⁸⁸³ Gyula 3. (1518): DL 38026.

⁸⁸⁴ Brezovica (1392): a nagykeleki várnagy és a villicus együtt ítéleznek a polgárok és a nagykeleki plébános között egy vitás szőlő ügyében. DF 230713. Szond 3. (1424): földesuruk: (az óbudai) apácák emberével: György mesterrel együtt bírói székükben kihallgatták a tanúkat C. TÓTH 2004, 597. A példákat még folytathatnánk.

⁸⁸⁵ Tapolcsány 3–4. (1525): DF 279939. és 940. Confirmatum, quomodo ad omnia contenta.

⁸⁸⁶ 1496. november 24. Corvin János Gyula városának kiváltságokat ad. Gyulai oklt. 31–33 (53. sz.), Magyar ford. Levéltárak–kincstárak, 392–394 (153. sz., Blazovich L. ford.) Polgár fő- és jószágvesztése esetén 1 aranyat fizetve a földesúr kegyére bízhatja magát (nem officialis és bíró dönt).

gában még nem jelenti azt, hogy ahová a mezőváros fellebbez, annak joga szerint is él, azaz hogy az az anyavárosa.⁸⁸⁷

1437. február 23-án, Reminiscere vasárnap előtti szombaton a Vas megyei Vépen a helybeli Péter átment a szomszédba, Györgyékhez. György felesége éppen font. Amikor Péter meglátta, megkérdezte, ki adta neki a fonalat, hiszen úgy látja, hogy az az övé. Az asszony azt felelte, hogy márpedig az a sajátja. Szóváltásba keveredtek, végül Péter kiragadta a nő kezéből a guzsalyát és elvitte, anélkül, hogy a dolgot a bírónak jelentette volna. Három nap múlva, kedden, a kárvallott férje, György és az asszony ismerősei megjelentek a bírónál és bepanaszolták Pétert a gombolyag elrablása miatt. Állításuk szerint Péter ráadásul fojtogatással is kényszerítette György feleségét a fonal átadására. A bíró, hallva a vádat, tüstént összehívatta az esküdteket és Péterért küldetett, akit az esküdtek jelenlétében kérdőre vont. Péter a vádat tagadta, miután a dolgot félrevonulva megtanácskozta a saját kíséretével, akiket magával hozott a bíróhoz. Állítása szerint nem erőszakoskodott az asszonnyal, hanem az önként adta oda neki, mivel elismerte, hogy Pétert illeti. Erősítette, hogy a „város szokása szerint” a bíró színe elé hozza a fonalat és „sajátjává teszi”. A bíróság a feleket meghallgatva úgy döntött, hogy mivel Péter tagadta, hogy erőszakoskodott volna, ezért harmadmagával tegyen tisztító esküt az asszony ellenében. Péter ezt le is tette, így tisztázta is magát. De mivel a fonalat a bíró tudta nélkül tartotta magánál öt (valójában négy) napig, annyiszor 72 dénár bírság megfizetésére kötelezték. A következő bírósági napon Péter megfizette a bírságot. Ekkor György tiltakozott, azzal érvelve, hogy Péter a fonalat az ő házából vitte el, és hogy ő tett panaszt először. Ezért az ügyet Kőszegre fellebbezte. A kőszegi tanács tekintetbe véve, hogy György felesége becsületes híru és hogy György tett panaszt, megítélte számára a fonal tulajdonjogának bizonyítási lehetőségét. Ezt Péter nem fogadta el, hanem a pert fellebbezte Sopron városához. A vépi tanács április 11-én ebben a tárgyban írt a soproni tanácsnak, kérve az ügy eldöntését.⁸⁸⁸

Ebből az esetből jól látható a peres eljárás dinamikája. Az eset nem túl nagy összegű, de értékes alapanyagot jelentő vagyontárgy eltulajdonítása körül forog. A helybeli magisztrátus is meghatározott napokon ülésezik, ezért jöttek Györgyék csak kedden. (Miután az oklevél kelte csütörtök, esetleg heti kettő vagy három ülésnapra – kedd, csütörtök, és talán szombat – gyanakodhatunk. Persze azt nem tudhatjuk meg az oklevélből, hogy vajon a két szomszéd próbálta-e előbb egymás között rendezni az ügyet, ezért nem jöttek-e Györgyék hamarabb.) A bíróság előtt a felek nem magukban, hanem helyzetüket nyomatékosítandó többedmagukkal: hozzátartozóikkal, rokonságukkal együtt jelentek meg. A helyszín ebben az esetben is a bíró háza, oda hívja össze az esküdteket. Az asszony helyett férje tesz panaszt, bár a nő is per- és jogképes lenne. Érzékelhető a bíró stratégiája is: az ügy „megoldódását” az alperes „próbatételeivel”: a tisztító esküvel, illetve a tetemes bírság kiszabásával igyekszik elősegíteni. Ha a tisztító esküt is vállalja érte és anyagi áldozatra is hajlandó a gombolyagért, akkor valószínűbb, hogy az övé lehetett. A bírság kiszabásának praktikus okai is voltak, hiszen ez a bírót illette. (Nyilván ezért is megérte a bíróságnak öt napot számolni.) Az ügy kőszegi perfordulójáról nincsenek részletes információink, csak a végeredményt ismerjük, ami lehetőséget adott a felperesnek a bizonyítási eljárásra. Ez azonban az alperes Péternek nem volt ínyére, talán mert úgy látta, hogy saját tanúival alulmaradhat, talán mert megmakacsolta magát, mindenesetre fellebbezett Sopronhoz. A soproni tanács ítélete nem

⁸⁸⁷ KUBINYI 2006. Az anyavárosokhoz való fellebbezés vizsgálata a városszövetségek kérdésével együtt még kutatásra vár, I. H. NÉMETH 2004, I. 71–83. (A felsőmagyarországi szabad királyi városok szövetsége és Kisszeben.) Leginkább a Sopron vezette nyugat-dunántúli városszövetség ismert: SZENDE 2002, BARISKA 2000.

⁸⁸⁸ Vép (1437): Házi I/3. 145–146. (181. sz.) Az ügyet említi SZENDE 2002, 59.

maradt ránk, de biztosak lehetünk benne, hogy az ügy valahogy megoldódott, bár az nyilvánvaló, hogy a két szomszéd a továbbiakban sem zárta a szívébe egymást.

Vép nem tartozott a jelentős nyugat-dunántúli települések közé (centralitási pontszáma mindössze 5, tehát központi funkciót ellátó falunak számított a középkor végén), mégis Kőszeghez fellebbezhetett, bár ennek jogalapját nem ismerjük. Kőszeg pedig tagja volt annak a nyugat-dunántúli városszövetségnek, amelynek a feje Sopron, és ahová Kőszeg mellett még Csepreg, Rohonc, Szombathely és Sárvár (Sársziget) is tartozott.⁸⁸⁹ (Csepreg egy levelében Sopron városától két tanácsost – vagy a levélvivővel küldött írásbeli választ – kért ítélezéshez a közös szokásjog és a kölcsönös segítségnyújtás alapján. A német nyelvű levél tételesen felsorolja a szövetséges hat várost.⁸⁹⁰) Ugyancsak Kőszeg vonzáskörzetéhez tartozott a szintén Vas megyei Doroszló, ahonnan 1437-ben egy szőlőről szóló örökségi perben fellebbezett Kőszegre a felperes. Másodfokon itt is a felperes javára döntöttek, ezért az alperes Doroszlóról Sopronba fellebbezett.⁸⁹¹ Kőszeg városprivilegiumai rögzítik a Sopronhoz való fellebbezés jogát,⁸⁹² és több peres ügyben írt, Sopronnak címzett levelét ismerjük.⁸⁹³ Sopron regionális vezető szerepének bizonyítéka, hogy a városszövetséghez nem tartozó Körmend is kért egy bántalmazási ügyben jogi szakvéleményt.⁸⁹⁴

Nagyobb városokhoz való fellebbezés az ország más területein is megfigyelhető, bár ismereteink elég hézagosak. A Nyugat-Felvidéken például Somorjától Pozsonyhoz⁸⁹⁵, Tapolcsánytól és Beckótól Nagyszombathoz lehetett fellebbezni. Erre Beckó egyetlen fennmaradt levele is példa. Arra kéri Nagyszombatot, hogy polgártársuknak, Janovics Máténak egy trencsényi polgárral támadt boreladási vitáját vizsgálják meg. A levelet Janovics mutatta be a nagyszombati tanács előtt.⁸⁹⁶ Beckóról tudjuk, hogy Stibor vajda 1411-es privilegiumában megengedte mezővárosának, hogy pereit Nagyszombathoz fellebbezze. Azaz bírósági ügyekben első fokon Beckó volt az illetékes, innen Nagyszombatba, majd hozzá történhetett a fellebbezés.⁸⁹⁷ A Felső Tisza-vidéken az öt máramarosi koronaváros alkotott szövetséget. Közülük a legjelentősebb Máramarossziget, ahol a magisztrátus a testvérváros Hosszúmező kérésére már 1383 előtt adott ki határjáró oklevelet Hosszúmező és a szarvaszói és szaplonei nemesek közötti határvitában.⁸⁹⁸ Erdélyben a királyföldi szász székek és városok esetében értehetően Nagyszeben volt a fellebbviteli fórum. A Nagyszebennek címzett perátküldő levelekben azzal a rögzült formulával találkozunk, hogy a bíróság mindig azt a felet ajánlja a fellebbviteli fórum figyelmébe, amelyiknek igazat adott.⁸⁹⁹ A barcasági Prázsmár értelemszerűen a közeli Brassóhoz fellebbezett.⁹⁰⁰

A peres felek a magyarországi országos joggyakorlat szerint a XV. század elejétől fogott bírák segítségével szabadon peregyezséget köthettek.⁹⁰¹ Ilyenkor a mezővárosi testület mint hiteles tanú állított ki tanúsítványt a felek akaratáról. Ezek a kiadványok tárgyak szerint két nagyobb csoportra oszlanak: végrendeleti, örökösödési perekben

⁸⁸⁹ BARISKA 2000, SZENDE 2002

⁸⁹⁰ Csepreg 6. (1451): Házi I/3. 345. (407. sz.)

⁸⁹¹ Doroszló (1437): Házi I/3. 138–141.

⁸⁹² ZsO II. 5592.

⁸⁹³ Pl. Kőszeg 13. (1422): Házi I/2. 222. tanácskérés bűnügyben: ludadi mészáros elleni halálos ítéletről.

⁸⁹⁴ Körmend 3. (1437 k.): Házi II/6. 113–114. Az ügy értékelésére: BÁNDI 1987.

⁸⁹⁵ NOVÁK 2007.

⁸⁹⁶ WENZEL TT 1879, 621–623.

⁸⁹⁷ ZsO III. 517.

⁸⁹⁸ Sziget 1. (1383): MIHÁLYI 1900, 80 (48. sz., az oklevél érvénytelenítéséről szóló tanúsítvány).

⁸⁹⁹ Mikeszásza 1. (1454): UB Sieb. V. 2919.; Kóhalom 1–3. (1481, 1482, 1490) uo. VII. 4450., 4489., DF 246262. Utóbbi esetben azt kérdezik, hogy egyáltalán helyt adhatnak-e a fellebbezésnek.

⁹⁰⁰ Prázsmár 2. (1498): DF 247083. és 286733.

⁹⁰¹ Vö. HAJNIK 1899, 406–407.

illetőleg büntetőügyben létrejött peregyezésekre. A vizsgált forrásanyag belső jellegzetességeinél fogva az előbbiek vannak túlsúlyban, és általában ingatlanokkal kapcsolatosak. A bennük foglalt vagyontárgyak leírása és lokalizálása értelemszerűen megegyezik az adásvételi kiadványokéban alkalmazottal.⁹⁰² Gyakran a kiegyezés a haszonélvezet jogának biztosítását jelentette az egyik fél részére.⁹⁰³ Kiegyezés büntetőügyben is létrejöhetett. 1379-ben Újfalú előjárósága előtt György nyugtatja Bátmonostori Töttös László képviselőjében Lőkös lovagot a Bátmonostori Töttös László esküvőjén meggyilkolt fia: Pál vérdíjáról; az esküt előttük letette.⁹⁰⁴ 1417-ben Tiszavarsány testülete előtt a szentmiklósi nemesek és három varsányi polgár között jött létre peregyezés a pataji Zubor Jakab mester ügyében keletkezett perben. Feltehetően ez is emberölési ügy volt.⁹⁰⁵

6.3.3. Mezőváros által hozott perbeli (per közbeni) ítéletek

1474-ben Tiszavarsány bírósága elé járult egy polgártársuk és a feleségét képviselve előadta, hogy amikor a felesége éjszaka kinn állt a házuk kapujában, szomszédjuk hangosan kiabálni kezdett vele: „Menj be onnét, gonosz nő, mert úgy elverlek, hogy fülig összeszarod magad.” Majd újból így kiabált: „Menj be onnét te gonosz monyos nő, mert úgy megverlek, hogy meghalsz. Másnak is elláttam már a baját és felmentettek, ettől is fel fognak menteni.” A felperes két tanút is állított és az alperes vérdíját kérte. Az alperes tagadott, mondván, ő semmit sem mondott, éppen ellenkezőleg: az asszony szidalmazta. A bíróság megeskette a tanúkat. Az első asszony azt vallotta, hogy a felperes felesége azt mondta: „Vén kutya vagy te és a 13 dénáros bírságra mondom, hogy mindig az én vén kutyám leszel.” Ezt hallva mondta az alperes a fenti szitkozódást. A második tanú azt vallotta, hogy a felperes felesége azt mondta az alperesnek: „Gonosz aggszülő, hogy mondatsz ilyet, hogy úgy elversz”, mire az alperes azt mondta: „Gonosz monyos nő, hát ezt érdemlem tőled öregségemre?” A bíróság a tanúvallomás után a felperes feleségét a két kijelentésért 25, az alperest 9 márká bírságra ítélte. Az alperes nem fogadta el az ítéletet, hanem a földesúrhoz fellebbezett.⁹⁰⁶

Ez a talán a meghagyott egyenes idézetek, a párbeszédes forma, és a szövegben magyarul szereplő különböző szitkozódó kifejezések miatt egyaránt nagyon plasztikus példa jól mutatja, miféle ügyekkel kellett egy mezővárosi magisztrátusnak „megbirkóznia”, milyen ügyekben kellett ítélkeznie. A szöveg alapján ugyanakkor az a benyomásunk támadhat, hogy a bíróság nem tartotta szükségesnek az eset körülményeit bővebben vizsgálni, hogy például mi volt a szóváltás oka, sőt, a felek nevét sem tüntették fel a perátrküldő levélben, kizárólag a felek kijelentéseire és a tanúk állításaira koncentráltak az írásba foglaláskor, hogy a másodfokú tárgyalás bírái pontosan tudják azokat mérlegelni.

Hasonló megfontolások álltak egy 1499-es alvinci rágalalmazásos esetről szóló oklevél megszövegezése mögött. Hallessy Illés felesége, Krisztina megrágalmazta Szabó Péter feleségét, Mártát, hogy az az előző férjét, Kovács Lászlót megmérgezte. Illés tanúkat állított, akik nem látták, hogy megmérgezte volna, de hallottak róla. Az elhunyt

⁹⁰² Szond 1. (1415): ZsO V. 1314. Mivel az egyezséget nem tudták megtatani, a felek két évvel később közös akarattal a vitás földet az egyedűfalui plébániatemplom egyik oltárának adományozták: 2. (1417): ZsO VI. 36., Pécs 5. (1443): DL 92958., Gyulafehérvár 2. (1489): DL 29326.

⁹⁰³ Békés 2. (1467): DL 45246., Prázsmár 2. (1498): DF 247083. és 286733., Gyulafehérvár 3. (1490): a felek kézfogással erősítették meg szándékukat. DL 30476.

⁹⁰⁴ Újfalú (1379): DL 87516.

⁹⁰⁵ Varsány 1. (1417): ZsO VI. 1143., DF 281867.

⁹⁰⁶ Varsány 2. (1474): DL 55978. Idézi KUBINYI András: Kocsmázás, becsületsértés és fogadás a késő-középkori Magyarországon. In: *Hiedelmek, szokások az Alföldön. I.* Szerk.: NOVÁK László. Nagykőrös 1992. (Acta Musei de János Arany nominati VII.) 231–238.

testvére: Miháldi Péter előadta, hogy a haldokló is Mártát nevezte meg gyilkosának, de nem akart pereskedni. A bíróság a peregyezésre (megbékélésre) lehetőséget adott, háromszor megintette a feleket, de erre azok nem voltak hajlandók, ezért ítéletet hozott és a vádlónak adott igazat. Mivel az alperes fellebbezett, a vádló kérte írás kiállítását, amit ki is adtak.⁹⁰⁷

A két példa azt is tükrözi, hogy városi és mezővárosi bírósági gyakorlatban egyaránt a tanúbizonyítás dominált. A tanúk kihallgatása a bíróság előtt folyt le. Tanú városi polgár ellenében elvileg csak ugyanolyan jogállású személy lehetett, a nők tanúsága egyenértékű volt (az első példában csak női tanúk szerepelnek). A minimális tanulétszám két tanú volt, kisebb jelentőségű esetekben ennyi elég is volt a bizonyításhoz. A tanúállításra halasztást adhattak a következő ülésnapra.⁹⁰⁸ A második példán az is látszik, hogy a bíróság a tanúvallomások alapján nem tudta eldönteni az ügyet, ezért is igyekezett a feleket kiegyezésre bírni. Mindkét esetben fellebbezéssel zárult első fokon a per.

Szabálysértési ügyek még ennél is egyszerűbb formában zajlottak le. 1489-ben Debrecenben Sándor Bertalan takács a bíró tudta nélkül foglalt le a piacon Pál szabótól és Pál posztómetőtől szűrposztót. Bár ellenükben a tárgyaláson Bertalan azzal védekezett, hogy a posztó nem volt jól elkészítve, a tanács mégis a felpereseknek adott igazat és Bertalant pénzbüntetésre ítélte. Az oklevél fogalmazása nehézkes, nem derül ki belőle, hogy Bertalan vajon céhe előírásai szerint akart-e eljárni. Mivel az alperes elismerte a lefoglalás tényét, még tanúkra sem volt szükség.⁹⁰⁹

A tárgyalásokon természetesen az okleveles bizonyítás sem hiányzott, az országos joggal teljesen egyező módon működött, de értelemszerűen inkább ingatlan- és adósságügyeknél került elő. 1358-ban Kurtyán körmendi polgár özvegyét a monyorókeréki bíró leányával együtt eltiltotta bizonyos körmendi házak, malmok és szőlők használatától, mivelhogy ezek leányát illetik hitbér és nászajándék címén, és ezeket Kurtyán özvegye maga adta át a bíró lányának annak férjhezmenetelekor. Mivel az alperes ezt tagadta, a bíró és leánya pedig nem tudtak erről okleveles bizonyítékot felmutatni, a mezőváros bírósága a keresetet elutasította.⁹¹⁰

Győrött 1394-ben Pápoci Miklós diák korábbi győri bíró perbe fogta néhai Bőmarkú Miklós polgár unokáit, a káptalani városrészben lakó Lőrincet és Miklóst amiatt, hogy állítása szerint három éve kötött egyezségük értelmében nagyapjuk tartozása miatt egyik telküket kell átadniuk és készpénzt fizetniük neki, mivel Bőmarkú Miklós még 1381-ben pénzt kölcsönzött tőle, ahogy erről a városi záloglevél is tanúskodik, amely szerint Bőmarkú városi telkét adta zálogba. Az alperesek a zálogolást elismerték, de közölték, hogy már visszaváltották a telket. A bíróságtól többször megújított határidőt kaptak okleveleik előkeresésére. 1394. március 20-án az alperesek bemutattak három oklevelet, amelyek szerint a zálogösszeget két részletben, megfizették. A bíróság ezért a felperest patvarkodásért elmarasztalja vérdíjában, száz dénármárkában. A kiadvány a bemutatott oklevelek tartalmi átírását is közli.⁹¹¹

Hasonló módon oklevél (sufficiens testimonium) felmutatásával bizonyította Zerkovics Máté Felsőkörös bírósága előtt 1523-ban, hogy a város melletti szőlőhegyen fekvő szőlőt annak idején 6 forintért vette meg egy alsókörösi polgártól. Felsőkörös

⁹⁰⁷ Alvinc 2. (1499): DF 245374.

⁹⁰⁸ HAJNIK 1899, 310–311.

⁹⁰⁹ Debrecen 11. (1489): DF 275864.

⁹¹⁰ Körmend 1. (1358): BÁNDI 1987, 54.

⁹¹¹ Győr 8. (1394): HORVÁTH 2006, 20–23. (10. sz.)

bírósága így Zerkovicsot megerősítette birtokában, vádlóinak pedig örök hallgatást parancsolt. A bemutatott adásvételi oklevelet viszont nem írták át.⁹¹²

6.4. MEZŐVÁROS MINT FOGOTT BÍRÓ. DÖNTŐBÍRÓSÁG

1483 júniusának első napjaiban a Pesti István diák és Cobor János öt hetesi jobbagya közötti perben új tárgyalás kezdődött. Az ügy korábban már a kalocsai vikárius által tartott egyházmegyei szentszéki bíróságot is megjárta, de a vikárius nem tartván az egyházi fórumot illetékesnek, az ügyet a felek közös megállapodására bízta. Ezek közös megegyezéssel Bodrog mezővárost jelölték ki a döntőbíráskodás helyének és fogott bírónak a városi tanács négy tagját kérték fel, továbbá a vármegyei bírót, Szél Benedeket, akit a vármegyei törvényszék helyéről, a közeli Hájszentlőrincről kérték át Bodrogra. A kitűzött tárgyalás alkalmával a felperes Pesti képviselőjében Bodrogi János diák jelent meg, az alpereseket: Mocsári Jakabot, továbbá Hagymás Antalt, Andrást és Mátyást Sári László képviselte. Az ötödik alperes, Bány Demeter nem tudott megjelenni a tárgyaláson, mivel a felperes vádjára Kinizsi Pál Temesvározt már vasra verette. (Ez is mutatja, hogy a felperesnek jó kapcsolatai voltak. Pesti minden valószínűség szerint Szegedi István volt sókamaraispánnal, befolyásos pesti kereskedővel azonos, aki 1481-ben Pest város főbírója is volt és akinek Temesvározt is volt atyafisága.)⁹¹³ A vád szerint az alperesek Pestit halálra keresték öt aranyforint miatt. Feltehetően valami árucikk, talán éppen Pestre szállítandó szerémségi bor fuvarozása állt a háttérben, amiben az alperesek vehettek részt. Bár a kiadott oklevél szövegéből nem derül ki, erre mutat a perbe fogottak és az összeg számának azonossága. Az alperesek mindenestre tagadtak. Amikor viszont a bíróság meg akarta a feleket esketni, hogy ítéletükkel meg fognak elégedni, egyik fél sem volt erre hajlandó, sőt, összeszólalkoztak egymással. A tumultust a bíróság a jelenlévőknek a helységből való kivezetetésével próbálta meg megfékezni, de sikertelenül, mert feltehetően az alperesek támogatására megjelent hetesiek közül Párisi Balázst és Tót Istvánt képtelenek voltak kiharcolni. Miután a felek ügyvédjei azt is kategorikusan elutasították, hogy az alpereseknek tisztító esküt ítéljenek meg, a fogott bíróság abbahagyta az erőlködést és nem döntött. Ezzel viszont Pesti nem volt megelégedve, aki királyi intő levelet eszközölt ki.⁹¹⁴

Az ügy folytatását nem ismerjük, de most nem is ez az érdekes, hanem a tény, hogy Bodrog mezőváros mint fogott bíróság adott ki az ügyben oklevelet. Ez formailag teljesen megegyezik a per közbeni ítéletről kibocsátott mezővárosi kiadványokkal, a szerep és a tartalom az, ami indokoltá teszi a megkülönböztetést. Az eset ugyanis arra jó példa, hogy a mezővárosok írásbelisége, egyszerűen környékbeli tekintélyüknél, elismertségüknél és autentikus pecsétjüknel fogva közéleti ügyekre is kiterjedhetett a fogott bíróság intézménye révén.⁹¹⁵ Az világosan kiderült az esetből, hogy a mezőváros nem lett volna illetékes az ügyben: sem a felperes, sem az alperesek nem voltak helybeliek és nem a területén történt az eset. Valójában az alperesek környékbeli volta lehetett az, ami miatt Bodrog elöljáróságát kérték fel a per eldöntésére.

A fogott bíróság intézményének mezővárosi alkalmazásában az érintettség hiánya vagy megléte lehet a fontos megkülönböztető jegy, ezen belül pedig az, hogy a döntőbírói ítéletet egymagukban vagy fogott bírótársakkal együtt hozták.

Az esetek egy részében teljesen egyértelmű, hogy a mezővárosnak semmi köze nincs a tárgyalt üggyhöz, mégis az elöljáróságot kérik fel fogott bírónak. Óbuda tanácsa 1418-ban a nyulakszigeti apácák és egy budafelhévízi család közötti ügyben döntött egy

⁹¹² Kőrös 18. (1523): DL 47491.

⁹¹³ KUBINYI 1966 (2009), 548–550.

⁹¹⁴ Bodrog (1483): DL 18823.

⁹¹⁵ Vö. HAJNIK 1899, 410.: a fogott bíróságnak írásbeli jelentést kellett adnia döntéséről.

ottani bérelt kőház ügyében. Az oklevélben szöveg szerint szerepel is, hogy noha az ügy nem tartozna Óbuda elé (*et licet quamvis non fuisset de iudicio et discussio nostro*), a felek felkérésére mégis ők ítélték. A vád szerint az alperesek az apácáktól bérelt budafelhévi kőházat nem tartották jó karban, bért pedig három éve nem fizettek, ráadásul még rágalmazták is az apácákat. Az alperesek tagadták a vádakat: nem rágalmaztak, a lakbért a feltételek szerint fizették. A szigeti zárda főnökasszonya eskü alatt vallotta, hogy a lakbér fizetésekor mindig nyugtát adott az alpereseknek. Mivel ezek három egymást követő tárgyalás alkalmával sem tudták a nyugtákat bemutatni, és bár Buda joga szerint az utolsó, negyedik alkalommal el sem jöttek, ezért a házat az apácáknak ítélték.⁹¹⁶ Óbudát a helybéli klarissza apácák is igénybe vették döntőbíráként. 1450-ben a magisztrátus az apácák Bodrog megyei Egyedújfalú birtokán a sokadalom megosztásáról támadt viszályban egyezséglevelet foglalt írásba.⁹¹⁷

Gyakoribb volt azonban, hogy a mezővárosi testület további bírótársakkal együtt ítélt. 1481-ben Kisvárdai bírói és esküdtjei, a kisvárdai várnagyok és környékbeli nemesek mint fogott bírák próbáltak Kállai János és a diósgyőri várnagy alá tartozó ónodi uradalomban fekvő Demecser egy polgára, Varga Gergely közötti vitában ítélezni. Első fokon Varga fellebbezett a királyi kúriába, de azt visszaküldték onnan. A következő tárgyaláson Kállai azt panaszolta, hogy a demecseriek az ügynek a királyi udvarba való felküldése alatt Kér nevű birtokán hatalmaskodtak. Varga viszont azzal vádolta meg Kállait, hogy kezeikkel paktált. Bár Kállai kész volt tisztázni magát, de az alperesek: Varga és a diósgyőri várnagy által kinevezett három ügyvéd mégsem akart bíróságuk elé állni, ezért a fogott bíróság az ügyet újból felküldte a királyi udvarba.⁹¹⁸ 1484-ban Nagybiccsén a mezőváros magisztrátusa a zsolnai kapitánnyal, továbbá a szomszédos Hlinik és Kotessó falvak földesuraival együtt ítélt az érintett falvak közötti határvitában. A kapcsolódási pont itt nyilvánvalóbb: Kotessó Nagybiccséhez hasonlóan a hricsói uradalomhoz tartozott; a birtokos, Tettauer Vilmos képviseletében saját várnagyuk: Thurek János jelent meg, míg Hlinnik birtokosa, Hlinniki Svidrigal Miklós személyesen jelent meg a szóban forgó Hlinnik és Kotessó elöljáróságával együtt. Az ügy egyébként megegyezéssel végződött, az oklevélben leírták a határt is.⁹¹⁹ Valamiféle elszámolási nehézség állhatott az 1518-as atyai döntőbíráskodás hátterében. Atya testülete a bácsi olvasókanonok és Strazsemlői György volt jajcai bán közötti adósságügyben döntött „városuk szokása szerint”, de „külsősökkel”: nemesekkel, tisztartókkal és kilencedszedőkkel együtt. Az olvasókanonokot 100 forintban találták adósnak. Mivel azonban az erről kiállított oklevelüket nem a város pecsétjével, hanem a kilencedszedőkével erősítették meg, így királyi parancsra korábbi ítéletükről a városi pecsét alatt adtak ki újabb oklevelet.⁹²⁰

A mezővárosi elöljáróság azonban úgy is lehetett fogott bíróság, hogy területi vagy személyi illetékessége volt. A minden valószínűség szerint a Szabolcs megyei Ajakon történt arrestálás miatt volt érintett Ajak falu egy 1462. évi ügyben. Miután Várdai Miklós a nagyhalászi Révész Pál javait elvette, az eset kivizsgálására Ajak földesura, a váradai püspök megbízottját küldte, aki a megye négy szolgabírójával és velük (*cum iudicibus et iuratis et aliis universis hospitibus in possessione Ayak*) együtt megállapította a javak jogtalan lefoglalását. Várdai két lovat adott volna Pál javaiért, de a károsult nem elégedett meg ezzel, erről értesítette Ajak Nagyhalászt. A személyi illetékes-

⁹¹⁶ Óbuda 12. (1418): BTOE III. 25–27. (720. sz.)

⁹¹⁷ Óbuda 22. (1450): DL 14340. Később, az 1460-as években problémák voltak az egyedújfalui vásár körül. WEISZ 2012, 27–28., 30.

⁹¹⁸ Kisvárdai (1481): DL 56111.

⁹¹⁹ Nagybicse (1484): FÜGEDI–BOTTLO 1952, 51–54. (28. sz.), DL 45991.

⁹²⁰ Atya 1. (1518): DF 285330.

ségre az 1521-es ceglédi büntetőper lehet a legplasztikusabb példa. Cegléd hatósága az apácák meghagyására négy környékbeli nemest és egy nagykőrösi polgárt kért fel Deák Benedek és Mátyás, valamint Pécsi Barnabás és fia: Bálint közötti ügy eldöntésére. A tanúvallomásokból egy vásári leszámolási ügy bontakozik ki, végül a bíróság a felpereket marasztalja el. A különös az, hogy az alperes Pécsi mint korábbi bíró szerepel az oklevéladók között, nyilván ezért is lehetett szükség a külső bírótársak bevonására.⁹²¹

A döntőbíróági ügyekhez sorolható, amikor egy földesúr személyesen jelenik meg a mezőváros bírósága előtt – noha erre egyáltalán nem lenne köteles – saját volt jobbággyával való perben. 1425-ben Nagykőrösön négy kőrösi esküdt bíró, két szolnoki esküdt és hat minden jel szerint kőrösi tanácsstag alkotta azt a bíróságot, amely előtt Simonyi Lesták saját volt jobbággya: néhai Mihály rokonait perelte egy pénzzel teli erszény állítólagos ellopása miatt. A meglehetősen zavaros latinságú oklevélből az világosan kiderül, hogy Simonyi személyesen jelent meg. A tanúvallomásokat követően a bíróság végül tisztító esküt ítélt Mihály özvegyének, míg Mihály anyját és Konda Pétert pénzbüntetésben marasztalta el.⁹²² Mindenesetre ez egyáltalán nem lehetett szokványos, mert hasonló esetet csak száz évvel későbből, Debrecenből ismerünk. Debrecen városa előtt Kállai Vitéz János volt szörényi bán és László Jeromos debreceni polgár, Vitéz korábbi jobbággya fogott bírák (nevükből ítélve hét debreceni polgár) segítségével ki-egyezttek. Kállai volt jobbággya lefoglalt javait visszaadja, és László leányait engedi elköltözni, László Jeromos pedig a még fennálló adósságát mind megfizeti.⁹²³ A szöveg szerint a földesúr is személyesen jelent meg. A fogott bíróság itt nem egyezett meg a város magisztrátusával, de az oklevelet a város állította ki.

⁹²¹ Cegléd (1521): DL 23567.

⁹²² Nagykőrös (1425): ZsO XII. 81.

⁹²³ Debrecen 13. (1526): DL 24291.

7. ÖSSZEGZÉS ÉS KITEKINTÉS

Az eddigiek során írásbeliség és fejlettségi szint, igazgatási szervezet és ügýtípusok, szokásjog és viszonyrendszer mentén igyekeztem megérteni és bemutatni, hogy a középkori mezővárosok és fennmaradt írásos emlékeik – keletkezési körülményeiknek, a helyi társadalom normáinak és elvárásainak megfelelően – mit tükröznek, „mire jók”, és hogy a belőlük megismerhető adatok mennyiben állíthatók párhuzamba a település-hierarchia kritériumaival vagy mennyire függetlenek azoktól. Láthattuk, hogy a hivatali írásbeliség bizonyos jelenségei, az oklevélszövegek formai kellékei és tartalmi közléselemei, a levelezés frazeológiája, – éppen a jogi uniformitás és kompatibilitás követelménye miatt – a legjelentéktelenebb településeken is ugyanolyanok voltak mint a legjelentősebbeken, kisebb regionális sajátosságait leszámítva. A különbség az íráshasználat léptékében, a kiadványokat létrehozó falusi vagy mezővárosi előljárásság szervezetében és az ügýtípusok differenciáltságában mutatkozik meg.

Összegzésképpen lássuk az eddig külön-külön tárgyalt, és a Kubinyi-féle centralitási pontszámok segítségével mérlegelt jelenségeket együttesen, a településhálózat hierarchikus szintjei szerint rendezve, a rendszer talapzatától a csúcsáig.

7. szint: falu (0–5 pont, 72 település). Az írásbeliség nem rendszeres, alkalmazása inkább kivételes. Az ide sorolt települések közül mindössze 15 olyan van, amely nem egyetlen oklevéllel képviselteti magát. Ugyanakkor többségük, 46 település gyakorlatilag még központi helynek sem számít, azaz csak 1-3 pontot kapott. Kisebb részükről gyanítható, hogy valamivel jelentősebbek lehettek. Egyes oklevelek írásképe nehézkes, kusza, a szöveg nem minden esetben érthető pontosan. Ellenben egy kivétellel (Hejce) mindegyik meg van pecsételve. Igaz, ezek többsége zárópecsét, tehát a kiadványnak nem vagy csak időszakos jogi érvénye volt. Néhány XIV. század végi, XV. század eleji darab (pl. a Temes megyei Golonya, 1380k., a Sopron megyei Hornstein/Szarvó, 1410k.) mellett legnagyobb részük a XV. század második feléből és a XVI. század elejéről való. A település élén a XV. század derekán általában már nem villicus, hanem iudex, richter áll, és a legtöbb helyen esküdteket is említene, igaz, számukról és szervezetükről keveset tudunk meg; ahol számba vehetők, ott általában 2-4 (esetleg 6) fő szerepel. A falvak a kiadványokban a XV. század második felében csak névvel nevezik meg magukat, csupán néhány korai esetben tüntetik fel a villa vagy possessio szavakat. Több alkalommal a plébános is szerepel az intulatióban vagy az aláírásban és a szöveg tanúsága szerint is közreműködhetett az ügyben. Noha azt várnánk, hogy ebben a csoportban szinte kizárólagosan a földesúrhoz vagy megbízottjához írt kérvényekkel fogunk találkozni, ilyen mindössze négy akad. Az esetek több mint felében nagyobb városhoz, például Sopronhoz, Pozsonyhoz, Selmecbányához, Kassához, Bártfához adósság- vagy hitelügyekben írt levelekről van szó. Ez közvetve tükrözheti azt, hogy amíg a birtokigazgatás inkább zajlott a szóbeliség keretei között, addig a jelentősebb városokkal fenntartott, főleg gazdasági kapcsolatok már a középkor végén jobban igényelheték az írásbeliséget. Minimális mennyiségű ingatlan-adásvétellel kapcsolatos kiadvány is előfordul, de öt kivétellel mind a keleti országrészből, már a XVI. század elejéről. A vagyontárgy szinte kizárólag szőlőskert.

6. szint: mezőváros jellegű falu (6–10 pont, 79 település). Az összkép valamivel differenciáltabb, de még mindig csak egyetlen fennmaradt oklevéllel rendelkezik az ide sorolt települések kétharmada (52 település), és az arány a két oklevéllel rendelkező falvakat is ide sorolva eléri a négyötöd részt (további 12 település). (A Zemplén megyei Tállya és Liszka a maguk 13, illetve 15 darabjával kiugranak a mezőnyből.) A legtöbb kiadvány az általános időbeli megoszlásnak megfelelően itt is a XV. század második feléből és a XVI. század elejéről való. Ebből az időszakból származnak azok a darabok

is, amelyekben az egyes közösségek oppidumnak nevezik magukat. Ez az ide sorolt települések kétötödénél figyelhető meg. A település élén bíró áll, esetenként a több földesúrnak megfelelően kettő is. Az esküdtek száma általában 2–6 között mozog, de néhány esetben már 12 főt is találunk (Losonc, Szalatnok, Tapolcsány), illetve a bíró mellett vagy helyett esküdtbírókat (iurati iudices), négy esetében pedig már 12 fős külső tanácsot is megneveznek (Abrudbánya, Liszka, Tállya, Técső). Az ügýtípusok között növekszik az ingatlan-adásvételi ügyek aránya, a szőlők mellett kaszáló, irtvány, illetve az erdélyi Kolozson és Széken halastó és tóhely eladásáról is állítanak ki oklevelet. Feltűnnek az első átírt darabok (transsumptumok) is és mutatóba peres ügyben kelt bírói intézkedések. A tárgyak szerint változatosabb levelek között a földesurak és városok mellett már alispánhoz intézett vizsgálati jelentéssel, tanúsítvánnyal is találkozunk.⁹²⁴

5. szint: *részleges városfunkciójú mezőváros (11–15 pont, 52 település)*. Nagyrészt az előző szintnél már említettek érvényesek itt is: sem az oklevelek darabszáma, sem az időbeli eloszlásuk nem különbözik számottevően. Az írásbeliség viszont rendszereesebbnek, bejáratotabbnak, gördülékenyebbnek tűnik. A városvezetésben az esküdtek száma bizonyos helyeken már eléri a 12 főt (Pankota, Máramarossziget, Vári), és gyakrabban említik a kevesebb, 3-6 esküdtet is név szerint – különösen a vizsgált időszak vége felé, az ingatlanforgalmi és peres ügyekben. Kivételes esetekben ülésnapokat is meg tudunk állapítani vagy feltételezni, például a Zaránd megyei Pankotán vagy a Kőrös megyei Izdencen. Az erre a szintre besorolt települések egynegyede oppidumnak,⁹²⁵ majdnem egyötöde pedig civitasnak⁹²⁶ nevezi magát – ezek sok esetben királyi tulajdonban lévő vagy korábban királyi tulajdonban lévő települések. (Három település – Bát, Sáros és Abaújszántó – esetében a megnevezés ingadozó.) Az ügýtípusok között hangsúlyosabban szerepelnek a peres ügyek, peregyezségek, sőt, ítéletlevelek is, utóbbiakban azonban a jelentősebb mezővárosok sem dönthetnek egyedül, hanem a földesúr képviselőivel, megbízottaival együtt.

4. szint: *közepes városfunkciójú mezőváros (16–20 pont, 47 település)*. Funkcionális értelemben már városnak tekinthető települések. Ez az írásbeliség volumenén, a fennmaradt kiadványok arányán is meglátszik: az ide besorolható települések háromnegyede egynél több kiadvánnyal, mintegy egyötödük pedig tízes, sőt, több tízes nagyságrendű oklevéllel bír.⁹²⁷ Már városkönyvvel rendelkező mezővárosok is tartoznak ide (Igló, Korpona, Rozsnyó, Zsolna). A fennmaradt kiadványok időbeli megoszlásában is az eddigieknél hangsúlyosabb a XIV. század vége és a XV. század első fele, sőt, olyan, korán felemelkedő településeket is találunk, amelyek a középkor végére már veszítettek a jelentőségükből (Visegrád, Körmend). Néhány település esetében ugyan foghíjjakkal, de nagyjából végig tudjuk oklevelekkel követni a teljes bő két évszázados időszakot. Ezek a városok ugyanakkor csak részlegesen vannak átfedésben azokkal, amelyek végig vagy a XV. század közepéig civitasnak nevezik magukat, a mezőny szélesebb. Az önmegnevezés kérdésében egyfajta köztes helyzet jelének is tekinthetjük, hogy a települések kétharmada az egész vizsgált időszakban nem vagy ritkán ír neve mellé civitas illetve oppidum rangot. A civitas megjelölés egynegyedük esetében,⁹²⁸ az oppidum további kétötödükénél figyelhető meg,⁹²⁹ úgy, hogy az oppidum terminus használata itt elsősor-

⁹²⁴ Donáttornya (1465): DL 16153.

⁹²⁵ Bán, Bodrog, Jászó, Jolsva, Kolozs, Kóhalom, Krapina, Lubló, Sebelléb, Sztropkó, Terebes, Varin, Varsány.

⁹²⁶ Fülek, Gölnicbánya, Németlipcse, Podolin, Privigye, Szalánkemén, Sziget, Szomolnok, Telkibánya.

⁹²⁷ Csázma, Csepreg, Korpona, Kőszeg, Mezőtúr, Sátoraljaújhely, Szatmár, Varannó, Visegrád, Zsolna.

⁹²⁸ Komárom, Korpona, Körmend, Kőszeg, Léva, Németi, Pécsvárad, Rozsnyó, Szond, Visegrád, Zólyom, Zsolna.

⁹²⁹ Csázma, Csepreg, Fogaras, Földvár, Gálszécs, Hatvan, Hunyad, Kisvárd, Lelesz, Magyaróvár, Nagyenyed, Nagymihály, Pápa, Somlővásárhely, Szatmár, Szepesváralja, Szőlős, Újhely, Varannó.

ban nem a civitasét váltja fel a korszak végére. (További öt mezőváros önmegnevezése változó.⁹³⁰) Szervezetüket tekintve is városiasabbak ezek a települések, igaz, a széles mezőnynek megfelelően a kiadványokban többféle típus figyelhető meg mind a bírók mind pedig a városi tanács szempontjából. Egyes esetekben a több földesúrnak vagy éppen a városrészeknek megfelelően több bíró van; a tanácsban 4, 6 vagy legtöbbször már 12 esküdt, és a külső tanács említése is rendszeresebb. A latin mellett megjelennek a megfelelő párhuzamos német elnevezések, illetve az egyes oklevéltípusoknak megfelelően a szűkebb vagy bővebb intitultatio használata. Az ülésnapok száma – amennyire szórványos adataink alapján feltételezhető – heti egy (talán Nagyenyed), kettő (talán Csázma) vagy három (Újlak) is lehetett. Ügytípusokat tekintve az ingatlanforgalmi ügyeknél mind a vagyontárgyak mind pedig a tranzakció fajtái között bővülnek az elemek: a vagyontárgyak szőlőskerten vagy földterületen kívül városi ingatlanok, malmok, mészárszékek, amelyek bérletére, zálogba adására vagy cseréjére, végrendeleti öröklésére vagy éppen perlésére is találhatunk példákat. Ezen a szinten jelennek meg először céhszabályzatok (Csetnek). A levelezés a nagyobb városok és a földesurak mellett a szomszédos vagy környékbeli nagybirtokosokkal és egyházi intézményekkel is folyik, a települések külső kapcsolatai sűrűbbek. Felbukkannak az első származási tanúsítványok, bányaadégyek, átíró oklevelek, adónyugták. Saját hatáskörben lefolytatott vizsgálatról és polgári peres ügyekben önálló ítélkezéstről is szólnak a fennmaradt oklevelek.

3. szint: kisebb város vagy jelentős mezőváros (21–30 pont, 24 település). Az előző szinten észlelt jelenségek sűrűsödése, teljesebb formája figyelhető meg. Nagyságrendileg egyre inkább, már a mezővárosok mintegy felénél a tízes-húszas fennmaradt kiadványszám a jellemző, és jó forrásadottságok esetén különösen a XV. században csak kisebbek a foghíjak, egyenletesebben maradtak ránk az oklevelek. Szervezetileg a 12 tagú tanács általános (kivételesnek Óbuda számít) és 25 vagy 50 tagú külső tanács is több esetben jól megfogható. Az oklevelek napi keltezéséből tanácsülési napok rendszere is kirajzolódik. Ugyanakkor a városi jegyzőkről még mindig csak közvetett ismereteink vannak: az oklevelek egy-egy időszakban azonos írásképei alapján következtethetünk arra, hogy az adott településen több (átlagosan öt-tíz) évig egy személy működött írnokként, jegyzőként. Egyes esetekben (Kismarton) a levelezést egyidejűleg más személyek vihatták. Önmegnevezések szempontjából a rangjelző civitas illetve oppidum kiírása valamivel általánosabb, egyik vagy másik mintegy a települések kétharmadánál fordul elő, főleg 1490 után.⁹³¹ Az ügytípusok szempontjából az előző szinthez képest a perbeli vizsgálati tanúvallomásokot tartalmazó jelentések, piacügyek, nyugták, átíró oklevelek száma bőségebb, és a királyi vagy földesúri megbízásból ingatlanba történő iktatások is előfordulnak.

2. szint és 1. szint (31–40 és 41–60 pont, összesen 6 település). Erre a két kategóriára vizsgálódásunk már nem mérvadó, hiszen öt püspöki székváros, a másodrendű Eger, Győr, Gyulafehérvár és Pécs, illetve az elsőrendű Nagyvárad mellett csupán Dés városa sorolható ide a vizsgált forrásanyagból. A fennmaradt kiadványok száma kevés, ezek főleg ingatlan-adásvételi ügyek. Pécs kivételével e civitasok esetében több városrész részönkormányzatáról is tudunk, Váradon például Vadkert és Olaszi külön okleveleket adnak ki és más városokkal is önállóan leveleznek. Figyelemre méltó, hogy ezekben a városokban működő (és az adott településen birtokló) székeskáptalanok is rendszeresen adnak ki városi ingatlanokról szóló okleveleket, különösen akkor, ha a felek

⁹³⁰ Csetnek, Galgóc, Sajószentpéter, Túr, Verőce.

⁹³¹ Oppidum: Debrecen, Gönc, Medgyes, Szikszó, Vasvár. Civitas: Késmárk, Kismarton, Körös, Nyitra, Óbuda, Torda, Trencsén, Vác, Varasd. Változó önmegnevezéssel: Miskolc, Tata.

egyike nem városi polgár, hanem klerikus illetve kanonok. Ez a város saját oklevéladását szűkíti.

Mindezt összefoglalva: az általam vizsgált forrásanyag legnagyobb részben a 7–4. hierarchikus szintekre tartozó településekre jut. A két szélső csoport (a 4. illetve a 7. szint) az oppidum fogalmi területének két pólusát alkotják. Igaz, abszolút számot tekintve a „legnépesebb” a 6. hierarchikus szint. A 7. szintre sorolható települések fennmaradt kiadványai azt bizonyítják, hogy maga az írásbeliség mint jelenség a településhálózat legkisebb elemeinél, a településhierarchia legalsó szintjén is megjelent legkésőbb a XV. század végén, de alkalmazása nem nélkülöz bizonyos rendkívüliséget, eseti jelleget. A 4. szint az „ideális mezőváros”: olyan település, amely már funkcionálisan városnak tekinthető. Erre az jellemző, hogy az írásbeliség korábban kezdődik: már a XIV–XV. század fordulóján hangsúlyos és nagyobb a fennmaradt példányok száma, így a segítségükkel megrajzolható kép is plasztikusabb.

A hivatali írásbeliség mint szempont felvetése és vizsgálata a késő középkori magyarországi városfejlődés esetében szükséges volt. A vizsgált forrásanyag számottevő adalékokkal és új ismeretekkel is szolgál a településeknek erről a sokszínű és igen nagy számú csoportjáról, habár lényegi pontokon nem változtatja meg a mezővárosokról kialakított összképünket. Szembetűnő azonban, hogy a mezővárosok kiadványai és joggyakorlata nagyban hasonlítanak a jogi helyzetüket tekintve messze felettük álló szabad királyi városokéhoz. Ez nemcsak a mintakövetés, az igazodás fogalmával írható le, hanem a társadalmi fejlődésével is. A vizsgált forrásanyag mennyiségileg a XIV. század eleji szerény kezdetek után a XV. század első két-három évtizedében nő meg, majd a Mohács előtti fél évszázadban újabb léptékváltást érzékelhetünk. A folyamat időben a vége felé nyitott: a „mezőváros-jelenség” térbeli telítődése az időben előrehaladva mennyiségi és szervezeti korszakváltással társul. Ezek az igazgatási formák és az őket tükröző írásbeliség beleillenek a középkor végi változások sorába: egyszerre fejezik ki és mutatják meg a születő állam és a hatalom különböző szereplőinek egymástól elkülönülő és mégis együttműködő viszonyát. A mezővárosi hivatali írásbeliség beilleszthető a hivatali írásbeliség egészének korszakváltásába. Nem egyszerűen az oklevélkorszak lép át az aktakorszakba, hanem az ügyintézés szervezettebb, „hivatali” formákat ölt, az elsősorban bírói típusú problémamegoldástól a „közigazgatás” felé tett első lépéseket láthatjuk magunk előtt. Szakály Ferenc már régen megfogalmazta, hogy a török hódítás által érintett területek magyar lakossága azért nem szakadt ki a Magyar Királyság jogi kötelékéből, mert gazdasági lehetőségeik mellett képesek voltak a „szükségönigazgatás” bizonyos formáit is kifejleszteni.⁹³² A dolgozatban vizsgált forrásanyag meggyőzően bizonyítja, hogy e formák kifejlődésére nem kell Buda elestéig várnunk. A városi-falusi jogszolgáltatás és annak írásbelisége a kései középkorban már elérte azt a szintet, amely a települések igazgatása számára szükséges volt, és a kora újkorban valójában ennek a saját szintjén korszerű és színvonalas helyi joggyakorlatnak, jogismeretnek és jogalkalmazásnak a kontinuitásáról és továbbfejlődéséről van szó.

⁹³² SZAKÁLY 1997, 120.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Acta Croatica* *Acta Croatica. Listine hrvatske.* Izdaje Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI. Zagreb, 1863 (Monumenta historica slavorum meridionalium. Povjestni spomenici južnih Slavenah 1.).
- ADAMČEK 1984 Josip ADAMČEK: Virovitica i virovitička županija u srenjem vijeku. In: *Virovitički Zbornik 1234–1984*. Virovitica, 1984, 113–125.
- ADAMČEK – KAMPUŠ 1976 Josip ADAMČEK – Ivan KAMPUŠ: *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*. Zagreb, 1976 (Izvori za hrvatsku povijest 3.).
- Album Crac.* I–II. *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis.* I. 1400–1489. Ed. Paulus ŽEGOTA. II. 1490–1551. Ed. Adam CHMIEL. Cracoviae, 1887–1892. (Tartalómjegyzéke: *Index studentów Uniwersytetu krakowskiego w latach 1400–1500*. Edd. Jerzy ZATHEY – Jerzy REICHAN. Wrocław, 1974.)
- ALTMANN 1996 ALTMANN Julianna: *Óbuda*. In: UŐ. et al.: *Medium regni. Középkori magyar királyi székhelyek*. Budapest, 1996, 89–114.
- Alsószlavóniai* *Alsó-szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék) 1244–1710*. Szerk. THALLÓCZY Lajos, HORVÁTH Sándor. Budapest, 1912 (Magyarország melléktartományainak oklevéltára III.).
- ALTMANN – BERTALAN 1991 Júlia ALTMANN – Herta BERTALAN [Vilmosné]: *Óbuda im Spätmittelalter*. In: *Budapest im Mittelalter*. Hrsg. Gerd BIEGEL. Braunschweig, 1991 (Schriften des Braunschweigischen Landesmuseums 62.), 185–199.
- AMLACHER 1879 Albert AMLACHER: *Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und Stuhl Broos bis zum Übergang unter Erbfürsten aus dem Hause Österreich*. Hermannstadt, 1879
- Atlasz: Kismarton* *Österreichischer Städteatlas*. Wissenschaftliche Gesamtleitung: Felix CZEIKE, Renate BANIK-SCHWEITZER, redaktionelle Leitung: Ferdinand OPLL. 3. Lieferung, *Eisenstadt*. Kommentar zur Siedlungsgeschichte: Harald PRICKLER. Wien, 1988.
- Atlasz: Sátorajújhely* *Magyar Várostörténeti Atlasz. Hungarian Atlas of Historic Towns. 2. Sátorajújhely*. Írta és összeáll. TRINGLI István. Budapest, 2011.
- BAK 1997 BAK Borbála: *Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig*. Budapest, 1997 (História könyvtár. Monográfiák 9/I.).
- BAKÁCS 1971 BAKÁCS István: *Hont vármegye Mohács előtt*. Budapest, 1971.
- BALÁZS 1939 BALÁZS Éva: *Kolozs megye kialakulása*. Budapest, 1939 (Település- és népiségtörténeti értekezések 3.).
- BALOGH 1943 BALOGH Jolán: *Az erdélyi renaissance*. 1. köt. 1460–1541. Kolozsvár, 1943.
- BÁCSKAI 1964 BÁCSKAI Vera: Mezőgazdasági árutermelés és árucsera a mezővárosokban a 15. században. *Agrártörténeti Szemle* 6(1964) 1–35.
- BÁCSKAI 1965 BÁCSKAI Vera: *Magyar mezővárosok a XV. században*. Budapest, 1965 (Értekezések a történeti tudományok köréből 37.).
- BÁCSKAI 1971 BÁCSKAI Vera: A mezővárosi önkormányzat a 15. században és a 16. század elején. In: *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Szerk. BÓNIS György, DEGRÉ Alajos. Budapest, 1971, 9–34.
- BÁCSKAI 2002 BÁCSKAI Vera: *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Budapest, 2002 (Osiris könyvtár. Történelem).
- BÁCSKAI 2003 BÁCSKAI Vera: Várostörténet. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Szerk. BÓDY Zsombor, Ö. KOVÁCS József. Budapest, 2003 (Osiris tankönyvek), 243–257.

- BÁCSKAI – NAGY 1984 BÁCSKAI Vera – NAGY Lajos: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Budapest, 1984.
- BADA 2005 Michal BADA: A zsolnai városkönyv. Forrás a későközépkori és kora újkori város mindennapi életének kutatásához. In: *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században*. Szerk. CSUKOVITS Enikő, LENGYEL Tünde. Budapest, 2005 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35.), 187–197.
- Balassa *A Balassa család levéltára 1193–1526*. FEKETE NAGY Antal kézírata alapján s. a. r. és szerk. BORSA Iván. Budapest, 1990 (A MOL kiadványai II-18.).
- BÁNDI 1985 BÁNDI Zsuzsanna: Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei (regeszták). *Borsodi Levéltári Évkönyv* 5(1985), 689–721.
- BÁNDI 1987 BÁNDI Zsuzsanna: *Körmend a középkorban*. Körmend, 1987 (Körmendi füzetek).
- Bánffy I *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez*. 1. köt. 1214–1457. Szerk. VARJÚ Elemér. Budapest, 1908.
- BARTAL 1901 *A magyarországi latinság szótára. Glossarium mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae*. Szerk. BARTAL Antal. Budapest, 1901.
- BÁRTFAI SZABÓ 1935 BÁRTFAI SZABÓ László: *Óbuda egyházi intézményei a középkorban*. Budapest, 1935.
- BÁRTFAI SZABÓ 1938 BÁRTFAI SZABÓ László: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig*. Budapest, 1938.
- BEDY 1938 BEDY Vince: *A győri székeskáptalan története*. Győr, 1938 (Győregyházmegye múltjából III.).
- BEDY 1939 BEDY Vince: *Győr katolikus vallásos életének múltja*. Győr, 1939 (Győregyházmegye múltjából V.).
- BEKE Gyfv. I–II BEKE Antal: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárrt. [I. sorozat: „Cista Capitularis”] 3. közl. 219–359. sz. (1395–1493) *Történelmi Tár* (továbbiakban: TT) 1890, 130–154., [II. sorozat: „Az egyházmegyénél maradt iratok” vagy *A Gyulafehérvárrt maradt okiratok*.] 2. közl. 661–733. sz. (1364–1481) TT 1892, 635–650.
- BÉLAY 1943 BÉLAY Vilmos: *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig*. Budapest, 1943 (Település- és népiségtörténeti értekezések 7.).
- BENEDEK 2000 *Mezőtúri oklevelek 1219–1526*. Kiad., ford., jegyz. BENEDEK Gyula. Szolnok, 2000 (Documentatio historica III.).
- BENEDEK 2005 *Iratok Mezőtúr város török kori történetének időszakából 1526–1699*. Összegejtötte, ford., kiad. BENEDEK Gyula. Szolnok, 2005 (Documentatio historica IX.).
- BENEDEK 2007 *Oklevelek és iratok Szolnok város történetéből 1075–1685*. Összegejtötte, ford. BENEDEK Gyula. Szolnok, 2007 (Documentatio historica X.).
- BENEDEK – ZÁDORNÉ 1998 BENEDEK Gyula – ZÁDORNÉ ZSOLDOS Mária: *Jász-Nagykun-Szolnok megyei oklevelek 1075–1526*. Szolnok, 1998 (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár közleményei 3.).
- BENKŐ 1997 BENKŐ Elek: Székelyföldi mezővárosok a középkorban. In: BENKŐ Elek – DEMETER István – SZÉKELY Attila: *Középkori mezőváros a Székelyföldön*. Kolozsvár 1997 (Erdélyi tudományos füzetek 233.), 8–23.
- BERGER 1893 Albert BERGER: *Urkunden-Regesten aus dem alten Bistritzer Archive von 1203–bis 1490* In: *Programm des evangelischen Obergymnasiums A. B. ... zu Bistritz am Schlusse des Schuljahres 1892/1893*. Bistritz, 1893, 1–58.

- BERGER I–II 1986 Albert BERGER: *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen I–II. 1203–1570*. Aus dem Nachlass hrsg. Ernst WAGNER. Köln–Wien, 1986 (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens. Ergänzungsreihe zum Siebenbürgischen Archiv 11/I–II.).
- BLAZOVICH 1985 BLAZOVICH László: *A Körös–Tisza–Maros-köz középkori településtörténete*. Békéscsaba–Szeged, 1985 (Dél-alföldi évszázadok 1.).
- BLAZOVICH 2006 BLAZOVICH László: A budai jogkönyv és a magyarországi jogkönyvek. *Urbs Magyar Várostörténeti Évkönyv* 1(2006), 73–83.
- BLAZOVICH–GÉCZI 1995 *A Telegdiak pere 1568–1572*. Kiad., bev., jegyz. BLAZOVICH László, GÉCZI Lajos. Szeged, 1995 (Dél-alföldi évszázadok 6.).
- BODOKI FODOR 1978 BODOKI FODOR Zoltán – BODOKI FODOR Zsigmond: *Mezőtúr város története*. 1. köt. (896–1944). Mezőtúr, 1978.
- BOGDÁN 1978 BOGDÁN István: *Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig*. Budapest, 1978. (A MOL kiadványai IV-3.)
- BÓNIS 1997 BÓNIS György: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon*. S. a. r. BALOGH Elemér. [1. köt.] Budapest, 1997 (Jogtörténeti tár 1/1.).
- BÓNIS 2003 BÓNIS György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. S. a. r. és az utószót írta BALOGH Elemér. Budapest, 2003. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok.)
- BÓNIS J. 1997 BÓNIS Johanna: A marosvásárhelyi céhekről. In: *A Maros megyei magyarság történetéből*. Szerk. PÁL-ANTAL Sándor, SZABÓ Miklós. Marosvásárhely, 1997, 57–76.
- BÓNIS J. 2004 BÓNIS Johanna: Marosvásárhely kézműves társadalma a XV–XVI. században. In: *Halmok és havasok. Tanulmányok a hatvan esztendőös Bárh János tiszteletére*. Szerk. BÁRTH Dániel, LACZKÓ János. Kecskemét, 2004, 477–488.
- BOTKA 1873 BOTKA Tivadar: Nyitrai emlékek. *Századok* 7(1873), 642–645.
- BOTTLÓ – FÜGEDI 1952 *Stredoveké české listiny. Középkori cseh oklevelek*. Az okleveleket közzétette és történeti jegyzetekkel ellátta BOTTLÓ Béla, FÜGEDI Erik. Szerk. KNEZSA István. Budapest, 1952 (Slovanské jazykové pamiatky z Mad'arska – Magyarországi szláv nyelvemlékek 1.).
- BORSA 1964 BORSA Iván: A Hunyady család levéltárainak története. *Levéltári Közlemények* 35(1964), 21–54.
- BORSA 1989 BORSA Iván: Királyi rendeletre tartott megyei közgyűlés Somogyvár mellett 1444-ben. *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv* 20(1989), 5–27.
- BÖSENDORFER 1910 Josip BÖSENDORFER: *Crnice iz slavonske povijesti s osobitim obrizom na prošlost županija Križevačke, Virovitičke, Požeške, Cisdravske Baranjske, Vukovske i Srijemske te kr. i slob. grada Osijeka u sredjem i novom vijeku*. Osijek, 1910.
- BRUCKNER 1941 BRUCKNER Győző: *A késmárki céhek jog- és művelődéstörténeti jelentősége. Okirattárral 1515–1757*. Miskolc, 1941.
- Buda *Buda város jogkönyve I–II*. Szerk., bev., jegyz. BLAZOVICH László, ford. SCHMIDT József. Szeged, 2001. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 17.). (A Mollay-féle kiadással való összevethetőség érdekében paragrafusszámra, zárójelben az oldalszámra hivatkozom.)
- BUDAK 1992 Neven BUDAK: Križevci u srednjem vijeku. *Historijski Zbornik* 45(1992), 169–178.

- BUDAK 1994 Neven BUDAK: *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku. Urbanizacija Varaždinske županije do kraja 16. stoljeća*. Zagreb–Koprivnica, 1994.
- BUTURAC 1968–1969 Josip BUTURAC: Inventar i regesti za starije dokumente zagrebačkog kaptolskog arhiva g. 1401–1700. *Arhivski vjesnik* 11–12(1968–1969), 261–319.
- C. TÓTH 2004 C. TÓTH Norbert: Szond. (Egy dél-alföldi mezőváros a középkorban). In: „*Quasi liber et pictura*”. *Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Studies in Honour of András Kubinyi on His Seventeenth Birthday*. Szerk. KOVÁCS Gyöngyi. Budapest, 2004, 589–600.
- C. TÓTH 2004b C. TÓTH Norbert: A Gordovai család vagyoni helyzete 1424-ben. In: *Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. NEUMANN Tibor. Piliscsaba–Budapest, 2004. (Analecta Mediaevalia II.), 271–290.
- C. TÓTH 2008 C. TÓTH Norbert: *Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban*. Nyíregyháza, 2008.
- CD Ben. *Collectio diplomatica Benedictina. A Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár középkori oklevelei*. CD-ROM. Szerk. DRESKA Gábor. Programozta KELE Krisztián. Nagykanizsa, 2001.
- CDES I–II *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Slovenský diplomatár*. Ed. Richard MARSINA. Tom. 1. 805–1235. Tom. II. 1225–1260. Bratislava, 1971–1987.
- Céhes élet 1981 *A céhes élet Erdélyben*. Vál., bev és jegyz. KOVÁCH Géza, BINDER Pál. Bukarest, 1981 (Téka.)
- Céhkataszter I–II. *A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere. Register of Sources Relating to Crafts and Guilds in Hungary. Quellenmaterial-Kataster des zünftigen Handwerks in Ungarn*. Szerk. ÉRI István, NAGY Lajos, NAGYBÁKAY Péter. 1–2. köt. Budapest, 1975.
- CIH I. *Corpus juris Hungarici. Magyar törvénytár*. 1. köt. 1000–1526. évi törvényczikkek. Ford., jegyz. NAGY Gyula, KOLOSVÁRI Sándor, ÓVÁRI Kelemen. Magyarázatok és utalásokat írta MÁRKUS Dezső. Budapest, 1899.
- CHRISTALLER 1933 Walter CHRISTALLER: Die zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmäßigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen. Jena, 1933. (Új kiadása: Darmstadt, 1968.)
- Com. Cris. Georg HELLER: *Comitatus Crisiensis*. München, 1978 (Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München, Ser. A. Die historischen Ortsnamen von Ungarn 10.).
- Com. Sirm. Georg HELLER – Karl NEHRING: *Comitatus Sirmiensis*. München, 1973 (Die historischen Ortsnamen von Ungarn 1.).
- Com. Var. Georg HELLER: *Comitatus Varasdiensis*. München, 1977 (Die historischen Ortsnamen von Ungarn 8.).
- Com. Ver. Georg HELLER: *Comitatus Veroecensis*. München, 1976 (Die historischen Ortsnamen von Ungarn 6.).
- Com. Zagr. I–II. Georg HELLER: *Comitatus Zagrabiensis*. 1–2. köt. München, 1981 (Die historischen Ortsnamen von Ungarn 13/1–2.).
- ČORALIĆ 1997 Lovorka ČORALIĆ: *Put, putnici, putovanja. Ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama*. Zagreb, 1997 (Biblioteka povjesnica).
- Corp. stat. I–V. *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Corpus statutorum Hungariae municipalium*. Összegejt., jegyz. KOLOSVÁRI

- Sándor, ÓVÁRI Kelemen. (Magyarországi jogtörténeti emlékek – Monumenta Hungariae iuridico-historica.) 1. köt. *Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai*. Budapest, 1885. 2. köt. *A tiszáninneni törvényhatóságok jogszabályai*. 2/1. *Vármegyei statutumok 1552–1800*. 2/2. *Kiváltságolt kerületi statutumok 1370–1799, városi statutumok 1404–1773*. Budapest, 1890. 3. köt. *A tiszántúli törvényhatóságok jogszabályai*. Budapest, 1892. 4. köt. *A dunáninneni törvényhatóságok jogszabályai*. 4/1. *Vármegyei statutumok 1559–1795*. 4/2. *Sz. kir. városi statutumok 1376–1800*. Budapest, 1896. 5. köt. *A dunántúli törvényhatóságok jogszabályai*. 5/1. *Vármegyei statutumok 1555–1800*. Budapest, 1902. 5/2. *Városi statutumok 1391–1798*. Budapest, 1904.
- CSÁNKI I–III, V CSÁNKI Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. 1. köt. Budapest, 1890. 2. köt. Budapest, 1894. 3. köt. Budapest, 1897. 5. köt. Budapest, 1913 (Hunyadiak kora Magyarországon VI–VIII., IX.c.). (Repr. Budapest, 1985.)
- CSÁNKI 1893 CSÁNKI Dezső: *Körömszék a XV-ik században*. Székfoglaló értekezés. Budapest, 1893 (Értekezések a történeti tudományok köréből 15.).
- CSÁNKI 1925 CSÁNKI Dezső: Bars vármegye várai a XIV–XV. században. In: *Emlékkönyv Dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján*. Szerk. LUKINICH Imre. Budapest, 1925, 283–294.
- CSIZMADIA 1944 CSIZMADIA Andor: *A magyar városi jog. Reformtörékvések a városi igazgatásban*. Kolozsvár 1944.
- CSIZMADIA 1962 CSIZMADIA Andor: *Az egyházi mezővárosok jogi helyzete és küzdelmük a felszabadulásért a XVIII. században*. Budapest, 1962 (Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 24.).
- CSUKOVITS 1997 CSUKOVITS Enikő: Sedriahelyek – megyeszékhelyek a középkorban. *Történelmi Szemle* 39(1997), 363–386.
- CSUKOVITS 2011 CSUKOVITS Enikő: A későközépkori városhálózat a kortársak szemével. In: *A mezővárostól a rendezett tanácsú városig*. [Gyergyószentmiklós.] Szerk. GARDA Dezső. Csíkszereda, 2011, 9–31.
- Debreceni jkv. 1–3. *Debrecen város magistratusának jegyzőkönyvei*. 1. köt. 1547. Összeáll., közzétette BALOGH István. Debrecen, 1979. 2. köt. 1548–1549. Ford. BALOGH István, szerk. SZENDREY István. Debrecen 1981. 3. köt. 1550/1551. Ford., vál. BALOGH István. Szerk. SZENDREY István. Debrecen, 1982. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 1–3.)
- DEGRÉ 1941 (2004) DEGRÉ Alajos: A szomszédok öröklése és a szomszédi elővásárlási jog kialakulása. In: Uő: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. Vál., szerk., jegyz. MEZEY Barna. Budapest, 2004 (Millenniumi magyar történelem. Historikusok.), 299–311.
- DÉNES 1994 DÉNES József: Körmend a középkorban, 1526-ig. In: *Körmend története*. Szerk. SZABÓ László. Körmend, 1994, 32–97.
- DILCHER 2006 Gerhard DILCHER: A városfogalom jelentéstartalma a történeti városkutatás számára. Ford. ARANY Zsuzsanna. *Urbs. Magyar Városhatártörténeti Évkönyv* 1(2006), 37–50.
- DL-DF 4.3. *Collectio diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország digitális levéltára. Digital Archives of Medieval Hungary. A Magyar Országos Levéltárban (MOL) a Mohács előtti gyűjteményekhez 1874–2008 között készült levéltári segédletek és oklevelek elektronikus feldolgozása (DL-DF 4.3.)* Szerk. RÁCZ György. DVD-ROM. Budapest, 2008.
- DOČKAL 1956 Kamilo DOČKAL: Srednjovjekovna naselja oko Streze. Prilog našoj srednjovjekovnoj topografii. *Starine* 46(1956), 145–202.

- DOMANOVSKY 1922 DOMANOVSKY Sándor: *A székes városok árumegeállító-joga. Lőcse és Késmárk küzdelme az árumegeállításért 1358–1570*. Budapest, 1922.
- DRASKÓCZY 1998 DRASKÓCZY István: Sáros megye vámhelyei a 14. században. In: *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Szerk. CSUKOVITS Enikő. Budapest, 1998, 45–61.
- DRESKA: Pannonhalmi III DRESKA Gábor: *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára. Monumenta credibilia conventus de monte Pannoniae III.* (1439–1499). Győr, 2010 (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások, 10.)
- DRH I–II. *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. Edd. Franciscus DÖRY, Georgius BÓNIS, Vera BÁCSKAI. *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490*. Coll. Franciscus DÖRY. Edd. Georgius BÓNIS, Geisa ÉRSZEGI, Susanna TEKE. Budapest, 1976–1989 (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II–11. és 19.).
- EKjkv. *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599*. Kiad. BOGDÁNFY Zsolt, GÁLFI Emőke. Kolozsvár, 2006 (Erdélyi történelmi adatok VIII.1.).
- EszKjkv *Az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve. Registrum capituli cathedralis ecclesiae Strigoniensis (1500–1502, 1507–1527)*. Kiad. és bev. SOLYMOSI László. Budapest, 2002.
- Elenchus III/2* *Elenchus fontium historiae urbanae*. Vol. III/2. Ed. curavit András KUBINYI, edd. Monika JÁNOSI, Péter E. KOVÁCS, József KÖBLÖS, István TRINGLI. Budapest, 1997.
- I. kat. felm. *The First Military Survey. Die erste militärische Aufnahme. Az első katonai felmérés. 1763–1785. Königreich Ungarn*. DVD-ROM. Budapest, 2006 (Digitized Maps of the Habsburg Empire).
- ELTE okl. 2005 *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában és Egyetemi Levéltárában őrzött 1526 előtti oklevelek és iratok jegyzéke*. Összeáll. SÖLCH Miklós. Bev. KNAPP Éva, KISS József Mihály. Budapest, 2005.
- EMBER 1946 EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig*. Budapest, 1946 (A MOL kiadványai III-1.).
- ENGEL: Arch. I. ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. 1. köt. Budapest, 1996 (História könyvtár. Kronológiák, adattárak.).
- ENGEL 1996 ENGEL PÁL: *A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései (1554–1579)*. Szeged, 1996 (Dél-alföldi évszázadok 8.).
- ENGEL 2000a ENGEL Pál: A törökdúlások hatása a népességre: Valkó megye példája. *Századok* 134(2000), 267–321.
- ENGEL 2000b ENGEL Pál: A 14. századi magyar pénztörténet néhány kérdése. *Századok* 124(1990), 25–93.
- ENGEL 2001a ENGEL Pál: *Pozsega megye történeti földrajza az Árpád-kortól a XVI. századig*. Kézirat. Budapest, 2001.
- ENGEL 2001b ENGEL Pál: *Valkó megye történeti földrajza az Árpád-kortól a XVI. századig*. Kézirat. Budapest, 2001.
- ENGEL 2002 ENGEL PÁL: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. CD-ROM. Térinformatika: KOLLÁNYI László, SALLAY Ágnes. Budapest, 2002.
- ENTZ – K. SEBESTYÉN 1947 ENTZ Géza — K. SEBESTYÉN József: A széki református templom. In: *Emlékkönyv Kelemen Lajos hetvenedik születése napjára*. Szerk. SZABÓ T. Attila. Kolozsvár, 1947 (Erdélyi Tudományos Intézet kiadványai).
- ENTZ 1994 ENTZ Géza: *Erdély építészete a 11–13. században*. Kolozsvár, 1994.

- ENTZ 1996 ENTZ Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. Kolozsvár, 1996.
- EO II. *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*. 2. köt. 1301–1339. Kiad. JAKÓ Zsigmond. Budapest, 2004 (A MOL kiadványai II-40.). Térképmelléklete: *Erdély egyházigazgatási beosztása és egyházak helyei (1301–1350)*. 1:1000 000. Rajzolta NAGY Béla. Budapest, 2004.
- ERDÉLYI 2005 ERDÉLYI Gabriella: *Egy kolostorper története. Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor határán*. Budapest, 2005 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 38.).
- ÉRSZEGI 1978 (2000) ÉRSZEGI Géza: Középkor. In: *Sárvár monográfiája*. Szerk. HORVÁTH Ferenc. Szombathely, 1978, 77–239. Másodközlése: Uő.: Sárvár a X–XV. században. In: *Sárvár története*. Szerk. SÖPTEI István. Sárvár, 2000, 55–137. (A második kiadás oldalszámaira hivatkozom.)
- ÉRSZEGI 2007 ÉRSZEGI Géza: Zenta kiváltságlevele – 1506. *Turul* 80(2007), 13–23. és 1–5. ábra.
- ESZTERHÁZY 1866 ESZTERHÁZY János: A kolozsvári Boldog-Asszonyról címzett domonkosok, jelenleg ferencziek egyházának történeti és építészeti leírása. *MAGYAR SION*. 4(1866), 566–585.
- F. ROMHÁNYI 2000 F. ROMHÁNYI Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Katalógus. [Budapest], 2000. (Munkája egyező címmel CD-ROM-on is megjelent, Budapest, 2008. Ennek helyesbítéseit, kiegészítéseit folytatólagosan „2008” jelzéssel a megfelelő helyeken feltüntettem.)
- FABINI I–II Hermann FABINI: *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*. 2., überarb. Aufl. Bd. I. (Textband). Bd. II. (Bildband). Hermannstadt–Heidelberg, 1999.
- FEDELES 2011a FEDELES Tamás: „Eztán Pécs tűnik szemünkbe”. A város középkori története 1009–1526. Pécs, 2011.
- FEDELES 2011b FEDELES Tamás: Galgóc az Újlaki érában (1349–1524). In: *Debrecen város 650 éves. Vároستörténeti tanulmányok*. Szerk. BÁRÁNY Attila, PAPP Klára, SZÁLKAI Tamás. Debrecen, 2011, 195–222.
- FEDELES 2012 FEDELES Tamás: Újlak ostroma (1494). In: *Tiszteletkör. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk. MIKÓ Gábor, PÉTERFI Bence, VADAS András. Budapest, 2012, 97–103.
- FEJÉR CD Georgius FEJÉR: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tom. I–XI. Budae, 1829–1844.
- FEKETE 1968 FEKETE Lajos: *A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása*. Jászberény, 1968 (Jászvági füzetek 4.).
- FEKETE NAGY IV FEKETE NAGY Antal: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. 4. köt. *Trencsén vármegye*. Budapest, 1941 (Hunyadiak kora Magyarországon IX.a.). (Repr. Budapest, 1985.)
- FODOR 1997 FODOR Pál: Lippa és Radna városok a 16. századi török adóösszeírásokban. *Történelmi Szemle* 39(1997), 313–334.
- FODOR Z. 1968 FODOR Zoltán: *Oklevéltár Mezőtúr város történetéhez 1205–1864*. Gépírat. Mezőtúr, 1968.
- FONT 2012 FONT Márta: A monostor mint településformáló tényező. Adalékok a középkori Pécsvárad történetéhez. In: *Tiszteletkör. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk. MIKÓ Gábor, PÉTERFI Bence, VADAS András. Budapest, 2012, 277–282.
- FUKASOVÁ 2011 Daniel FUKASOVÁ: Libera villa. K otázke sociálno-právnej klasifikácie sídel na Slovensku v stredoveku. *Studia Historica Tyrnaviensia* 13(2011), 30–52.

- FÜGEDI 1938 FÜGEDI Erich: *Nyitra megye betelepülése*. Budapest, 1938 (Település- és népiségtörténeti értekezések 1.).
- FÜGEDI 1961 (1981) FÜGEDI Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. *Tanulmányok Budapest múltjából* 15(1961), 17–107. Másodközlése: In: Uő.: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 1981, 238–310., 493–509. (Utóbbi oldalszámaira hivatkozom.)
- FÜGEDI 1969 (1981) FÜGEDI Erik: Die Entstehung des Städtewesens in Ungarn. *Alba Regia. Annales Musei Stephani regis* 10(1969), 101–118. Másodközlése magyarul: Városok kialakulása Magyarországon. In: Uő.: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 1981, 311–335., 509–515. (Utóbbi oldalszámaira hivatkozom.)
- FÜGEDI 1972 (1981)a Eric FÜGEDI: La formation des villes et les ordres mendiants en Hongrie. *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations* 25/4(1970), 966–987. Bővebb magyar változata: FÜGEDI ERIK: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. *Századok* 106(1972), 69–94. Ennek másodközlése: In: Uő.: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 1981, 57–88., 470–477. (Utóbbi oldalszámaira hivatkozom.)
- FÜGEDI 1972 (1981)b FÜGEDI ERIK: Mezővárosaink kialakulása a XIV. században. *Történelmi Szemle* 14(1972), 321–342. Másodközlése: In: Uő.: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 1981, 336–363., 515–519. (Utóbbi oldalszámaira hivatkozom.)
- FÜGEDI 1977 FÜGEDI Erik: *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon*. Budapest, 1977 (Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat 82.).
- GÁRDONYI 1933 GÁRDONYI Albert: Városi plébániák kiváltságos állása a középkorban. In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulója ünnepére*. [Szerk. DOMANOVSKY Sándor.] Budapest, 1933, 163–182.
- GÁRDONYI 1939 GÁRDONYI Albert: A polgármesteri tisztség eredete és fejlődése hazánkban. *Városi Szemle* 25 (1939), 359–370.
- GERE 2000 GERE László: Várak a Szerémségben. In: *A középkori Dél-Alföld és Szer.* Szerk. KOLLÁR Tibor. Szeged, 2000 (Dél-alföldi évszázadok 13.), 337–381.
- GLASER 1929 GLASER Lajos: Dunántúl középkori úthálózata. *Századok* 62(1929), 138–167., 257–285.
- GODA 2011 GODA Károly: *A soproni városvezető réteg a 15–16. században. A polgármesteri és városbírói tisztség összehasonlító igazgatás- és társadalomtörténete*. Doktori értekezés. Budapest, ELTE BTK, 2011.
- GODA – MAJOROSSY 2008 Károly GODA – Judit MAJOROSSY: Städtische Selbstverwaltung und Schriftproduktion im spätmittelalterlichen Königreich Ungarn. Quellenkunde für Ödenburg und Pressburg. *Pro Civitate Austriae* 13(2008), 80–100.
- GOINA 2009 Mariana GOINA: *The Birth and Development of Pragmatic Literacy in the Medieval Principalities of Moldavia and Wallachia (from State Foundation to the End of the Sixteenth Century)*. PhD-Thesis. Budapest, CEU, 2009.
- GÖNCZI 2006 GÖNCZI Katalin: Kiváltságlevél és városi szabadság. A szabad királyi városi státusz jogi és társadalomtörténeti tartalma a „hosszú középkorban”. *Urbs Magyar Várostartörténeti Évkönyv* 1(2006), 63–72.
- GULYÁS 2007a GULYÁS László Szabolcs: Hegyaljai mezővárosok középkori oklevelei (regeszták). *Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve* 17(2007), 135–145.

- GULYÁS 2007b GULYÁS László Szabolcs: Mezővárosi személynevek a középkori Északkelet-Magyarországról. *Magyar nyelvjárások. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének évkönyve* 45(2007), 151–187.
- GULYÁS 2008a GULYÁS László Szabolcs: Mezővárosi kiadványok a középkori Abaújból és Zemplénből (regeszták). *Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve* 18(2008), 265–274.
- GULYÁS 2008b GULYÁS László Szabolcs: *A mezővárosi önkormányzat funkciói és társadalmi háttere a középkori Hegyalján*. Doktori értekezés. Debrecen, DE BTK, 2008.
- GULYÁS 2008c GULYÁS László Szabolcs: Középkori mezővárosi foglalkozásneveink forrásértékéről. *Századok* 142(2008), 437–462.
- GULYÁS 2008d GULYÁS László Szabolcs: A hegyaljai mezővárosok középkori kiadványainak sajátosságaihoz (Adásvételi szerződések utólagos megpecsételése). *Agrártörténeti Szemle* 51(2008), 213–227.
- GULYÁS 2009 GULYÁS László Szabolcs: A középkori mezővárosok gazdasági-társadalmi szerepének megítélése a történeti szakirodalomban. *Valóság* 52(2009), 2. sz., 69–81.
- GULYÁS 2011 GULYÁS László Szabolcs: Mezővárosi polgárok kegyes adaományai a középkorban. In: *Debrecen város 650 éves. Vároštörténeti tanulmányok*. Szerk. BÁRÁNY Attila, PAPP Klára, SZÁLKAI Tamás. Debrecen, 2011 (Speculum historiae Debreceniense 7.), 173–194.
- GULYÁS 2013 GULYÁS László Szabolcs: Megjegyzések az Északkelet-magyarországi mezővárosok középkori fejlődésének jellemzőihez. *Századok* 147(2013), 317–346.
- GUOTH 1936 GUOTH Kálmán: *Az okleveles bizonyítás kifejlődése Magyarországon*. Budapest, 1936 (A Pázmány Péter-Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának kiadványai 9.).
- GUTHEIL 2007 GUTHEIL Jenő: *Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és főkapitányi levéltárakból*. Kiadásra előkészítette: KREDICS László. Veszprém, 2007 (A veszprémi egyházmegye múltjából 18.).
- GUTKAS 1961 Karl GUTKAS: Das Bürgermeisteramt in den niederösterreichischen Städten während des Mittelalters. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 14(1961), 111–121.
- GÜNDISCH 1957 Gustav GÜNDISCH: Winz und die Sächsische Nationsuniversität. In: *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. [Szerk. BODOR András et al.] Bukarest–Kolozsvár, 1957 (A Bolyai Tudományegyetem kiadványai I-1.), 311–325.
- GYÁRFÁS III GYÁRFÁS István: *A jász-kunok története*. 3. köt. 1301–1542-ig. Szolnok, 1883. (Reprint: Budapest, 1992.)
- GYIMESI 1975 GYIMESI Sándor: *A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba átmenet időszakában. Funkcionális és strukturális változások Nyugat- és Közép-Kelet-Európa városhálózatában, különös tekintettel Magyarországra*. Budapest, 1975 (Gazdaságtörténeti értekezések 7.).
- GYÖRFFY I–IV GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. 1. köt. A–Cs. 3. kiad. 2. kötet. D–Gy. 3. köt. H–K. Budapest, 1987. 4. köt. L–Pilis. Budapest, 1998.
- Gyula oklt. *Gyula város oklevéltára (1313–1800)*. Szerk. VERESS Endre. Budapest, 1938.
- H. NÉMETH 2004 H. NÉMETH István: *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon (a felső-magyarországi városszövetség)*. 1–2. köt. Budapest, 2004 (Doktori mester munkák).

- H. NÉMETH 2006 H. NÉMETH István: *Kassa város archontológiája. Bírák, belső és külső tanács 1500–1700*. Budapest, 2006 (Fons könyvek 3.).
- HAICZL 1932 HAICZL Kálmán: *Léva története a XVI. század végéig*. Léva, 1932.
- HAJNAL 1921 HAJNAL István: *Írástörténet az írásbeliség felujulása korából*. Budapest, 1921.
- HAJNIK 1899 HAJNIK Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Budapest, 1899.
- HÁZI I/1–7., II/6. Sopron szabad királyi város története. Közli HÁZI Jenő. I. rész. 1. köt. *Oklevelek 1162-től 1406-ig*. Sopron, 1921. 2. köt. *Oklevelek és levelek 1407-től 1429-ig*. Sopron, 1923. 3. köt. *Oklevelek és levelek 1430-tól 1452-ig*. Sopron, 1924. 4. köt. *Oklevelek és levelek 1453-tól 1459-ig*. Sopron, 1925. 5. köt. *Oklevelek és levelek 1460-tól 1481-ig*. Sopron, 1926. 6. köt. *Oklevelek és levelek 1482-től 1520-ig*. Sopron, 1928. 7. köt. *Oklevelek, levelek és iratok 1521-től 1531-ig*. Sopron, 1929. II. rész. 6. köt. *Pótkötet az I. rész 1–7. és a II. rész 1–5. kötetéhez az 1278–1526. évekből*. Sopron, 1943.
- HÁZI 1939 HÁZI Jenő: *Sopron középkori egyháztörténete*. Győr, 1939 (Győregyházmege múltjából IV/1.).
- HÁZI 1956 HÁZI Jenő: A városi kancellária kialakulása Sopronban. *Soproni Szemle* 10(1956), 3. sz., 202–215.
- HÁZI 2000 HÁZI Jenő: *Pozsony vármegye középkori földrajza*. S. a. r. és szerk. KONCSOL László. Pozsony, 2000 (Csallóközi kiskönyvtár).
- Héderváry II. *A Héderváry-család oklevéltára*. 2. köt. Kiad. ZÁVODSZKY Levente. Budapest, 1922.
- HERPAY 1916 *Debrecen szab. kir. város levéltára diplomagyűjteményének regesztái*. Összeáll. HERPAY Gábor. Debrecen, 1916.
- HOLUB I HOLUB József: *Zala megye története a középkorban*. 1. köt. *A megyei és egyházi közigazgatás története*. Pécs, 1929.
- HOLUB III HOLUB József: *Zala megye története a középkorban*. 3. köt. *A községek története*. Kézirat. Pécs, 1933. CD-ROM. A szöveget gondozta és jegyz. KVASSAY Judit. Rendszerinformtika: HORVÁTH Tibor. Becsehely, 2001.
- HÓMAN 1921 HÓMAN Bálint: *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*. Budapest, 1921. (Repr. Budapest, 2003.)
- HORVÁTH 2006 HORVÁTH Richárd: Győr város hatóságának középkori oklevelei. (Forrásközlés.) *Győri Tanulmányok* 28(2006), 13–28.
- HORVÁTH 2010 HORVÁTH Richárd: Pápától a pápáig (Garai–Szapolyai várbirtok változások Veszprém megyében a Mátyás-korban). In: *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Szerk. Hermann István, Karlinszky Balázs. Veszprém, 2010, 345–368.
- HORVÁTH I. 2010 HORVÁTH Iván: Magyar versek: mi veszett el? In: *Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk. CSÖRSZ RUMEN István. Budapest, 2010, 83–98.
- ICZKOVITS 1939 ICZKOVITS Emma: *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*. Budapest, 1939 (Település- és népiségtörténeti értekezések 2.).
- ILA I–IV ILA Bálint: *Gömör megye*. 1. köt. *A megye története 1773-ig*. Budapest, 1976. 2. köt. *A települések története 1773-ig*. A–Ly. Budapest, 1944. 3. köt. *A települések története 1773-ig*. M–Ru. Budapest, 1946. 4. köt. *A települések története 1773-ig*. S–Zs. Budapest, 1969.
- Illésy: Igló *Igló kir. korona és bányaváros levéltára*. Szerk. ILLÉSY János. Budapest, 1899.

IMETS 1908	IMETS Fülöp Jákó: A régi Fejérvár fekvése és részei. Az <i>Alsófehérvármegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet XIV. Évkönyve</i> . Szerk. KÁRPISS János. Gyulafehérvár, 1908, 19–33.
Isprave	Jakov STIPIŠIĆ – Miljen ŠAMŠALović: Isprave u Arhivu Jugoslavenske Akademije. 1. Inventar, [1018–1437, 1–1958. sz.] <i>Zbornik Historijskog Instituta Jugoslavenske Akademije</i> 2(1959), 289–379. 2. Nastavak – do smrti kralja Matije Korvina. [1438–1490, 1959–3148. sz.] uo. 3(1960), 536–643. 3. Nastavak – do 1526. godine. [1516–1526, 4199–4723. sz.] uo. 5(1963), 533–578.
IVÁNYI 1926	IVÁNYI Béla: <i>Göncz szabadalmas mezőváros története</i> . Karcag, 1926. (reprint Gönc, 1988.)
IVÁNYI 1934	IVÁNYI Béla: München levéltárai magyar szempontból. <i>Levéltári Közlemények</i> 12(1934), 50–110.
IVÁNYI 1936	IVÁNYI Béla: <i>A városi polgárjog keletkezése és fejlődése figyelemmel Buda és Pest városokra</i> . Budapest, 1936 (Statisztikai közlemények 84/1.).
IVÁNYI 1992	IVÁNYI Béla: <i>A középkori Vasvár</i> . S. a. r. VIZVÁRI Zsolt, ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs. Vasvár, 1992.
IVÁNYI: Bártfa	<i>Bártfa szabad királyi város levéltára. 1319–1501</i> . 1. köt. Összeállította IVÁNYI Béla. Budapest, 1910.
IVÁNYI: Eperjes	<i>Eperjes szabad királyi város levéltára. Archivum liberae regiaeque civitatis Eperjes. 1245–1526</i> . Írta és összeáll. IVÁNYI Béla. Szeged, 1931. (Acta litterarum ac scientiarum reg. universitatis Hungariae Franciscosepithinae. Sectio: Juridica-politica. Tom II–II/a.)
IVÁNYI: Gyömrő	<i>A római szent birodalmi széki gróf Teleki család gyömrői levéltára. Archivum Gyömröense gentis comitum Teleki de Szék</i> . Írta és összeáll. IVÁNYI Béla. Szeged, 1931.
IVÁNYI: Trencsén	IVÁNYI Béla: Trencsén vármegye levéltárai a vármegye múltjára vonatkozó főleg középkori oklevelek szempontjából. 1. közl. <i>Levéltári Közlemények</i> 14(1936), 225–245., 2. közl. uo. 15(1937), 223–239., 3. közl. uo. 16(1938), 236–248., 4. közl. uo. 17(1939), 255–276.
JAKÓ 1940	JAKÓ Zsigmond: <i>Bihar megye a török pusztítás előtt</i> . Budapest, 1940 (Település- és népiségtörténeti értekezések 5.).
JAKÓ 1997	JAKÓ Zsigmond: Újabb adatok Dés város legrégibb kiváltságleveleinek kritikájához. In: Uő: <i>Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok erdély történelméhez</i> . Budapest, 1997. (METEM könyvek 18.), 9–26.
JAKÓ 2004	JAKÓ Zsigmond: Vizakna hamisított okleveleiről. In: <i>In honorem Gernot Nussbächer</i> . Volum îngrijit de Daniel NAZARE, Ruxandra NAZARE și Bogdan FLORIN POPOVICI. Braşov, 2004. 183–198.
JAKÓ – MANOLESCU 1987	JAKÓ Zsigmond – Radu MANOLESCU: <i>A latin írás története</i> . Budapest, 1987.
JAKUBOVICH 1919	JAKUBOVICH Emil: Tiszavarsányi levél 1474-ből. <i>Magyar Nyelv</i> 15(1919), 109–110.
Justh	<i>A Justh család levéltára 1274–1525</i> . Közzéteszi BORSA IVÁN. Budapest, 1991 (A MOL kiadványai II-20.).
K. NÉMETH 2011	K. NÉMETH András: <i>A középkori Tolna megye templomai</i> . Pécs, 2011.
K. PAPP 1874, 1–7.	K. PAPP MIKLÓS: Deés város levéltára. 1–19. közl. <i>Történeti Lapok</i> 1(1874–1875), 26–44. sz., ebből az 1–7. közleményt használtam: 1. közl. 1. évf. 26. sz. 1874. szeptember 27., 409–411., reg. 1–18. sz. (1236–1367), 2. közl. 1. évf. 27. sz. 1874. október 4., 424–426., reg. 19–41. sz. (1375–1458), 3. közl. 1. évf. 28. sz. 1874. október 11., 439–441., reg. 42–62. sz. (1466–1487), 4. közl. 1. évf. 29. sz. 1874. október 18., 456–458., reg. 63–84. sz. (1488–1507), 5. közl. 1. évf. 30. sz. 1874. október 25.,

- 470–472., reg. 85–108. sz. (1508–1517), 6. közl. 1. évf. 31. sz. 1874. november 1., 489–491., reg. 109–131. sz. (1517–1540), 7. közl. 1. évf. 32. sz. 1874. november 8., 504–506., reg. 132–161. sz. (1540–1554).
- KÁDÁR 1882 KÁDÁR József: *A deési ev. ref. egyházközség története. Kapcsolatban a város kiválóbb eseményeivel.* Budapest, 1882.
- KÁLDY-NAGY 1982 KÁLDY-NAGY Gyula: *A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása.* Békéscsaba, 1982 (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 10.).
- KÁLDY-NAGY 1985 KÁLDY-NAGY Gyula: *A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok.* Budapest, 1985 (Pest megye múltjából 6.).
- KARÁCSONYI I–III. KARÁCSONYI János: *Békésvármegye története.* 1–3. köt. Gyula 1896.
- Károlyi I–II. *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly.* 1. köt. *Oklevelek 1253–1413.* 2. köt. *Oklevelek 1414–1489.* S. a. r. GÉRESI Kálmán. Budapest, 1882–1883.
- KARCZAG–SZABÓ 2010 KARCZAG Ákos – SZABÓ Tibor: *Erdély, Partium és a Bánság erődített helyei. Várak, várkastélyok, városfalak, templomvárak, barlangvárak, sáncok és erődítmények a honfoglalástól a 19. század végéig.* Budapest, 2010.
- KEGLEVICH 2012 KEGLEVICH Kristóf: *A garamszentbenedeki apátság története az Árpád- és az Anjou-korban (1075–1403).* Szeged, 2012 (Capitulum VIII.).
- KIRÁLY 1894 KIRÁLY János: *Pozsony város joga a középkorban.* Budapest, 1894.
- KIRÁLY 1973 KIRÁLY Péter: A Sztáray- és a Drugeth-levéltár magyar nyelvű levelei. *Magyar Nyelv* 69(1973), 229–231.
- KISS–TÓTH–ZÁGORHIDI 1998 KISS Gábor – TÓTH Endre – ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs: *Savaria-Szombathely története a város alapításától 1526-ig.* Szombathely, 1998.
- KMTL *Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század).* Főszerk. KRISTÓ Gyula. Szerk. ENGEL Pál, MAKK Ferenc. Budapest, 1994.
- KmKjvk. *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556).* Kiad. és bev. JAKÓ Zsigmond. 1. köt. 1289–1484. 2. köt. 1485–1556. Budapest, 1990 (A MOL kiadványai II-17.). (Csak a kivonatok sorszáma hivatkozom.)
- KTM-köz 1996 *A Körös–Tisza–Maros-köz települései a középkorban.* Szerk. BLAZOVICH László. Szeged, 1996 (Dél-alföldi évszázadok 9.).
- KOLANOVIĆ 1982–1983 Josip KOLANOVIĆ: Glagoljski rukopisi i isprave u Arhivu Hrvatske. *Slovo* 32–33(1982–1983), 131–191.
- KOLLMANN 2003 KOLLMANN Örs László: *Gömör és Kishont vármegyék központi helyei a középkorban.* PhD-értekezés. Debreceni Egyetem. Budapest, 2003.
- KOLLMANN 2005 KOLLMANN Örs László: Az észak-gömöri központi helyek középkori és kora újkori fejlődése. In: *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században.* Szerk. CSUKOVITS Enikő, LENGYEL Tünde. Budapest, 2005 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35.), 47–122.
- Kolozsvári oklt.* *Oklevéltár Kolozsvár város története első kötetéhez.* Összegejt. és szerk. JAKAB Elek. 1. köt. Buda, 1870.
- KOPPÁNY 1999 KOPPÁNY Tibor: *A középkori Magyarország kastélyai.* Budapest, 1999 (Művészettörténeti füzetek. Cahiers d’histoire de l’art 26.).
- KOVACHICH 1799 *Formulae solennes styli in cancellaria, curiaque regum, foris minoribus ac locis credibilibus, authenticisque regni Hungariae olim usitati.* Ed. Martinus Georgius KOVACHICH. Pesthini, 1799.
- KOVÁCS 1973 KOVÁCS Béla: Középkori vámok és vásáros helyek Heves megyében. *Archivum* 1(1973), 15–30.

- KÖFALVI 2003 KÖFALVI Tamás: Egy pécsváradai polgár a 14. századból. In: *Középkortörténeti tanulmányok. A III. Medievalisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2003. május 8–9.) előadásai*. Szerk. WEISZ Boglárka. Szeged, 2003, 79–85.
- KÖHEGYI–NAGY (BÓNIS) KÖHEGYI Mihály – NAGY Janka Teodóra: Bónis György és társai jogi népszokás kutatása Tápén. (Forrásközlés). I–III. közlemény. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Ethnographica* 1(1995), 195–249., 2(1998), 185–233., 3(2003), 233–245.
- Középkori lev.* *Középkori leveleink (1541-ig)*. Szerk. HEGEDŰS Attila, PAPP Lajos. Budapest, 1991 (Régi Magyar Levéltár 1.).
- KRISTÓ 2003a KRISTÓ Gyula: *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon*. Szeged, 2003 (Szegedi középkortörténeti könyvtár 19.).
- KRISTÓ 2003b KRISTÓ Gyula: *Fejezetek az Alföld középkori történetéből*. Szeged, 2003 (Dél-alföldi évszázadok 20.).
- KUBINYI 1956 Szűcs Jenő: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Ism. KUBINYI András. *Századok* 90(1956), 476–478.
- KUBINYI 1964 (2009) KUBINYI András: Budafelhévíz topográfiája és gazdasági fejlődése. *Tanulmányok Budapest múltjából* 16(1964), 129–141. Másodközlése: In: UŐ.: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről*. Szerk. KENYERES István, KIS Péter, SASFI Csaba. Budapest, 2009. 1. köt., 115–182. (A másodközlés oldalszámaira hivatkozom.)
- KUBINYI 1966 (2009) KUBINYI András: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban. *Levéltári Közlemények* 37(1966), 227–288. Másodközlése: In: UŐ.: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről*. Szerk. Kenyeres István, Kis Péter, Sasfi Csaba. Budapest, 2009. 2. köt., 513–570. (A másodközlés oldalszámaira hivatkozom.)
- KUBINYI 1971 KUBINYI András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez. *Településtudományi Közlemények* 23(1971 dec.), 58–78.
- KUBINYI 1971 (2009) KUBINYI András: A budai német patriciátus társadalmi helyzete családi összeköttetéseinek tükrében a 13. századtól a 15. század második feléig. *Levéltári Közlemények* 42(1971), 203–264. Másodközlése: In: UŐ.: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről*. 2. köt. Budapest, 2009, 457–512. (A másodközlés oldalszámaira hivatkozom.)
- KUBINYI 1972 KUBINYI ANDRÁS: A magyarországi városhálózat XIV–XV. századi fejlődésének néhány kérdése. *Tanulmányok Budapest múltjából* 19(1972), 39–56.
- KUBINYI 1983 KUBINYI András: A középkori Vác 1526-ig. In: *Vác története I*. Szerk. SÁPI Vilmos. Szentendre, 1983 (Studia comitatensia 13.), 49–76.
- KUBINYI 1986 KUBINYI András: A nagybirtok és jobbágysága a középkor végén az 1478-as Garai–Szécsi birtokfelosztás alapján. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 18(1986), 197–226.
- KUBINYI 1989 KUBINYI András: Mezővárosok egy városmentes tájon. A középkori Dél-nyugat-Magyarország. *A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei* 1(1989), 319–335. (Teljes német fordítással: 331–335.)
- KUBINYI 1991 KUBINYI András: Nagybirtok és főúri rezidencia Magyarországon a XV. század közepétől Mohácsig. *A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei* 2(1991), 211–242.
- KUBINYI 1996a KUBINYI András: Csepreg a Nyugat-Dunántúl középkori városhálózatában. In: *Tanulmányok Csepreg történetéből*. Szerk. DÉNES József. Csepreg, 1996, 130–148.

- KUBINYI 1996b KUBINYI András: Miskolc helye az ország középkori településhálózatában. In: *Miskolc története* 1. köt. *A kezdetektől 1526-ig*. Szerk. KUBINYI András. Miskolc, 1996, 175–254.
- KUBINYI 1999a KUBINYI András: Orvoslás, gyógyszerészek, fürdők és ispotályok a késő középkori Magyarországon. In: Uő.: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, 1999 (METEM könyvek 22.), 253–267.
- KUBINYI 1999b KUBINYI András: Központi helyek a középkor végi Abaúj, Borsod, Heves és Torna megyékben. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 37(1999), 499–518.
- KUBINYI 2000 KUBINYI ANDRÁS: *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Szeged, 2000 (Dél-alföldi évszázadok 14.).
- KUBINYI 2001a KUBINYI András: Pécs gazdasági jelentősége és városiassága a késő-középkorban. In: *Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon*. Szerk. FONT Márta. Pécs, 2001 (Tanulmányok Pécs történetéből 9.), 43–51.
- KUBINYI 2001b KUBINYI András: Vásárok a középkori Zala megyében. In: *Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére*. Főszerk. VÁNDOR László. Szerk. KOSTYÁL László. [Zalaegerszeg, 2001], 53–60.
- KUBINYI 2004a KUBINYI András: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. *Történelmi Szemle* 46(2004), 1–30.
- KUBINYI 2004b KUBINYI András: Székesfehérvár helye a későközépkori Magyarország városhálózatában, valamint Fejér vármegye központi helyei között. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk. ERDEI Gyöngyi, NAGY Balázs. Budapest, 2004 (Monumenta Historica Budapestinensia XIV.), 277–284.
- KUBINYI 2005 KUBINYI András: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. In: *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században*. Szerk. CSUKOVITS Enikő, LENGYEL Tünde. Budapest, 2005 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35.), 9–36.
- KUBINYI 2006 KUBINYI András: „Szabad királyi város” – „Királyi szabad város”? *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv* 1(2006), 51–61.
- KURTYKA 2003 Janusz KURTYKA: Starostwo spiskie (1412–1769/1770). In: *Terra Scepusiensis. Stav badań o dejinach Spiša. Stan badań nad dziejami Spiszu*. Red. Ryszard GŁADKIEWICZ, Martin HOMZA. Levoča – Wrocław, 2003, 487–533.
- KŽ *Kniha žilinská*. Vydal Václav CHALOUPECKÝ. O právu Magdeburském německým jazykem v knize Žilinské z roku 1378 pojednává Rudolf RAUSCHER. Bratislava, 1934 (Prameny Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě 5.).
- LADÁNYI 1977 LADÁNYI Erzsébet: Libera villa, civitas, oppidum. Terminologische Fragen in der ungarischen Städteentwicklung. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica* 18(1977), 3–43.
- LADÁNYI 1980 LADÁNYI Erzsébet: Libera villa, civitas, oppidum. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben. *Történelmi Szemle* 23(1980), 450–477.
- LADÁNYI 1984 LADÁNYI Erzsébet: Középkori elemek továbbélése a XVI–XVII. századi hegyaljai oklevéladásban. In: *A magyar hivatali írásbeliség fejlődése 1181–1981*. 1. köt. Szerk. KÁLLAY István. Budapest, 1984 (Magyar Herald. Forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv 1.), 232–237.
- LAKATOS 2004 LAKATOS Bálint: Egy XVI. századi humanista, Megyericsi János feliratgyűjtései. In: *Genesis. Tanulmányok Bollók János emlékére*. Szerk. HORVÁTH László et al. Budapest, 2004, 737–748.

LAKATOS 2008	LAKATOS Bálint: Városi nemesek Karánsebesen a 15–16. század fordulóján. <i>Urbs Magyar Várostörténeti Évkönyv</i> 3(2008), 71–94.
LASZOWSKI 1902	Emilij LASZOWSKI: Prilog za povjest sajmovia u Hrvatskoj i Slavoniji. <i>Arhivski Vjesnik</i> 4(1902), 67–79.
LEHOCZKY 1881	LEHOCZKY Tivadar: <i>Beregvármegye monographiája</i> . 1–2. köt. <i>Általános rész</i> . 3. köt. <i>Különös rész</i> . Ungvár, 1881. (Átszerkesztett kiadása: <i>Beregvármegye</i> . Szerk. S. BENEDEK András, VÁRI FÁBIÁN László. Budapest–Beregszász, 1996. Az eredeti kiadást használtam.)
Levéltárak–kincstárak	<i>Levéltárak – kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból (1000–1686)</i> . Közreadja BLAZOVICH László, ÉRSZEGI Géza, TURBULY Éva. Budapest–Szeged, 1998.
Lib. Reg.	Királyi könyvek (CD-ROM, ill. online adatbázis) http://mol.arcanum.hu/digilat/opt/a100513.htm?v=moldigilat&a=start&a1=
LIPSZKY	LIPSZKY János: <i>A Magyar Királyság és társországai térképe és névtára (1804–1810)</i> . DVD-ROM. Budapest, 2005.
LUKÁCS 2004	LUKÁCS László: Sokféle bírák. A faluközösség öngazgatásának „népi” tisztségviselői. In: <i>Halmok és havasok. Tanulmányok a hatvan esztendőös Bárh János tiszteletére</i> . Szerk. BÁRTH Dániel, LACZKÓ János. Kecskemét, 2004, 395–414.
LUKCSICS I–II.	<i>XV. századi pápák oklevelei</i> . Kiad. LUKCSICS Pál. 1. köt. <i>V. Márton pápa (1417–1431)</i> . Budapest, 1931. 2. köt. <i>IV. Jenő pápa (1431–1447) és V. Miklós pápa (1447–1455)</i> . Budapest, 1938 (Olaszországi magyar oklevéltár. Monumenta Hungariae Italica I–II.).
LUKCSICS 1923	LUKCSICS Pál: <i>A vásárhelyi apácák története</i> . Veszprém, 1923. (Közlemények Veszprémvármegye múltjából 1.). (Repr. Devecser, 1995. Bev. SOLYMOSI László.)
LUPESCUNÉ MAKÓ 2004	LUPESCUNÉ MAKÓ Mária: A Domonkos Rend középkori erdélyi kolostorainak adattára. <i>Történelmi Szemle</i> 46(2004), 339–384.
MAGOCSI 2002	Paul Robert MAGOCSI: <i>Historical Atlas of Central Europe</i> . Cartographic design by Geoffrey J. MATTHEWS. Revised and Expanded Ed. Seattle, 1993.
MAJOR 1964	MAJOR Jenő: A magyar városhálózatról. <i>Településtudományi Közlemények</i> 16(1964 május), 32–65.
MAJOROSSY – SZENDE 2012	MAJOROSSY Judit – SZENDE Katalin: Libri civitatum: Városkönyvek a középkori Magyar Királyság közigazgatásában. In: <i>Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára</i> . Szerk. MIKÓ Gábor, PÉTERFI Bence, VADAS András. Budapest, 2012, 319–330.
<i>Magy. lt. kron.</i>	<i>A magyar levéltártörténet kronológiája 1000–2000</i> . Szerk. DÓKA Klára, MÜLLER Veronika, RÉFI OSZKÓ Magdolna. Budapest, 2000.
MAKKAI 1957	MAKKAI László: A mezővárosi földhasználat kialakulásának kérdései. (A „telkes” és „kertes” földhasználat a XIII–XV. században). In: <i>Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára</i> . Szerk. BODOR András et al. Bukarest–Kolozsvár, 1957 (A Bolyai Tudományegyetem kiadványai I-1.), 463–478. Másodközlése: <i>Magyarország története 1526-ig. (Történeti olvasókönyv)</i> . Vál., szerk., utószó: RÖTTLER Ferenc. Kézirat. Budapest, Tankönyvkiadó, 1978 (ELTE BTK), 404–420.
MAKSAI 1940	MAKSAI Ferenc: <i>A középkori Szatmár megye</i> . Budapest, 1940 (Település- és népiségtörténeti értekezések 4.).
MÁLYUSZ 1927	Elemér MÁLYUSZ: Geschichte des Bürgertums in Ungarn. <i>Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte</i> 20(1927), 356–407.

- (Mályusz: Szlavóniai) LK MÁLYUSZ Elemér: A szlavóniai pálos kolostorok oklevelei az Orsz. Levéltárban. *Levéltári Közlemények* 3(1925), 100–191, 5(1927), 136–209, 6(1928), 87–203, 7(1929), 278–311, 8(1930), 65–111, 9(1931), 284–315, 10(1932), 92–125, 256–285, 11(1933), 58–92, 12(1934), 111–154, 13(1935), 233–265. (Az adattárban LK+ évfolyam + oldalszám formában szerepel.)
- MÁLYUSZ 1944 MÁLYUSZ Elemér: A magyarság és a városi élet a középkorban. *Századok* 78(1944) 36–62.
- MÁLYUSZ 1953 MÁLYUSZ Elemér: A mezővárosi fejlődés. In: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Szerk. SZÉKELY György. Bp., 1953, 128–191.
- MÁLYUSZ 1971 (2007) MÁLYUSZ Elemér: *Az egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 1971. 2. kiad. Budapest, 2007. (Utóbbi oldalszámaira hivatkozom.)
- MÁRKI: Arad I. MÁRKI Sándor: *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története 1. rész. A legrégebb időktől a török hódításig*. Arad, 1892.
- MARSINA 1984 Richard MARSINA: Výsady pre žilinských Slovákov z roku 1381. In: *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918. K 600. výročiu vydania výsad pre žilinských Slovákov*. Zostavil Richard MARSINA. Martin, 1984, 13–40.
- MARSINA 2005 Richard MARSINA: A középkori városok jellemzőiről és kategóriáinak megalkotásáról. In: *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században*. Szerk. CSUKOVITS Enikő, LENGYEL Tünde. Budapest, 2005 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35.), 37–45.
- MATUNÁK 1898 *Korpona sz. kir. város bírái és polgármesterei 1274–1898*. Összeáll. MATUNÁK Mihály. Ipolyság, 1898.
- MCGOWAN 1983 Bruce MCGOWAN: *Sirem sancağı mufassal tahrir defteri*. Ankara, 1983 (Türk Tarih Kurumu Yayınları XIV-2.).
- Memoriae 2010 *Memoriae commendamus, emlékezetül adjuk. Válogatás Pápa város történetének forrásaiból*. Bev. HUDI József, szerk. PETRIK Iván, a magyar nyelvű források kiadásában közreműködött BENEDEKNÉ GOSZTONYI Hajnalka, VILÁGHY György. Pápa, 2010 (A Pápai Levéltár kiadványai I.).
- MERVÓ 1985 MERVÓ Zoltánné: Debrecen város egészségügye a levéltári iratok tükrében. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve* 12(1985), 109–120.
- MÉSZÁROS 2009 MÉSZÁROS Orsolya: *A késő középkori Visegrád története és helyrajza*. Visegrád, 2009.
- MEZŐ 2003 MEZŐ András: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Budapest 2003 (METEM-könyvek 40.).
- MIHÁLYI 1900 MIHÁLYI János: *Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból*. Máramarossziget, 1900.
- MIKULIK 1885 MIKULIK József: *Magyar kisvárosi élet 1526–1715*. Rozsnyó 1885.,
- MKLSz IV *A magyarországi középkori latinság szótára. Lexicon latinitatis medii aevi Hungariae*. IV. köt. F–H. Kiad. BORONKAI Iván, SZOVÁK Kornél. Budapest, 1993.
- MOAČANIN 2001 Nenad MOAČANIN: *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*. Slavonski Brod, 2001 (Bibliotheca Croatica – Slavonica, Sirmiensa et Baranyensia. Studije 3.).
- MOkISz *Magyar oklevél-szótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz*. Gyűjtötte SZAMOTA István, szerk. ZOLNAI Gyula. Budapest, 1902–1906.

- MOLNÁR 1975–1977 MOLNÁR József: A félezer éves csengeri vásár krónikája. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 18–20(1975–1977), 94–167.
- Mon. rustic. Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Coll. Antonius FEKETE-NAGY. Edd. Victor KENÉZ, Ladislaus SOLYMOSI, in volumen redigit Geisa ÉRSZEGI. Budapest, 1979 (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II-12.).
- Mon. Vat. I/1., I/4. Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Magyarországi vatikáni okirattár. I. sor. 1. köt. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Pápai tized-szedők számadásai 1281–1375. Budapest, 1887. 4. köt. Bullae Bonifacii IX. P. M. IX. Bonifác pápa bullái. 2. rész. 1396–1404. Budapest, 1889. (Reprint: Budapest, 2000.)
- MUW I–III Die Matrikel der Universität Wien. Bearb. von Willy SZAIVERT, Frank GALL. 1. 1377–1450. 2. 1451–1518/I. 3. 1518/II–1579/I. Graz–Wien–Köln, 1956–1971 (Publikationen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung VI. Reihe. Quellen zur Geschichte der Universität Wien I. Abt.).
- MÜLLER Georg Eduard MÜLLER: Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141–1876. Hermannstadt, 1941. (Unveränderter Nachdruck mit einer Einführung und einem Ortsnamenregister von Konrad G. GÜNDISCH. Wien–Köln, 1985.) (Schriften für Landeskunde Siebenbürgens 10.)
- MREV I–IV Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára. 1–4. köt. CD-ROM Budapest, 2004.
- NÄGLER 2004 Thomas NÄGLER: Markort und Bischofssitz BIRTHÄLM in Siebenbürgen. München, 2004.
- NÉMETH 1990 NÉMETH Péter: A szabolcsi főesperesség a középkorban. Nyíregyháza, 1990 (Szabolcs-Szatmár Beregi Múzeumi Füzetek 7.). [Klny. Szabolcs-Szatmári Szemle 24(1990), 2. sz.]
- NÉMETH 1997 NÉMETH Péter: A középkori Szabolcs megye települései. Nyíregyháza, 1997.
- NÉMETH 2008 NÉMETH Péter: A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. Așezările comitatului medieval Satu Mare până la începutul secolului al XV-lea. Nyíregyháza, 2008 (A Nyíregyházi Jósa András Múzeum kiadványai 60.).
- NÉMETH G. 1990 NÉMETH Gábor: Hegyaljai mezővárosok „törvényei” a XVII–XVIII. századból. Budapest, 1990 (Bibliotheca humanitatis historica a Museo Nationali Hungarico digesta. A Magyar Nemzeti Múzeum művelődéstörténeti kiadványa I.).
- NÉMETHI 2005 NÉMETHI Gábor: Hatvan város története. Hatvan, 2005.
- NEUMANN 2007 NEUMANN Tibor: A Korlátköviek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században. Győr, 2007 (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 5.)
- NEUMANN 2010 NEUMANN Tibor: A tatai vár és urai a Jagelló-korban. In: A diplomácia választóján. 500 éve volt Tatán országgyűlés. Szerk. LÁSZLÓ János. Tata, 2010 (Annales Tataienses VI.).
- NOVÁK 2007a NOVÁK Veronika: A csallóközi és mátyusföldi mezővárosok fejlődése a 18. század végéig. Archivum Sala. Levéltári Évkönyv 3(2007), 133–146.
- NOVÁK 2007b Ifj. NOVÁK Veronika: Somorja mezőváros közigazgatása a 16. század végétől a 18. század közepéig. Archivum Sala. Levéltári Évkönyv 3(2007)
- OLÁH 2000 OLÁH Miklós: Hungária. Athila. Szerk. az Athilát ford. KULCSÁR Péter, a Hungáriát ford. NÉMETH Béla. Budapest, 2000 (Millenniumi magyar történelem. Források).

- ORTVAY *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. Geographia ecclesiastica Hungariae ineunte saeculo XIV°. E tabulis rationis collectorum pontificorum A. 1281–1375 referentibus eruta, digesta, illustrata.* Szerk. ORTVAY Tivadar. 1–2. rész (folyamatos oldalszámozással). Budapest, 1891–1892. + *Térkép-melléletek Magyarország egyházi földrajzához. Septem delineationes geographicae ecclesiasticam Hungariae.* Készítették ORTVAY Tivadar és HRUBANT László. 7 db térképlap, 1:120 000 és 1:600 000 méretarányban, egyháztartományonként és egyházmegyénként.
- PÁLFFY 2009 PÁLFFY Géza: Különleges úton a Magyar Királyság arisztokráciájába: a Révay család a 16. században. *Történelmi Szemle* 51(2009), 1–20.
- PATAKI 1973 Iosif PATAKI: *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea. Studii și documente.* București, 1973 (Biblioteca istorică XXXIX.).
- Perényi *A Perényi család levéltára.* Közzéteszi TRINGLI István. Budapest, 2008 (A MOL kiadványai II-44.).
- PESTY: Krassó II–IV PESTY Frigyes: *Krassó vármegye története.* 2. köt. 1. rész [Helységnévtár A–L.] 2. rész. [Helységnévtár M–Zs.] Budapest, 1884. 3. köt. Oklevéltár [1230–1516.] Budapest, 1882. 4. köt. Oklevéltár [1339–1618.] Budapest, 1883.
- PESTY: Szörény III PESTY Frigyes: *A szörényi bánság és Szörény vármegye története.* 3. köt. *Oklevéltár.* Budapest, 1878.
- PET I. *A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543). Rövidítések, adattárak, mutató.* Szerk. FEDELES Tamás, SARBAK Gábor, SÜMEGI József. Pécs, 2009.
- PÉTER 2011 PÉTER Katalin: Az egyszerű ember, az oklevelek és a levéltárak a 16–17. századi Magyarországon – háromszáz éves visszatekintéssel. *Történelmi Szemle* 53(2011), 335–349.
- PETROVAY 1909 PETROVAY György: Oklevelek Máramaros megye történetéhez 1360–1519. *Történelmi Tár* 1909, 1–27, 358–378, 509–529.
- PETROVICS 2001 PETROVICS István: A középkori Pécs polgárai. In: *Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon.* Szerk. FONT Márta. Pécs, 2001 (Tanulmányok Pécs történetéből 9.), 163–196.
- PETROVICS 2009 PETROVICS István: Lipppa város igazgatásának és kézműiparának néhány kérdése a késő középkorban. In: *Pénztörténet – gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára.* Szerk. BESSENYEI József, DRASKÓCZY István. Budapest, 2009, 292–299.
- Podmaniczky I *A podmanini és aszódi báró Podmaniczky-család története.* IV. *A podmanini Podmaniczky-család oklevéltára.* 1. köt. 1351–1510. Kiad. és jegyz. LUKINICH Imre. Budapest, 1937.
- POHL 1967 POHL Artúr: Offenbánya (Aranyosbánya) középkori pénzverdéje. *Archaeologiai Értesítő* 94(1967), 84–86.
- POPA 1989 Radu POPA: Caransebeș și districtul său românesc în secolele X–XIV. *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie* 40(1989), 353–370.
- PRICKLER 1974 Harald PRICKLER: Városok és mezővárosok a Fertő-tó körül. In: *Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf. 4. Nemzetközi Kultúrtörténeti Szimpozion „Mogersdorf” 1972 Kőszegen. A pannon térség városainak és mezővárosainak fejlődése és jelentősége a 16–19. században.* Szerk. nélkül. Szombathely, 1974, 249–277.
- PRODAN 1960 David PRODAN: Domeniul cetății Șiria la 1525. *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj* 3(1960), 37–102.

- PRT VIII *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története.* Szerk. ERDÉLYI László. 8. köt. *A bakonybéli apátság története I. Az önállóság kora 1023–1548.* Írta: SÖRÖS Pongrác. Budapest, 1903.
- RDES I. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae.* Tom. I. 1301–1314. Ed. Vincent SEDLÁK. Bratislava, 1980.
- RĂDUȚIU 1997 Aurel RĂDUȚIU: Valea Jiului la 1484. *Revista de arhivistică*, ser. III., 3 (1997) 1–2. sz., 101–106.
- RUSU – HUREZAN 2000 Adrian Andrei RUSU – George Pascu HUREZAN: *Biserici medievale din județul Arad.* Colab. Ileana BURNICHIOIU, Mircea BARBU, Peter HÜGEL. Arad, 2000.
- RÚZSÁS – SZÜCS 1966a és b RÚZSÁS Lajos – SZÜCS Jenő: A várostörténeti kutatás helyzete és feladatai. *MTA Filozófiai és Történettudományi Osztály közleményei* 15(1966), 5–67. (a vita teljes szövege). A várostörténeti kutatás helyzete és feladatai. *Századok* 100(1966), 1098–1107. (az előbbi kivonatos ismertetése).
- RÜSZ-FOGARASI 1999 Enikő RÜSZ-FOGARASI: *The Privileges and Duties in Transilvanian Urban Settlement in the Medieval Age. The Summary of the PhD.* Cluj, 1999.
- RÜSZ-FOGARASI 2001 RÜSZ-FOGARASI Enikő: Központi helyek az erdélyi középkori vármegyékben. In: *Erdélyi várostörténeti tanulmányok.* Szerk. BÁRDI Nándor, PÁL Judit, FLEISZ János. Csíkszereda, 2001 (Múltunk-könyvek), 20–42.
- RÜSZ-FOGARASI 2002 RÜSZ-FOGARASI Enikő: Dés mint Szolnok-Doboka megye központi helye. In: *Omagiul profesorului Magyari András emlékkönyv.* Szerk. PÁL Judit, RÜSZ-FOGARASI Enikő. Kolozsvár, 2002 (Tanulmányok Erdély újkori történelméről), 179–186.
- SALZER 1881 Johann Michael SALZER: *Der königliche freie Markt BIRTHÄLM in Siebenbürger Sachsen.* Wien, 1881.
- Sárvár története 2000 *Sárvár története.* Szerk. SÖPTEI István. Sárvár, 2000.
- SCHERER 1938 SCHERER Ferenc: *Gyula város története.* 1. köt. *A földesúri város.* 2. köt. *A rendezett tanácsú város.* Gyula, 1938. (reprint Gyula, 1988.)
- SCHMIDTMAYER 2011 SCHMIDTMAYER Richárd: Tata, egy jelentős mezőváros és polgárai a késő középkorban. *Komárom–Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 17(2011), 191–222.
- SIMON 2006 SIMON Zsolt: A baricsi és kölpényi harmincadok a 16. század elején. *Századok* 140(2006), 815–882.
- SINKOVICS 1933 SINKOVICS István: *A magyar nagybirtok élete a XV. század elején.* Budapest, 1933. (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez, 8.)
- SMIČIKLAS XIII *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.* Collegit T. SMIČIKLAS, digesserunt Marko KOSTRENCIĆ, Emilius LASZOWSKI. XIII. 1360–1366. Zagreb, 1915.
- SOLYMOSI 1996 SOLYMOSI László: Adatok Pápa város középkori történetéhez. In: *Tanulmányok Pápa város történetéből* 2. köt. Szerk. HERMANN István. Pápa, 1996, 31–54.
- SOLYMOSI 1999 SOLYMOSI LÁSZLÓ: Két középkor végi testamentum Szabolcs vármegyéből. In: *Emlékkönyv Rácz István 70. születésnapjára.* Szerk. KOVÁCS Ágnes. Debrecen, 1999, 223–225.
- SOLYMOSI 2006a SOLYMOSI László: A hiteleshelyi pecséthasználat kezdetei. In: *Uő.: Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Diplomatikai és pecséttani tanulmányok.* Budapest, 2006, 44–70.

SOLYMOSI 2006b	SOLYMOSI László: Az írásbeliség fejlődése az Árpád-korban. In: Uő.: <i>Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Diplomatikai és pecsétani tanulmányok</i> . Budapest, 2006, 193–215.
SOLYMOSI 2011	SOLYMOSI László: Anyanyelv és jogi írásbeliség a középkori Magyarországon. <i>Történelmi Szemle</i> 53(2011), 479–501.
SOLYMOSI 2012	SOLYMOSI László: Apácakonvent mint hiteleshely? A somlővásárhelyi apácák jogi írásbelisége a középkorban. In: <i>Corde aperto. Tanulmányok Kredics László nyolcvanadik születésnapjára</i> . Szerk. HERMANN István, KARLINSZKY Balázs, VARGA Tibor László. Veszprém, 2012, 295–316.
SÓLYOM 1933	SÓLYOM Jenő: <i>A magyar vámügy fejlődése 1519-ig</i> . Budapest, 1933.
SOPKO 1984	Július SOPKO: <i>Pisári a vznik Žilinskej Knihy</i> . In: <i>Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918. K 600. výročiu vydania výsad pre žilinských Slovákov</i> . Zostavil Richard MARSINA. Martin, 1984, 41–71.
SUGÁR 1980	SUGÁR István: <i>Borsodi oklevelek a Heves Megyei Levéltárban</i> . Miskolc, 1980 (Documentatio Borsodiensis I.).
SÜMEGHY 1928	<i>Sopron vármegye levéltárának oklevél-gyűjteménye</i> . I. rész. <i>Középkori oklevelek (1236–1526)</i> . Összeáll. SÜMEGHY Dezső. Sopron, 1928.
SZABO 1920	SZABO, GJURO: <i>Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji</i> . Zagreb, 1920.
SZABÓ 1937	SZABÓ István: <i>Ugocsa megye</i> . Budapest, 1937 (Magyarság és nemzetiség. Tanulmányok a magyar népiségtörténet köréből. I. sor., 1.).
SZABÓ 1938 (1976)	SZABÓ István: Hanyatló jobbágyság a középkor végén. <i>Századok</i> 72(1938), 10–59. Másodközlése: Uő.: <i>Jobbágyok – parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből</i> . S. a. r. és bev. FÜR Lajos. Budapest, 1976, 167–200. (Utóbbi oldalszámaira hivatkozom.)
SZABÓ 1960	István SZABÓ: <i>La répartition de la population de Hongrie entre les bourgades et le villages, dans le années 1449–1526</i> . Budapest, 1960 (Studia historica Academiae scientiarum Hungaricae 49.).
SZABÓ T. 1937	SZABÓ T. Attila: <i>Dés helynevei</i> . Turda, 1937.
SZABÓ T. 1943	SZABÓ T. Attila: <i>Dés települése és lakossága</i> . Kolozsvár 1943. (Erdélyi tudományos füzetek 147. – klny. az Erdélyi Múzeum–Egyesület Désen, 1942. október hó 18–20. napján tartott tizenhetedik vándorgyűlésének emlékkönyvéből.)
SZÁDECZKY II	SZÁDECZKY Lajos: <i>Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon</i> . 2. köt. <i>Okirattár (1307–1848). Czéhek lajstroma. A czéhirodalom és ipartörténet könyvészete</i> . Budapest, 1913 (Az Országos Iparegyesület báró Kornfeld Zsigmond-könyvtára VII.). (Repr. Budapest, 2010.)
SZAKÁLY 1981	SZAKÁLY Ferenc: Határmezsgyén. (Husztai Barilovics Miklós életútja, 1492–1537). <i>Folia Historica</i> 9(1981), 7–25.
SZAKÁLY 1995	SZAKÁLY Ferenc: <i>Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez</i> . Budapest, 1995 (Humanizmus és reformáció 23.). (A módszertani bevezető tanulmányra [Prológus: mezőváros és reformáció. (Megoldási javaslatok), 9–32., és az egyes településekkel is kapcsolatos tanulmányokra nem hivatkozom külön.]
SZAKÁLY 1997	SZAKÁLY Ferenc: <i>Magyar intézmények a török hódoltságban</i> . Budapest, 1997. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 21.)
SZAKÁLY: Tolna	SZAKÁLY Ferenc: <i>Ami Tolna megye középkori okleveleiből megmaradt</i> . Szekszárd, 1998.
Szapolyai I	<i>A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526). Documenta Szapolyaiana I. Epistulae et litterae (1458–1526)</i> . Közreadja

- NEUMANN Tibor. Budapest, 2012 (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria.)
- SZATANEK József: *Blinja – Gradina (Kakasvár?)*. Összeállítás a Történelmi Magyarország várai c. honlapon: <http://jupiter.elte.hu/terkep+lista2.php> (a letöltés időpontja 2012. október 2.)
- SZATLÓCZKI 2004 *Zala megye archontológiai és genealógiai adattára. 13–16. század.* Szerk. SZATLÓCZKI Gábor. CD-ROM. Budapest, 2004.
- SZÉKELY 1870 SZÉKELY Sándor: Adalék a városok statútumaihoz. *Századok* 4(1870), 259–265. (Máramarossziget 1548. évi, 1569-ben másolt magyar nyelvű statútumairól.)
- SZÉKELY 1961 SZÉKELY György: Vidéki termelőágak és az árukereskedelem Magyarországon a XV–XVI. században. *Agrártörténeti Szemle* 3(1961), 309–343.
- SZENDE 1999 Katalin SZENDE: Was There a Bourgeoisie in Medieval Hungary? In: *...The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways... Festschrift in Honor[!] of János M. Bak*. Ed. Balázs NAGY, Marcell SEBŐK. Budapest, 1999, 445–459.
- SZENDE 2000 SZENDE Katalin: A magyarországi német nyelvű források kiadásának elvei és gyakorlata. *Fons* 7(2000), 1. sz. A történeti források kiadásának módszertani kérdései. Az 1999. december 8-án tartott, Budapest Főváros Levéltára, Fons, Magyar Történelmi Társulat által szervezett Levéltári Nap előadásai. 49–62.
- SZENDE 2002 SZENDE Katalin: Sopron kapcsolatai közeli és távoli városokkal a késő-középkorban. In: *A város térben és időben (Sopron kapcsolatrendszerének változásai). Konferencia Sopron szabad királyi város 725. évéről.* Szerk. TURBULY Éva. Sopron, 2002. 55–80.
- SZENDE 2004 SZENDE Katalin: *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen.* Budapest, 2004 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 32.).
- SZENDE 2009 Katalin SZENDE: Integration through Language: The Multilingual Character of late Medieval Hungarian Towns. In: *Segregation – Integration – Assimilation. Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe*. Ed. by. Derek KEENE, Balázs NAGY, Katalin SZENDE. Farnham, 2009 (Historical Urban Studies Series), 205–233.
- SZENDE 2011 SZENDE Katalin: Nyelvében él a polgár? Többnyelvűség a késő-középkori Magyarországi városaiban. *Aetas* 26(2001), 3. sz., 5–26.
- SZENDE 2013 Katalin SZENDE: Towns and Written Word in Medieval Hungary. In: *Urban Literacy in Medieval Europe*. Ed. Marco MOSTERT. Turnhout, 2013 (Utrecht Studies in Medieval Literacy, [sorozatszám nélkül]) – (Megjelenés alatt; a kézirat oldalszámaira hivatkozom.)
- SZENDREI III SZENDREI JÁNOS: *Miskolcz város története és egyetemes helyirata*. 3. kötet. *Oklevéltár Miskolcz város történetéhez. 1225–1843.* Miskolcz, 1890.
- Szent-Ivány *A Szent-Ivány család levéltára 1230–1525.* MÁLYUSZ ELEMÉR kézírata alapján s. a. r., szerk. BORSA Iván. Budapest, 1988 (A MOL kiadványai II-14.).
- SZENTKATOLNAI BAKK 1904 SZENTKATOLNAI BAKK Endre: Alvincz. (Alsófehérmegye helységei. I. közlemény.) In: *Az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet 13. évkönyve*. Szerk. KÓRÓDY Péter. Gyulafehérvár 1904, 43–75.

- SZENTPÉTERY 1930 SZENTPÉTERY Imre: *Magyar oklevéltan. A magyarországi középkori okleveles gyakorlat ismertetése*. Budapest, 1930 (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.).
- SzgyMtt I *Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához*. I. rész. 1000-tól 1526-ig. Szerk. LEDERER Emma. Összeáll. BERTÉNYI Iván et al. Budapest, 1964.
- SzO I, III, V *Székelly oklevéltár* I. köt. 1211–1519. Szerk. SZABÓ Károly. Kolozsvár, 1872. III. köt. 1270–1571. Szerk. SZABÓ Károly. Kolozsvár, 1890. V. köt. 1296–1603. Szerk. SZÁDECZKY Lajos. Budapest, 1896.
- Szolnok-Doboka III *Szolnok-Dobokavármegye monographiája*. III. köt. A vármegye községeinek részletes története. TAGÁNYI Károly, RÉTHY László és saját kutatása, adatgyűjtése alapján írta: KÁDÁR József. Dés, 1900.
- SZÜCS 1955 SZÜCS Jenő: *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon*. Budapest, 1955.
- TAKÁCS 1987 TAKÁCS Lajos: *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon*. Budapest, 1987.
- TÁRKÁNY SZÜCS 1981 (2003) TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: *Magyar jogi népszokások*. 2., bőv. kiad. Budapest, 2003. (Az első kiadás: uo. 1981; a második kiadás oldalszámaira hivatkozzom.)
- Teleki I–II *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. Codex diplomaticus Sacri Romani Imperii comitum familiae Teleki de Szék*. Szerk. BARABÁS Samu. 1. köt. 1206–1437. 2. köt. 1438–1526. Budapest, 1895.
- TELEKI VI/1 TELEKI József: *Hunyadiak kora Magyarországon*. 6. köt. 1. rész. *A szoros értelemben vett Magyarország leírása*. S. a. r. SZABÓ Károly. Pest, 1864. Pest, 1853.
- TIMÁR 1999 TIMÁR György: Tolna vármegye templomos helyei. *Tolna Megyei Levéltári Füzetek* 7(1999), 277–314.
- TIMÁR 2001 TIMÁR György: A szenttisztelet Pécssett, a középkorban (patrocinium, titulus ecclesiae). In: *Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon*. Szerk. FONT Márta. Pécs, 2001, (Tanulmányok Pécs történetéből 9.), 69–101.
- TONK 1979 TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, 1979.
- TÓTH 1990 TÓTH Péter: *A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Miskolcon őrzött középkori oklevelei*. Miskolc, 1990 (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltári füzetek 28.)
- TÓTH 1994 TÓTH Péter: Szempontok a borsodi mezővárosok középkori és kora újkori történetének vizsgálatához. In: *Város és társadalom a XVI–XVII. században*. Felelős szerk.: FARAGÓ Tamás. Miskolc, 1994 (Studia Miskolcinsia I.), 113–124.
- TÓTH 2001 TÓTH Krisztina: *A Palásty család levéltára 1256–1847. Kutatási segédlet*. Esztergom, 2001 (Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára évkönyvei 7.).
- TÓTH – ZÁGORHIDI 1994 TÓTH Endre – ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs: *Források Savaria-Szombathely történetéhez a római kortól 1526-ig*. Szombathely 1994 (Acta Savariensia 9.).
- TRINGLI 2001a TRINGLI István: A középkori Vác társadalma. In: „...egyházat építék itt!” *Millenniumi történeti konferencia 2000. február 25.* Szerk. HORVÁTH M. Ferenc, MÁNDLI Gyula, ZOMBORKA Márta. Vác, 2001 (Váci téka I.), 43–58.

- TRINGLI 2001b TRINGLI István: Pest megye a késő középkorban. In: *Pest megye monográfiája*. I/2. rész. *A honfoglalástól 1686-ig*. TORMA István közreműködésével szerk. ZSOLDOS Attila. Budapest, 2001, 75–194.
- TRINGLI 2003 TRINGLI István: *Az újkor hajnala. Magyarország története 1440–1541*. Budapest, 2003 (Tudomány–Egyetem. Magyar történelem).
- TRINGLI 2010 TRINGLI István: Vásártér és vásári jog a középkori Magyarországon. *Századok* 144(2010), 1291–1344.
- Trip. *The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary: A Work in Three Parts Rendered by Stephen Werbőczy (The „Tripartitum”). Tripartitum opus iuris consuetudinarii incltyi regni Hungariae per Stephanum de Werbewecz editum*. Ed. and trans. by János M. BAK, Péter BANYÓ, Martyn RADY. Idyllwild – Budapest, 2005 (The Laws of Hungary I-5.) Werbőczy István Hármaskönyve. Ford. KOLOSVÁRI Sándor, ÖVÁRI Kelemen. (Reprint kiadás, csak a magyar szöveg reprintje.) Budapest, 2006.
- UB Burg. III–IV. *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*. 3. Bd. *Die Urkunden von 1301 bis 1327 mit Nachträgen von 1233 bis 1301*. 4. Bd. *Die Urkunden von 1328 bis 1342 mit Nachträgen von 1284 bis 1318*. Bearb. von Irmtraut LINDECK-POZZA. Wien–Köln–Graz, 1979 (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, VIII. Reihe 3–4.)
- UB Sieb. I–VII. *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. 1. Bd. 1191–1342. [nr. 1–582.] Hrsg. von Franz ZIMMERMANN, Carl WERNER. Hermannstadt, 1892. 2. Bd. 1342–1390. [nr. 583–1259.] Hrsg. von Franz ZIMMERMANN, Carl WERNER. Hermannstadt, 1897. 3. Bd. 1391–1415. [nr. 1260–1785.] Hrsg. von Franz ZIMMERMANN, Carl WERNER. Hermannstadt, 1902. 4. 1416–1437. [nr. 1786–2299.] Hrsg. von Franz ZIMMERMANN, Gustav GÜNDISCH. Hermannstadt, 1937. 5. Bd. 1438–1457. [nr. 2300–3098.] Hrsg. von Gustav GÜNDISCH. Bukarest, 1975. 6. Bd. 1458–1473. [nr. 3099–3979.] Hrsg. von Gustav GÜNDISCH. Bukarest, 1981. 7. Bd. 1474–1486. Hrsg. von Gustav GÜNDISCH. Köln, 1991. (Az integrált online kiadást használtam: <http://germa229.uni-trier.de:3000/>, ezért nem az oldalszámokra, hanem a források tételszámaira hivatkozom.)
- Újlak *Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon*. A jegyzőkönyvet és a jogkönyvet latinból ford. és a kísérő szövegeket írta HEGEDŰS Antal. Újvidék, 1983. (A Schmidt-féle kiadással való összevethetőség érdekében könyv- és paragrafusszámra, zárójelben az oldalszámra hivatkozom.)
- VAGNER 1896 VAGNER József: *Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez*. Nyitra, 1896.
- Varasd kiáll 1999 *Županija Varaždinska u srednjem vijeku. Die Gespanschaft Varaždin im Mittelalter*. Povijesni Odjel, Gradski Muzej Varaždin. Izložba rujan–prosinac 1999. Proslov: Ljerka ŠIMUNIĆ. Tekst kataloga: Spomenka TEŽAK, Marina ŠIMEK, Tomislav LIPLJIN. Varaždin, 1999.
- VARGA 2008 VARGA Szabolcs: Zágráb szerepe a magyarországi városhálózatban a késő középkorban. *Urbs. Magyar Vároštörténeti Évkönyv* 3(2008), 249–273.
- VARGA 2012 VARGA Szabolcs: A Bátoriak Szlavóniában. In: *Az ecsedi Bátoriak a XV–XVII. században*. Szerk. SZABÓ Sarolta, C. TÓTH Norbert. Nyírbátor, 2012. (A Báthori István Múzeum kiadványai 34.), 141–168.
- VASS 1980 VASS Előd: A vásárhelyi nahije 1560. és 1570. évi török adóösszeírása. *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 5(1980), 5–59.
- VÉGH 2010 VÉGH Ferenc: *Egerszeg végvár és város a 17. században*. Zalaegerszeg, 2010 (Zalaegerszegi füzetek 10.).
- VO Suppl. ÉRSZEGI Géza – SOLYMOSI László: *Veszprém város okmánytára. Pótkötet*. Veszprém, 2010.

- VTT I „Késő maradékainknak tétessen jegyzésben.” Írásos emlékek Vác város múltjából 1074–1990. Összeáll. HORVÁTH M. Ferenc és PINTÉR Tamás. Vác, 1996. (Váci Történelmi Tár I.)
- VUKIČEVIĆ SAMARŽIA 1986 Diana VUKIČEVIĆ SAMARŽIA: *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*. Zagreb, 1986.
- VUKIČEVIĆ SAMARŽIA 2000 Diana VUKIČEVIĆ SAMARŽIA: A középkori Újlak és műemlékei. In: *A középkori Dél-Alföld és Szer.* Szerk. KOLLÁR Tibor. Szeged, 2000 (Dél-alföldi évszázadok 13.), 475–500.
- WEINELT 1940 Herbert WEINELT: *Das Stadtbuch von Zipser Neudorf und seine Sprache. Forschungen zum Volkstum einer ostdeutschen Volksinselstadt*. München, 1940. (Veröffentlichungen des Südostinstituts 20.)
- WEISZ 2003 WEISZ Boglárka: A győri vám Árpád-kori története. In: *Középkortörténeti tanulmányok. A III. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2003. május 8–9.) előadásai*. Szerk. WEISZ Boglárka. Szeged, 2003, 227–236.
- WEISZ 2010 WEISZ Boglárka: Vásárok a középkorban. *Századok* 144(2010), 1397–1454.
- WEISZ 2012 WEISZ Boglárka: *Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban*. Budapest, 2012 (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes. Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.).
- WENZEL 1879 WENZEL Gusztáv: A szláv történelmi emlékek és a magyar történelem. III. A tót nyelven írott történelmi kútfők és emlékek. IV. Lengyel nyelven készült történelmi kútfők és emlékek. *Történelmi Tár* 1879, 609–629.
- WENZEL 1880 WENZEL Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Budapest, 1880.
- ZÁGORHIDI 1993 ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs: Vasvár város középkori oklevelei és pecsétje. *Lapok Vasvár történetéből*. 5. sz. Panniculus ser. C. Nr. 26. (1993).
- Zichy I–XII *A zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeő*. 1–4. köt. Szerk. NAGY Imre, NAGY Iván, VÉGHELY Dezső. Pest–Budapest, 1871–1878, 5–6. köt. Szerk. NAGY Imre. Budapest, 1888–1894. 7/1. kötet. Az I–VI. kötetek időrendi mutatója. Szerk. BARABÁS Samu. Budapest, 1903. 7/2. köt. Az I–VI. kötetek név- és tárgymutatója. Szerk. ÁLDÁSY Antal. Budapest, 1905. 8–10. köt. Szerk. KAMMERER Ernő. Budapest, 1895–1907. 11. köt. Szerk. KAMMERER Ernő, DÖRY Ferenc. Budapest, 1915. 12. köt. Szerk. LUKSICS Pál. Budapest, 1931.
- ZsO I–XII *Zsigmondkori oklevéltár*. 1. köt. 1387–1399. Összeáll. MÁLYUSZ Elemér. Budapest, 1951. 2/1–2. köt. 1400–1406, 1407–1410. Összeáll. MÁLYUSZ Elemér. Budapest, 1956. 3. köt. 1411–1412. Szerk. BORSA Iván. Budapest, 1993 (A MOL kiadványai II-22.). 4. köt. 1413–1414. Szerk. BORSA Iván. Budapest, 1994 (A MOL kiadványai II-25.). 5. köt. 1415–1416. Szerk. BORSA Iván. Budapest, 1997 (A MOL kiadványai II-27.). 6. köt. 1417–1418. Szerk. BORSA Iván. Budapest, 1999 (A MOL kiadványai II-32.). 7. köt. 1419–1420. Szerk. BORSA Iván. Budapest, 2001 (A MOL kiadványai II-37.). 8. köt. 1421. Szerk. BORSA Iván – C. TÓTH Norbert. Budapest, 2003. (A MOL kiadványai II-39.). 9. köt. 1422. Szerk. BORSA Iván – C. TÓTH Norbert. Budapest, 2004 (A MOL kiadványai II-41.). 10. köt. 1423. Szerk. C. TÓTH Norbert. Budapest, 2007 (A MOL kiadványai II-43.). 11. köt. 1424. Szerk. C. TÓTH Norbert – NEUMANN Tibor. Budapest, 2009 (A MOL kiadványai II-49.). 12. köt. 1425. Szerk. C. TÓTH Norbert – LAKATOS Bálint. Budapest, 2013. (A MOL kiadványai II-52.).
- ŽAŽOVÁ 2012 Henrieta ŽAŽOVÁ: K dejinám sakralnych stavieb v Starom Tekove. *Studia Historica Tyrnaviensia* 13(2012), 92–110.